Sociologiska institutionen
Umeå Universitet

Synderskan och Lagen

Barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870

Gun-Britt Johansson

Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen
Umeå Universitet
No 46 2006

Sociologiska institutionen
Umeå universitet
Avhandling 2006

Omslagsbild: Maria Magdalena
Målning av Michelangelo Merisi da Caravaggio, 1596-1597
http://commons.wikimedia.org/wiki/Huvudsida

Tryckt av Print & Media, Umeå universitet
April 2006

©Gun-Britt Johansson

ISSN 1104-2508
ISBN 91-7264-093-6

Johansson, Gun-Britt. *Synderskan och Lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830 – 1870. [The Female Sinner and the Law: Infanticide in Three Counties in Northern Sweden 1830 – 1870]*. Swedish text with a summary in English. Doctoral Dissertation in Sociology at the Faculty of Social Sciences, Umeå University, 2006.

ISBN 91-7264-093-6 ISSN 1104-2508

ABSTRACT

Many studies have been conducted on infanticide and child homicide. Researchers have approached the subject with different theoretical frameworks and explored it from different dimensions, geographical areas, and time periods. As much as the questions have varied so have the answers. This study contributes to greater clarity on the causes of infanticide. Despite numerous studies on the subject, there is still no consensus its causes. My aim has been to combine different strategies for understanding the subject. I have used material both from an aggregated level and from an individual level. The main question I sought to answer was whether social causes rather than individual factors force or trigger women to kill their newborn child? Court material also provides for an in-depth understanding of our history. The social sciences have frequently drawn sketches of the social world with big lines. These lines have been necessary and useful to point at large-scale transformations of civilisation and modernisation but, in terms of understanding real life, they can provide us with a foggy and even mistaken picture. When social scientists enter the historical archives and similar sources, we often blunder in its richness and variation. Society may, in any case, have always been complicated and the every day life for each person as well.

My findings show that infanticide signals low tolerance. In general, the women did not want to kill their own children. Moreover, my findings, like the results of other studies before mine, demonstrate that women who carry out infanticide represent normal women. To my knowledge, there isn't one study on infanticide that claims the women were not normal. Women who committed infanticide did so out of fear: fear of losing their social bonds. They killed their children if the existence of the bonds was endangered or threatened. Often social bonds were related to their work situation as maids in farming households. If they couldn't stay in the household after having the baby, many women had no where else to go. Their parents – poor, elderly or deceased – were unable to help. Sometimes the social bonds were threatened by other factors, often related to the child's father. If he was already married or had a close relation with the woman's family, their relationship could in fact, break her bonds to her own family and other relatives. Some women already had an illegitimate child. With a child out of wedlock, they had a difficult time getting work and housing. If they got pregnant again and the father to the new child refused to marry her or to support the child, she could in fact lack any resources for handling the situation.

Finally: the findings talk about honour and infanticide. It was always shameful to get a child out of wedlock. But demographic research from North of Sweden has shown that these children had almost the same chances of survival during their first year as legitimate children. Sexuality outside marriage was not respected but much discussion around honour was more related to how the women would manage with the child. In my findings, shame seems to be related to having no support. Extramarital relations were not accepted but people probably didn't care to much about it as far as they managed on their own. Being rejected, helpless, not able to work and not able to take care of the child that was what shame was about.

Keywords: Infanticide, child homicide, illegitimacy, social bonds, shame

Förord

Mitt hjärta flödar över av sköna ord.
Jag säger: Min dikt gäller en konung.
En snabb skrivares penna är min tunga.

Tack!

Orden ovan symboliserar det man känner när målsnöret äntligen är inom räckhåll. Det är så många att tacka att man nästan inte vet i vilken ände man ska börja men först av allt vill jag tacka Gud som alltid är med och som välsignar oss i allt vad vi gör. Därefter finns det fler kungar som bidragit till att detta kunnat göras. Tack framförallt till Lasse, Lars Dahlgren som visat sig vara inte bara en god rådgivare utan en stark bogserbåt när lasten är för tung. Utom dig hade jag aldrig klarat det här! Du är snäll som ett lamm men visade dig vara ett lejon i prövningens stund! Tack Lasse, du äger!

Många fler är värda mer än ett tack. Framförallt vill jag framhålla Rafael Lindqvist utan vars hjälp jag aldrig hade fått tillgång till möjligheten att skriva en avhandling. Björn Halleröd är också värd ett stort tack för att du trott på mig och tillåtit mig att pröva mina vingar. Jag har också haft en handledare på min axel, Åsa Bergenheim, som viskat i mitt öra att man inte ska vara för rädd för att ta vara på väsentligheter och våga lämna det oväsentliga. Ytterligare hjälp när det gäller tankeskärpa har Mats Johansson varit. Mitt i djungeln är alla träd gröna och du har pekat på mönster och strukturer.

Mina föräldrar och syskon har inte kunnat bidra på något praktiskt sätt men jag vill ändå tacka er för att ni alltid tror på det jag gör och för att jag fått utrymme att utvecklas och bli den jag är idag. Tack mamma och pappa! Jag älskar er!

Mina vuxna barn Krister och Frida har också följt mitt arbete lite på avstånd. Men inte desto mindre vet jag hur ni gläds med mig. Tack för att ni finns! De andra barnen har fått dela min vånda och upptagenhet. Förlåt mig om jag varit egoistisk ibland, men jag måste ju få detta klart. Jag ville berätta om dessa kvinnor för att jag tycker att även de skulle ha varit värda att få föda och umgås med sina barn. Emelie, Andrea och Gry ni är underbara tjejer, var och en med sin begåvning. Jag är så stolt över er och jag hoppas att ni är stolta över mig. Kramar.

Jag måste också nämna fler personer som varit till stöd för mig när jag suttit med tusen frågor eller mera. På Demografiska databasen i Umeå har flera personer aktivt medverkat till detta arbete. Först vill jag nämna Anna Lundberg utan vars hjälp jag aldrig klarat av befolkningsstatistik och kartor. Sedan vill jag nämna Anders Brändström vars tidigare forskning varit väsentlig för mig. Du bidrog även till det goda bemötande jag fick från hela institutionen när jag presenterade delar av min avhandling på ett seminarium hos er. Tack också till Elisabeth Engberg för att du läste och kommenterade mitt manus. Sören Edvinsson och Inez Egerbladh har stått till tjänst och svarat på möjliga och omöjliga frågor. Ett stort tack också till er professor emeritus, Egil Johansson som även han har bidragit genom att svara på frågor och delge mig delar av sin egen forskning.

Jag vill också tacka idéhistoriska institutionen för att jag fick möjlighet att presentera delar av min avhandling hos er. Kerstin Thörn, tack för att du läste och engagerade dig så mycket i mitt manus. Jonas Liliequist tack för synpunkter och att du ville bidra med opublicerat material. På institutionen för historiska studier har även Robert Eckeryd bidragit med värdefulla kommentarer och noggranna genomläsningar vid flera tillfällen. Marja Taussi Sjöberg har även hon bidragit genom att svara på frågor. Senaste presentationen av mitt manus var vid Juridiska institutionen där Görel Granström, Ruth Mannelqvist m.fl. diskuterade mitt material på ett seriöst och bra sätt. Seminarierna på vår egen institution bör även de nämnas. Först vill jag tacka seminariegruppen under Ingrid Schilds ledning som hade många frågor och kommentarer, därefter vill jag tacka Peter Sköld från Centrum för samiska studier som var opponent vid mitt slutseminarium. Tack alla ni som har engagerat er!

Slutligen vill jag tacka vår administrativa personal som är så mycket mera än administrativ. I Maria Jarls fåtölj fanns alltid tid för en stunds samtal, tack Maria för uppmuntran och stöd! Din efterträdare Helene Risberg har på samma sätt trott på mig hela tiden och uppmuntrat mig när det känts lite tungt. Även Kicki Hjalmarsson är värd ett tack. Ibland behövs ventiler när tillvaron trasslar. Din vikarie Katarina Hassler har även hon alltid tid för ett leende och några ord på vägen. Jag vill även tacka Barbro Hedlund för ett snabbt och effektivt agerande när min kropp krånglade. Lätt som en plätt fixade du mitt arbetsrum till det bättre. Gun-Marie Eriksson tack även till dig för att du finns och minns mig och alla dina tidigare studenter. Sist men inte minst vill jag tacka Maritha Lundgren för att du hjälpt mig när tekniken krånglat och för att texten slutligen kunde bearbetas och passa in i en bok.

För något år sedan kändes företaget att dra en tungt lastad båt in till land närmast övermäktig. Lasten upplevdes stundtals så tung att båten börjat ta in vatten. Vanligen får man rådet i det läget att slänga en så stor del av lasten som möjligt, men jag vill tacka dig igen Lasse för att du aldrig pressade mig på den punkten. I stället visade du dig vara världens starkaste bogserare. Kanske tappade jag en del last på vägen, men det är ingenting som jag saknar. Det känns alltid bättre att lasten får visa sig vara överflödig än att kasta den innan man insett det. Jag är glad och tacksam idag för att du orkade bogsera min båt hela vägen!

Innehållsförteckning

1. SYFTE OCH INLEDNING ***1***

1.1 Barnets värde ***2***

1.2 Barnamord ***3***

1.3 Bakgrund ***7***

1.4 Forskningsläge ***9***

1.4.1 Sammanfattning 24

1.5 Avhandlingens struktur och disposition ***25***

2. TEORETISKA PERSPEKTIV ***33***

2.1 Solidaritet ***34***

2.2 Sociala band och skam ***35***

2.3 Det heliga ***37***

2.3.1 Den rättsliga arenan 39

2.3.2 Brott och synd 39

2.3.3 Äktenskap, sedlighet och könsmakt 42

2.3.4 Förändrade familjemönster 45

2.4 Sammanfattning ***47***

3. METOD ***49***

3.1 Sociologi och historia ***49***

3.2 Fallstudien som studieobjekt ***50***

3.3 Att tolka och förstå rättshistoriska källor ***52***

3.4 Urval ***55***

3.5 Mörkertal? ***57***

3.6 Avgränsningar och definitioner ***59***

4. SPÄDBARNSDÖDLIGHET, ILLEGITIMITET OCH BARNAMORD ***61***

4.1 Spädbarnsdödlighet och oäkta barn i Sverige ***62***

4.1.1 Fruktsamhetsmönster och illegitimitet 69

4.1.2 Sekularisering 70

4.2 Barnamordsfrekvens i Sverige 1830–1870 ***72***

4.2.1 Barnamordsfall i Sverige fördelat på antal, brottskategorier samt antal anmälda och fällda 74

4.3 Barnamordens fördelning på län 76

4.3.1 Variationer mellan Norrlandslänen: Västerbotten, Norrbotten och Västernorrland avseende barnamordsfrekvens fördelat på tioårsperioder 76

4.3.2 Illegitimitet i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 78

4.4 Barnamordens fördelning på härader i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 80

4.4.1 Illegitimitet och barnamord på häradsnivå 83

4.4.2 Stöde härad 84

4.4.3 Nedertorneå 86

4.5 Förändringar över tid 87

4.6 Sammanfattning 90

5. BARNAMORD I RÄTTSHISTORISK BELYSNING *93*

5.1 Bakgrund 93

5.2 Kungl. M:ts Edict om Barnemord 94

5.3 Påbud angående barnamord 95

5.4 Missgierningsbalken 1734 97

5.5 Omgivningens ansvar 98

5.6 Barnamordsplakatet 99

5.7 Uppsåt 102

5.8 Förslag till Allmän Criminal-Lag 1832 103

5.9 Cajsa Johanna 105

5.10 1864 års strafflag 112

5.11 Häradsrätternas problem 115

5.12 Sammanfattning 115

6. BARNAMORD I RÄTTSPRAXIS *117*

6.1 Barnamordet i Mångbyn, Västerbotten 117

6.1.1 Johannafallet 126

6.1.2 Lövångers härad 128

6.2 Fosters läggande å lön i Bäksele, Vilhelmina 129

6.3 Johanna och Sara-Märta *137*
6.3.1 Ånger? 138
6.4 Sammanfattning *140*
7. BARNAFADERNS ROLL *141*
7.1 Den oinformerade *141*
7.2 Den förnekande *143*
7.3 Den obefintlige, den påhittade och den diskrete *144*
7.4 Den anonyme rådgivande barnafadern *147*
7.5 Osynlighet och andra faderliga strategier *148*
7.6 Sammanlevande par *149*
7.6.1 Husbonden som ogift sambo 150
7.6.2 Anders och Anna-Greta 151
7.6.3 Änkan Anna-Lovisa och dagakarlen Gustaf Tafvelin 153
7.7 Tre par med olika villkor *156*
7.7.1 Mattsson och hans piga 157
7.7. 2 Inhysemannen Wallström och hans svägerska 158
7.7.3 Den före detta sågverksarbetaren Tafvelin och änkan Olofs-dotter 159
7.8 Skammen *160*
7.9 Sammanfattning *163*
8. ANMÄLAN *165*
8.1 Hela byns angelägenhet *166*
8.2 Sociala ansvarstagare utanför familjekretsen *167*
8.3 Granne, barnmorska, präst *169*
8.4 Anmälningsbenägenhet *170*
8.4.1 Folktro 172
8.5 Kvinnor som avslöjar sig själva *174*
8.6 En anmälan under förhandling *176*
8.7 Sammanfattning *177*
9. INFÖR RÄTTA *179*
9.1 Kvinnorna – vilka var de? *181*
9.1.1 Benämning/yrke vid häktningstillfället 181

9.1.2 Social bakgrund 183
9.2 Rannsakningen 187
9.2.1 När det helt enkelt blev för mycket 190
9.3 Dårskapens gränser 191
9.3.1 Fattigdom och sjukliga tankar 193
9.4 Logos, Etos och Patos 196
9.5 Christina Mattsdotter 199
9.6 Straffvärde 202
9.7 Förmildrande omständigheter 203
9.8 Försvar 208
9.9 Sammanfattning 211
10. DOM OCH STRAFF *213*
10.1 Häradsrätternas utslag 213
10.2 Hovrättens bedömning 215
10.3 Kungl. Maj:ts högsta domstol 217
10.4 Länsfängelserna 217
10.5 Kroppsstraff 220
10.6 Kyrkotukt 221
10.7 Tukthusarbete 223
10.8 Spinnhuset 224
10.9 Dödsstraff 227
10.9.1 Lena-Stina 228
10.10 Sammanfattning 236
11. LIVET EFTER FÄNGELSET *239*
11.1 Bortfall 239
11.2 Stockholm 241
11.2.1 Hem för frigivna 242
11.2.2 Allmänna barnhuset 243
11.3 Hem igen 244
11.3.1 Piga och skriven på socknen 245

11.3.2 Ensamstående mor, piga och gammelpiga i släkten 247
11.3.3 Bondhustru och emigrant 249
11.3.4 De andra då, vad hände med dem? 251
11.4 Sammanfattning *252*
12. MOTIV TILL BARNAMORDEN *255*
12.1 Vad ville jag ursprungligen veta? *255*
12.1.1 The Act-Handlingen 256
12.1.2 The Scene – Miljön 260
12.1.3 The Agents – Aktörerna 263
12.1.4 The Agency - Resurserna: 285
12.1.5 The Purpose – Syftet: 288
12.2 Sammanställning och analys av motiv *290*
12.3 Några slutsatser *298*
Referenser *329*

1. SYFTE OCH INLEDNING

”Den riktiga familjen är ett mäktigt begrepp.” [1]

Etnologen Britta Lundgren menar att de par som inte önskar barn idag betraktas som suspekta. ”Nu förefaller alla återigen antaga att samtliga individer, oberoende av sexualitet, drömmer om och vill ha barn.” [2] Barnet sägs, enligt Lundgren, utgöra en mental och fysisk knutpunkt i konstruktionen av kropp, identitet, kön, sexualitet och familj. Par som drabbats av ofrivillig barnlöshet uttrycker sin önskan om att få ett ”eget barn som liknar mig”. [3] Barnet har ett högt värde i sig och de föräldrar som av någon anledning mister sitt barn riskerar att ”bli mer eller mindre märkta för livet”. [4]

Det höga värde som tillskrivs dagens barn kontrasterar mot (viss) historisk forskning där det hävdats att vår kärlek till barnen är en sen konstruktion. [5] Denna passion skulle ha skapats av de högre klasserna under medeltidens slut och sedan fortplantat sig ner till de lägre klasserna. Enligt detta synsätt skulle ett litet barns eller spädbarns död under lång tid ha utgjort en händelse utan all emotionell betydelse inom dessa lägre klasser. [6]

[1] Lundgren, Britta, En ”riktig” familj, i B. Meurling & B.Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999, s.147,

[2] a.a. s. 147

[3] Lundin, Susanne, Könsbilder–familjeskap och reproduktionsteknologi, i B. Meurling & B.Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

[4] Johannesson, Erik, Den heliga familjen: Om borgerlig familjekult under 1800–talet, i Norman, Hans: *Den utsatta familjen: Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren*; LT:s förlag, Kristiansstad, 1983

[5] Ladurie, Le Roy, Emmanuel, *Montaillou:En fransk by 1294–1324;* Atlantis, Stockholm, 1980. Författaren polemiserar i denna del mot författarna Philippe Ariès och Francois Lebrun, s.255

[6] a. a: s. 255

1.1 Barnets värde

Antropologen Jónina Einarsdottir är en av dem som undersökt moderskap och mödrars inställning till sina nyfödda barn.[7] Hon valde att arbeta i ett område med hög barndödlighet, för att kunna se om kvinnor som mister många barn sörjer sina döda barn mindre och ägnar mindre omsorg om sina levande barn. Resultaten visar att kvinnorna ägnar sina barn stor omsorg. Mödrarna föder upp sina barn med bröstmjölk och interagerar med och har stor närhet till dem. De sörjer sina döda barn och de anstränger sig för att behålla de levande barnen vid liv. Dessa resultat ifrågasätter tesen om de lägre klassernas avsaknad av kärlek till sina barn i svunnen tid. Le Roy Ladurie är en av dem som polemiserar mot det tunna empiriska underlaget till dessa utsagor.[8] Han menar att det lika gärna kan förhålla sig så att ”den ömma tillgivenheten för de små existerade sedan lång tid tillbaka här och där inom bonde- och hantverkarsamhällena, men att den stora text och bildbaserade kulturen inte beslutat sig för att intressera sig för denna passion annat än med lång fördröjning”.[9] Einarsdottir konstaterar att den utbredda fattigdomen och den därmed följande höga spädbarnsdödligheten påverkar kvinnornas inställning till barnen och deras möjlighet till överlevnad.[10] Detta innebär dock inte, enligt Einarsdottir, att fertila kvinnor skulle undvika graviditeter, för ”the poorest of all the poor are women without children”.[11]

Det späda barnet är i ett fullständigt beroende av omvårdnad. Vårdnadshavaren känner sig behövd och ”denna vilja att vårda skildras i det närmaste som en instinkt nedlagd i kvinnokroppen – lika basal som reproduktionsdriften”.[12] Historikern Arne Jarrick menar till och med att beho-

---

[7] Einarsdottir, Jónina, *”Tired of Weeping: Child death and mourning among Papel mothers in Guinea-Bissau;* Stockholm studies in antropology, 2000

[8] Ladurie, Le Roy, Emmanuel, *Montaillo: En fransk by 1294–1324*, Atlantis, Stockholm, 1980, s. 256

[9] a.a.s.256

[10] Förväntningarna på överlevnad är lägre ställda och de vet också att om barnen blir verkligt sjuka har de kanske inte ens ekonomisk möjlighet att söka adekvat vård. Einarsdottir menar emellertid att mödrarna gör vad de kan inom ramen för sina resurser för att barnen ska hålla sig friska.

[11] Einarsdottir, Jónina, *”Tired of Weeping: Child death and mourning among Papel mothers in Guinea-Bissau;* Stockholm Studies in antropology, 2000, s. 200

[12] Lundin, Susanne, Könsbilder–familjeskap och reproduktionsteknologi, i B. Meurling & B. Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

vet av att behövas är ett grundläggande mänskligt behov. De övergripande sociala och kulturella problemen i dagens samhälle hör på olika sätt samman med svårigheterna att få detta behov tillfredsställt. [13]

> Människor är särpräglat kulturskapande varelser och i takt med att de direkta, lokala relationerna alltmer givit plats för relationer på distans, har också känslan av osäkerhet ökat. Osäkerhet om de andra och deras behov av oss. [14]

Sociologen Thomas Scheff menar även han att trygga sociala band är den kraft som håller samman samhället.[15] Avsaknaden av en ”riktig” familj kan därmed innebära att den inträdesbiljett som krävs för deltagande på många av samhällets arenor saknas. Familjen ses som ”en grupp människor som tycker om och tar hand om varandra”.[16] Barnet i familjen representerar där ett värde. Värdet är emellertid kulturellt och socialt definierat och varierar i olika tidsrum.

1.2 Barnamord

Med detta som bakgrund är det dags att presentera min avhandling. Ämnet är barnamord i norra Sverige under 1800–talet. Fortfarande förekommer rubriker om barnamord även om de är mycket ovanliga. De flesta reagerar med säkerhet på dem och fylls av ett starkt avståndstagande. Det värnlösa spädbarnet upplevs av de flesta som extra skyddsvärt. Även under den tid som här studeras reagerade man på och anmälde barnamord i hög utsträckning. Morden begicks av spädbarnens mödrar i nästan samtliga fall och de häktades och ställdes inför rätta för dessa brott. Barnamord hade av tradition bedömts hårt och var länge belagt med dödsstraff. Sedermera förändrades inställningen till barnamorden och även till andra sexualrelaterade brott. I 1864 års lagstiftning jämställs inte längre barna-

[13] Jarrick, Arne, *Behovet att behövas: En tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*, SNS förlag, Sthlm, 2005
[14] Jarrick, Arne, *Behovet att behövas: En tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*, SNS förlag, Sthlm, 2005 (baksidestext)
[15] Scheff, Thomas, J., *Microsociology: Discourse, Emotion, and Social Structure*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990
[16] Brembeck, Helene, Det (post)moderna moderskapet, i B. Meurling & B.Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

mordet med mord i allmänhet. Lagstiftningen tar nu större hänsyn till kvinnan och hennes olyckliga situation. Skyddsvärdet av det späda barnet underställs skyddsvärdet av andra individer och moderns straffvärde minskas därigenom. Barnets förväntade framtida värde ifrågasattes dock inte utan även fortsättningsvis straffades den förälder hårt som mördade ett socialiserat barn. Barnet hade vid denna tid ett både socialt, kulturellt och ekonomiskt värde. Liksom det beskrivs i Einarsdottirs avhandling var ”den fattigaste av de fattigaste kvinnan utan barn”. [17] De vuxna barnen tog hand om sina gamla föräldrar och för dem som saknade egna barn eller andra nära anhöriga återstod fattigvården.

Inom kristendomen betonades även värdet av livet i sig. Värdet av det fysiska livet lades till värden av andligt och själsligt liv. [18] Ändamålet med det naturliga livet ansågs vara dessa båda liv. 1700–talsskribenten Orrelius menar till och med att avhändandet av något av dessa liv kunde jämställas med ett barnamord. [19]

> Det lekamliga lifwet är den största förmån af alla timeliga fördelar; men står dock ej att at förlikna emot det andeliga: Det ewiga lifwet följer på det andeliga, och öfwergår detsamma så mycket som et bröllop öfwerträffar trolovningen, och en troning utkorelsen till kronan; hwaraf följer, att den ewige döden är långt wärre än den andelligae och den andeligae mycket skadeligare än den lekamlige. I följe häraf är och den en wärre barnamördare, som beröfwar barnen det andeliga lifwet, än den som tar ifrån dem det lekamliga; och den är den allrawärste barnamördare, som skiljer dem vid det ewiga lifwet. [20]

När barnet dödades i födsloögonblicket gick meningarna isär om vad som hände med det. Dödsängeln med barnet i famnen blev ett vanligt bildmotiv i slutet av 1800-talet och associerade till talet om att barnet ”frälstes

[17] Einarsdottir, Jónina, *”Tired of Weeping: Child death and mourning among Papel mothers in Guinea-Bissau;* Stockholm studies in antropology, 2000, s. 200
[18] Orrelius, *Tankar om folkminskningen och Sedernas förderf i Sverige så wida Qwinnowälde, Barnamord och Frosseri äro dertill fremsta orsaken.*, Johan Georg Lange, Stockholm, 1767
[19] a.a. s. 29
[20] a.a. s.29

från jordens sorger". [21] Samtidigt frodades folktron om att de okristnade (ej döpta) barnen inte upptogs till himlen utan att de stannade kvar på jorden i form av mylingar eller spöken utan sinnesfrid. [22] Mylingen kunde skrika, gråta och jämra sig och även dyka upp och avslöja sin mor som barnamörderska.[23]

Sett ur dessa perspektiv borde barnamordet varit ett skrämmande scenario för de flesta kvinnor och andelen som verkligen begick barnamord var låg även då. Förutom de barnamord som hamnade i den offentliga dokumentationen finns det emellertid skäl att tro att mörkertal av okänd storlek existerade. Den utomäktenskapligt gravida kvinnan skämdes över sin situation och försökte i det längsta undgå kommentarer och gliringar genom att dölja graviditeten. När kvinnan lyckats dölja sin graviditet, eller åtminstone själv trodde att hon hade lyckats, kunde förlossningstillfället bli den tidpunkt när det slutgiltiga beslutet om barnets liv fattades. [24]

Det väntade barnet var genomgående en oönskad konsekvens av en utomäktenskaplig relation. Kvinnorna saknade tillgång till preventivmedel och även om försök till fosterfördrivningar förekom gav de sällan önskat resultat. Barnamord i direkt anslutning till förlossningen kan i ljuset av detta ses som den tidens aborter. Barnamorden och synen på dem berörde de stora livs- och samhällsfrågorna om äktenskap, kvinnans roll i samhället och hennes ansvar för det väntade barnet. De centrala värden som länge förmedlats inom den kristna kulturen hade vid denna tid fått konkurrens.[25] Konkurrensen fanns dels inom kristenheten och bestod i dessa fall av väckelserörelser och nyläsare med alternativa läror och delvis

[21] Lithell, Ulla-Britt, Bröstet eller dihornet? Mödrars och spädbarns villkor i 1800–talets Finland i Norman, Hans (red.): *Den utsatta familjen: Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren,* LTs Förlag, Kristiansstads boktryckeri AB, Kristiansstad, 1983. s.70

[22] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron: Tillblivelse, födelse och fostran,* LTs Förlag, Stockholm, 1983

[23] a.a.

[24] Barnamorden är inte bara ett historiskt fenomen. Även i Sverige har vi de senaste åren mötts av rubriker om barnamord. T.ex. i Västerbottens Kuriren, 2005-07-11, *Dött spädbarn hittat på kyrkogård*. Spädbarnet hittades på Strandkyrkogården i Skrubba, södra Stockholm. I artikeln omnämns också två andra döda spädbarn hittade i Stockholm, det ena i december 2002 i en gångtunnel i Upplands-Bro. Två år senare, 2004, hittas ytterligare ett dött spädbarn i Upplands-Bro några kilometer från det första fyndet.

[25] Värdekonkurrens har (troligen) alltid funnits. Det som hände under 1800-talet var att värdekonkurrensen blev tydligare och fick mer spridning genom tryckerier, media, och andra folkrörelser.

separatistiska tendenser. Men konkurrensen bestod även av liberalism, kapitalism och en begynnande marknadsekonomi som förde in nya och alternativa värderingar. Stark fokusering på tillväxt och rationalitet bidrog till politiska maktförskjutningar där kyrkans centrala ideologiska och administrativa inflytande alltmer minskade. Samtidigt med dessa tidigmoderna processer pågick och kulminerade koloniseringen av Norrland. Aldrig hade så mycken ny åkermark brutits och så många nybyggen insynats. En nybyggares strävan var att få bärighet av sitt nybygge och kunna titulera sig bonde. Det innebar att samtidigt som vissa bygder började industrialiseras, handel och export ökade och städerna började växa så pågick fortfarande i stora delar av länen uppodlandet av nya bondemiljöer. De kvinnor som begick barnamord och hamnade inför rätta växte därför upp och befann sig i skilda typer av miljöer. Kan dessa skilda bakgrunder och deras samspel med den enskilda kvinnans bevekelsegrunder ha betydelse för förekomsten av och motiven till barnamord är en första fråga jag ställer mig.

De kvinnor som begick barnamord låter sig inte längre intervjuas utan jag måste lita till det källmaterial som finns tillgängligt om dem. Den centrala frågan i avhandlingen är barnamordet och dess orsaker. Barnamorden och barnamordsprocesserna speglar det avvikande mot en fond av normalitet. Lagrum, rättspraxis, vittnesutsagor och lokalbefolkningens agerande belyser samhällets hållning till barnamorden. I häradsrätterna möter de officiella företrädarna den lokala befolkningen. Hur förhåller sig rättens företrädare till barnamordsbrotten och till barnamörderskorna? Hur utnyttjas det manöverutrymme som uppstår i bedömningen av rättsligt svårbedömda fall?

Vilka var barnamörderskorna? Var de självständiga kvinnor som fattat individuella beslut eller anpassade de sig endast till omgivningens förväntningar? Hur blir barnafadern synlig i rättsprocesserna? Bidrog hans agerande till att kvinnan dödade sitt barn? Hur reagerade omgivningen i övrigt på barnamorden? Och slutligen; vilka chanser hade barnamörderskan till ett värdigt liv på sin hemort efter avtjänat straff?

1.3 Bakgrund

> …att Cajsa Johanna Johansdotter dervid, gripen av sorg och förtvifvlan, med en tillfälligtvis medhavd kniv avskurit nafvelsträngen och lindat densamma om barnets hals, samt tilldagit hårdt till dess barnet, som hela tiden inte gett ett ljud ifrån sig, synts vara död.…26

Scenariot ovan beskriver en ung ogift kvinna i en förtvivlad situation. Hon föder år 1855 i en liten by i Västerbotten ett oäkta barn ensam i skogen. Gripen av sorg och förtvivlan kväver hon direkt efter förlossningen sitt nyfödda barn. Hon ändrade sig inte i sista stund utan genomförde det barnamord som hon troligen också hade planerat. Hon hamnade inför Lycksele urtima[27] häradsrätt och tilltalas för barnamord, och hon döms också i häradsrätten till döden för sitt brott. Det handlar om en oerhört tragisk händelse som föregåtts av en sårbar utomäktenskaplig relation. Kvinnorna som mördade sina nyfödda barn såg förmodligen barnamordet som den enda utvägen ur en ohållbar situation.

Barnamord var ett inte helt ovanligt brott i det agrara Sverige,[28] och minst tre tusen kvinnor har stått inför rätta tilltalade för detta brott under 17– och 1800–talet. Under perioden 1841–1856 tilltalades 376 personer för detta brott i Sverige och av dem fälldes 313. [29] Det innebär att ungefär 23 kvinnor årligen ställdes inför rätta för barnamord i Sverige, knappt ett barnamord per län och år. Efter 1856 börjar brotten redovisas utförligare och årligen. Motsvarande siffra för åren 1857–1870 är 512 anmälda bar-

[26] Protocoll från Lycksele Lappmarks HR, Urtima Ting, 18550710

[27] Häradsrätten (eller tingsrätten) samlades två gånger årligen till vår- och höstting. Till urtima ting kallades rätten när en brottslig händelse av större dignitet inträffade mellan dessa ordinarie ting. Detta gäller dock endast i norra Sverige, i övriga Sverige hölls tre ordinarie ting årligen.

[28] Barnamord var liksom grova våldsbrott, då liksom nu, en liten del av den totala brottsligheten. Med grov approximation var det totala antalet brottsmål som behandlades i häradsrätterna åren omkring 1860 c:a 200.000. Endast en mindre del av dessa hade den digniteten att de dömda fick hårdare straff som straffarbete. De vanligaste brotten var lindriga, som lägersmål (3:e resan), stöld och fylleri.

[29] Bidrag till Sveriges oficiella statistik. B Rättsväsendet; sammandrag af Justitiestatsministerna underdåniga embtsberättelser för åten 1830 till och med 1856.

namord varav 443 fälldes för detta.[30] Men det fanns också andra brottsrubriceringar som likaväl kunde ha klassats som barnamord. Försök till barnamord, delaktighet i barnamord, vållande till fosters död, fosters läggande å lön och utsättande av barn är alla brott som innebär att ett spädbarn dödats. Om man tar hänsyn till och räknar även dessa brott är det totala antalet anmälda brott 1857–1870 1032 stycken och av dessa fick 811 en fällande dom. Relaterar man däremot barnamord till antalet oäkta barn som inte mördas så utgör de en försvinnande liten andel. Samtidigt var barnamord en av de vanligaste anledningarna till att en kvinna hamnade i fängelse på 1800-talet och därför ett jämförelsevis vanligt kvinnligt brott.

Vi kan idag följa dessa kvinnor i fångrullor, domböcker och kyrkoböcker. I domböckerna framträder inte bara kvinnan som tilltalad. Vi får även stifta bekantskap med den tidens rättssystem på lokal nivå och kvinnans närmaste omgivning, husbondefolk, grannar och andra, som oftast kallas som vittnen. Den agrara bygden kunde se mycket olika ut, men oftast var den sociala kontrollen påtaglig, vilket för oss möjliggör en insyn i närsamhällets värderingsgrunder och moraliska koder. Varje rättsfall och varje kvinna representerar en berättelse, en historia, där individer framträder och lokala sammanhang synliggörs.

Cajsa Johanna, är ett av de fall som jag kommer att redovisa. Hennes sociala sammanhang utgjordes av ett norrländskt nybyggarsamhälle. I hennes församling föddes mycket få oäkta barn, vilket även var förhållandet i övriga inlandsförsamlingar. Cajsa Johanna hade blivit gravid när hon tjänstgjort som helt ung piga i ett litet hushåll i en angränsande socken. Hon berättar själv i rättssalen att hennes förre husbonde var barnets far. Hur ofta en husbonde gjorde sin piga gravid är mycket svårt att säga någonting allmänt om. Det var inte alltid kvinnorna berättade i domstolen om vem som var far till barnet. Men när mannen namngavs brukade han instämmas till domstolen, oavsett om han haft kunskap om graviditeten eller ej. Ända fram till 1855 var den utomäktenskapliga sexualiteten straffbar[31] och av detta skäl instämdes han för att plikta för sitt lägers-

[30] Bidrag till Sveriges oficiella statistik. B Rättsväsendet; sammandrag af Justitiestatsministerna underdåniga embtsberättelser för åren 1857-1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870.

[31] Första och andra resan lägersmål avkriminaliserades 1810, men parterna skulle fortfarande genomgå kyrkotukt och böta till kyrkan fram till 1855. Den utomäktenskapliga

mål[32]. Cajsa Johanna uppger en barnafader med både namn och vistelseort, men i hennes fall instäms aldrig barnafadern. Rättegången äger rum i juli 1855 och då hade den nya lagen hunnit tas i bruk. Lägersmannen/barnafadern kunde alltså gå fri, eftersom han inte misstänktes för någon delaktighet i barnamordet eller ens vetskap om graviditeten.

Cajsa Johanna var bara nitton år när hon ställdes inför rätta för sitt brott. Hon är ovanligt ung då medelåldern för de tilltalade kvinnorna i mitt material är ungefär 23 år. Dessutom tilltalas ett fåtal män vilka har högre medelålder än kvinnorna, samt två mormödrar som av naturliga skäl har högre ålder. Cajsa Johanna växte upp i Stensele församling i ett nybyggarhem som hette Storholm. Hon hade flera syskon och när hon begick brottet bodde hon i en närbelägen by, Ankarsund, i samma socken. I likhet med merparten kvinnor i mitt material är hon piga vid tiden för häktningen. Byn Ankarsund var (är) mycket liten och bestod endast av två hushåll, men hushållen var desto större och i byn fanns över 40 personer totalt. Hur ska man då förklara att Cajsa Johanna och andra kvinnor inte vågade berätta för någon att de blivit gravida? Varför dolde hon, liksom andra kvinnor, sina graviditeter? Hur klarade de av sina förlossningar ensamma, utan hjälp, och varför märkte oftast inte omgivningen något förrän efteråt?

1.4 Forskningsläge

I beskrivningen av forskningsläget kommer tre områden att beröras, nämligen barnamord, utomäktenskaplighet och stigmatisering. Beskrivningen är inte heltäckande men de för avhandlingen mest relevanta resultaten presenteras. Barnamord uppmärksammades tidigt och avhandlades redan under 17– och 1800–talen. Frihetstidens moralist och skribent Magnus Orrelius behandlar ämnet i sin bok *Tankar om folkminskningen och tidernas förderf* [33]. Boken har två delar där han i första delen kraftigt varnar för kvinnoväldet som han anser håller på att öka så till den grad att män-

---

sexualiteten avkriminaliserades helt för kvinnans del 1864 men mannen kunde fällas för lägersmål fram till 1917 om kvinnan begärde det i en stämning.

[32] Lägersmål är en tidigare benämning på olagliga samlag mellan två ogifta parter. Samlag där den ena parten är gift kallas enfalt hor och där båda parter är gifta tvefalt hor.

[33] Orrelius, Magnus: *Tankar om folkminskningen och tidernas förderf I Swerige, så wida Qwinnowälde,Barnamord och Frosseri äro dertil förnämsta* orsaken, Johan Georg Lange, Stockholm, 1767

nen dras från sin plikt som husbonde och herre i sitt hus till att bli kvinnans executionsbetjänt.

> När hon istället för att lyda, honom såsom sin Herre och Husbonde, brukar honom til executionsbetjänt af sina tankar, begär och afsigter: när hon med tårar, böner och oaflåteligt prat så uttröttar, eller med sura miner, stick-ord och hotelser så skrämer honom, at han ändteligen henne till behag mäste gå ifrå sit samwets öfwertygelse, ifrå rätt och villighet, och förfördela både det allmänna och enskilda personer: [34]

Mannen ansågs besitta ett friare och sannare förnuft. Det förnuft som åsyftas vilar på en samvetsövertygelse och en rättvisetanke. Kvinnan däremot framställs enbart som oförnuftig, emotionell och envis. Hur stort genomslag dessa och liknande tankar hade i vanligt folks vardag är svårt att veta något om, men tankar liknande denna var förhärskande under lång tid, åtminstone på vissa arenor av samhället.[35]

I bokens andra del gör Orrelius en sträng tolkning av barnmord präglad av den tidens anda. Han menar att barnamorden kan ske på flera sätt, varav det kroppsliga bara är ett av sätten att förhindra ett barns liv. Barnet föds nämligen med lekamligt, andligt och evigt liv. När barnet mördas lekamligt menar han att barnet därmed också förhindras att nå det andliga och eviga livet.

> När nu detta naturliga lifwet genom människors åtgärd, förseende och vårdslöshet förkortas och ändas, innan det andeliga uptändes och hinner till wederbörlig mognad, så uphörer det twärt emot Skaparens wilja i förtid, och kunna alltså alle de, som dertill varit wållande, omöjeligen undgå at heta mördare.[36]

---

[34] a.a. s. 9

[35] Se t.ex. Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten*, Norstedts förlag AB, Sthlm, 1995. Johannisson beskriver de biologiska förklaringarnas höjdpunkt vid sekelskiftet 18–1900. Vid denna tid ansågs kvinnan av ”naturen” ha en mängd fysiska och psykiska brister i jämförelse med mannen.

[36] Orrelius, Magnus, *Tankar om folkminskningen och tidernas förderf I Swerige, så wida Qwinnowälde,Barnamord och Frosseri äro dertil förnämsta* orsaken, Johan Georg Lange, Stockholm, 1767. s. 29

Under 17– och 1800–talen blir barnamorden föremål för många riksdagsdebatter och i dessa debatter var meningsskiljaktigheterna stora. Parallellt med dessa pågick en debatt om dödsstraffets avskaffande och sedlighetsfrågorna stod också de i slutet av 1700-talet i fokus. Först i början av 1800-talet kom lagkommittéerna med nya förslag. Dessa förslag vann dock inte gehör förrän den nya krimanallagen kunde antas 1864. Under den senare delen av 1800-talet aktualiserades kvinnofrågor och moralfrågor.

Under 1900-talet diskuterades inte barnamord i någon större utsträckning och vid mitten av seklet var barnamorden så få att de inte längre ansågs utgöra något samhällsproblem. När barnamorden ånyo började avhandlas blev det i vetenskapliga sammanhang. Med en förändrad historiesyn från slutet av 1960–talet och framåt förflyttades det historiska intresset från traditionell historia till en mera vardagsnära historia, där de enskilda människorna skulle synliggöras. I anslutning till den strömningen växte sig också feminismen allt starkare vid universiteten och med den vaknade intresset för kvinnornas historia. Dåtidens kvinnor och deras handlingar har därmed kommit att bli mer synliggjorda.

Några svenska studier som behandlar barnamorden specifikt, har varit viktiga i mitt arbete. Den senaste och mest omfångsrika studien är historikern Eva Bergenlövs avhandling *Skuld och oskuld*.[37] Bergenlöv har studerat totalt 120 fall av barnamord som inträffat i Halland och Skåne och täcker två tidsperioder, 1684–1718 samt 1780–1799. Bergenlöv har också behandlat sammanlagt 52 fall av barnkvävning som inträffade under samma tidsperiod. Skillnaderna mellan dessa brott är att barnamordet föregåtts av en utomäktenskaplig förbindelse medan barnakvävningen skedde inom äktenskapet. Barnakvävningarna ansågs ofta bero på olyckshändelser och att barnet blivit ”ihjällegat”, medan barnamorden sågs som regelrätta, planerade mord. En annan skillnad var att barnakvävningarna oftast behandlades vid sockenstämmor eftersom det inte ansågs föreligga något brott, medan barnamorden alltid behandlades som brottsmål. Fokus i Bergenlövs avhandling ligger på den rättsliga arenan, eftersom hon vill veta varför barnkvävningar och barnamord bedömdes så

[37] Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld, barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800*, Histo riska Institutionen vid Lunds universitet, Studia Historica Lundensia, 2004

olika av samhället. Skuld och oskuld konstruerades i den rättsliga diskursen och denna var inte frikopplad från den yttre, sociala, verkligheten, enligt Bergenlöv. Fallen valdes från Göta hovrätt och anledningen till detta val av instans är att den högre domstolen hade en djupare diskussion kring fallen och att de på ett annat sätt än häradsrätterna kunde diskutera förmildrande omständigheter. Bergenlövs slutsatser är att konstruktionen av skuld och oskuld hängde samman med moderns civila status. Den gifta modern sammankopplades med begrepp som dygd och sedlighet, legitima barn, öppenhet vid graviditet, ära, ansvar och moderskärlek och stor sorg vid barnets död. Vid den ogifta modern häftade en motsatt bild av odygd och lösaktighet, illegitima barn, hemlighetsmakeri, vanära samt känslolöshet vid barnets död.

Bergenlöv menar att de stora skillnaderna i dåtidens syn på barnkvävning och barnamord, berodde på att barnkvävningar inte hotade samhällsmoralen och den allmänna ordningen på samma sätt som ett barnamord gjorde. Skillnaderna i bedömningen mellan dessa brott fanns redan i lagrummen. För att en handling skulle anses som ett barnamord skulle barnet ha tillkommit genom olovlig beblandelse, vilket var detsamma som utomäktenskaplig sexualitet. Trots detta instämdes ibland gifta kvinnor för barnamord, men detta var ytterst sällsynt. Dessa skrivningar i lagrummen som redan i texten gör åtskillnad på status gällde även barnen. De äkta barnen hade till exempel arvsrätt efter båda sina föräldrar medan det oäkta barnet bara hade rätt till nödtorftig föda och underhåll till dess att det kunde klara sig självt. De oäkta barnen hade inte heller samma möjligheter till utkomst då det länge var förbjudet för dem att bli t.ex. lärlingar.[38] Bergenlöv synliggör också de förändringar i samhällssyn som äger rum under de tidsperioder hon studerar. Hon menar att man gått från en period av total fördömelse till en allt mer vidsynt förståelse för mödrarna och deras situation.[39] Detta blir synligt i den förändrade lagstiftningen och genom att medicinska aspekter allt mer började vägas in i bevisföringen.

[38] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron*, s. 102-103. Lagstiftningen när det gällde lärlingar hade upphört 1720 men enligt Tillhagen levde sedvänjan ändå kvar i stor utsträckning ända fram till skråväsendets avskaffande 1846

[39] Bergenlöv, Eva, Barnamord – Från fördömelse till förståelse, i Bergenlöv, Eva; Lindstedt-Cronberg, Marie; Österberg, Eva, *Offer för brott, våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid,* Nordic Academic Press, Lund, 2002

Min andra huvudreferens; historikern Marie Lindstedt-Cronberg berör barnamordsproblematiken mera indirekt, men hennes resultat är centrala i förståelsen av kvinnans situation när hon väntade ett utomäktenskapligt barn.[40] Före 1855 var, som tidigare nämnts, den utomäktenskapliga sexualiteten i sig straffbar.[41] Lindstedt-Cronberg har i ett härad i Skåne granskat lägersmålsprocesser i domböckerna, 1688-1717 och 1750-1880. [42] Hon finner att en stark förskjutning skett i skuldfrågan från det att män under den tidigare perioden tvingades (av rätten) men också delvis självmant tog ansvar för sina utomäktenskapliga barn till att de under den senare perioden kommit att bli allt mer osynliga i materialet. Skillnaden var markant, fäderna bidrog till barnets försörjning i åtta fall av tio under den tidiga perioden medan det motsatta förhållandet rådde under den senare perioden. Detta menar Lindstedt-Cronberg bland annat beror på den sekretess som kvinnorna fick rätt till i det så kallade barnamordsplakatet från 1789. Barnamordsplakatet gav den gravida kvinnan rätt att vara anonym vid förlossningstillfället och barnmorskan blev belagd med tysthetslöfte.[43] Lindstedt-Cronberg menar att den rättigheten troligen inte utnyttjades av kvinnorna i någon större utsträckning, utan möjligen bara av något fåtal i samhällets övre skikt. Däremot, menar hon, fick plakatet andra konsekvenser än lagstiftarna kunnat förutse. Rätten till anonymitet utnyttjades istället av fäderna, och kvinnan uppgav ingen namngiven far.[44] Detta medförde att de gamla kontrollsystemen snabbt rasade samman. Den kraftigaste reaktionen på barnamordsplakatet kom därför från prästerna, som enligt Lindstedt-Cronberg var den grupp som dittills stått för en stor del av den sexuella kontrollen.

[40] Lindstedt-Cronberg, Marie, *Synd och skam, ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Historiska Institutionen, Lunds universitet, Cronberg publishers, 1997

[41] 1810-1855 endast kyrkligt straff.

[42] Den första perioden omfattar 405 lägersmålsprocesser och den andra perioden 87. Antalet har inte sjunkit utan tvärtom begränsade Lindstedt-Cronberg urvalet till en församling i Torna härad i den andra perioden på grund av materialets stora omfång.

[43] Barnmorskorna var den första yrkesgrupp som belades med sekretess. Situationen blev starkt förändrad i och med detta eftersom barnmorskorna förut haft ansvar för att förmå kvinnan att tala om vem som var barnets far. Se t.ex. Höjeberg, Pia: *Jordemor: barnmorskor och barnaföderskor i Sverige*, Carlsson förlag, Stockholm, 1991.

[44] Lindstedt-Cronberg nämner inte hur detta i praktiken skedde. Var kvinnan under påtryckningar från fadern eller ville kvinnan själv inte uppge mannens namn?

Rättshistorikern Erik Anners belyser den svenska debatt som följde i riksdagen 1786 angående barnamordens straffrättsliga behandling.[45] Prästerskapet framförde starka farhågor för samhällets framtidsutsikter. Antalet oäkta barn skulle öka, och de sociala problemen skulle därmed bli stora. Vid denna tid försvarade många präster dödsstraffets bevarande, med hänsyftning till Mose lag. Biskopen Celsius pläderar för den mosaiska rättens giltighet genom att tala om människovärdet, och om att värdet av ett liv måste pliktas med liv. Samtidigt anför han ett mera världsligt argument och hävdar att ”det vanartiga människosamvetet vet att göra skillnad mellan Guds och människors domar”.46 Anners visar på en central tidpunkt i övergången mellan olika typer av strafftänkande och de konflikter som följde i spåren av införandet av nya lagar och bestämmelser. Prästerskapets hårda hållning gällde inte bara dödsstraffet utan samtidigt märks i inläggen ett verkligt engagemang för den ensamstående kvinnan, mannens oansvarighet och barns svåra uppväxtförhållanden. Deras farhågor besannades desvärre, åtminstone delvis. Anners visar att andelen oäkta barn ökar väsentligt i slutet av 1700-talet. Detta trots att det totala antalet födda barn ännu inte ökade. Under 20-årsperioden 1770-1790 ökar antalet oäkta barn per år från omkring 1.900 till 3.300.[47] Ökningen kan ha många orsaker, men Anners menar att ”förordningen i fråga hade en verklig betydelse för denna trend”.[48]

Den danska kriminologen Beth Grothe Nielsen som studerat både barnamord och lägersmål ur ett rättshistoriskt perspektiv menar att de hårda straff som utmättes för lägersmålen av samtidens skribenter (under 1700–talet) erkändes som i hög grad medverkande tillbarnamord och förlossningar i enslighet.[49]Grothe Nielsen finner att fler kvinnor än män dömdes för lägersmål samt att fattiga kvinnor förekom oftare än rika i dessa processer. Oftast kunde de inte betala sina böter utan dessa fick indrivas på andra sätt. I Danmark infördes liksom i Sverige åtgärder i slutet av 1700-talet för att minska de oäkta barnens utsatta situation som innebar att de

[45] Anners, Erik; Rättshistoriskt Bibliotek, tionde bandet, *Rationalitet och humanism*, Carl Bloms Tryckeri, Lund, 1965
[46] A.a.s.285
[47] A.a:s. 320. Det totala antalet födda barn är 1770; 67.793 och 1790; 67.371, alltså i princip oförändrat.
[48] a.a: s. 321
[49] Grothe Nielsen, Beth; *”Letfaerdige qvindfolk” – fosterdrab og födsel i dölgsmål i retshistorisk belysning, Häfte 11(av 3),* Kriminalistisk Institut, Köbenhavns Universitet, 1980, s. 4 - 30

oftast inte kunde försörja sig på något annat sätt än genom att tigga. Grothe Nielsen tolkar emellertid inte dessa strävanden som led i en framväxande humanism utan menar att det är tydligt att alla dessa regler och upprättade barninstitutioner istället syftade till att ”barnen skulle göres til stabil og billig arbejdskraft”.[50] Grothe Nielsens rättshistoriska genomgång är omfattande och sträcker sig från medeltid till nutid med avseende på rättsläget för såväl barnamord, lägersmål som och äktenskap. Trots att hennes syfte inte är att finna anledningar till barnamorden finner hon att många förklaringsmodeller kan avvisas. Grothe Nielsen avvisar både biologiska och psykologiska förklaringar, liksom socialpsykologiska.[51] Istället vill hon förklara barnamorden materialistiskt, att de berodde på den sociala och ekonomiska situation som kvinnan befann sig i. [52] Grothe Nielsen menar att hela straffrätten och de förändringar som genomförs ”blivet framprovokeret af samfundets sociala, ekonomiske og produktionsmässige problemer”. [53]

Marilyn Francus, som behandlar barnamordsproblematiken i England under 1700-talet, intresserar sig främst för en problembild nästan motsatt den svenska. I England frikändes många av de tilltalade för barnamord. De kunde frias endast på den grunden att de uppvisade några linnetrasor i domstolen och framhöll att de förberett sig för barnets ankomst.[54] Francus tolkar detta som en acceptans för underklassens barnamord.

> Indeed, the willingness of society to recuperate the women–most of whom where single and working-class – back into the work force, suggests that socio-economic realities were of greater concern than the ethics and psychology of infanticide. [55]

Francus menar dessutom att det gjordes en kraftig åtskillnad mellan olika typer av kvinnor i domstolarna. De följsamma, blyga, svaga och traditio-

[50] a.a. s. 7 - 29
[51] Grothe Nielsens avvisning av socialpsykologiska förklaringar innefattar endast en förklaring som menade att barnamorden företrädesvis begicks av mödrar som fallit utanför modersrollen och blivit maskuliniserade. Övriga socialpsykologiska modeller diskuteras inte.
[52] a.a. s. 10 - 1
[53] a.a. s. 7 - 32
[54] Francus, Marilyn, Monstrous Mothers, Monstrous Societies: Infanticide and the Rule of Law in Restoration and Eighteenth-Century England, *Eighteenth-Century Life* 20, May 1997 (133-156)
[55] a.a. s. 134

nellt kvinnliga frikändes från anklagelser och återfördes till samhället som konforma och icke hotande medlemmar. De framställer sig som icke vetande, de hade inte förstått att de varit gravida eller de hade inte vågat berätta för någon. Den rebelliska barnamörderskan dömdes däremot för sitt brott. Hon försvarade sig själv i rätten, och kunde till och med korsförhöra vittnen i domstolen. Hon ansågs mer våldsam, mer aktiv och mer psykologiskt suspekt och hon blev, enligt Francus, demoniserad och utpekad som ett onaturligt monster utan moderskänslor.

Etnologen Inger Lövkrona behandlar även hon barnamordsproblematiken under 1700-talet och fokuserar främst på kvinnornas situation i det förmoderna bondesamhället. Lövkrona anslår en tydligt feministisk ton. I sin avhandling *Annika Larsdotter, barnamörderska* närmar hon sig problemet genom kvalitativa läsningar av få fall.[56] Totalt refererar hon till åtta fall, och endast i ett av dem går hon på djupet med en detaljerad analys. Hon försöker genom hela arbetet använda sig av ett genusteoretisk perspektiv, vilket innebär att sedlighetsbrott och barnamord bara kan förstås ”inom ramen för det patriarkala förmoderna samhällets könsmaktsstrukturer”.[57] Könsmaktsstrukturerna genomsyrade hela samhället och tog sig uttryck i praktiker, normer och värderingar. Hon försöker förstå kvinnan som utförde barnamordet och de institutionella praktiker som omgav henne. Lövkrona för en diskussion om pliktpallen, och hon menar att rädslan för lägersmålsstraffen[58] inte i något av hennes fall uppgivits vara orsak till brottet. Detta argument bör dock inte tillmätas alltför stor vikt, enligt min mening, eftersom kvinnorna endast undantagsvis gavs tillfälle att ange orsak till brottet. De barnamörderskor Lövkrona studerat visar en uppenbar brist på ånger vilken hon vill förklara med att barnamordet var ett genomtänkt beslut. De var inte beredda att bli mödrar och hade heller inte bett om att bli det. Lövkrona anser till och med att graviditeterna ofta föregåtts av våld och tvång, ofrivilliga relationer med gifta män och manlig maktutövning. Denna ”patriarkatets logik” ser hon som indirekt orsak till barnamorden. [59]

[56] Lövkrona, Inger, *Annika Larsdotter barnamörderska, kön, makt, sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historiska Media, Lund, 1999

[57] a.a: s.19

[58] Lägersmål straffades under det tidiga 1700-talet med påtagliga skamstraff, vilket av vissa forskare (t.ex. Grothe Nielsen) angetts som en bidragande orsak till barnamorden.

[59] Lövkrona, s. 153. Kvinnorna var beroende av männen och de hade genomgående högre positionsmakt än kvinnor. Det var därför viktigt även för kvinnorna att männens posi-

Detta ifrågasätts i Eva Bergenlövs forskning som visar att majoriteten av barnamorden föregicks av en frivillig sexuell relation mellan två ogifta parter. [60] Bergenlöv kan visa att det i de allra flesta fall handlade om sexuella relationer mellan två relativt jämbördiga personer. Enstaka förekomster av våld fann även Bergenlöv, men de utgjorde i hennes fall undantag och inte regel. Bergenlöv och Lövkrona belyser barnamordsproblematiken ur olika synvinklar, de har olika metodologiska angreppssätt och de redovisar till viss del olika resultat. De övergripande slutsatserna är inte desto mindre relativt samstämmiga. Skuld och oskuld konstrueras i reglerade samhällsdiskurser (Bergenlöv) eller i samhällets könsmaktsstrukturer (Lövkrona).

Graden av frivillighet i sexuella relationer problematiseras även av idéhistorikern Åsa Bergenheim i boken *Brottet, offret och förövaren*[61] där hon studerar våldtäkter och sexuella övergrepp mot barn under perioden 1850–2000. Problemen att fälla en gärningsman för våldtäkt mot hans nekande har varit och är svårt. Kvinnorna anmäler och hävdar våldtäkt medan männen nekar och anser sig ha handlat i enlighet med hennes samtycke. Bergenheim menar att ”mellan våldtäkt och samtycke fanns en gråzon som den nya lagstiftningen inte kunde hantera”. [62] Redan i 1734 års lag gjordes kvinnan rättskapabel och tilldelades rollen som rättssubekt. Det innebar att hennes beteende och tidigare sexuella erfarenheter började få betydelse för bedömningen av hennes skyddsvärde och mannens straffvärde. [63] I samma lagstiftning gjordes även vissa åtskillnader mellan fysiskt och moraliskt våld. Sexuellt umgänge med barn eller avvita (förståndshandikappad) kvinna ansågs vara övergrepp oavsett om de inte uttryckligen nekat till umgänget.[64] 1864 års lagstiftning innebar att även andra tillstånd av vanmakt räknades som försvårande omständigheter och särskilt gällde detta om mannen försatt kvinnan i sådant tillstånd. Mellan det direkta samtycket och det direkta nekandet och motståndet mot sexuellt umgänge återfinns alltså en vidsträckt gråzon i vilken vissa

---

tionsmakt och ära bibehölls. Barnamorden kan i det perspektivet ses som orsakat av denna underordning.

[60] Bergenlöv, s. 275

[61] Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: Vetenskapens och det svenska rättsväsendetts syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000*, Carlsson Bokförlag och Åsa Bergenheim, Stockholm, 2005

[62] a.a. s. 38

[63] a.a. s. 37

[64] a.a. s.415

av barnamörderskorna kan ha befunnit sig. Kanske var relationen frivillig och byggde på ömsesidig attraktion och förälskelse, men lika troligt är att många av dessa relationer byggde på olika grad av ofrivillighet.

Marja Taussi-Sjöberg undersöker i sin avhandling brottsligheten i Västernorrland åren 1861-1890. Under dessa år sakfälldes enligt Taussi-Sjöberg ungefär 80 kvinnor för barnamord.[65] Under samma period sakfälldes ungefär 2000 kvinnor i Sverige för barnamord enligt samma källa. I en senare bok, *Dufvans fångar*, följer hon 42 kvinnliga brottslingar varav 16 är barnamörderskor i ett livsperspektiv. De kvinnor som fälldes för barnamord hade en ganska hög medelålder (i jämförelse med kvinnor som fälldes för andra brott) och mer än varannan hade dessutom redan ”ett eller flera utomäktenskapliga barn”.[66] De levde under mycket svåra ekonomiska förhållanden och saknade fast arbete. Taussi-Sjöberg finner också att barnamord förekom oftare i områden där kyrkans position var som starkast. Hon menar att detta kan bero på att ogifta kvinnor fördömdes hårt av kyrkan och att detta kunde leda till fler barnamord. Kvinnorna i Taussi-Sjöbergs material skiljer sig från de fall som Lövkrona studerat när det gäller beteendet i rätten. Enligt Taussi-Sjöberg visar barnamörderskorna, liksom de som dömdes för tillgrepp, i nästan samtliga fall på stor skam och ånger, vilket, enligt Lövkrona, knappast förekom i de fall hon studerat. Taussi-Sjöberg noterar också att i männens protokoll saknas på det hela taget noteringar om ångerkänslor, vilket hon tolkar som att kvinnorna hade en starkare identifikation med samhällets normer och upplevde en starkare skamkänsla än männen när det uppdagades att de begått brott.[67] Hög andel barnamord finner Taussi-Sjöberg främst i norra Ångermanlands län där det också var ovanligt med oäkta barn. Det pekar på, menar hon, att det finns ett ”samband mellan hård social kontroll och barnamord”.[68]

---

[65] Taussi-Sjöberg, Marja, *Brott och straff i Västernorrland 1861-1890*, Umeå Universitet, 1981. Sjöberg, Marja & Björnfot, Britt: Ensamma med skammen- Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861–1890, *Historisk Tidskrift*: 1980:3.

[66] Taussi-Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar, Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige*, Författarförlaget. Malmö, 1986. s.107. Detta resultat skiljer från mina resultat. Taussi-Sjöberg studerar dock endast 16 fall av barnamord i denna studie och tidsperioden ligger senare varför resultaten är troliga.

[67] a.a, s. 108

[68] Taussi-Sjöberg, Marja, *Brott och straff i Västernorrland 1861-1890*, Umeå Universitet, 1981. Även Robert Eckeryd, som studerar ogifta mödrars situation i tre norrländska härader, ansluter sig till liknande förklaringar som Taussi-Sjöberg. Eckeryd studerar bland annat skillnader i domstolarnas agerande mot mödrar när de processar om underhåll för

Historikern Kaijus Ervasti redovisar resultat som motsäger dessa antaganden om samband mellan barnamord och social kontroll.[69] Tidigare finsk forskning har, enligt Ervasti, använt sig till stor del av tabellverkets uppgifter för att skatta brottslighet, vilket inte är någon tillförlitlig källa för det ändamålet.[70] Därför har han istället använt sig av prokuratorns årsberättelser [71] samt rättegångsprotokoll. Ervasti redogör för den tidigare finska forskningen på området och menar att den i huvudsak förklarat barnamord på två sätt, nämligen som förorsakad av mödrarnas svåra ekonomiska situation eller av den skam det innebar att vara utomäktenskaplig mor. Ervasti menar också att den sociala kontrollen skilde sig åt mellan de olika socialgrupperna. Torpar- och inhysingsdöttrarna var till exempel oftare gravida när de gifte sig än bonddöttrarna. I den förra gruppen var en tredjedel gravida vid äktenskapets ingående medan bonddöttrarna var gravida vid en femtedel av giftermålen.

Veli Verko, en annan finsk forskare,[72] hade, enligt Ervasti, tidigare funnit att Österbotten vid sekelskiftet 1800 hade dubbelt så hög barnamordsfrekvens i jämförelse med övriga Sverige. Detta gällde trots att utomäktenskapligheten var hälften så stor. Därför blev slutsatsen att en alltför sträng moral kan ha en brottsalstrande effekt. Ervasti hänvisar även till en annan finsk forskare, Oiva Turpeinen, som inte fann någon korrelation alls mellan barnamord och illegitimitet. Båda dessa resultat underkänns dock av Ervasti på grund av de svagheter som tidigare nämnts i källmaterialet, d.v.s. tabellverkets statistik. Denna statistik redovisar endast en mycket liten del av brotten. Ervastis resultat visar istället att Österbotten, som hade en jämförelsevis låg illegitimitet, hade mycket låg barnamordsfre-

---

sina barn. Han noterar att mödrarna bemöts med mer eller mindre välvilja, vilket i sin tur skulle kunna indikera mer eller mindre stigmatisering av mödrarna. Eckeryds resultat är ännu preliminära, men i de presenterade artiklarna arbetar han med hypotesen att stigmatiseringen av kvinnorna skulle ha varit mer förekommande där kyrkans kontroll är stark.

[69] Ervasti, Kaijus, *Barnamordsbrotten i Finland under 1800-talet*, Historisk tidskrift för Finland, 1995

[70] Tabellverket är fel källa för att skatta brottslighet eftersom underlaget till de data som finns samlade där är hämtade från husförhörslängderna. Prästerna noterade födslar och dödsfall och uppgav ofta, men inte alltid, dödsorsak när barnet dog samma dag som det föddes.

[71] Motsvarade (svenska) Justitie-Statsministerns underdåniga berättelser, vilka var centralt insamlad brottsstatistik från de olika länsstyrelserna (Bisos).

[72] Ervasti hänvisar bl.a till Verkko, Veli; Lähimmäsen ja oma henki. Sosiaalipatologisia tutkimuksia Suomen kansasta (Jyväskylä 1949)

kvens. Istället framträder södra och sydvästra Finland som mest drabbade av barnamord. Den utomäktenskapliga nativiteten är i samma områden mycket hög. Detta innebär att de tidigt industrialiserade områdena med lägre social kontroll hade fler barnamord än de mest agrara bygderna. Han menar därför att barnamorden syns mest kopplade till de ekonomiska svårigheter som drabbade den ensamstående modern. Den obesuttna befolkningens döttrar var mest utsatta då de tvingades att lämna hemmet tidigare än vad bonddöttrarna gjorde, vilket medförde att de hade färre möjligheter att undvika en utomäktenskaplig graviditet. Samtidigt hade de också mycket små ekonomiska möjligheter att ta hand om barn. Utomäktenskaplig sexualitet var inte särskilt stigmatiserande under 1800-talet menar Ervasti. Däremot var de ekonomiska och sociala förhållandena sådana att det var mycket svårt för kvinnor med utomäktenskapliga barn. Kaijus Ervasti menar alltså att stigmatiseringen av kvinnor som fött utomäktenskapliga barn i sig inte kan förklara barnamorden. Istället anser han att de sociala och ekonomiska svårigheter som ett oäkta barn innebar utgjorde det främsta motivet. Däremot kan Ervasti inte förklara på vilka grunder barnamörderskorna framträder som en egen grupp bland övriga utomäktenskapliga mödrar. Han finner ingenting som skiljer dem från de mödrar som väljer att föda oäkta barn.

Jeffrey S. Richter som studerar barnamord, övergivande av barn och aborter i Tyskland under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, finner även han den starkaste förklaringen i fattigdom.[73] Richter undersöker två perioder, 1882–1894 och 1897–1914 och inleder med frågor kring den extrema variationen av barnamordens, övergivandets och aborternas förekomster i olika regioner i Tyskland. Variationen visar sig vara mycket stor mellan olika regioner både vad beträffar likartade brott och brottstyper. Richter inleder med att konstatera att de individuella faktorerna vad gäller kvinnorna som utfört brotten inte skiljer sig från resultat från annan forskning. Kvinnorna är unga, arbetar i underordnad ställning, i huvudsak i agrar miljö och de är ogifta. Richter finner under den första perioden starka negativa samband mellan barnamord och tillväxande miljöer, urbanisering, anställning av kvinnor i handel och industri och högre löner. Under den andra perioden framträder däremot en betydande del barnamord utförda av anställda i hushållstjänster (pigor) i städerna trots att städerna

[73] Richter, Jeffrey. S., Infanticide, Child abondonment, and Abortion in Imperial Germany, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 28, No.4, (Våren 1998), 511-551.

som helhet har låg andel barnamord. Det starkaste (negativa) sambandet på aggregerad nivå fanns mellan befolkningstillväxt och barnamord. När befolkningen som helhet ökade avtog barnamorden och tvärtom när befolkningen minskade. Richter söker förklaringar till det faktum att låg befolkningstillväxt hade större betydelse för barnamordens förekomst än vad illegitimiteten hade och menar att befolkningstillväxtens utseende vid denna tid är ett bra mått på fattigdom. Regioner med låg tillväxt, migration och emigration från området präglades av hög barnamordsfrekvens. Barnamorden var, enligt Richter, en gammal lösning på ett desperat problem i områden med extrem fattigdom och frånvaro av modernisering. Richters resultat när det gäller övergivande av barn och aborter pekar i samma riktning. Det faktum att många övergivna barn var födda inom äktenskap indikerar att det inte var skam över utomäktenskaplighet som utgjorde motiv till övergivandet, utan svåra ekonomiska förhållanden.

> Even where shame may have played some role in decisions to kill or abondon a child, the disadvantageous material circumstances of single motherhood were probably more to blame. [74]

Richters resultat skiljer sig från såväl de svenska som finska resultaten. Både Richter och Ervasti presenterar resultat på aggregerad nivå som pekar på fattigdom och svåra förhållanden som huvudorsaker till barnamord, men i det finska materialet är riskområdena präglade av tillväxt och hög illegitimitet, medan barnamorden i det tyska materialet var mest förekommande i områden med låg eller negativ befolkningstillväxt.

Richter och Ervasti förklarar barnamorden med fattigdom och menar att utomäktenskapligheten inte var särskilt skamfylld på 1800–talet. Stämmer detta? Hur behandlades kvinnor som födde utomäktenskapliga barn av omgivningen? Jonas Frykmans skildring av *Horan i bondesamhället* gör gällande att intoleransen mot dessa kvinnor var stor.[75] Boken har rönt stor uppmärksamhet sedan den skrevs 1977, och den har varit utgångspunkt för en hel del arbeten inom angränsande områden. Frykman arbetar som etnolog huvudsakligen med folklivsskildringar och andra sekundärkällor. Avsikten är att förstå ”horans” roll i bondesamhället. Frykman

[74] Richter, Jeffrey. S., Infanticide, Child abondonment, and Abortion in Imperial Germany, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 28, No.4, (Våren 1998), s.544
[75] Frykman, Jonas, *Horan i bondesamhället*, Liber förlag, Lund, 1977

menar att epitetet hora fick var och en som hade utövat utomäktenskaplig sexualitet. Genom hela avhandlingen visar Frykman på de olika sociala mekanismer som fanns i bondesamhället avsedda till avståndstagande från de annorlunda, och speciellt då från hororna. Horan var, enligt dessa föreställningar, inte bara utstött utan hon upplevdes också vara direkt farlig på många sätt; man trodde att hon besatt egenskaper som att kunna sätta sjukdom på barn, besitta onda ögon med mera. Frykman menar att dessa kvinnor genom en rad andra processer kunde utstötas ur all normal samhällsgemenskap. Ibland blev de utskällda av församlingens kyrkoherde, vilket Frykman tolkar som att kyrkan faktiskt ”tvingade fram livskarriärer liknande sockenhorans”. [76]

Marie Lindstedt-Cronberg påpekar emellertid att ”Frykmans bild av den ogifta modern i 1800-talets Sverige inte är oemotsagd”. [77] De folklivsskildringar han använt sig av är relativt sent upptecknade och kanske är det så att man bäst minns det ”osedvanliga och grymma” [78] Historikern Ann-Sofie Ohlander (Kälvemark)[79] menar tvärtom att den ogifta modern ofta klarade sig bra och att det inte var ovanligt att hon så småningom gifte sig med barnets far eller med någon annan man. Ohlander visar på sådana samband i studien *Att vänta barn när man gifter sig*, där hon i vigselböcker och husförhörslängder studerat sammanlagt 723 äktenskap ingångna mellan 1830-1860 i Julita socken i Södermanland. Hon delar in äktenskapen i fem kategorier: konventionella, barnlösa, föräktenskaplig konception, utomäktenskapliga barn och slutligen både föräktenskaplig konception och oäkta barn. I de konventionella äktenskapen fick man barn som föddes senare än 7 månader efter vigseln och därmed kunde (troligen) inte ett väntat barn vara orsak till äktenskapets ingående. I äktenskap med föräktenskaplig konception rådde det motsatta förhållandet, barnet föddes inom 7 månader efter vigseln. Drygt hälften av alla ingångna äktenskap var konventionella och därefter var den största gruppen äktenskap med föräktenskaplig konception (30.1). Utomäktenskapliga barn förekom i 8.9 [80] procent av vigslarna. Ohlander menar att den stora

[76] a.a. s.158
[77] Lindstedt-Cronberg, *Synd och skam*, s. 23
[78] a.a. s. 23
[79] Kälvemark, Ann-Sofi, Att vänta barn när man gifter sig, föräktenskapliga förbindelser och giftermålsmönster i 1800-talets Sverige: *Historisk Tidskrift*, 1977
[80] Ohlander (Kälvemark) delar in perioden i tre delar, de siffror som jag här anger är medelvärdet av dessa tre perioder.

andelen föräktenskaplig sexualitet pekar på att sådan bör ha varit tämligen accepterad i lokalsamhället.

Ohlander noterar också att äktenskapen i Julita socken ingås under olika tider på året och vissa månader framstår som traditionella äktenskapsmånader. Ohlander kontrollerar nu om äktenskap med föräktenskaplig konception också följde dessa mönster eller om det sociala tvånget att gifta sig var så starkt att man helst gifte sig under andra tidpunkter. Resultaten visade att äktenskap med föräktenskaplig konception i och för sig inte var lika koncentrerade till de traditionella månaderna som de konventionella äktenskapen, men att även i de fall när kvinnan var gravid väntade man helst till höstmånaderna. Ohlander menar att resultaten visar att den sociala pressen att gifta sig inte kan ha varit speciellt stark eftersom man inte brydde sig om att gifta sig innan havandeskapet var alltför långt framskridet. Hon menar att man ”lite tillspetsat skulle kunna säga att i Julita gifte man sig inte för att man väntade barn, man väntade barn för att man skulle gifta sig”. [81]

Ohlander visar också i en senare artikel[82] att många kvinnor med utomäktenskapliga barn gifte sig, antingen med barnets far, eller med en annan man. Hon använder sig av en undersökning gjord av Statistiska Centralbyrån år 1914, 1916 och 1917 där man följde en kohort av utomäktenskapligt födda barn 1889. Man följde barnen och mödrarna i tjugoett år. Resultaten av den undersökningen visade att i en femtedel av fallen så gifte sig föräldrarna med varandra senare, i en fjärdedel av fallen så gifte sig kvinnan med en annan man medan drygt hälften förblev ogifta. Sämst ekonomisk situation hade de kvinnor som förblev ogifta. Ohlander tolkar detta som att samhället hade en relativt hög acceptans för de ogifta mödrarna. Liknande resultat kommer historikern Lotta Vikström fram till i sin undersökning om mobilitetens orsaker i Sundsvall i slutet av 1800-talet. Knappt en kvinna av fem som flyttade in till Sundsvall kan ha flyttat p.g.a. en nyligen genomgången eller påbörjad graviditet. Det var ett större antal kvinnor som istället blev gravida efter det att de flyttade till Sunds-

[81] a.a. s. 195

[82] Kälvemark, Ann-Sofi, Hotet mot familjen, den ogifta modern i Sverige i historiskt perspektiv, *Historisk Tidskrift*, 1978

vall. Andelen illegitima barn sköt i höjden i staden, men Vikström menar att även de kvinnor som fött ett oäkta barn oftast gifte sig. [83]

Även barnamörderskorna gifte sig i många fall efter avtjänad fängelsetid. Det visar Marja Taussi-Sjöbergs resultat i *Dufvans fångar*. Hon följer ett antal fångars livsöden och finner att av sexton barnamörderskor, gifter sig elva efter sitt fängelsestraff. Den bild som tecknas av Marja Taussi-Sjöberg, Ohlander (Kälvemark) och Vikström skiljer sig väsentligt ifrån Frykmans beskrivning av livskarriärer som sockenhoror. Nu finns det i dessa studier flera skillnader, dels har Taussi-Sjöberg använt sig av ett kvantitativt material med kvalitativ tolkning av enskilda livsöden, medan Frykman arbetat med folklivsarkiv och andra sekundärkällor. En annan väsentlig skillnad är att deras undersökningsområden är geografiskt åtskilda, Taussi-Sjöberg undersöker Västernorrland medan Frykman samlat uppgifter från olika arkiv i mellersta och södra Sverige.

1.4.1 Sammanfattning

Tidigare forskning uppvisar till viss del motstridiga resultat. Barnamorden förklaras på skilda sätt av olika forskare och synen på utomäktenskaplighet och stigmatisering skiljer sig åt även den. Beskrivningen av samhällets ökande tolerans inför utomäktenskaplighet över tid är dock relativt enhetlig och parallellt med den utvecklingen blir kvinnor alltmer ansvariga för följderna av den. Beth Grothe Nielsen och Marilyn Francus gör båda bedömningen att den förändrade inställningen inte handlar om ökad humanism utan om samhällets behov av arbetskraft. Francus, som drar resonemangen längst, menar till och med att barnamorden i det närmaste var påbjudna i de understa skikten i samhället. Kaijus Ervastis resultat när det gäller Finland visar att ekonomiska och sociala skäl tycks vara de främsta motiven till barnamorden. Jeffrey S. Richter pekar även han på fattigdom som huvudsaklig orsak till barnamord i kombination med låg befolkningstillväxt och avsaknad av modernisering.

De sexuella relationerna under 1800-talet var frivilliga och ägde rum med klassmässigt jämbördiga män menar Ann-Sofi Ohlander (Kälvemark) och Eva Bergenlöv. Den utomäktenskapliga sexualiteten var även relativt

[83] Vikström, Lotta, *Gendered routes and courses –The Socio-Spatial Mobility of Migrants in Nineteenth-Century Sundsvall, Sweden.* Report nr. 21 from the Demographic Data Base, Umeå University, 2003

accepterad i samhället, menar Ohlander (Kälvemark). Detta gällde även den finska befolkningen, enligt Ervasti. Dessa skrivningar om frivillighet och jämbördighet problematiserar emellertid inte och tar inte hänsyn till den assymetri som genomsyrade samhällets könsmaktsstrukturer. Jonas Frykman, Marja Taussi Sjöberg och Beth Grothe Nielsen som problematiserar detta förhållande framhåller istället att den utomäktenskapliga sexualiteten var kringgärdad av skam och att särskilt kvinnorna drabbades av samhällets intolerans kring detta.

Inger Lövkrona som för resonemanget om ofrivillighet längst menar till och med att barnamorden föregåtts av ofrivilliga sexuella relationer, maktutövning och ibland våld. Dessa teser har inte kunnat bekräftas av andra forskare på mikronivå, men de resultat som Ervasti visar stöder i viss utsträckning hennes tes på makronivå. Det var torpardöttrarna och de fattigaste kvinnorna som i högst utsträckning riskerade att få utomäktenskapliga barn. Detta pekar mot att maktobalanser i stor utsträckning förekom även om barnafadern själv hade låg social status.

Sammanfattningsvis kan sägas att det finns många förklaringar till barnamord. Att förklaringarna skiljer sig åt kan delvis bero på att olika forskare närmat sig problematiken från olika håll, man har undersökt olika geografiska rum och tidsperioderna har varierat. Kulturella och materiella förklaringar till barnamord dominerar emellertid bilden.

1.5 Avhandlingens struktur och disposition

Historiska berättelser syftar som annan beskrivande forskning till att lyfta det som tilldrar sig i människors vardag till formalisering och modellbyggen. De syftar till att översätta konkreta indicier till mer generellt användbara abstraktioner. Den här ambitionen är påtaglig i de syntaktiska program vilka Andrew Abbott identifierar som de historiska narrativens hemvist. [84] Det här översättningsarbetet präglar forskningsprocessen från dess början till dess slut och det sätter också sin prägel på framställningssättet. Det innebär en pendling mellan teoristyrd och datastyrd forskning.

[84] Abbott, Andrew, *Methods of Discovery. Heuristics for the Social Sciences*, London: W.W. Norton & Company, 2004

De bilder av barnamorden och dessas bakomliggande motiv som byggs upp kan beskrivas som frukten av ett samspel mellan data och det som Charles Ragin benämner ”analytic frames”, [85] d.v.s. en typ av teoretiska vägvisare som hjälper forskaren att ställa de rätta frågorna och strukturera sitt material. Som Abbott framhåller finns här en hel del vägvisare eller som han benämner dem; ”topical lists” tillgängliga och jag har valt att nyttja en som konstruerades 1945 av den amerikanske retorikern Kenneth Burke; hans så kallade dramaturgiska pentad. En lista som för övrigt är nära besläktad med Erving Goffmans dramaturgi. [86]

Mina frågeställningar har alltså strukturerats med hjälp av Kenneth Burke’s pentad. [87] Den brukar användas när det som i mitt fall handlar om att försöka reda ut motivbilden bakom en handling. Handlingen barnamord står i centrum i min indelning och barnamorden speglas ur olika synvinklar i avhandlingen. Jag kommer också att återvända till pentaden och dess frågor i min avslutande diskussion. De fem fokus som speglas i mina frågeställningar är därmed följande:

Act: handling: Handlingen barnamord kan granskas ur olika perspektiv. Motivbilden bakom barnamorden förklaras på olika sätt av olika forskare. I denna studie kommer barnamorden att granskas både ur ett aggregerat perspektiv och ur ett aktörsperspektiv. När barnamorden granskas i ett aktörsperspektiv kommer *möjliga* individuella motivbilder att diskuteras fortlöpande i fallbeskrivningarna. Detta skall inte tolkas som om det vore möjligt att förklara och förstå varje enskilt barnamord utifrån individuella motiv. De kvinnor som genomförde brotten är döda och låter sig inte längre tillfrågas om sina motiv utan när dessa resonemang förs skall de i stället förstås som *möjliga* motivbilder sådana som de framträder i den rättsliga dokumentationen. Dessa används därefter som underlag för analys av mera generell och övergripande art. Samhällets normativa syn på barnamorden genom lagstiftning och rättstillämpning är väldokumenterad. De genomgripande förändringar som genomfördes på lagstiftningens område belyser förändrade synsätt. Dessa förskjutningar vittnar om samhällets ökade tolerans för barnamord och utomäktenskaplig sexualitet. På vilket sätt hanterar då rättsväsendet denna ökande tolerans och inom vilka

[85] Ragin, C., *Constructing Social Research*, London: Pine Forge Press, 1994
[86] Goffman, Erwing, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Doubleday, 1959
[87] Burke, Kenneth, *A Grammar of Motives*, University of California Press, 1969

ramar hade de att förhålla sig? I kapitel 5 kommer frågan om samhällets syn på barnamord att belysas, liksom vad man avser när man talar om barnamord, samt vilka krav som ställdes på bevisning för fällande dom. Slutligen kommer i kapitel 6 barnamordsprocesserna att belysas genom två fallbeskrivningar som fick olika utgång. Varför kunde bara vissa av kvinnorna som tilltalades för barnamord fällas i rätten och hur kunde straffen komma att variera så mycket?

Scene: Var inträffar händelsen? Scenen där barnamorden inträffar kan beskrivas på flera nivåer. En strikt rättshistorisk beskrivning från rannsakningshandlingarna skulle ge information som att barnamordet skedde ”i uthuset”, ”i skogen” eller ”på vägen”. Dessa upplysningar är dock inte särskilt upplysande om man söker förklaringar till barnamorden. I rannsakningshandlingarna tillfrågas sällan kvinnan om motivet till handlingen och när hon tillfrågas framstår svaren som tillrättalagda för åhörarna. Därför är det angeläget att kombinera denna typ av data med kvantitativa sekundärdata. De ger en övergripande bild av problematiken och kopplingen mellan exempelvis social kontroll och barnamord kan därigenom belysas.

Demografiska och kvantitativa studier har förklarat barnamord på aggregerad nivå, men i hur stor utsträckning går resultaten att generalisera till andra tidsrum och andra förklaringsnivåer? Jeffrey S. Richter pekar på negativ befolkningstillväxt och fattigdom som huvudsakliga förklaringar till barnamord i Tyskland i slutet av 1800–talet och början av 1900–talet.[88] Richters analys genomförs på högt aggregerad nivå och om resultaten prövats på lägre nivå är det möjligt att andra mönster skulle ha framträtt. Orsakerna till barnamorden låter sig också svårligen generaliseras från ett tidsrum till ett annat. I denna avhandling kommer barnamordens frekvens att granskas på läns- och häradsnivå vilket synliggör skillnader mellan olika mindre områden och variationer också inom länen. De enskilda fallbeskrivningarna belyser individuella uppväxtförhållanden och livsmönster vilka utgör små lokala kontexter möjliga att koppla till de mönster som framträder på häradsnivå. Barnamorden förekom under en tid när spädbarnsdödligheten var hög i hela Sverige. Särskilt hög var den bland de oäkta barnen. I fjärde kapitlet kommer barnamordsfrekvenser

[88] Richter, Jeffrey. S., Infanticide, Child abondonment, and Abortion in Imperial Germany, *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 28, No.4, (Våren 1998)

och utomäktenskaplighet att jämföras. Detta för att se om det fanns vissa miljöer där barnamorden var vanligare än andra. Områden där den utomäktenskapliga fertiliteten var högre än i andra områden präglas ofta av lägre social kontroll och större rörlighet i befolkningen. Tidigare forskning visar motsägande resultat när det gäller samband mellan barnamord och social kontroll där det både hävdas att hög social kontroll skulle medföra att barnamorden tilltar (Taussi-Sjöberg)[89] och det närmast motsatta; att barnamorden var vanligast i tillväxtområden med hög utomäktenskaplighet och förmodat lite av social kontroll. Områden där kvinnorna å andra sidan var speciellt ekonomiskt och socialt utsatta (Ervasti)[90].

Agent – aktör: I barnamordsprocesserna blir en rad aktörer synliga. I centrum befinner sig den tilltalade *kvinnan* och i rannsakningshandlingarna blir hon relativt väl beskriven. Den tidigare forskningen beskriver barnamörderskorna relativt likartat och ingen har funnit individuella egenskaper som skulle skilja ut dem från andra barnaföderskor. Trots detta är det intressant att studera barnamörderskorna och deras sociala bakgrund. Vilka var de kvinnor som begick barnamord? Var det de allra fattigaste som stod utan handlingsalternativ eller var det kvinnor från mer etablerade miljöer? Om den senare gruppen skulle visa sig vara mer representerad skulle det kunna tyda på att skam och rädsla för att förlora social status och värde på äktenskapsarenan utgjorde huvudsakliga motiv. Om den fattigaste gruppen däremot förekommer oftare innebär det att ekonomiska och sociala motiv tenderar överväga. Sambanden är dock inte entydiga eftersom det även förekom att kvinnor som var uppväxta under goda villkor kastades ut från denna miljö.

Barnamörderskan var den centrala gestalten i tingssalen men hon omges av fler aktörer som är viktiga i sammanhanget. De *vittnen* som kommer till tals finns i kvinnans absoluta närmiljö och det sätt på vilket de omtalar kvinnan och händelsen ger oss information om deras värderingar, deras syn på brottet och deras syn på kvinnan. Ger dessa vittnen intryck av tolerans inför kvinnan och hennes brott eller omtalas hon enbart negativt?

---

[89] Taussi-Sjöberg, Marja, *Brott och straff i Västernorrland 1861-1890*, Umeå Universitet, 1981. Sjöberg, Marja & Björnfot, Britt, Ensamma med skammen - Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861–1890, *Historisk Tidskrift* 1980:3

[90] Ervasti, Kaijus, Barnamordsbrotten i Finland under 1800-talet, *Historisk tidskrift för Finland*, 1995

Kunde kvinnorna som genomförde detta brott redan innan händelsen vara stigmatiserade och utanför och därför nära nog sakna möjligheter att behålla barnet? Finns det någonting i rannsakningshandlingarna som tyder på att selektiva anmälningar kunde göras och att det var de redan utstötta som anmäldes i första hand medan andra brott doldes? I kapitel 8 granskas hur händelsen kom till *länsmannen*s kännedom. Länsmannen agerar även *åklagare* som tillsammans med *domaren* representerar staten. De är anställa tjänstemän med reglerade åtaganden, men inom det regelverk som omgav domstolarna fanns ändå utrymme för olika ställningstaganden. Finns det tendenser i dessa åklagares och domares ageranden som tyder på att dessa handlingsutrymmen utnyttjas? Och om de utnyttjas; på vilket sätt sker detta? Mellan de statliga, offentliga aktörerna och allmänheten befinner sig de utvalda *nämndemännen*. De var skötsamma bönder i området som fått detta förtroende, men uppdraget är knappast av den arten att de fick möjlighet att ta särskild hänsyn till lokala förhållanden eller till eventuella band med den tilltalade. Här representerar de i första hand lagen, och därmed staten. Andra aktörer som är väsentliga för förståelsen av barnamorden är inte alltid synliga i rummet, men bidrar till händelseutvecklingen på flera sätt. Detta gäller främst spädbarnens *fäder* vars handlande bör ha varit av stor vikt för kvinnornas ställningstagande och beslut att döda barnet. På vilket sätt har dessa fäder agerat, har de varit informerade om kvinnans graviditet och har de i så fall påverkat kvinnornas ställningstaganden? *Prästen,* som representant för kyrka och normativ kontroll, förlorar i inflytande under denna period; blir detta synligt i rannsakningsprocesserna? Han befinner sig i periferin av rannsakningsprocessen, men är den som utfärdar prästbetyg. Han tillkallades ibland när ett samtal med kvinnan mellan rättsprocesserna ansågs nödvändigt. Ofta blev det även prästen som kontaktades i första läget när någon misstänkte att ett barnamord skett och det var relativt vanligt att det var han som första gången hörde kvinnan bekänna sitt brott. Dessutom fanns fängelseprästerna som förde samtal med fångarna under tiden de var häktade eller avtjänade tukthusarbete. Prästen följer händelseförloppet, ofta från anmälan fram till den dag kvinnan lämnar fängelset, men finns inte med som någon central aktör i domstolen. *Barnmorskan* och *provinsialläkaren* däremot, fanns med vid nästan alla förhandlingar och de intyg de utfärdade tillmättes avgörande betydelse. Läkarintygen och obduktionsprotokollen var direkt avgörande för rannsakningens utgång. Trots att alla dessa aktörer är viktiga har jag valt att inte behandla dem i separata kapitel. De presenteras och medverkar i fallbeskrivningarna me-

dan mitt fokus däremot varierar. Centrala aktörer är givetvis barnamörderskan och hennes direkta sociala omgivning; Är beslutet att begå ett barnamord verkligen individuellt? Synliggörs omgivningens inställning till kvinnan? Och blottläggs skillnader i offentliga och lokala normativa system?

Agency - medel: Vilka möjligheter hade kvinnan i domstolen? Den angelägna frågan, vilka möjligheter kvinnan hade att behålla barnet kan inte besvaras i denna studie.[91] Svaren på denna fråga är med säkerhet många och komplexa. Det är inte heller säkert att barnamordsproblematiken på något direkt sätt kan relateras till kvinnans (totala) agency. I någon mån berörs denna omfattande fråga när kvinnornas sociala bakgrund behandlas, men för att gå vidare i problematiken skulle krävas ytterligare och annan forskning där kvinnornas sociala band och ekonomiska förhållanden sattes i fokus. I stället har jag valt att fokusera på kvinnans möjligheter i rättssalen. Hade hon någon chans att försvara sig? Finns det skillnader i kvinnornas förhållningssätt inför rätta och tar domstolen någon hänsyn till deras uppförande? Finns det anledning misstänka att kvinnornas sociala status påverkade rättsbedömningen?

Purpose – syfte: Slutligen det mest näraliggande: Av vilken anledning utförde kvinnorna barnamord? Finns mönster på strukturell, kulturell och individuell nivå som kan förklara barnamorden? De möjliga motivbilder som framkommer i den empiriska undersökningen diskuteras och analyseras i slutkapitlet.

Avhandlingen disponeras fortsättningsvis på följande sätt:

Inledningsvis belyses de teoretiska perspektiv som legat till grund för analys och angreppssätt (Kap.2). Därefter behandlas metodstrategierna (Kap.3). Den empiriska delen inleds med att *scenen* beskrivs i ett övergripande perspektiv. Sambanden mellan spädbarnsdödlighet, illegitimitet och barnamord problematiseras i detta kapitel (Kap.4). Därefter följer två

[91] Den stora frågan om kvinnans (totala) agency för vidare till den lika angelägna frågan om varför bara vissa kvinnor döda sitt nyfödda barn, medan andra kvinnor i liknande (eller till och med sämre) situation valde att behålla barnet. För att undersöka detta skulle det krävas en genomgång av kvinnornas totala handlingssituation och att de kunde jämföras med en kontrollgrupp. Detta har inte varit möjligt att genomföra här, men det skulle vara en intressant uppgift för framtida forskning.

kapitel som belyser *handlingen* barnamord i ett rättshistoriskt perspektiv. I det senare kapitlet redovisas två fallbeskrivningar med olika utgång för att belysa häradsrätternas tillämpning i praktiken (Kap.5,6). Avhandlingen fortsätter med tre tematiserade kapitel där centrala *aktörer* intar scenen. Dessa är i tur och ordning, barnafadern, anmälarna och kvinnorna. I dessa kapitel behandlas även teman som skam, relationer, medinska bedömningar, rättslig retorik och straffvärde (Kap.7,8,9). Dessa teman är relaterade till kvinnans handlingsutrymme *(agency)* och barnamordens motiv *(purpose).* I ett sista empiriavsnitt beskrivs kvinnornas dom, straff och liv efter fängelset (Kap 10, 11). Dessa teman avser att belysa samhällets och närsamhällets syn på och behandling av dessa kvinnor. Avhandlingen avslutas med en sammanfattande analys och slutsatser (Kap.12).

2. TEORETISKA PERSPEKTIV

Det samhälle och de samhällen som utgör kvinnornas livsmiljöer är färgade av en rad förändringsprocesser. Processerna är olika långt gångna i olika delar av landet och även när det gäller Norrland ser mönstren olika ut. Den starka och enhetliga staten var vid den här tiden ett faktum. Den nådde nästan överallt. Hand i hand med staten och dess utveckling gick kyrkan ett med sitt stora administrativa, politiska och normativa inflytande. Synen på synd och brott, sexualitet och sedlighet, stabilitet och enhet hade länge varit präglad av starka moraliska grundvärderingar. Statens strävande efter enhet och framåtskridande resulterade i ett rättssystem med hårda sanktioner för de som bröt mot lagarna.

Samhällets moraliska och juridiska auktoritet var grundad i ett politiskt styre där endast en liten del av befolkningen kunde komma till tals. Detta medförde att samhället bar på potentiella konfliktarenor mellan styrande och styrda. Konflikter kom dock inte till uttryck i någon större utsträckning eftersom samhället till stor del byggde på en *gemensam värdegrund.*

> Another aspect of this dependence of the individual on society is morality. Religions establish moral rules; they define what is right and wrong.(…) The individual depends on society, then, both for physical sustenance, and for ideas, consciousness, and moral feelings. Religion is moral, because all morality is social. Morover, society permeates our intimate self, so that it does not feel external, but it also determines what we feel we want to do. [92]

Denna gemensamma värdegrund var alltså inte bara ett instrument för politisk, juridisk och normativ maktutövning. Den utgjorde också grundvalen för den enskilde individens handlingar och motiv till handlande. Motsättningar mellan de styrande och de styrda blev därför inte vanliga

[92] Collins, Randall, *Theoretical Sociology*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. , Orlando, 2001

så länge maktutövningen vilade på den gemensamma värdegrundens *legitimitet.*

2.1 Solidaritet

Samhället hölls alltså till stor del samman genom denna gemensamma värdegrund. Likheten och harmonin skall dock inte överbetonas utan inom denna enhet förekom politiska strider, maktförskjutningar och förändringar. Den svenska ekonomiska politiken stod i början av 1800-talet inför stora utmaningar, då starka borgerliga intressen verkade för att bryta de merkantilistiska strävanden som utmärkte 1700-talet och som ännu under 1800-talet verkade i stora delar av landet. Ståndssamhället avvecklades successivt och med den framväxande borgerliga medelklassen infördes möjligheter till friare handel och skråväsendets avskaffande.

Med dessa liberaliseringstendenser accelererade också en tidig sekulariseringsprocess. Liberalismens idéer om allas lika värde och individens frihet skakade den kollektiva ”likhetens” sammanhållning. Emilé Durkheim kallade denna likhetens solidaritet för mekanisk. Samhället hölls samman i homogena grupperingar med stor likhet mellan individerna och gemensamma moraliska band. Dessa gemensamma moraliska band var verksamma i individernas vardagsliv genom konforma beteendemallar, social närhet och genom skambeläggande av den som bröt mot de gemensamma normerna. Men skambeläggandet behövdeer å andra sidan inte ens utgöras av aktiva handlingar från omgivningen. Genonm internaliserade gemensamma normer kunde den enskilde individen uppleva skamkänslor enbart genom insikten att handlingen skadat de sociala och moraliska banden.[93] Kvinnor som blev gravida utom äktenskap var t.ex. medvetna om att detta skadade de sociala banden. Graviditeten i sig själv låg utanför deras handlingsramar. De hade inte resurser att själva ansvara för följderna av sin graviditet. De alternativ som stod till buds var att bekänna sitt misstag (utomäktenskapligheten) och hoppas på välvilja (förståelse och resurser) från omgivningen eller att dölja sin graviditet och därefter göra sig av med barnet. De kvinnor som anade att välviljan skulle utebli kanske menade att de genom barnamordet minimerade sin synd (utomäktenskapligheten) och tog det ansvar som stod inom ramen för deras egen handlingspotential.

[93] Misheva, Vessela, *Shame and Guilt- sociology as a Poietic system*; Uppsala, 2002

2.2 Sociala band och skam

Skam har beskrivits av många teoretiker som den mest sociala känslan. Thomas J. Scheff är en av dem och han menar att skammen har flera uppgifter i samspelet mellan individerna. Han framhåller att skam är något som finns mellan individer och som signalerar de sociala bandens kvalité. [94] Scheff menar att Durkheims begrepp solidaritet borde analyseras närmare. Vad avses t..ex. mer specifikt när man talar om mekanisk och organisk solidaritet? Scheff ansluter sig till Erwing Goffmans interaktionsritualer och det system av respekt och hänsynstagande som ingår i det sociala kontraktet. Skam uppstår alltid enligt detta synsätt på grund av en upplevd brist på respekt. Den som upplever sig respektlöst bemött börjar värdera sig själv lägre och skäms på grund av detta. Samtidigt kan respektlöshet vara en social markering. Den kvinna som i en specifik miljö blir ertappad med ett barnamord förlorade sin rätt till respektfullt bemötande. Handlingen, brottet, diskvalificerade henne som god samhällsmedborgare och när hon fördes bort till häktet i full offentlighet blev hennes ovärdighet synlig för omgivningen. Brottet mot lagen upplevdes ofta i kvinnans närmiljö, som ett brott mot de nära sociala banden. Dessas kvalité blir därmed intimt förknippade med de normativa förhållningssätten. Omfattningen av fördömandet av barnamörderskan blir med andra ord en socialt och kulturellt relativ fråga.

Psykologen Richard S. Lazarus som studerat emotionernas roll i de sociala samspelen menar att djupast sett är de existentiella känslorna förbundna med hot mot vår identitet. Ångest och rädsla är ytterst en reaktion mot hot vår existentiella trygghet, vår plats i världen och till frågor som berör liv och död. [95]Känslor av skuld berör vår känsla för moral och slutligen menar Lazarus att skamkänslor beror på ett misslyckande att leva upp till egna ideal.

Upplevelsen av skam är smärtsam och för att hantera skam finns därför en mängd handlingsstrategier. Dessa stategier, förnekande, osynliggörande, självbestraffning och aggression mot andra, har alla det syftet att

[94] Sheff, Thomas. J., *Microsociology: Discourse, Emotion, and Social Structure,* The University of Chicago Press, 1990.
[95] Lazarus, Richard. S., *Stress and emotion: a new synthesis:*Springer Publishing Company, Inc, 1999. s. 233-234.

minska den smärta som skamupplevelsen utgör.[96] Vissa av de kvinnor som ställs inför rätta använder sig i varierande grad av dessa handlingsstrategier under förhör och rannsakning. Ingen av dem gick fri från skam, men skammen blev mer eller mindre uttalad beroende på den totala situation i vilken kvinnan befann sig. Skamkänslan är förbunden med en rad andra emotioner som ilska, avsky, vämjelse och förödmjukelse. Psykologen Paul Gilbert, som studerat skamkänsla, betonar även han att skamkänslan är social.[97] Värderingen av det egna självet sker alltid i interaktion med omgivningen.

> Being judged negatively by others involves negative judgements that others have made (or will make) about the self. Generally, people try to present themselves in a positive light (Leary, 1995; Trower, Gilbert & Sherling, 1990); that is, to be seen as attractive to others. It matters little what type of relationsship one considers, be it being chosen for the football team, a lover, or to head up a therapy unit; people like to feel they have been chosen by others because others se them as good, able and talented. [98]

Kvinnan som mördade sitt barn blev vald, åtminstone som sexuell partner, men relationen resulterade inte i ett äktenskap och i en tryggad framtid. I vissa fall kanske kvinnan valde bort mannen genom att begå barnamord men mest troligt är att kvinnan innan barnamordet upplevt svek och förkastelse från mannen. Detta medförde att kvinnan, som kanske redan tidigare blivit negativt värderad, fick en än lägre självkänsla. Det låga värde hon hade, alternativt riskerade att få, på äktenskapsmarknaden innefattade även det barn som blev resultatet av den tillfälliga förbindelsen. Ett spädbarn som bärs i hemlighet under många kjolar, som aldrig omtalas, aldrig ges identitet, får heller ingen. Den tysta, hemlighållna skammen kan heller aldrig repareras, menar Gilbert.[99] Endast genom öppenhet, dialog och upprätthållandet av sociala band kan skador undvikas eller

[96] Nathanson, Donald. L., *Shame and Pride: Affect, Sex, And the birth of the self*, W.W. Norton & Company, New York, London, 1994
[97] Gilbert, Paul, *What is Shame? Some Core Issues and Controversies*, in Series in affective science, Shame – Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture, edited by Paul Gilbert and Bernice Andrews, Oxford University Press, 1998, New York
[98] a.a. s. 17
[99] a.a. s. 24

repareras.[100] Gilbert menar att historiskt sett var detta reparationsarbete intimt förknippat med religionen och tron på förlåtelse och upprättelse.

> Repair of shame may involve forgiveness of self and belief in the forgiveness of others. Repair is partly based on the idea that one can restore one´s social image (as attractive, desirable, and trustworthy) and that other will not harbour secret grudges or distrust. [101]

Kyrkoplikten som var fruktad och ansågs skamfylld i sig hade i grunden detta syfte. Genom bekännelse och förlåtelse av synd inför församlingen upprätthölls de sociala banden mellan den tidigare brottslingen och omgivningen. Kyrkopliktens koppling till den världsliga rätten försvann 1855 och brottslingens återupprättelse blev en enskild angelägenhet förflyttad från kyrkan och offentligheten till fängelset, cellen och enskildheten.

2.3 Det heliga

För att upprätthålla sociala band och med dem förbundna gemensamma värderingar krävs någon form av gemensam tolkningsram. I Durkheims kunskapssociologiska verk *The Elemantary Forms of the Religios Life* vill han peka på det samband som han funnit mellan kunskap och samhälle. Genom religionen *klassificeras* verkligheten i *kategorier* om gott och ont och sant och falskt. Dessa kategorier bildar grund för våra tolkningssystem av världen. Varje religion uppdelar t.ex. verkligheten i något heligt och något profant.

> Religionens funktion är att skapa en enhetlig struktur av föreställningar och ritualer som hör till det heliga. På så sätt integreras människorna socialt i en gemenskap eller kyrka. [102]

---

[100] Sheff, Thomas, J., *Microsociology – Discourse, Emotion and Social Structure,* The University of Chicago Press, 1990

[101] Gilbert, Paul, *What is Shame? Some Core Issues and Controversies,* in Series in affective science, Shame – Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture, edited by Paul Gilbert and Bernice Andrews, Oxford University Press, 1998, New York, s. 25

[102] Moe, Sverre, *Sociologisk Teori*, Studentlitteratur; Lund, 1995

> When a certain number of sacred things have relations of coordination and subordination with one another, so as to form a system that has a certain coherence and does not belong to any other system of the same sort, then the beliefs and rites, taken together, constitute a religion. [103]

Men Durkheim menar att även det moderna, profana samhället är i behov av trosföreställningar. För att individen ska ha handlingskraft behövs tro och övertygelse. Vetenskap och kunskap ger inte denna handlingspotential av sig själva, utan endast när kunskapen omvandlas till kollektiva representationer uppstår kategoriseringar som förklarar verkligheten. Genom denna process av kategorisering vidmakthålls det minimum av gemensam förståelse och mening som är nödvändig för ett samhälles fortbestånd.

Det heliga i religionen utgörs av *totem*, det vill säga heliga symboler vilka man gemensamt vårdar. När sekulariseringsprocessen rycker undan dessa värden, ersätts de av andra värden som enar, åtminstone sektorer av samhället.

> To think with concepts is not merely to see the real in its most general characteristics but to turn upon sensation a beam that lights, penetrates, an transforms it. To conceptualize a thing is to apprehend its essential elements better and to place it in the group to which it belongs. Each civilization has its own ordered system of concepts, which characterizes it. [104]

Det ordnade system av koncept som utgör varje civilisations medvetenhetsutrymme kan vara mer eller mindre explicit uttryckt. En forskares önskan, oavsett det gäller historiska eller nutida rum, är att finna även dessa implicita tolkningsramar och kunna förstå den handlande mänskligheten preferenser och motivbilder. Det som studeras i denna avhandling utgör inte något undantag från detta. Handlingarna granskas inom rättsväsendets tolkningsramar, men motivet och händelsen i sig har utspelat sig utanför denna miljö.

---

[103] Durkheim, Emile, *The Elementary Forms of Religios Life*, The Free Press, U.S.A, 1995 (1912), s. 38
[104] a.a. s. 437

2.3.1 Den rättsliga arenan

I ett samhälle kännetecknat av mekanisk solidaritet är den rättsliga arenan en viktig mötesplats mellan lag och brott, synd och ånger, samt mellan myndighetsutövare och befolkning. Domstolarna hade att som myndigheternas förlängda arm in i de lokala situationerna jämka i civilprocesser, men de hade också uppgiften att genomföra straffrättsliga processer. Huvudsakligen skulle alltså häradsrätterna avgöra om ett brott blivit begånget och i enlighet med gällande lagstiftning på området meddela utslag i ärendet. Rannsakningen blev en form av ritualiserad handling där vissa procedurella regler tydligt skiljde en rättegång från andra typer av vardaglig kommunikation.

2.3.2 Brott och synd

Förbrytaren eller förbryterskan ställdes inför rätta när han eller hon misstänktes ha brutit mot någon av Svea Rikes lagar. I rannsakningen (eller rättegången) hade åklagaren att med sin bevisföring argumentera för att så var fallet. Hans uppdrag var i första hand att få till stånd en fällande dom när det kunde visas att brott blivit begånget. Ett brott mot missgärningsbalken var ett tydligt brott emot det allmänna, mot samhället. Det var illegalt. Men det fanns också andra former av förbrytelser; mot andra och mot det allmänna, som inte sorterade under någon missgärningsbalk. Det fanns till att börja med rättsprocessser mellan privatpersoner i lokalsamhället och dessa civilrättsliga processer behandlade till största delen ekonomiska tvister. Men förutom de tvisterna så förekom det att individer bröt mot gemensamma kulturella koder av mer obestämd art. Vissa handlingsmönster var illegitima utan att vara olagliga. Hur dessa koder såg ut i de olika lokala sammanhangen är svårt för oss att idag få kunskap om. Olika byar och regioner utvecklade olika förhållningssätt och sedvänjor.

Hur utvecklades då dessa kulturellt betingade handlingsramar?

Sociologen Stefan Jerkeby menar att vi ständigt befinner oss i olika *tillitssammanhang*. Dessa sammanhang är beroende av och inflätade i varandra. För att vi ska ha tillit till andra så måste vi ha tillit till oss själva och de olika övergripande *system* i vilka vi ingår. Systemen kan vara politiska, ekonomiska eller kulturella. Tilliten är i inget av fallen någon självklarhet.

> Huruvida vi hyser tillit eller inte är självfallet beroende på vilka konkreta erfarenheter vi gör och hur vi medvetandegör erfarenheter av rutiniserad interaktion med andra. Det är i interaktionen som vi erfar intryck av systemen. Vi möter systemens expressivitet i form av ett tillitsarbete på det mellanmänskliga området. [105]

Jerkeby menar vidare att vi bara kan möta systemen i form av representationer, vi kan aldrig möta ett system i sin helhet. I skolan möter vi läraren och inte skolsystemet, på banken en tjänsteman och i vården en läkare. De möten vi upplever kommer att färga vår tillit till systemen. Systemens komplexitet var betydligt lägre i det förmoderna samhället, men även då kunde individerna bara interagera med representanter för systemen. Tilltro till myndigheter och kyrka blev alltså i mycket beroende av de som tjänstgjorde på orten och deras samspel med befolkningen. Så kunde till exempel samarbetet med länsmannen vara mycket gott på vissa orter och sämre på andra, liksom tilltron till kyrkan och prästerskapet till stor del berodde på den präst som fanns på orten.

Tilliten mellan individer, grupper och system är beroende av de interaktioner som vardagslivet erbjuder och i dessa möten *framförhandlas* den sociala ordning i vilken aktörerna befinner sig. Genom att studera och iaktta kommunikationens former, samspel och uttryck finner man maktkonstellationer med rötter i samhälleliga förhållanden av olika slag. All samhällelig ordning har uppstått genom olika former av samtal och förhandlingar, där både individer och organiserade former av samhälleliga intressen givit och tagit i förhållande till sin makt. [106] Formella och informella regler införlivas i det sociala livet och nya generationer *socialiseras* in i denna ordning. Ständiga om- och nyförhandlingar garanterar systemens tänjbarhet och förändringsförmåga. Att bryta mot sådana sociala ordningar blir alltså delvis en lokalt och kulturellt relativ fråga men delvis finns också kulturella regler och lagar av mer generell natur.

Uppenbar synd sågs vid denna tid som ett brott mot det allmänna. Så kunde till exempel drinkaren som lät sina barn svälta inte åtalas för något

[105] Jerkeby, Stefan, Motsägelsefulla tillitssammanhang; i antologin Aronsson, Gunnar & Karlsson, Christer – *Tillitens ansikten*, Studentlitteratur, 2001
[106] Strauss, Anselm, *Negotiations; varities, contexts, processes, and social order*, Jossey-Bass, San Fransisco, 1978

brott enligt missgärningsbalken, men han kunde dömas av sin omgivning för sitt handlande. Vad är då synd och på vilket sätt skiljer sig synden från brottet? Ibland sammanföll synd och brott och de flesta brott kunde med säkerhet också klassas som synd. Att synda innebär enligt kristendomen att handla i otro. Allt som inte sker i tro är synd. Detta leder oundvikligen till följdfrågan; Vad är tro? Att ha tro, vara i (god) tro, och att tro på något är alla varianter av att ha förtroende för något. När det gäller kristen tro, så är leder denna definition till att tron har olika dimensioner. Dels tror man på något (Gud), dels handlar man utifrån detta i god tro och dels är individen i tro (har självförtroende). Det vill säga, för att återknyta till Jerkeby; handlingen utförs i ett tillitssammanhang. Genom att ha tillit till sig själv, andra och till övrig omgivning sker handlingen i tro. Att synda blir därmed synonymt med att handla utan tillit, tro och övertygelse. Synd liksom skam kan därmed svårligen individrelateras. De uppstår i interaktion och samspel med omgivningen. Detta innebär att synden blir något ständigt närvarande. Alla som interagerar med andra människor (lever) måste oundvikligen hamna i synd(en). Den dagliga bönen om förlåtelse gäller dessa synder och förlåtelsen avser inte den enskilda individen enbart, utan bönen beds förlåt *oss (...)* som vi förlåter *dem.*[107]

Eftersom kristendomskunskap länge varit ett vetande som präglats in i medborgarna, skulle man kunna anta att det ovan förda sammanhanget var allmänt känt. Men varifrån kommer då de kollektiva föreställningarna om att vissa handlingar a priori var synd medan andra lika självklart var rena. Här har jag valt att kalla dessa grupper av föreställningar *syndakataloger*. Kopplingen mellan lag, synd och kunskap är ett centralt tema i den kristna tron. Lagen (människors kunskap om gott och ont) separerar och åtskiljer det mänskliga handlandet i goda och onda handlingar.

> Vad innebär nu detta? Att lagen är synd? Visst inte, men först genom lagen har jag lärt känna synden. Jag hade inte vetat vad begäret var om inte lagen sagt: Du skall inte ha begär, men synden grep tillfället och väckte genom budordet alla slags begär i mig. Finns ingen lag är synden död. [108]

[107] Doc Martin Lutheri, Lilla Katekes, s. 10 (femte bönen)
[108] Bibeln, Rom.br. 7:7-8

Kunskapen om gott och ont utgjorde, enligt kristendomen, slutet på varandets ideala tillstånd. Den lokalt framförhandlade syndkatalogen var en variant av detta, liksom lagen och den offentliga rätten är en annan. Den gav människor redskap att kategorisera och bedöma varandra. Den lokala synen på synd innebär att synden kunde kategoriseras och därmed kunde vissa människor bli betraktade som rättfärdiga medan andra fick stämpeln syndare. Denna typ av kategorisering gav underlag för stigmatisering, fördomar och intolerans. Utomäktenskaplig sexualitet var liksom barnamord både brottsliga och syndiga handlingar. Det betyder att kvinnan redan under sin graviditet visste att hon behövde bekänna sin synd och få upprättelse. Kunde rädslan för detta i sig vara ett skäl till barnamord? Hur bemöttes den person som bekänt sin synd och fått avlösen (förlåtelse) för detta? Var allmänheten accepterande eller fördömande? Kunde någonsin den kvinna som mördat sitt eget barn åter få möta verklig acceptans i närsamhället?

2.3.3 Äktenskap, sedlighet och könsmakt

Individen påverkas av en mängd skrivna och oskrivna lagar och regler för beteendet. Hur dessa påverkar honom eller henne beror i stor utsträckning på om han/hon socialiserats in i detta system och på om han/hon aktivt deltar i upprätthållandet och den sociala förhandlingen kring normsystemen.

Sexualiteten är ett av de områden som är kringgärdat av regler. Äktenskap ansågs vid denna tid som den plattform på vilken hela samhället vilade. Det ”lilla” systemet familjen berörde alla de ”stora” systemen, de ekonomiska, kulturella och politiska. Hotbilder mot familjen och mot äktenskapet som institution berörde därför samhället på både lokal och central nivå. Att sexualiteten skulle utövas inom äktenskapet sågs som naturligt. Man talade överhuvudtaget inte om sexualiteten i sig självt förrän ganska sent i historien.

> Som Foucault säger, är ”sexualitet” förvisso en term som dyker upp för första gången under 1800-talet. Ordet fanns i den tekniska jargongen inom biologi och zoologi så tidigt som år 1800. Men det

> var först i slutet av seklet som det fick en mer vidsträckt användning, i ungefär den betydelse ordet har för oss idag. [109]

Anthony Giddens menar i *Intimitetens omvandling* att en orsak till att sexualitet som begrepp dyker upp så sent i historien är att först då kan fortplantning och sexuell njutning åtskiljas genom födelsekontrollens införande.[110] Men trots att sexualiteten i sig inte diskuterades i den allmänna debatten förrän under 1880–talet hade den ändå utgjort grund för lagstiftning och rättstillämpning under betydligt längre tid. Den utomäktenskapliga sexualiteten var exempelvis olaglig och straffbar fram till 1810 (för första resan) och kyrkotukt (genom böter och enskild skrift) förekom fram till 1855. [111] De lagrum som reglerade sexualiteten var till sin utformning könsneutrala. Mannen skulle böta dubbelt så mycket som kvinnan vilket motiverades av att mannens årsinkomst oftast var dubbelt så hög som kvinnans. Vid ett ytligt betraktande förefaller ansvaret rättvist fördelat, men verkligheten såg helt annorlunda ut. Samtidigt som allt fler kvinnor ställdes till ansvar minskade andelen män i rättssalarna. Den sexuella förhandlingsarenan förflyttades allt mer från offentlighetens ljus till att bli en mellanmänsklig könsmaktsförhandling. Om mannen var gift kunde kvinnan erbjudas ekonomisk ersättning mot att hans namn inte avslöjades. Alternativet, att offentliggöra mannens namn och kräva underhåll, var mycket mera riskabelt och nästan dömt att misslyckas. Kvinnans underordning var tydlig i det förmoderna samhället. Underordningen uttrycktes i annan lagtext och i nära nog all samhällelig praxis.

Synen på sexualitet och kön har varierat i både tid och rum, men oavsett samhällssystem och tidsperiod struktureras samhällens institutioner och praktiker hierarkiskt genom bland annat könsmaktsordningar. Stevi Jackson och Sue Scott ansluter sig till denna uppfattning i sin definition av genus.

---

[109] Giddens, Anthony, *Intimitetens omvandling: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, Nya Doxa, 1995

[110] a.a. s. 10

[111] Den utomäktenskapliga sexualiteten avkriminaliserades helt för kvinnan 1864, men mannen kunde fortfarande stämmas för lägersmål/lömskaläge fram till 1917 om kvinnan krävde det i en stämning om underhåll.

> Gender as we define it denotes a hierarchical division between women and men embedded in both social institutions and social practises. Gender is thus a social structural phenomenon but is also produced, negotiated and sustained at the level of everyday interaction. [112]

Kön och könsmakt är alltså, enligt Jackson och Scott, ett både strukturellt och relativt fenomen. I de dagliga lokala förhandlingssituationerna förkroppsligas genus och upplevs som en central del av identiteten. Innehållet i det ”maskulina” och det ”feminina” kan emellertid variera mellan olika samhällen, i olika kulturella system och under olika tidsperioder. När det gäller ansvaret för sexualiteten och de oäkta barnen förflyttas de över tid från ett delat ansvar till ett kvinnoansvar. Detta är ett av uttrycken för en assymetrisk förhandlingsordning som verkar vid sidan av myndigheternas ansträngningar att utreda faderskap. Känslomässiga bindningar, löften om underhåll och rädsla för alternativet – att ställa krav på mannen – resulterade i att allt fler barn föddes med fader okänd.

I den allra äldsta lagstiftningen ansågs mannen vara huvudansvarig för utomäktenskapliga samlag vilket medförde att kvinnan och hennes släkt skulle ersättas ekonomiskt för den kränkning hon utstått. Denna norm förändrades under 1600-talet och 1694 fastslogs att också kvinnan skulle böta för otillåtna samlag. [113]

> Kvinnan skulle inte längre kompenseras för att en man förfört henne utan att gifta sig med henne. Hon betraktades nu som *brottslig istället för kränkt.* [114]

Denna förändring förvandlar den omyndiga kvinnan till myndigt rättssubjekt. Myndigheten gällde dock partiellt och den rättskapabla kvinnan var fortfarande omyndig under ett par hundra år utanför rättssalen. Kvinnan betraktades därmed inte längre som brottsoffer och bara ett par år senare fastslogs att kvinnan skulle vara den faktiska vårdaren av det oäkta bar-

[112] Jackson, Stevi, Scott, Sue, *Gender: A Sociological Reader: Introduction: The gendering of sociology*,Routledge, 2001.
[113] Lindstedt-Cronberg, Marie, *Föräldrars ansvar för utomäktenskapliga barn i ett historiskt perspektiv*, Historiska institutionen, Lund
[114] A.a.

net. Barnafadern skulle bidra till barnets försörjning, vilket också skedde, menar Lindstedt - Cronberg i de flesta fall. Fram till det så kallade barnamordsplakatets införande hade åtta av tio barn någon form av försörjning från sin far. Faderskapet var liksom moderskapet väl synliggjort och det var heller inte ovanligt att domstolen dömde till delad vårdnad. Barnet vårdades i sådana fall oftast under de tre första åren av modern för att sedan flytta till sin far. Detta synliggjorde dennes del i barnets försörjning och uppfostran.

Barnamordsplakatet och en förändrad barnmorskeed, där kvinnan gavs rätt till anonymitet, medförde i själva verket, enligt Lindstedt - Cronberg, att väldigt få kvinnor valde eller kunde nyttja den rätten, medan däremot rätten till anonymitet i stället allt mer började nyttjas av fadern för att slippa uppge sitt namn. Kvinnan visste med all säkerhet vem som var barnets far, men om barnet införlivades i den kunskapen är oklart. Ansvaret för sexualiteten blev allt större för kvinnorna och under 1800-talet är det nya ”kvinnoföräldraskapet” en framförhandlad samhällsordning. Den osedliga kvinnan hade alltså inte bara begått en synd av vanligt slag utan hon hade också att motse ett livslångt socialt och ekonomiskt åtagande i det barn som blev följden av hennes synd.

2.3.4 Förändrade familjemönster

För att beskriva samhällsförändringar inom sociologin används ibland generaliseringar och dikotomiseringar som endast tar fasta på de stora utvecklingslinjerna och tydliggör dem. I empirin tycks andra och många fler mönster framträda och verkligheten visar sig ofta vara komplex och motsägelsefull. De förändrade familjemönstren utgör ett sådant exempel.

Edward Shorter har studerat den moderna familjens historia i ”*The making of the modern family*”.[115] Shorters studie av den moderna familjens tillkomst grundar sig på läkarrapporter, brev, litteratur och statistik. Att familjemönstren förändrats står idag klart för de flesta, men förklaringarna till varför de förändrats varierar. Shorters förklaring är att marknadsekonomin och kapitalismen medfört dessa förändringar. Marknadsekonomin medförde att traditionella moraliska värden ersattes av andra, mer moderna värden som rörlighet, nya marknader och konkurrens.

[115] Shorter, Edward, *The making of the modern family,* Basic Books, Inc. New York; 1975

För de enskilda familjerna innebar utvecklingen på sikt att de traditionella familjebanden bröts. Shorter menar att familjen separerades från sin nära omgivning och blev en privat institution. Denna utveckling har förändrat vår syn på oss själva och vår identitet, enligt Shorter. Identiteten fastställdes tidigare genom individens band till föregående och efterföljande generationer, samt till den omgivande bygden och kulturen. Idag måste identitet sökas på andra och mer individuellt reflexiva sätt. De förändrade familjemönstren och den ökade reflexiviteten i identitetsskapandet innebär att förändringarna skapat vad han kallar en emotionell kris. Den beror på att de största förändringarna skett på känslornas område. Shorter pekar speciellt på tre genomgripande förändringar som berör detta:

För det första förändrades grunden för frierier och för äktenskapets ingående. Den romantiska kärleken började efterträda de materiella bevekelsegrunderna för äktenskap. Personlig lycka och egen utveckling började väga lika tungt som egendom och härstamning. Med romantiken fick känslorna ett större utrymme och frierierna blev allt mer av ett personligt ansvar. För det andra hävdar Shorter att även relationen mellan modern och barnet förändrades under 1800-talet. Moderskärleken, som i sig troligen alltid funnits, blev grundvalen för kvinnans identitet. Moderskapet glorifierades i samma takt som familjen privatiserades. Anthony Giddens pekar på samma förhållande i *Intimitetens omvandling*. Han för resonemanget längre än Shorter och menar att romantiken, hemmets privatisering och idealiseringen av moderskapet medverkade till en dikotomisering av kvinnorollen. Tudelningen innebar att kvinnan antingen betraktades som hora (dålig kvinna) eller som madonna (god kvinna, hustru och mor). För det tredje menar Shorter att den emotionella krisen har ytterligare en aspekt som innebar att banden mellan familjen och omgivningen bröts. Han beskriver den förmoderna familjen som en öppen institution där människor rörde sig in och ut i täta intervall. Ofta levde minst två generationer under samma tak, och det var inte ovanligt att syskon levde kvar på gården även i vuxen ålder utan att gifta sig. Dessutom fanns tjänstefolk och inhysefolk ofta på gårdarna. Barnen lämnade ofta hemmet tidigt för att tjäna på andra ställen, men lika ofta återvände de periodvis till sitt ursprungshem när de inte hade någon lämplig tjänst.

2.4 Sammanfattning

Det moderna samhället växte fram och blev allt tydligare under 1800-talet. Under den tidsperiod som här studeras börjar Norrland industrialiseras. Städerna är ännu få och de allra flesta bor på landsbygden och försörjer sig inom jordbruksnäringen. Emilé Durkheim menar att i denna typ av samhälle rådde en mekanisk solidaritet baserad på likhet, konformitet och intolerans mot det avvikande. De kvinnor som väljer den drastiska lösningen att dölja en hel graviditet för att sedan döda det nyfödda barnet levde oftast i denna typ av social miljö. Skammen att föda ett utomäktenskapligt barn var stor, men det var troligen så att skambeläggandet varierade i de olika närmiljöerna. Edvard Shorter fokuserar på familjemönstrens förändrade strukturer i den moderniseringsprocess som pågick. Dessa fick till följd att identiteten allt oftare började genereras på individuellt reflexiva sätt och att de sociala banden blev mera uppluckrade. Kvinnorna var, då liksom nu, de som först flyttade till mer moderna och rörliga miljöer. På många orter uppstod stora kvinnoöverskott och kvinnornas nätverk förändrades i dessa miljöer. Skam som är en social känsla uppstår när de sociala banden är hotade, enligt Thomas Scheff. Det innebär att även om kvinnorna i dessa miljöer fann större frihet innebar det inte med någon automatik att skamsituationerna upphörde eller minskade i betydelse.

Samtidigt sekulariserades samhället allt mer. Kyrkan tappade mark och det uppstod en värdekonkurrens. Den enhetliga värdegrunden ersattes av kategoriseringar som enade delar av samhället och splittrade andra. Lag och rätt fick nya motiv i tillkomst och praktik. Individerna skulle vårdas istället för straffas och kopplingen mellan synd och brott upphörde i lagstiftningen när kyrkotukten blev frivillig 1855. Kyrkoplikten (som ansågs skamfylld i sig) hade den uppgiften att försona och läka de skadade sociala banden mellan individen och Gud och mellan individen och närsamhället. Paul Gilbert menar att endast genom öppenhet och dialog kan skador på de sociala banden undvikas eller repareras. Kyrkopliktens avskaffande individualiserar denna läkeprocess och ansvaret för rehabiliteringen läggs på den enskilde. Den nya samhällsordningen förhandlades i huvudsak fram uppifrån, av de centrala myndigheterna och instanserna. Periodvis uppstod klyftor mellan lokal och central nivå vilket blir synligt i de skillnader i synen på straff som domstolarna redovisade. Enligt Stefan Jerkeby bygger tilliten till de system i vilka vi ingår på konkreta möten med

systemens representanter. I dena avhandling ställs tillitssammanhangen på sin spets när en kvinna i bygden häktas och anklagas för barnamord. Systemens representanter; länsman, domare och präst befinner sig alla i den dubbla rollen att företräda en centralmakt och att reproducera de lokala tillitssystemen.

3. METOD

Arbetet genomförs som en historiesociologisk fallstudie. Historiesociologin är idag en relativt etablerad del av sociologin. Mitt förhållningssätt till de två disciplinerna behöver dock klargöras något innan valet av fallstudien som metod motiveras.

3.1 Sociologi och historia

Historia som disciplin innehåller liksom sociologi en rad förgreningar. Här är inte avsikten att redogöra för dessa utan att diskutera vissa betydelsefulla likheter och skillnader mellan ämnesområdena. Historia är oftast narrativ och deskriptiv till formen. Syftet med de flesta historiska studier är att förklara, beskriva och analysera situationer i bestämda tidsrum. Oftast är upplägget brett och kontextuellt och läsaren finner de beskrivna händelseförloppen trovärdiga. Traditionellt har dock problemet varit att händelseförloppen som förklaras är unika händelser och därmed kan inte resultaten generaliseras och användas som förklaringar till andra händelser i andra tidsrum. Sociologin har nära nog motsatta problem. Stora, komparativa studier med möjlighet till generalisering har ofta tunt innehåll och resultaten upplevs sällan som förvånande.

Historiesociologen Andrew Abbot som fördjupat sig i frågan om de två disciplinernas styrkor och svagheter menar att det ”stora ömsesidigt befruktande mötet mellan dessa två ämnesområden ännu inte skett”. [116] Orsakerna till detta är många, menar Abbot, men framhåller särskilt att forskningen hittills tenderat att fastna i två huvudfåror. De två grenarna på det historiesociologiska trädet som Abbot urskiljer är den socialhistoriska – som är källnära och deskriptiv och de makrosociologiska, teoretiskt generaliserande koncepten som marxism och feminism. Det här medför, menar Abbot, att fortfarande återstår arbetet att finna former för sociologisk forskning inom det stora fältet historiesociologi. Abbot önskar att detta arbete ska mynna ut i en narrativ revolution, där historiesociologin kan vara både källnära, förklarande och generaliserande. Utma-

[116] Abbot, Andrew, History and Sociology, artikel i *Engaging the past – the uses of History across the Social Sciences*, editor Monkkonen, Eric. H; Duke University Press, 1994

ningen för historiesociologer är främst att kunna teoretisera mångdimensionella sociala processer och på samma gång undvika alltför förenklade orsakssamband. Erving Goffmans mikroteorier borde till exempel, enligt Abbott, i detta perspektiv kunna vara högst användbara. Fördelen med den typen av ansats är att socialhistorien sätter gränser för det historiesociologiska förklaringsutrymmet. [117]

3.2 Fallstudien som studieobjekt

Fördelarna med fallstudien är många och möjliggör praktisk hänsyn vid valet av lämplig empirisk information. Företagsekonomen Evert Gummesson menar att fallstudien framförallt anses vara teorigenererande och explorativ,[118] men han anser också att detta är en olycklig begränsing. Enligt Gummessons sätt att se det kan fallstudien vara både teorigenererande och teoritestande.

> Fallstudier strävar efter att öka vår förståelse för generella mekanismer hos ett fenomen, (…). Vi vill förstå *vad* som sker och *hur* och *varför* det sker, och vi vill förstå det på djupet. Generaliseringen sker till teori, vi genererar ny och förbättrad teori som hela tiden bidrar till ökad förståelse. Detta kallas ibland *analytisk generalisering* men kan lika väl kallas teorigenerering. [119]

I mitt fall utgörs undersökningen av en enda fallstudie och i denna ingår de enskilda fallbeskrivningarna som en del av underlaget i arbetet. Empirin utgörs också av statistiska och demografiska underlag. Detta innebär att en del av mina data kräver läsning, tolkning, beskrivning och berättande medan andra delar kräver jämförelser och analys. Andrew Abbot beskriver problemen vid samhällsvetenskaplig forskning i en rad dikotomier där en av dessa utgörs av skillnaden mellan positivism och kvalitativa ansatser. Inom historisk forskning är däremot det narrativa, deskriptiva

---

[117] Abbot, Andrew, History and Sociology, i *Engaging the past: The uses of History across the Social Sciences*, editor Monkkonen, Eric. H; Duke University Press, 1994, s.98

[118] Gummesson, Evert, Fallstudiebaserad forskning, i Gustavsson, Bengt: *Kunskapande metoder inom samhällsvetenskapen*, Studentlitteratur, Studentlitteratur, Lund, 2003, 2004

[119] a.a. s. 126

anslaget oundvikligt. Abbots förslag till en gemensam design är en metod som allt oftare används inom inte minst historiesociologin, nämligen small- N-Comparison. [120]

> As I noted, small-N-Comparison is a hybrid. It aims to keep the interpretive and narrative subtlety of ethnography and narration but to add to these an analytic strength that echoes standard causal analysis. 121

Metoden möjliggör jämförelser och därigenom generaliseringar samtidigt med detaljerat beskrivande av enskilda tids- och situationsbundna företeelser. Det innebär att de barnamord som här studerats kan förväntas generera vissa generella mönster giltiga även utanför sitt tidrum, men även visa på speciella och unika händelser giltiga endast i den tid och i det rum där händelserna utspelades.

Att finna generella mönster i konkreta observationer är också en av den grundade teorins viktigaste kännetecken. [122] Sociologen Lars Dahlgren menar att för att verkligen bli en god analytiker bör man besitta barnets nyfikenhet i kombination med praktisk och teoretisk erfarenhet. Det gäller att gå från deskription till förklaring, från det konkreta till det abstrakta. [123]Dessutom bör de empiriska resultaten kunna länkas till existerande teorier. Även inom denna metodologi bör valet av empiriskt material vara styrt av de i arbetet ingående forskningsfrågorna. Detta innebär att valet av källor kan ske relativt pragmatiskt och att materialet i sig utgör de pusselbitar som leder forskningen framåt. Den bild som framträder är i början otydlig, men skärpan framträder i en ständigt pågående tolkningsprocess. Händelseförlopp läggs till händelseförlopp och i arbetet framträder mönster som så småningom genererar kategorier vilka i sin tur har en rad egenskaper som också bildar mönster. I denna process är språket centralt som naturligt kodningsinstrument. Det gäller, menar Dahlgren, att hitta nycklar som på ett kommunikativt sätt belyser egenskaper i verk-

[120] Abbot, Andrew, *Methods of Discovery: Heuristics for the Social Sciences*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2003
[121] a.a. s. 58
[122] Dahlgren, Lars, Emmelin, Maria, Winkvist, Anna, *Qualitative methodology for International Public Health*, Print och Media, Umeå University, 2004, s.137
[123] a.a. s.127

ligheten. [124]I mitt arbetge är en ingång till denna verklighet den rättsliga arenan, där barnamordsfallen behandlades och levnadsöden synliggörs.

3.3 Att tolka och förstå rättshistoriska källor

Den rikaste informationen om mina kvinnor och deras liv finns i domböckerna. Dessa brukar anses vara ett utmärkt material att arbeta med om man vill komma vanligt folk inpå livet.[125] Historikern Marie Lindstedt-Cronberg menar att rättssalen är en utpräglat folklig arena, där man samlades till de årliga tingen och avhandlade en rad mellanmänskliga (civilrättsliga) tvister. På samma gång är arenan ett möte mellan en beläst överhet och den vanliga befolkningen. Ramarna och handlingsritualerna bestäms av juridisk praxis. Mötet har en dubbel karaktär av både folklighet och reglerade normer för handlingar och yttranden.

Erwing Goffman beskriver i boken: *Frame Analysis* [126] en form av dialektiskt samspel mellan den sociala situation där aktören befinner sig och aktören, personen själv. Strukturen kan aldrig påverka handlandet i så hög grad att de individuella skillnaderna försvinner, men i det han kallar ritualiserade handlingsmönster överensstämmer ändå inte handlingsmönstren med vanlig vardagskommunikation. Perspektivet är, som nämnts, dramaturgiskt och centralt är iscensättandet av en situation eller en ritual. En rättegång är en form av ritual, där de agerande har att rätta sig efter en rad regler, lagar och normer för beteendet. Allt ska ske i en viss ordning. Ingen kan ta ordet i salen utan bemyndigande från domaren.

> Also unlike stage productions, ceremonials often provide for a clear division between professional officiators, who work at this sort of thing and can expect to perform it many times, and the officiated, who have the right and the duty to participate a few times at most 127

[124] a.a. s.193
[125] Se t.ex. Lindstedt-Cronberg, Marie, *Synd och skam: Ogifta mödrar på svenska landsbygd 1680-1880*, s.36-38
[126] Goffman, Erwing, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Northeastern University Press, Boston, 1974
[127] a.a. s.58

Goffman gör en kraftig åtskillnad mellan alla former av ceremonier och vanliga framträdanden. Han menar att man ska beskriva den första typen av aktivitet genom att antingen sätta in den i de tolkningsramar som den sociala aktiviteten ger vid handen eller välja ett inifrånperspektiv, det vill säga beskriva den genom någon betraktares öga. Vidare menar han att för att göra dessa processer eller ”återspeglingar av verkligheten” rättvisa så måste någon form av åter- eller nytolkning göras där man ser verkligheten som bestående av olika lager eller nivåer och där dessa ceremonier kan ses ur andra perspektiv eller sättas i andra sammanhang.

Rättsmaterial kan tolkas och förstås på olika sätt och man kan välja olika perspektiv i läsandet, men vid läsning av protokollen upptäcker man relativt snart den regisserade ordningen och vilka aktörer som kommer till tals och på vilka sätt. För domstolen är det i första hand intressant att ställa frågor och kräva svar som visar om den tilltalade brutit mot någon lag och i så fall hur, samt i vilken grad. Frågor som går utanför lagtexten, diskuteras inte i rättssalen, utom i de fall den tilltalade själv för fram sådana som argument för, eller motiv till sitt handlande. Inledningsvis får de kvinnor som det här handlar om redogöra för sina levnadsomständigheter, vilket innebär att den sociala bakgrunden blir relativt väl beskriven. Därefter blir omständigheterna kring brottet detaljerat beskrivet. Rättshandlingar är för övrigt några av de få sammanhang där kvinnor kommer till tals i offentliga dokument. De förekommer i dessa protokoll som både tilltalade och som vittnen. Däremot är de som ska övertygas och ta ställning i ärendet enbart män, kvinnor hade ingen möjlighet att innneha den typen av arbete eller uppdrag vid denna tid.

I domstolen finns också åklagaren som gör sakframställan i ärendet. Denne är oftast samma person som den länsman som undersökt ärendet. Som domare sitter oftast häradshövdingen och till sin hjälp har han nämndemän som valts ur den lokala befolkningen. Nämndemannen var oftast en skötsam bonde i någon by inom häradet och hans roll var inte bara begränsad till rättssalen. Han kunde medverka redan i brottsutredning, obduktion och vid enskilda samtal med grannar och vänner till den tilltalade. I rättssalen fanns även en stor allmänhet som ville lyssna och följa med i både de civila processerna och i brottsmålsprocesserna. Bland denna allmänhet fanns särskilt inkallade vittnen som rätten trodde skulle ha kännedom om ärendet. En viktig men ganska osynlig man i rummet var skrivaren. Enligt Lindstedt- Cronberg var denne ofta en juridikstuderande

som under sin utbildning fick denna uppgift. I de protokoll jag läst tycks domaren själv ofta fört pennan vid rättegången. Kan man då anta att hans återgivning av händelseförloppet är en beskrivning som vi idag kan använda och lita på?

Mycket i protokollen tyder på en direkt återgivning, dock med vissa procedurella förtecken. Denna direkta återgivning skedde genom en juridiskt skolad person, van vid detta regelverk och en del av den ram som rättssystemet i sig självt utgjorde. För mitt arbete innebär detta att den lins med vilken vi kan få inblick i det dåtida lokalsamhället i mångt och mycket blir färgad av denna rättsliga tolkningsram. Studien måste också, enligt min mening, utgå från en kunskapsrealism, nämligen tron på att den verklighet som vi betraktar som verklig och som vi gemensamt talar och skriver om också är möjlig att tolka och förstå på ett sätt som andra kan förstå. Sanningsvärdet i påståenden existerar oberoende av vår möjlighet att nå kunskap om dem. Detta synsätt får dock inte tolkas på ett absolut sätt. I kommunikation och interaktion förändras ständigt världen. Dessa sociala förändringsprocesser kan ses som en form av social konstruktivism, men denna får inte sammanblandas med den idealistiska ståndpunkten att allt ytterst är mentala produkter. På samma sätt anser jag att man kan tänka om historiskt material. Materialet existerar, och har existerat redan innan min läsning av det, de personer och händelser som omnämns i protokollen har med all säkerhet funnits och inträffat. Om de inträffat precis som det beskrivs i handlingarna är däremot en annan sak och i sådana fall finns små möjligheter att gå utanför de faktiskt tillgängliga uppgifterna.

De rättegångsprotokoll som används här är häradsrätternas protokoll. Dessa har olika omfång beroende på ärendets komplexitet. Dels kan få eller många vittnen kallas, dels kan man antingen ha ett foster att obducera eller så inte. Andra faktorer som påverkar utredningens omfång, är om kvinnan bekänner sitt brott eller inte. När ingen bekännelse finns försöker man att med medicinsk bevisning och vittnesutsagor att fälla den tilltalade.

Sammanfattningsvis är domböckerna ett bra material för insyn i det dåtida samhället, även med vetskap om att rättegången var en form av regisserad föreställning och därmed inte likvärdig verkligheten utanför rättssalen. Det händelseförlopp som kvinnan får redogöra för i rättssalen har inte sin början och sitt slut där, hennes graviditet är påbörjad långt innan

rättegången och det förlopp som ledde fram till rättegång har också föregått den. Kvinnan berättar i rättegången, skrivaren skriver och vi läser detta drygt 150 år senare. Det hela är dock inte oproblematiskt.

Språket i historisk källmaterial är annorlunda än det språk vi använder idag. I citat kommer den gamla stavningen att användas. Om citatet innehåller något ord som inte finns i dagens svenska, eller om sammanhanget är svårt att förstå kommer citatet eller ordet att förklaras i en not.

3.4 Urval

Urvalet av de häktade för barnamord har skett i fångrullorna från länsfängelserna och övriga tingshäkten i länen. Under perioden 1830 – 1870 har samtliga häktade för barnamord[128] i Västerbotten, Norrbotten och Västernorrland medtagits. Barnamorden förekom både före och efter den här valda tidsperioden. Anledningen till valet av just denna tidsperiod och geografiska område motiveras nedan:

Den allmänna strafflag som antogs 1864 medförde att rättsskipningen blev mera enhetlig i hela landet. Dödsdomarna, som tidigare utdömts i de lägre rättsinstanserna, försvann helt. Den tidsperiod som föregick detta präglas av många överklaganden och stora diskrepanser i bedömningarna mellan högre och lägre rätt och perioden ter sig därför mycket intressant. Under denna tidsperiod framlades förslag på ny strafflag i riksdagen vid flera tillfällen men man kunde inte finna majoritet för något av förslagen förrän 1864. Moderniseringsprocessen som tydligt manifesterar sig i slutet av århundradet befinner sig ännu i sin linda. En begynnande sekularisering, modernisering och urbanisering medför att gamla normsystem får ge vika för andra mera tidsanpassade. Sker dessa förändringar även i de djupa befolkningslagren och avspeglar sig det i så fall i rättsprotokoll och domslut eller är modernisering ännu vid denna tid en marginell process?
Kvinnors historia har länge varit undandold och är fortfarande ett relativt outforskat område. I synnerhet gäller detta kvinnorna i de norra delarna av landet. En viktig aspekt vid valet av de tre Norrlandslänen var att området var relativt homogent men ändå tillräckligt stort och mångfasetterat för att skillnader mellan olika livsmiljöer skulle kunna framträda.

[128] I kategorin barnamord finns (som tidigare nämnts) även närbesläktade brott som fosters läggande å lön, vållande till fosters död osv.

Urvalet av domstolsprotokoll och andra otryckta källor har styrts av de frågor som ställts. Därmed är inte det kvalitativa materialet representativt och det innebär att kvantifiering i denna del ej är möjlig. För att kunna göra kvantifiering skulle det krävas att alla eller åtminstone många fler rannsakningshandlingar lästs. Läsningen skulle kunna fokuseras på några i förväg utvalda teman och övrig information skulle med denna metod passera. Nu är emellertid strategin här den rakt motsatta. Den detaljrikedom som varje fallbeskrivning innehåller har istället gett vägledning och svarat på en mängd frågor som inte ens var formulerade i början av arbetet.

Huvudsakligen har materialet valts utifrån att få information om de individuella motiv som orsakat barnamorden. Var den normativa kontrollen verkligen så hård och var rädslan för de kyrkliga straffen så utbredd att man hellre dödade sitt barn än att bekänna ett utomäktenskapligt snedsteg? Om den normativa kontrollen verkligen var så utbredd borde det visa sig i fallbeskrivningarna genom rättens förhållningssätt, kvinnans agerande och uttalanden, samt vittnenas utsagor. Av denna anledning har många fallbeskrivningar valts från områden där förväntad normativ kontroll skulle vara högre.

Låg andel utomäktenskapliga barn har använts som kriterium för att finna församlingar där den förväntade normativa kontrollen skulle vara högre. Om barnamord främst begicks av denna anledning borde andelen barnamörderskor vara fler i dessa församlingar och det borde visa sig i rannsakningshandlingarna om kvinnan var stigmatiserad redan innan brottet. Jag förväntar mig att finna exempel som visar på om stigmatiseringen, i den mån den förekom, var riktad mot utomäktenskapligheten i första hand eller främst mot brottet. Vad var mera otillåtet; att föda ett oäkta barn som behölls vid liv eller att begå ett barnamord?

Urvalet av fallbeskrivningar har jämte denna huvudsakliga fråga om motivbild styrts av andra frågor som de mycket varierande rättsliga bedömningarna, fädernas inblandning och lokalsamhällets agerande. Fanns det förmildrande omständigheter och vilket straffvärde hade kvinnan som förövare? Frågorna som rests kan inte besvaras på något slutgiltigt sätt utan dessa inblickar i kvinnors liv och motiv får ses som ett sökande efter ny och kompletterande kunskap i ämnet barnamord. Denna nya kunskap kan ge uppslag till nya hypoteser och framtida forskning.

3.5 Mörkertal?

Barnamorden är relativt väldokumenterade[129] men vi vet däremot inte mycket om barnamordens egentliga förekomst. En hypotes som skulle spräcka alla försök till forskning om barnamord skulle vara att de var allmänt förekommande och lokalt accepterade samt att anmälningsfrekvensen ökade med ökad civilisation och modernitet. Vissa tendenser talar till och med för detta i mitt eget material där anmälningarna från inlandet i början av perioden är mycket få för att öka markant i slutet av perioden. Det som däremot talar starkt emot denna hypotes är emellertid den stora andelen anmälda barnamord under 16– och 1700–talen. Dessutom finns det ingenting i rättsmaterialet som tyder på att befolkningen skulle ha accepterat barnamord. Hypotesen är emellertid möjlig, men som vid annan brottsforskning har man endast möjlighet att förhålla sig till den officiella dokumentation som finns tillgänglig om brottet. Mörkertal existerar med största sannolikhet vid alla typer av brott och mörkertalen är egentligen omöjligt att uttala sig om, men det kan ändå vara av värde att peka på några källor till osäkerhet i den totala förekomsten av barnamord.

Ej upptäckta barnamord: Typiskt för nästan alla barnamordsfall är att kvinnan har försökt att dölja sin graviditet och att hon inte heller talat med någon om den. I de flesta fall har omgivningen ändå misstänkt att kvinnan varit gravid och om misstanken om ett barnamord uppstår i kvinnans omgivning verkar det vara vanligt att omgivningen reagerar och även medverkar till att brottet uppklaras. Detta innebär också att kvinnan anmäls och ställs inför rätta. Det enda som egentligen kan sägas med säkerhet är att i de anmälda barnamorden har ofta kvinnans omgivning aktivt medverkat i både brottets uppdagande och även anmält detsamma till myndigheterna. Om andra kvinnor lyckades dölja både sin graviditet och sin förlossning så fullständigt att inte omgivningens misstankar väcktes upptäcktes eller anmäldes aldrig brottet. Hur vanligt eller ovanligt det scenariot skulle kunna vara kan vi bara spekulera om.
Ej anmälda barnamord: Nästa osäkerhetsfaktor är omgivningens reaktion på ett barnamord. Som ovan så känner vi ju bara till reaktionen från de personer som faktiskt anmälde barnamord. Kunde det finnas områden

[129] Bisos (Bidrag till Sveriges offentliga statistik), Länsfängelsernas fångrullor, domstolsmaterial.

eller byar där man hade en mindre benägenhet att samarbeta med myndigheter och att man kanske hade en misstro mot myndighetsutövning? Kunde denna misstro i så fall vara så stark att man gemensamt dolde brott och inte anmälde förövaren? Finns det i så fall några andra indikatorer på att anmälningsbenägenheten skulle skilja sig åt i de olika länen?

Passiva barnamord: Hög spädbarnsdödlighet (behandlas i kapitel fyra) gör att det finns anledning att misstänka dolda barnamord. Särskilt om man tar i beaktande att vissa län har en ganska oförklarlig överdödlighet av oäkta barn. Denna överdödlighet kan bero på flera faktorer men viktigt i sammanhanget är att vissa barn fick bristfällig omsorg under sitt första levnadsår. Ett spädbarn är värnlöst och totalt beroende av omsorg för sin överlevnad och därför blir gränserna mellan dålig omsorg och passiva barnamord otydlig. 1864 års barnamordslagstiftning anser att även ett passivt handlande kan anses som barnamord, och man trycker också i stor utsträckning på om barnamordet varit uppsåtligt eller inte. När barnet dog hemma i sin vagga vid några månaders ålder misstänktes sällan barnamord. Sjukdomarna var många och barn dog också av oförklarliga anledningar. Om vissa kvinnor uppsåtligt lät barnet dö finns de inte i någon brottsstatistik. Dessa barn noterades som döda och därmed var saken utagerad.

Olika agerande av myndigheter: Att länsmän agerade olika är troligt. Däremot är det knappast troligt att någon länsman skulle ”se genom fingrarna” på en anmälan och inte ens göra en undersökning av brottet. Man skulle kunna tänka sig att kvinnor misstänkta för barnamord inte häktades i samma omfattning på alla orter. Det skulle alltså kunna tänkas att en viss mängd misstänkta barnamörderskor inte finns med i fångrullorna. Men om kvinnan rannsakades och kunde fällas för något brott så hamnade hon ju allra senast efter i fängelse efter rannsakningen

Hur ”vanliga” eller ”ovanliga” barnamorden egentligen var är alltså svårt att med säkerhet uttala sig om. Försök har dock gjorts med estimering av mörkertalets storlek. Randolph Roth använder sig i artikeln *Child Murder in New England* av en intressant metod.[130] Han använder sig av dubbla källor, dels de offentliga rättegångsprotokollen, dels inofficiella källor

[130] Roth, Randolph, Child Murder in New England, *Social Science History* 25:1 (2001) 101-147

som tidningsartiklar, dagböcker och folklivsarkiv. Roth fann att vissa fall endast fanns i det offentliga materialet, medan andra fall bara omtalades i de icke officiella källorna. Från den del som var icke överensstämmande estimerades sedan hur stor andel som kunde vara okänd. Roth granskar perioden 1630-1760 och han finner att 86 procent av mord på spädbarn och andra barn skulle vara kända av myndigheterna medan bara 63 procent av de regelrätta barnamorden (på nyfödda) skulle ha varit kända. De beräkningar han gör kan ha en viss giltighet, men jag ställer mig mycket tveksam till möjligheten att för det första finna säkra sekundärkällor och för det andra att utifrån ett sådant material få riktiga beräkningar.

Det som talar för att de oupptäckta barnamorden ändå skulle vara ganska få är den sociala tätheten och de få möjligheter kvinnan hade till någon egen privat sfär. Att fullständigt dölja både en graviditet och en förlossning var troligen svårt. När det gäller eventuell misstro mot myndigheter och att vissa omgivningar skulle ha en lägre anmälningsbenägenhet så finns det möjlighet att det var så, men barnamord var med stor säkerhet ett avskyvärt brott i de flestas ögon och viljan att dölja sådana brott var troligen liten. Den största osäkerheten ligger troligen i den sista kategorin, gränsdragningen mellan bristande omsorg och uppsåtlig sådan. De flesta spädbarn dog med säkerhet utan moderns uppsåt och trots hennes bemödanden om motsatsen, men gränserna är svåra att dra då många levde i stor fattigdom och saknade resurser för att kunna ta hand om sina barn på ett bra sätt.

3.6 Avgränsningar och definitioner

När en kvinna häktades uppgavs alltid i fångrullorna uppgifter om kvinnans namn, ålder, vilket brott hon tilltalades för och vilket tingslag hon tillhörde. Ibland hade kvinnan redan blivit dömd vid en häradsrätt när hon anlände till länsfängelset och de fallen angavs även datum och utslag i målet. Alla mål som var av allvarligare karaktär, underställdes regelmässigt hovrätten för granskning, och därför blev häktningstiden lång. Den häktade måste invänta den slutliga domen som oftast meddelades från Kungl. Maj:ts domstol. Det var inte ovanligt att det visade sig att kvinnan slutligen fälldes för ett annat brott än det hon i början tilltalades för. Hon kanske tilltalats för barnamord men fälldes för vållande till barns död eller kanske hade man i fångrullorna skrivit barnamord, men vid gransk-

ning av domen och domskälen visade det sig att kvinnan faktiskt fälldes för mord.[131] Detta innebär för detta arbete att även kvinnor som fälls för andra med barnamord närbesläktade brott[132] finns med i underlaget, dessutom innebär det att informationen om de tilltalade skiljer sig av den anledningen att fångrullorna under den första delen av undersökningsperioden är mera knapphändiga än vad de under den senare delen blir.

Med barnamord menas att ett spädbarn dödas i nära anslutning till förlossningen. I den lagstiftning som gällde fram till 1864 var gränserna mellan mord och barnamord mindre uttalade och därför kunde kvinnor häktas och tilltalas för barnamord även om barnet som dödades inte längre var helt nyfödd. Det hände även att bevisningen var svag och de fälldes då för ett näraliggande brott med lägre bevisbörda och mindre hårt straff. Men i tre fall blev skrivningen istället hårdare, de dömdes för regelrätta mord istället för barnamord.

Alla dessa brottskategorier ska inte på något uttalat sätt jämföras med varandra här. Eftersom huvudsyftet är att finna och förstå anledningarna till barnamorden är dessa skillnader inte särskilt intressanta här. Även den kvinna som dömdes för fosters läggande å lön hade ju dödat sitt eget spädbarn och detsamma gäller övriga brottskategorier. Det brott som särskiljer sig mest och i och för sig hade kunnat sorteras ut är fosterfördrivning, men i mitt material finns endast två tilltalade personer för detta brott och den ena av dem tilltalas för medhjälp till samma händelse. Detta enstaka brott medför ingen förskjutning i materialet och intressant att notera är att båda kvinnorna i häradsrätten dömdes till döden även för detta brott. Den slutliga domen blev livstids straffarbete och om andra fall av fosterfördrivning bedömdes lika hårt var straffen minst lika hårda som vid barnamord. Därför kommer hädanefter termen barnamord, barnamordsprocesser och liknande att användas i löpande text även om andra typer av liknande brott kan hänsyftas. Däremot, när det gäller direkta referat till domslut eller rättsliga överväganden används den term och den dom som avses.

[131] De dömdes då enligt 14:e kapitlet i Missgärningsbalken för föräldrars mord av barn. Gränserna mellan mord och barnamord var diffusa innan 1864 års strafflag.
[132] Delaktighet och försök till barnamord, vållande till fosters död, fosters läggande å lön, fosters förgöring, fosterfördrivning och andra brott mot Missgierningsbalkens 16 Kap.

4. SPÄDBARNSDÖDLIGHET, ILLEGITIMITET OCH BARNAMORD

Tidigare forskning är inte överens vare sig när det gäller barnamordens orsaker eller hur stigmatiserande den utomäktenskapliga sexualiteten var. Relationen mellan illegitimitet och barnamord är inte klarlagd och dessutom pekar de indikerade sambanden åt olika håll. Men innan de utomäktenskapligt födda barnens frekvens granskas närmare i de områden som här undersöks bör tydliggöras vad som avses med oäkta barn.

Kyrkböcker (främst husförhörslängder) utgör underlag för den statistik som tabellverket sammanställt, vad gäller mortalitet och folkmängd i församlingarna. Redan när ett barn föddes noterades datum för födseln och något senare även datum för dopet. I samband med detta noterades det om barnet var fött inom eller utom äktenskapet. De utomäktenskapligt födda barnen skrevs in som oäkta och för dessa barn gällde redan från födseln en annan lagstiftning än för de legitima barnen. Först 1905 fick de oäkta barnen arvsrätt efter sin mor och efter sin far ännu senare, 1970. Innan dess gällde ärvdabalken i 1734 års lag.

> Avlar man barn i lönskaläge utan äktenskaps loven, eller i hordom, eller i förbudna leder; de barn måge ej annat arv taga än efter egna barn och bröstarvingar, dock njute de av fader och moder nödtorftig födo och uppfostran till dess de sig själva nära kunna. [133]

Ibland kunde det hända att barnet var ett trolovningsbarn, och det är då oklart om det noterades som äkta eller oäkta. I kyrkböckerna kan man läsa i marginalen att barn fötts innan äktenskapet, men om kvinnan senare gifte sig med barnets far skrevs barnet in som äkta. Troligen medför dessa omständigheter ingen större förskjutning i materialet. De flesta hade redan gift sig när barnet föddes. Om paret var trolovat och äktenskapslöftet fortfarande stod fast vid barnets födelse ingick de troligen äktenskap rätt snart. Samlevnadsförhållanden av andra slag var ovanliga under det tidiga

[133] Tillhagen, C-H, *Barnet i folktron*, s. 102

1800-talet och blev först vid slutet av seklet mera frekventa.[134] Barn som dog vid förlossningen noterades men inräknades inte i befolkningen vid årets slut. Om de mördade barnen räknades är oklart, då tabellverkets uppgifter är osäkra när det gäller dödsorsaker. Däremot har jag kunnat konstatera att i husförhörslängderna uppges oftast det döda barnets födelsedatum (=dödsdatum). Andra gånger uppges barnet vara dödfött och ibland skriver man att barnet blivit mördat.

I detta kapitel kommer barnamorden att granskas på aggregerad nivå. De anledningar till barnamorden som kvinnorna själva uppger under rannsakningen ofta är intetsägande och kan upplevas som relativt tillrättalagda. Detta har uppmärksammats av den tyske historikern Otto Ulbricht som menar att det är nödvändigt att söka förklaringar utanför de orsaker som uppges av kvinnorna själva eftersom de anpassar sina svar till åhörarna i domstolen. [135] Den centrala frågan i detta kapitel är vilken betydelse den sociala kontrollen hade för barnamordens förekomst. Social kontroll är ett svårbedömt begrepp som kan mätas och förstås på olika sätt. Här kommer begreppet att relateras till tidigare forskning om spädbarnsdödlighet, överdödlighet bland oäkta barn, samt till förekomst av oäkta barn. Jag utgår ifrån ett antagande om att andelen oäkta barn i befolkningen ökar när den sociala kontrollen minskar, samt från antagandet att en stor överdödlighet bland oäkta barn tyder på svåra levnadsvillkor för dessa barn och mödrar i områden där denna är hög. Dispositionen är upplagd så att först behandlas spädbarnsdödlighet, illegitimitet och barnamord på central nivå. Därefter kompletteras analysen på häradsnivå.

4.1 Spädbarnsdödlighet och oäkta barn i Sverige

Under hela 1800-talet var spädbarnsdödligheten hög, även om den sjönk drastiskt i slutet av seklet. Nära nog 20 procent dog under sitt första levnadsår fram till 1850. Med vetskap om detta uppkommer funderingar kring hur många av dessa barn som dog en naturlig död. Var förhållande-

[134] se t.ex. Matovic, Margareta,.R., *Stockholmsäktenskap: familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890,* Liber Förlag, Stockholm, 1984

[135] Ulbricht, Otto, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland,* R. Oldenbourg Verlag Munchen, Munchen, 1990. s.160-162.

na verkligen så svåra som dödstalen visar eller hade man helt enkelt mindre av omsorg om barnen på den tiden? Dessa frågor reser historikern Anders Brändström i sin avhandling, *De kärlekslösa mödrarna*.[136]

> Barnen låg i sina vaggor i smuts och elände, dihornen tvättades aldrig och flugor och annan ohyra samlades kring dem. Spädbarnen fick tyna bort i diarrésjukdomar utan att någon brydde sig om dem, det påstods till och med att man gladde sig åt det. Kanske var den stora andelen dödsfall på landsbygden, utan angiven dödsorsak, inget annat än förtäckta barnamord?[137]

Frågorna är befogade. Gränser är svåra att dra, speciellt med tanke på att kvinnor också kunde dömas för vållande till barns eller fosters död. I sådana fall såg man särskilt till oaktsamhet och om denna var uppsåtlig. Brändström studerar mortalitet bland spädbarn i olika delar av Sverige och försöker finna förklaringar till de stora variationerna mellan olika områden. I huvudsak finner han två övergripande förklaringar, där den ena främst fokuserar på fattigdom och dåliga arbetsförhållanden för kvinnor, medan den andra förklaringen pekar på skillnader när det gällde uppfödning och renlighet kring barnen.[138] Om däremot barn dog av medveten försumlighet framkommer inte i källorna. Troligen dog de snarare på grund av bristande kunskap, fattigdom och dålig hygien. När det gäller kärlekslösheten eller möjlig brist på engagemang för spädbarnet menar Brändström att det är troligt att det var mindre fokus på det späda barnets status som individ, samt att de täta graviditeterna medförde att sorgen efter det enskilda barnet inte fick samma utrymme då som nu.

---

[136] Brändström, Anders, *De kärlekslösa mödrarna: Spädbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med särskild hänsyn till Nedertorneå*, Almquist & Wiksell, Umeå, 1984, s. 234

[137] A.a.

[138] Brändström fann att i områden där barnen huvudsakligen matats med s.k. dihorn (med komjölk) var dödligheten väldigt hög. Dihornen rengjordes sällan och barnen kunde ha dem hos sig i sängen hela dagarna. Detta gjorde att magsjukdomar och annat utgjorde dödsorsaker. Områden där barnen i huvudsak ammades uppvisade låg barnadödlighet.

Karta 1. Spädbarnsdödlighet i Svenska län 1846–1850

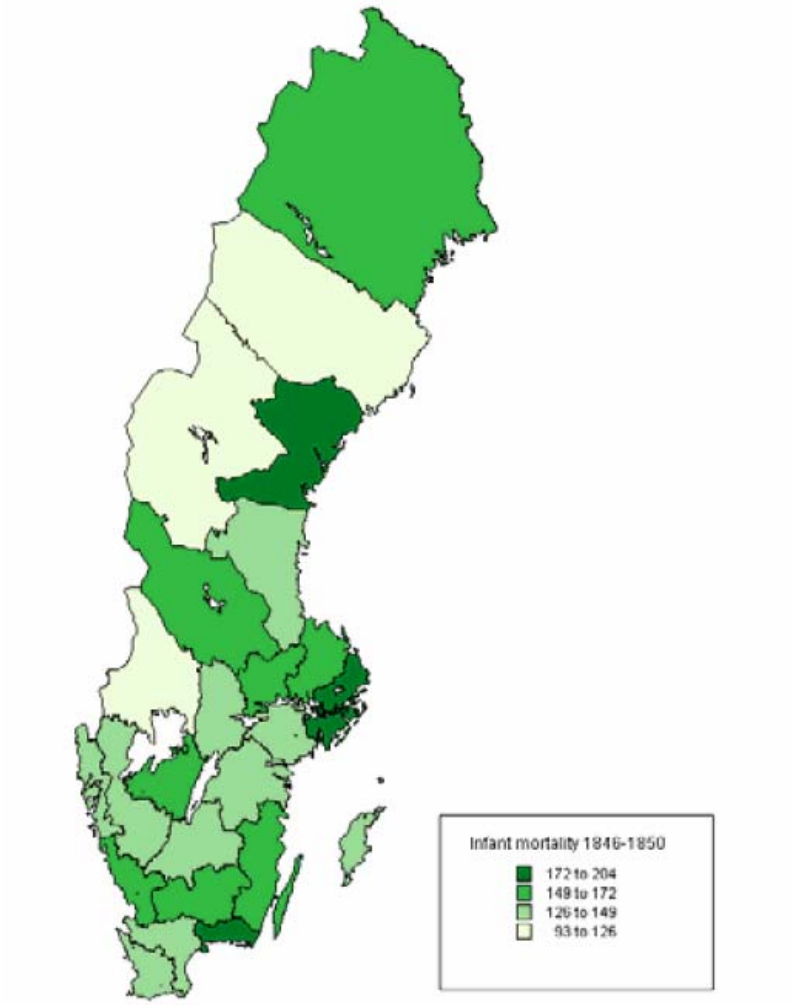

Karta från Brändström, Anders, Edvinsson, Sören & Rogers, Johan: Illegitimacy, Infant feeding Practices and Infant Survival in Sweden, *1750–1950*; *Hygien Internationalis*, vol.3, no.1, 2002, s.24

Spädbarnsdödligheten var vid denna tid hög i nästan hela landet (karta 1). Särskilt hög var den i länen Blekinge, Stockholm och Västernorrland. Några enkla förklaringar till detta är knappast möjliga men en möjlig anledning skulle kunna vara den stora rörligheten som följde med handel och sjöfart med framförallt Tyskland vid denna tid.

Västernorrland hade den högsta spädbarnsdödligheten av de tre Norrlandslänen som studeras här vilket troligen berodde på tidig industrialisering och samverkande socioekonomiska faktorer. Närmare ett barn av fem dog före ett års ålder ännu i mitten av seklet. I Norrbotten är spädbarnsdödligheten något lägre men fortfarande måste den betraktas som relativt hög eftersom den ligger på mellan 15 och 17 procent. Västerbotten har den lägsta spädbarnsdödligheten av de tre länen och den ligger på omkring 10 procent. I Västerbotten sammanfaller denna låga spädbarnsdödlighet med låg illegitimitet vilket i sig troligen kan förklara en stor del av den lägre spädbarnsdödligheten. Äktenskapets betydelse för barnens överlevnadsmöjligheter var mycket stor menar Brändström. Han undersöker illegitimitet i Sundsvall i slutet av 1800–talet och resultaten visade att äktenskapets sociala och ekonomiska fördelar spelade en avgörande roll för spädbarnens överlevnadsmöjligheter. Undersökningen visade på tydliga skillnader i överlevnad mellan barn som föddes utom äktenskap och barn som föddes inom äktenskap. Men det var även så att många kvinnor som födde oäkta barn gifte sig senare vilket även gällde de mödrar som fött fler än ett oäkta barn. Barnens överlevnadschanser ökade väsentligt i och med att modern ingick äktenskap. Detta gällde oavsett om hon gifte sig med barnens far eller med en annan man. Oäkta barn som på detta sätt växte upp inom ett äktenskap hade samma överlevnadschans som de barn som föddes inom äktenskapet.[139]

Brändström har i flera artiklar utvecklat sina förklaringsmodeller kring spädbarnsdödlighet och särskilt intressant för min del är hans arbeten som behandlar illegitimitet och spädbarnsdödlighet.[140] Barn som fötts utom äktenskap hade generellt sett sämre överlevnadschanser och dog oftare än de legitima barnen innan de fyllt ett år. Störst var skillnaden i dödlighet

[139] Brändström, Anders, Edvinsson, Sören & Rogers, John, Illegitimacy, Infant feeding Practices and Infant Survival in Sweden, 1750–1950: Hygien *Internationalis*, vol.3, no.1, 2002, s.43
[140] A.a.

mellan oäkta och äkta barn i början av 1800-talet då differensen var 440 respektive 180 döda barn per 1000 födda barn. Ett barn fött inom äktenskapet hade alltså mer än dubbelt så stor chans att överleva under sitt första levnadsår jämfört med ett oäkta barn. Överlevnaden för spädbarnen ökar generellt, men ännu vid mitten av seklet är skillnaden betydande 240 respektive 140 per 1000 födda barn.[141] Differensen i överlevnad mellan äkta och oäkta barn varierar starkt mellan olika delar av landet. (karta 2).

[141] a.a. s. 31

Karta 2: Överdödlighet bland oäkta barn i Sverige fördelat på län 1811–1813 [142]

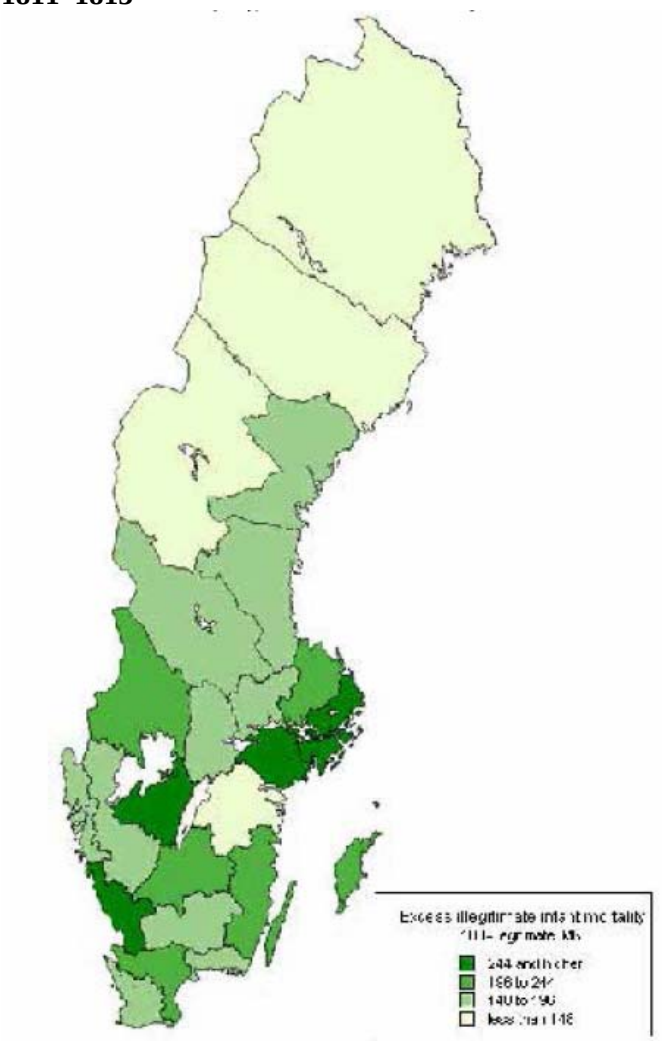

[142] Karta från Brändström, Anders, Edvinsson, Sören & Rogers, John, Illegitimacy, Infant feeding Practices and Infant Survival in Sweden, 1750–1950: *Hygien Internationalis*, vol.3, no.1, 2002, s.34. (otydliga siffror) Korrekt tabell: (mörkaste fältet) = 244 och högre, (näst mörkaste fältet)= 196 till 244, (näst ljusaste fältet)= 148 till 196, (ljusaste fältet)= lägre än 148

De resultat som karta 2 indikerar är att oäkta barn hade sämre förhållanden än andra barn. Särskilt märkbart var detta i Stockholms, Västra Götalands och Hallands län. I dessa län dog mer än 244 *fler* oäkta barn än bland de inomäktenskapliga per 1000 födda barn vid denna tid. Även i Uppsala, Jönköping, Kalmar, norra Skåne och Värmland var överdödligheten bland de oäkta spädbarnen hög och 196 till 244 fler oäkta barn av 1000 födda dog före ett års ålder än bland de inomäktenskapliga. Denna höga överdödlighet gällde dock inte Norrlandslänen i samma utsträckning. I Norrbotten, Västerbotten, Jämtland och Östergötland var överdödligheten bland oäkta barn relativt låg. Det innebär att färre än 148 fler oäkta barn dog före ett års ålder i jämförelse med de inomäktenskapliga barnen. I Västernorrland är skillnaderna i överlevnad större mellan utomäktenskapliga och inomäktenskapliga barn och 148-196 fler utomäktenskapliga barn dog före ett års ålder i jämförelse med de inomäktenskapliga barnen. Brändström menar att hög illegitimitet framförallt var ett stadsproblem och han menar även att hög överdödlighet främst uppstod i städerna.

I Norrbotten och Västerbotten var städerna mycket små. Den agrara miljön dominerade landskapet och de sociala och ekonomiska klyftorna var måttliga. Vid denna tid uppvisade även länet mycket få utomäktenskapliga födslar vilket troligen innebar att de kvinnor som födde dessa barn upptogs i samhället på liknande sätt som andra. Om utomäktenskapligheten var stigmatiserande i dessa län var den i vart fall inte av sådan grad att barnens överlevnadsmöjligheter försämrades särskilt mycket. Värre var det för de mödrar som flyttat till städerna, där försämrades de oäkta barnens möjlighet att uppnå ett års ålder betydligt.[143] Kvinnor flyttade både tidigare och i större omfattning in till städerna för att ta tjänst. Relationerna till arbetsgivare, husbondefolk och grannar bör ha varit mer opersonliga i stadsmiljön än de relationer som man hade med omgivningen i hemsocknen. De kvinnor som flyttat in till städerna och blev gravida hade mycket begränsade möjligheter att kunna försörja sig och ta hand om egna barn. Möjligheten att återvända till föräldrar eller andra släktingar stod inte heller öppen för alla. Oftast var de i stället fullständigt utlämnade till en mer eller mindre välvillig omgivning. Ibland kanske kvinnan kunde fortsätta sin tjänst i det hushåll där hon arbetat innan hon blev gravid och vården om barnet fick ske på lediga stunder. För de kvinnor som

[143] a.a. s. 39

inte hade något av dessa alternativ att tillgå återstod fattigvården, d.v.s. att som fattighjon ta emot en minimal summa för sin försörjning från församlingskassan. Fick kvinnan mer än ett oäkta barn var detta inte något ovanligt öde. [144]

4.1.1 Fruktsamhetsmönster och illegitimitet

Sociologen Margareta Larsson har undersökt hur familjestrukturer och fruktsamhet påverkas av proletarisering och sekulariseringsgrad.[145] När det gäller sambanden mellan familjstruktur och proletarisering arbetar Larsson med hypoteserna att barnantalet skulle påverkas negativt vid ökad proletariseringsgrad och att barnafödandets organisation skulle förändras av samma anledning. Idag används sällan den marxistiska termen proletarisering men förenklat uttryckt avses den andel av befolkningen som finns i lönearbete. Områden med hög proletariseringsgrad var tidigt industrialiserade. Hon finner emellertid inga samband mellan proletariseringsgrad, barnantal eller barnafödandets organisation.[146] Parallellt med detta undersöker hon sekulariseringens inverkan på samma hypoteser och där finner hon vissa samband.

I lågsekulariserade områden var familjerna större, man hade fler barn per familj. Detta förklarar hon med att det fanns en ”avsaknad av familjeplanering och en stark ställning för kyrkan/religionen”.[147] Hon fann även att oäkta spädbarn hade något större överlevnadsmöjligheter i områden där kyrkans/religionens ställning var stark.[148] Larssons förklaring till detta är att värnandet av liv i det religiösa budskapet motverkade ”den förväntade synen på ogifta mödrar i den lågsekulariserade häradsgruppen”.[149] Dessa resultat skulle ha varit intressanta att kontrollera för även när det gäller barnamord, men här uppstår stora problem att finna kriterier för klassifi-

[144] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron*, LT:s förlag, 1983
[145] Återkommer nedan med en definition av sekularisering.
[146] Detta gäller både barnafödandets organisation och barnantalet i hushållen.
[147] Larsson, Margareta, *Fruktsamhetsmönster, produktionsstruktur och sekularisering – en jämförelse mellan 69 härader vid 1800-talets slut.* Sociologiska Institutionen, Stockholms Universitet, 1984, s. 103
[148] Skillnaden var 36 promille i den lågsekulariserade häradsgruppen och 92 promille i den högsekulariserade.
[149] a.a. s. 105

cering av sekulariseringsgrad i det område och den tid som här studeras.[150]

Både Brändströms och Larssons resultat pekar mot att de oäkta barnens överlevnadschanser var nära nog lika goda (eller dåliga) som de inomäktenskapliga barnens i dessa områden. Synen på livets värde samt skillnader i kunskap, uppfödningsmetoder och arbetsvillkor bör sammantaget kunna förklara dessa resultat.

4.1.2 Sekularisering

Eftersom begreppet används i denna avhandling krävs en definition. Tidpunkten för sekulariseringens början har förlagts till olika tidsperioder. Sekulariseringsbegreppet har även definierats och använts på en rad olika sätt. Nationalencyklopedins definition av begreppet innefattar det mesta av den allmänna betydelsen.

> Sekularisering: processer som innebär att religionen förlorar i betydelse i ett samhälle och i medborgarnas medvetande. Sekularisering innefattar både att samhälleliga institutioner dras undan religionens inflytande så som skett med utbildningsväsendet i Sverige och att man ersätter religiösa förklaringar till olika händelseförlopp med vad som ses som mer rationella förklaringar. Som en särskild typ av sekularisering kan man se förändringar som religiösa institutioner genomgår och som innebär att de till uppbyggnad och funktion blir mer lika världsliga institutioner. Sekulariseringen sammanhänger med andra samhällsförändringar som vetenskapens expansion, allmän läskunnighet, industrialisering och urbanisering.[151]

[150] Problem uppstår vid indelning av områden i hög- respektive lågsekulariserade bygder. Den dokumentation som finns tillgänglig om norrlandsläseri, väckelserörelser och annat är oftast grundade på lokalt källmaterial och några goda översikter över den geografiska utbredningen finns inte tillgängliga. Detta innebär att endast kvalitativa bedömningar blir möjliga i de delar av länen där kartläggning finns, medan det i många områden är okänt hur religionsutövandet sett ut. Med en grov indelning skulle man ändå kunna säga att större delen av de norrländska länen var lågsekulariserade och att sekulariseringen nått längre i kusttrakterna och de tidigt industrialiserade bygderna.

[151] *Nationalencyklopedin*: 2005

Idéhistorikern Stefan Gelfgren behandlar i sin avhandling några olika sätt att förklara sekularisering.[152] Vissa forskare menar att vetenskapens landvinningar och den därmed sammanhängande intellektualiseringen och rationaliseringen utgjorde en dominerande orsak. Andra forskare förklarar sekulariseringen med moderniseringens socioekonomiska konsekvenser. Återigen andra förlägger sekulariseringen till vår tid och menar att postmoderniteten utgjort det verkliga brottet för en gemensam kristen kultur. Gelfgren väljer att se sekularisering som följden av samhällets pluralisering. Denna pluralisering gav upphov till fler valmöjligheter.[153] Det uppstod konkurrens mellan olika världsbilder och trosövertygelser och Gelfgren anser att denna utveckling öppnade väg mot relativisering och subjektifiering av den kristna tron.[154] Vidare betonar Gelfgren att sekularisering inte behöver innebära att religionen försvinner, det behöver inte ens betyda att den försvagas, utan endast att uttrycken och valmöjligheterna ökar. Möjligheten att välja icke-religiösa övertygelser framstod som ett alternativ, vilket tidigare knappast funnits.

Margareta Larsson argumenterar också hon för att de ökade valmöjligheterna och väckelserörelsernas förankring hos befolkningen fick sociala konsekvenser. Hon menar att nyevangelismen ifrågasatte den religiösa enheten och den ”legitimerande mystifikation som förklarar den sociala ordningen”.[155] Hon beskriver även det spänningsfält som uppstod mellan frikyrka och kyrka. I detta fält befann sig de varken kyrkliga eller frikyrkliga ”vars antal och rådvillhet växte i takt med det ökade avståndet mellan brännpunkterna”.[156] Sekularisering kan beskrivas på många sätt och troligen samverkar många faktorer till dess framväxt, men när termen sekularisering används här avses i första hand den ökade pluraliseringen av samhället.

---

[152] Gelfgren, Stefan, *Ett utvalt släkte, Väckelse och sekularisering – Evangeliska Fosterlandsstiftelsen 1856-1910*; Artos & Norma bokförlag; Skellefteå, 2003

[153] a.a. s. 34

[154] A.a. s. 34. Här refererar Gelfgren till Karel Dobbelaere; “*Church Involvement and Secularization, Rationalism, and Secterism*: Essays in HOunour of Bryan R. Wilson, red. Eileen Barker m.fl. (oxford 1993), 24, peter L. Berger; *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theoryof Religion*, (New York 1967), s. 137

[155] Larsson, Margareta, *Fruktsamhetsmönster, Produktionsordning och sekularisering*. s. 64

[156] a.a. s. 64. Här refererar Larsson till C H. Martling; *Kyrkosed och sekularisering*, Stockholm, 1961

4.2 Barnamordsfrekvens i Sverige 1830–1870

Barnamord var en ovanlig lösning på en ofrivillig graviditet. Barnamord var trots det en av de vanligaste orsakerna till att en kvinna hamnade i fängelse under 1800-talet. Under perioden 1830–1856 fälldes 534 personer för uppsåtliga barnamord och 550 för liknande brott utan uppsåt.[157] Det innebär drygt 40 fällande domar per år.[158] Under perioden 1830-1856 begicks ungefär 12.7 barnamord/miljon invånare i jämförelse med 15.9/miljon invånare under perioden 1858–1870.[159] Vid kontroll för ytterligare en 20–årsperiod visar det sig att barnamordsfallen fortfarande höll sig på samma nivå. Totalt fälldes 1372 personer för barnamord eller nära relaterat brott under perioden 1871–1891. Det innebär 68.6 fall per år eller 15 fall/miljon.

[157] Bisos, Justitie-Statsministerns underdåniga årsberättelser 1830–1856

[158] Brotten redovisas i tabellen separerade, men termen barnamord används här för hela gruppen av brott, uppsåtliga och ej uppsåtliga brott emot 16 Kap. 1734 års missgärningsbalk och 16 Kap. 1864 års strafflag.

[159] Scb, *Befolkningsutveckling, födda, döda, in- och utvandring, gifta, skilda 1749–2004*

Tabell 4:1 Barnamordsbrott fördelat på brottsrubriker samt antal anmälda och fällda i respektive kategori i Sverige 1858–1870

	Barnamord		**Försök till barna-mord**		**Vållande till fosters död**		**Fosters läggande å lön**		**Delaktighet i för-sök till fosters för-göring**		**Annat brott mot 16 Kap. MB**		**Försök till samt fosters fördrivande**		**Utsätta**	
	Anmälda	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmälda**	**Fällda**	**Anmä**	
1858	36	30			33	27	9	9	1	1						
1859	36	31			38	33					11	9				
1860	35	30			47	41	19	19								
1861	37	33			30	22							4	3		
1862	39	39	4	3	34	16									2	
1863	46	42	2	1	40	23					1	1	3	2	5	
1864	54	46			14	12	12	10					7	2	2	
165	49	43	1	0			17	16	5	4			6	2	4	
1866	56	42	3	1	7	3	36	25					1	1	8	
1867	41	38	3	2	12	9	24	15			1	0	2	1	1	
1868	34	27	3	3	11	7	21	15					6	5	7	
1869	41	36	5	2	6	3	14	10					1	1	8	
1870	43	36	1	1	14	4	26	22			1	1	4	2	3	
Summa	**547**	**473**	**22**	**13**	**286**	**200**	**178**	**141**	**6**	**5**	**14**	**11**	**33**	**20**	**40**	

Källa: Bisos 1857/58–1870

4.2.1 Barnamordsfall i Sverige fördelat på antal, brottskategorier samt antal anmälda och fällda

Brottsstatistiken redovisas från och med 1858 årligen och fram till och med 1870 fälldes 473 kvinnor för uppsåtliga barnamord (Tabell 4:1). Medräknas även de näraliggande brotten blir det totala antalet fällda knappt 900 kvinnor för perioden eller 64 kvinnor per år. Fördelningen av de olika brottstyperna framgår av tabell 4:1. En hög andel anmälda fälldes för brottet, i genomsnitt 79.5 % av anmälningarna 1858–1870 ledde till fällande dom. I tabellen framgår även att antalet barnamord ökade under 1860-talet, särskilt gäller det åren 1863–1866. 1863 sammanfaller många barnamordsfall med många anmälda och fällda för vållande till fosters död. Året därpå märks emellertid ett tydligt genomslag för att den nya strafflagen tagits i bruk. Färre fälls för vållande till fosters död respektive fosters läggande å lön medan barnamordsfallen ökar. I den nya strafflagen blev straffet för barnamord maximalt fyra års tukthusarbete. De övriga brottskategorierna, delaktighet i försök till fosters förgöring, annat brott mot 16 kap MB, försök till samt fosters förgöring och utsättande av barn har den gemensamma nämnaren att mycket få sådana brott anmäls. Ytterligare värt att notera är att statistiken inte är enhetlig. 1861–1863 noteras t.ex. inte ett enda brott i kategorin fosters läggande å lön medan många noteras ha vållat sitt fosters död. Dessa omständigheter beror med största säkerhet på att statistikrapporteringen inte hade fasta former under denna tid. Barnamord utgör närmare hälften av de anmälda brotten. Lägger man till brottet fosters läggande å lön och vållande till fosters död så motsvarar dessa brott tillsammans 90 procent av de anmälda brotten.

I denna avhandling står barnamordsproblematiken och dess motiv i centrum. Den centrala frågan har varit varför barnamord förekom och för att besvara den frågan har det inte varit angeläget för mig att särskilja brotten annat än när de rättsliga aspekterna har diskuterats. Med denna tabell (4:1) vill jag framförallt visa att det val jag gjort inte heller har inneburit några stora förskjutningar av materialet. Barnamord, vållande till fosters död och fosters läggande å lön dominerar bland brottskategorierna och i de län som jag studerar närmare förekommer t.ex. inte ett enda fall av utsättande av barn under denna period.

Barnamordsfall förekom årligen och var inte helt ovanliga i någon del av landet, men relateras brottet till totala antalet brottsmål i häradsrätterna utgör de en försvinnande liten andel. Antalet brottsmål var vid denna tid ungefär 200 000 mål årligen men få av dem var av grövre karaktär.[160] Brotten sorterades under olika rubriker i den offentliga statistiken och barnamorden hamnade under brott mot enskild person. I denna kategori hamnade även andra brott med dödlig utgång som mord och dråp. En jämförelse mellan barnamord och dödligt våld mot annan person ger vid handen att barnamorden var något oftare förekommande än annat dödligt våld. (se tabell 4:2)

Tabell 4:2 Mord och barnamord i Sverige 1858–1870

Antal

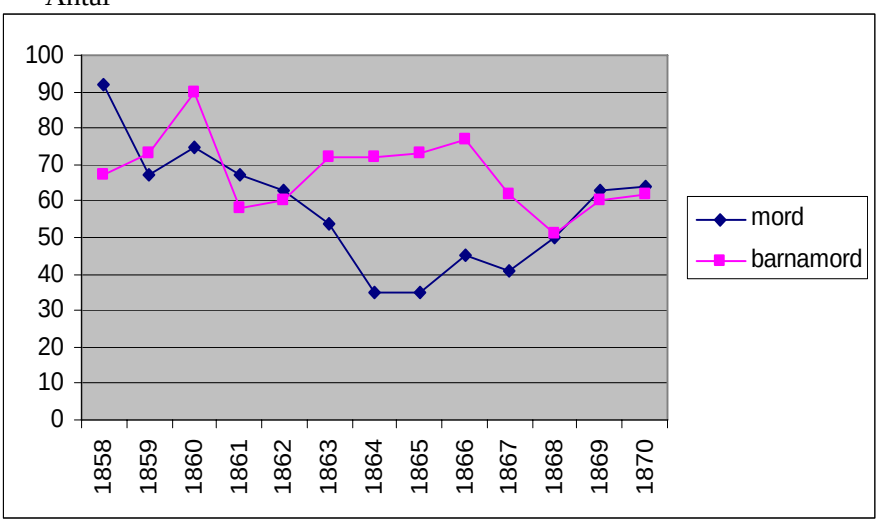

[161]

Mord innefattar brotten: Mord, mordförsök, förgiftning, dråp med och utan uppsåt samt vållande till annans död. Barnamord innefattar brotten: Barnamord, barnamordsförsök, fosters fördrivande, vållande till fosters död, fosters förstörande eller läggande å lön, utsättande.

[160] Bisos, 1860–1862
[161] Bisos, 1857/58–1870

Barnamordsproblematiken utgjorde med andra ord en relativt omfattande del av det dödliga våldet. Mörkertalen var även med all sannolikhet högre i den kategorin än när det gällde övrigt dödligt våld. I tabell 4:2 blir det synligt att barnamorden i Sverige under åren 1858–1870 varierar mellan femtio och nittio. Morden varierar mer och är som lägst 1864–1865 när de är nere i drygt 30 fall per år. År 1862–1868 skiljer sig kurvorna åt och barnamorden ökar något samtidigt som antalet mord går ner. Troligen beror detta på att många nödår avlöste varandra detta årtionde samt de socioekonomiska förändringar som skedde under denna period.

4.3 Barnamordens fördelning på län

Barnamord förekommer mer i vissa län än i andra. Under perioden 1830–1856 rapporterade Blekinge län flest barnamord 33,9/100 000. Det innebär 1,3 barnamord/år och befolkningen 100 000.[162] Stockholms – och Gotlands län uppvisar även de en hög andel barnamord, omkring 30 anmälda barnamord under samma period. Västerbotten har flest anmälda barnamord av Norrlandslänen och de anmäler 22,8 barnamord eller 0.9 barnamord årligen. Västernorrland har nära nog lika hög barnamordsfrekvens och anmäler 20, 2 barnamord/100 000 medan Norrbotten ligger lägst av de tre Norrlandslänen och anmäler 15 barnamord under perioden.

4.3.1 Variationer mellan Norrlandslänen: Västerbotten, Norrbotten och Västernorrland avseende barnamordsfrekvens fördelat på tioårsperioder

Variationerna är stora mellan de tre Norrlandslänen Västerbotten, Norrbotten och Västernorrland när det gäller barnamordens omfattning (tabell 4:3). Vidare blir det synligt att Västerbotten och Västernorrland har ungefär lika stor andel barnamord under första perioden medan Västerbotten uppvisar en mycket hög frekvens av barnamord under den följande 20-årsperioden.

[162] I detta stycke är alla nämnda andelar relaterade till 100 000 befolkning.

Tabell 4:3 Andel barnamord/100.000 fördelat på tioårsperioder i länen Västerbotten, Norrbotten och Västernorrland

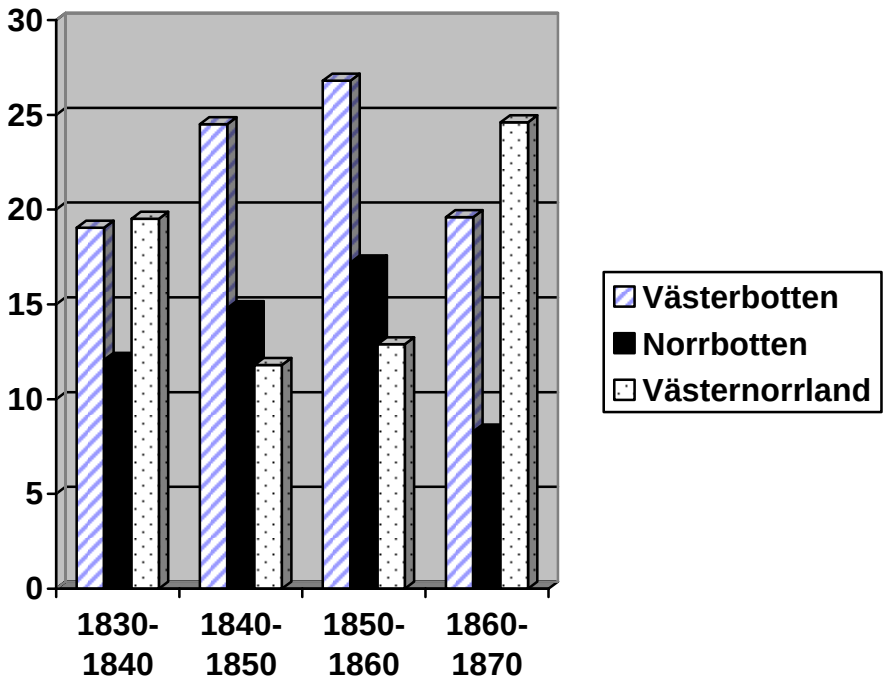

Barnamorden i Västerbotten tilltar särskilt under perioden 1850–1860. I Västernorrland ligger barnamordsfrekvensen relativt lågt under denna period för att tillta kraftigt under den sista perioden. Norrbotten har genomsnittligt sett den lägsta barnamordsfrekvensen av de tre länen men under perioden 1840–1860 är frekvensen högre än i Västernorrland för att hastigt gå ner under den sista perioden 1860–1870.[163]

[163] Källa: Fångrullor från länsfängelserna i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 1830–1870. Alla barnamordsbrott 1830–1870/100 000 /40. Mina resultat överensstämmer inte helt med den offentliga statistiken över barnamordsbrott. Skillnaderna beror troligen på att mitt urval grundar sig på antalet häktade och tilltalade för barnamord. Vissa av dessa fälldes senare för mildare brott och dessa borträknades troligen i den årliga redovisningen till Justitie- Statsministern.. Skillnaderna är enligt följande uppdelat i femårsperioder: Västerbotten: (Bisos) 8.94, (fångrullorna):9.65, Västernorrland: (Bisos) 4.18, (fångrullorna) 7.8, Norrbotten (Bisos) 5.29, (fångrullorna) 5.4. Störst är skillnaden mellan källorna när det gäller Västernorrland.

Några enkla förklaringar på dessa variationer låter sig inte göras men några av mönstren är möjligen enklare att förstå. Den dramatiska ökningen av barnamord i Västernorrland 1860–1870 hänger troligen samman med de socioekonomiska förändringarna i länet samt det faktum att hela Norrland under 1860–talet drabbades av nödår. Särskilt hårt drabbades emellertid Norrbotten av nödåren och där avtar de rapporterade barnamorden nära nog lika dramatiskt som de ökade i Västernorrland. Möjligen skulle detta kunna indikera att i den mycket svåra situation som rådde med mycket hög dödlighet bland barnen anmäldes inte längre barnamord i samma utsträckning i Norrbotten. Avstånden var långa, det rådde svält och stora delar av länet befolkades av finsktalande och samer vilket även det troligen bidrog till lägre anmälningsbenägenhet i vissa delar av länet. Men svårast att förklara är den mycket höga uppgången i Västerbotten under 20-årsperioden 1840–1860. Troligen finns även här kopplingar till fattigdom och nöd men det motsägs till stor del av nedgången under 1860–talet. Länet präglades under de första årtiondena av ett utbrett nyläseri och i de trakter där detta fick störst genomslag uppstod stora meningsskiljaktigheter mellan nyläsarna och kyrkan. Dessa motsättningar påverkade med största sannolikhet även de mer traditionella bygderna där befolkningen blev rådvill och inte visste på vem eller vad man skulle tro. Samtidigt präglades en del av denna rörelse av en stark betoning av helgelsefrågan, vilket innebar att efterlevnaden av kristna normer ansågs vara central medan andra delar av väckelserörelsen betonade nåd och frihet. I Västerbotten var nyläseriet mest utbrett i de norra delarna av länet samt i vissa delar av inlandet. [164]

4.3.2 Illegitimitet i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten

Andelen barn som föddes utom äktenskap ökade under 1800-talet. Under den period som undersöks här var siffrorna moderata för att öka i slutet av perioden. Illegitimitetens frekvens, eller andel oäkta barn av det totala antalet födda barn, brukar användas som ett grovt mått på social kontroll. När andelen oäkta barn var hög i ett område indikerar det att den sociala

[164] Holmgren, John, *Norrlandsläseriet: Studier till dess förhistoria och historia fram till 1830*, Svenska kyrkans diakonistyrelse, Stockholm, 1948, Ahnqvist, M.J., *Nyläsarväckelsen 1815–1923*, Larsson & Co:s Tryckeri, Umeå, 1972. Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige under 1800–talet: Uppkomst och genombrott*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 1994, s. 108-133. Gerardsson, Gerhard, *En Christelig Trosbekännelse utgifwen af Läsare-Sällskapet i Skellefteå efter befallning af herr Doct. Hambreus i Umeå att för Consistorium i Hernösand uppwisa*, Tryckt hos Fr. B. Retsius, 1821

kontrollen var lägre och tvärtom när illegitimiteten var låg. Illegitimitet fördelat på tioårsperioder redovisas nedan för de tre länen.

Tabell 4:4 Antal födda samt illegitimitet i stad och på landsbygd i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 1830–1870

Västernorrland	Alla födda landsbygd	Alla födda stad	Andel uä landsbygd	Andel uä stad	Uä totalt
1831–1840	23 587	1 159	4.38	12.17	4.98
1841–1850	28 043	1 555	6.18	16.72	7.22
1851–1860	33 625	2 238	6.70	16.62	7.89
1861–1870	38 762	2 944	8.17	18.75	9.89
Västerbotten					
1831–1840	18 552	361	3.54	8.59	3.77
1841–1850	22 471	413	4.82	10.41	5.17
1851–1860	26 430	625	4.61	10.40	4.98
1861–1870	28 885	809	5.02	12.98	5.52
Norrbotten					
1831–1840	14 791	629	5.06	6.20	5.38
1841–1850	17 453	693	6,80	7.50	7.32
1851–1860	22 974	1 078	5.31	6.49	5.67
1861–1870	25 830	1 399	6.02	9.86	6.63

Av tabell 4:4 framgår att andelen oäkta barn är högst i Västernorrland men vid denna tid är siffrorna ännu låga i jämförelse med riket som helhet. Redan 1831–1840 var vart fjärde barn som föddes i städerna oäkta sett över hela landet. Endast Västernorrland närmar sig dessa siffror men även de ligger lägre än rikssnittet. Länet präglas av att de flesta härad har låga illegitimitetstal medan städerna och de industrialiserade bygderna

har relativt höga tal. Barnamord däremot förekommer något oftare i Västerbottens län än i de två övriga länen. Detta skulle kunna stödja den forskning som antagit att i bygder med låg illegitimitet var den sociala kontrollen hårdare och barnamorden av den anledningen oftare förekommande. Resultaten på länsnivå är emellertid inte övertygande. Även Norrbotten uppvisar en mycket låg illegitimitet och de rapporterar samtidigt relativt få barnamord under denna tid. Västernorrland som har en betydligt högre illegetimitet än båda dessa län uppvisar å andra sidan nästan lika många barnamord som Västerbotten. Av denna anledning har samma samband undersökts på en lägre nivå för att se hur barnamord och illegetimitet förhåller sig till varandra på häradsnvivå.

4.4 Barnamordens fördelning på härader i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten

Länen var vid den här tiden indelade i olika tingslag eller härader. Upptagningsområdet för varje härad varierade. Ibland ingick flera olika församlingar i ett härad och ibland sammanföll församlingsgränsen med gränsen för häradet. De tre län som ingår i denna undersökning bestod av 48 härader. Ibland ändrades en indelning och här används den indelning som var aktuell 1848. Västerbottens län har den högsta andelen barnamord av de tre län som ingår men på häradsnivå uppträder ett annat mönster. Alla brott under hela perioden har medtagits och relaterats till ett genomsnittligt befolkningstal.

Siffrorna representerar häradets totala antal barnamord under 40-årsperioden relaterat till den genomsnittliga folkmängden i varje härad 1851/1860. Intressant att notera är nu att alla härad med ovanligt hög andel barnamord återfinns i Västernorrland. Västerbottens län, som har flest barnamord bland Norrlandslänen representeras nu endast av Burträsk om gränsen dras vid härad med över 15 barnamord/10 000 invånare. Sundsvall, Härnösand, Gudmundrå och Själevad alla belägna i Västernorrland framträder nu i stället som de härad som vid denna tid rapporterar flest barnamord. (karta 4)

Karta 3: Barnamordsfrekvens i Västernorrland beräknad på alla barnamordsbrott under 40 år /10 000

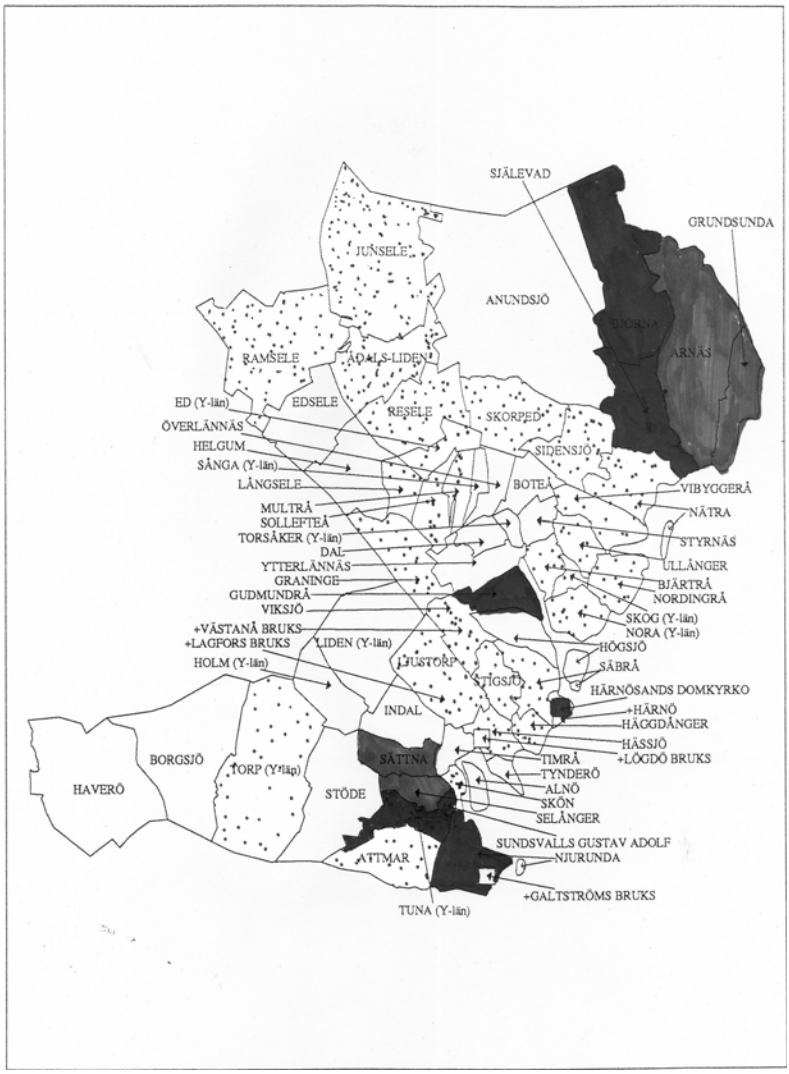

165

[165] Fångrullor från länsfängelserna i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten.

Tabell 4:5 Härader med högst barnamordsfrekvens beräknad på alla barnamord i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten under 40 år /10 000[166]

Härad	Andel	Län
Sundsvalls rhr	**28.2**	**Västernorrland**
Själevad	**24.9**	**Västernorrland**
Gudmundrå	**21.2**	**Västernorrland**
Härnösands rhr	**20.0**	**Västernorrland**
Tuna	17.2	Västernorrland
Burträsk	15.7	Västerbotten
Njurunda	15.7	Västernorrland
Luleå rhr	14.8	Norrbotten
Åsele lappmark	11.5	Västerbotten
Pajala	10.8	Norrbotten
Degerfors	10.7	Västerbotten
Arnäs	10.5	Västernorrland
Lycksele lappmark	10.3	Västerbotten
Skellefteå ls	10.3	Västerbotten
Selånger	10.1	Västernorrland

Utifrån antagandet att befolkningen i varje härad skulle ha varit konstant 10 000 (vilket oftast är en högre siffra än vad det verkligen var) så skulle Sundsvall ha drabbats av hela 28 barnamord under denna period. Nära nog lika stor andel barnamord uppvisade häradet Själevad i Västernorrland. Häradet ligger i den norra delen av länet och präglades av bruks- och sågverksmiljöer. Gudmundrå eller nuvarande Kramfors var även det en tidig sågverksort. Härnösand skiljer sig från de övriga representerade häraden i Västernorrland och utgjorde ett administrativt centrum för hela

[166] Frekvensen är beräknad på samtliga barnamord under perioden 1830–1870. Folkmängden är beräknad utifrån ett genomsnitt 1851/1860 x 100.000.

Norrland. I Västerbotten sker flest barnamord i häradet Burträsk och i Norrbotten var det Luleå som drabbades av flest barnamord.

4.4.1 Illegitimitet och barnamord på häradsnivå

Illegitimiteten var samtidigt ofta högre i de härad som uppvisade många barnamord. Vissa kombinationer av förhållandet mellan illegitimitet och barnamord syns vara mera vanliga än andra. I tabell 4:7 framkommer det att det tydligaste sambandet mellan hög illegitimitet och hög barnamordfrekvens återfinns i Härnösand och Sundsvall. Båda dessa härad har redan 1850 illegitimitetstal på ungefär 20 procent samtidigt som de uppvisade flest barnamord. Dessa två miljöer uppvisar samtidigt betydande kvinnoöverskott och stora inflyttningssiffror.

Tabell 4:6 Barnamord och illegetimitet i härad med hög barnamordsfrekvens samt i härad där inga barnamord rapporterades

Illegitimitet	**Inga barnamord**	**Många barnamord**
Hög		Härnösand, Sundsvall
Måttlig	Stöde, Nedertorneå	Njurunda, Tuna, Gudmundrå
Låg	Arjeplog, Borgsjö, Gällivare, Jukkasjärvi, Karesoando, Nederkalix, Övertorneå	Burträsk, Själevad

Men den bilden är inte enhetlig. Burträsk och Själevad utgör undantag och uppvisar låga illegitimitetstal samtidigt med hög andel barnamord. Dessa orter präglades även de av tillväxt och tidig industri men dessa bygder dominerades ännu av den agrara näringen och illegitimiteten var fortfarande låg. Sågverksorterna Njurunda, Tuna och Gudmundrå har

medelmåttiga illegitimitetstal och omkring vart tionde barn som föddes i dessa härad 1850 var fött utom äktenskap. När härad med hög barnamordsfrekvens senare jämfördes med härad som inte rapporterade ett enda barnamord under 40 år blev det emellertid märkbart att den genomsnittliga illegitimiteten var högre i härad med många rapporterade barnamord.[167]

Härad där inte ett enda barnamord anmäldes under hela perioden noterade generellt sett mycket få utomäktenskapliga födslar. Många av dessa härad ligger i Norrbotten men även härad i Västernorrland förekommer i denna grupp. De flesta av dessa härad utgörs av agrara koloniseringsbygder. Nedertorneå och Stöde har högre illegitimitet än de övriga i denna grupp. I Nedertorneå och Stöde föddes ungefär vart tionde barn utom äktenskap 1850 och illegitimiteten får därmed anses vara medelmåttig. Men varför anmäldes inga barnamord i dessa härad? Genom att titta närmare på dessa orter ska möjliga anledningar till detta diskuteras nedan.

4.4.2 Stöde härad

När det gäller Stöde härad i Västernorrlands län finns inte något uppenbart skäl till att det där föddes relativt många oäkta barn samtidigt som inga barnamord anmäldes. En möjlig orsak till detta skulle emellertid kunna vara att häradet var ovanligt rikt. I de folkräkningar som genomfördes i församlingarna uppgavs mängder av uppgifter om befolkningen och dess sammansättning. I kategorin ”alla andra” sorterades personer utan fast yrkesanknytning, oäkta barn och liknande personer. I en församling där en stor andel av befolkningen utgörs av kategorin ”alla andra” och där många hushåll uppges vara utan försörjning får man anta att fattigdom rådde. Skattningen får dock anses grov och ytterst har dokumentationen nedtecknats av prästen på orten. Vissa ville kanske framställa sin församling i god dager och skattade tveksamma fall uppåt, medan andra präster skrev det verkliga förhållandet eller skattade tveksamma fall nedåt. Men även om siffrorna innebär att skattningar gjorts framstår Stödes församling som ovanlig i det avseendet att mycket få har angetts tillhöra kategorin alla andra och väldigt få anses behöva understöd för sitt dagliga

[167] Bisos, 1830–1870, Tabellverket, mortalitetslängder och folkräkningar för de församlingar som ingick i respektive härad.

liv. I tabell 4:7 visas hushållens försörjningskapacitet i Stöde församling år 1855.

Tabell 4:7 Hushåll i Stöde härad år 1855 [168]

Antal hushåll och storlek av hushåll, som	2 pers.	3-5	5-10	11-15	Över 15	Summa
Av egna tillgångar anses äga mer, än vad deras uppehälle erfordras	4	37	41	9	0	91
Av egna medel eller arbete anses kunna äga sitt uppehälle	35	139	97	5	0	276
Av egna medel eller arbete anses kunna äga blott en del av sitt uppehälle	6	16	15	4	0	41
I saknad av egna tillgångar, helt och hållet försörjas genom allmän eller enskild välgörenhet	2	0	0	0	0	2
summa	47	192	153	18	0	410

Tabellen visar att i Stöde församling var väldigt få personer beroende av andra för sin försörjning. En möjlig förklaring till att inga barnamord förekom i häradet under 40–årsperioden samtidigt som illegitimiteten var relativt hög kan vara att ett oäkta barn utgjorde ingen katastrof i Stöde. Där fanns till exempel många kvarnar, både skattebelagda och privata, jordbruket gav bra avkastning och kanske upplevdes all framtida arbetskraft välkommen även om barnet föddes utom äktenskap. Tabellverket anger även individernas ståndsindelning och den tabellen är även den

[168] Tabellverkets folkräkning, Stöde 1855

ovanlig. Endast fyra personer av 2 452 (0.1 %) uppges vara klassade i ståndet alla andra vilket kan jämföras med att det fanns områden där över 30% var klassade som alla andra. Välstånd kan dock knappast ensamt förklara samtidig förekomst av måttlig illegitimitet och inga barnamord i ett härad eftersom Nedertorneå som också uppvisar detta mönster är en mycket fattig församling. Låt oss därför titta närmare på detta härad.

4.4.3 Nedertorneå

Nedertorneå härad är väl utforskat när det gäller spädbarnsdödlighet och när det gäller mödrarnas situation i församlingen. Anders Brändström, som tidigare har intresserat sig för församlingen, har återvänt till materialet och fördjupat analyserna.[169] En orsak till intresset för Nedertorneå är den höga spädbarnsdödligheten. Mortaliteten bland späda barn 0–1 år pendlade 1830–1850 mellan knappa 30 till 45 % av alla födda barn i församlingen. Brändström jämför betingelserna för de späda barnen i staden Haparanda med landsbygden i Nedertorneå och finner att generellt sett har barnen bättre överlevnadschanser i staden medan om de föddes som oäkta barn så ökade dödsrisken med 52 % i Haparanda. På landsbygden är motsvarande siffra endast 8 % vilket Brändström förklarar med att situationen där redan var så dålig att någon försämring av det redan dåliga knappast var möjlig.

> På landsbygden var den generella nivån på spädbarnsdödligheten förfärande hög. Kanske en överlagring av en ytterligare negativ livsfaktor därmed inte fick ett så stort genomslag. Med en mortalitet på ibland upp till 40 % var måhända överlevnadsschanserna redan så dåliga att de knappast kunde bli värre? [170]

Brändström kontrollerar även för betydelsen av sociala nätverk vid barnets födelse och jämför även där skillnader mellan stad och landsbygd. De resultat som presenteras är uppseendeväckande. De oäkta barn som föddes av mödrar med nära sociala nätverk på landsbygden hade *sämre* överlevnadschanser än barn som föddes utan dessa nätverk. En inflyttad,

[169] Brändström, Anders, På återbesök i Nedertorneå. Spädbarnsdödlighet, utomäktenskaplighet och sociala nätverk, i Brändström, Edvinsson, Ericsson & Sköld: *Befolkningshistoriska perspektiv. Festskrift till Lars- Göran Tedebrandt*, Demografiska Databasen, Umeå Universitet, 2004

[170] a.a. s. 49

relativt anonym föderska, hade större sannolikhet att hålla sitt barn vid liv under första levnadsåret än den kvinna som hade vuxit upp i församlingen. Detta syns, enligt Brändström, bekräfta Jonas Frykmans tes om att landsbygden tenderade skapa både ”trygghet och intolerans”. Det ömsesidiga beroendet och trycket mot likformighet utgjorde grund för att den eller de som var olika bedömdes hårt. I staden Haparanda rådde det motsatta förhållandet. Barn som föddes av mödrar med tillgång till sociala nätverk hade större möjligheter att överleva spädbarnsåldern. Förutom fattigdom anses uppfödningsmetoden med dihorn vara orsak till hög spädbarnsdödlighet i Nedertorneå. Att redan från födseln ge barnen komjölk i dihorn var mycket utbrett även i Västernorrlands kustförsamlingar, södra Västerbotten och vissa andra församlingar.[171]

Nedertorneå med mycket hög spädbarnsdödlighet och låg illegitimitet anmäler inte ett enda barnamord under hela perioden. Till dessa förhållanden finns inga enkla förklaringar. Det är möjligt att barnamord förekom men inte alltid anmäldes. Låg anmälningsbenägenhet skulle kunna bero på att befolkningen utgjordes av grupper vars förtroende för myndigheterna var lägre än i andra mer försvenskade områden

4.5 Förändringar över tid

När man som i tabell 4:8 redovisar barnamordens frekvens över tid i de tre Norrlandslänen framkommer det att olika orter framstår som olika drabbade under olika perioder. Selånger, Gudmundrå och Härnösand i Västernorrlands län hade många barnamord under den tidigaste delen av perioden. Samma period och ytterligare tio år inträffar många barnamord i Burträsk i Västerbotten. Under perioden 1840–1849 är det dock ett annat härad i Västerbotten som har flest barnamord, Bygdeå och de förekommer endast under denna period. Mellan 1850–1859 är det åter ett Västerbottenshärad som har högst andel barnamord. Denna gång är det inlandshäradet Åsele och de rapporterar även relativt många barnamord under den sista perioden. Även Övertorneå i Norrbotten har en hög andel barnamord endast under en period, 1850–1859. Samma period börjar

[171] Edvinsson, Sören, Att ha omsorg om sina barn. Traditionens och miljöns betydelse för spädbarnsdödlighet, i Brändström, Edvinsson, Ericsson & Sköld, (red.), *Befolkningshistoriska perspektiv. Festskrift till Lars-Göran Tedebrandt*, Demografiska Databasen, Umeå Universitet, 2004, s. 59

även Själevad drabbas av fler barnamord och de gäller även den sista perioden 1860-1870. Denna period är det framförallt härad i Västernorrland som drabbas av barnamord. Boteå har en ovanligt hög andel barnamord och därefter är det Sundsvall som har högst andel barnamordsbrott

Tabell 4:8 Andel barnamordsbrott fördelat på tioårsperioder och härader i länen Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten

1830–1839	**1840–1849**	**1850–1859**	**1860–1869**
Selånger 24.9	Bygdeå 13.7	Åsele 20.9	Boteå 24.9
Gudmundrå 18.8	Pajala 8.5	Övertorneå 10.7	Sundsvall 12.4
Härnösand 13.5	Härnösand 7.6	Piteå 8.2	Själevad 11.8
Burträsk 7.7	Burträsk 6.5	Njurunda/Själevad 7.6	Lycksele 9.4
			Åsele 9.2

Källa: Länsfängelsernas fångrullor 1830–1870.

De flesta av dessa orter var tidiga sågverksmiljöer. I hur stor utsträckning och på vilket sätt barnamordsproblematiken kan relateras till etableringen av sågverk på olika orter har inte följts upp här. Det blir dock märkbart att en koppling finns framförallt under perioden 1860–1870. De tidigaste sågverken utgjordes av vattensågverk, och de började anläggas redan under 1700-talet. I Gudmundrå (nuvarande Kramfors) anlades till exempel redan 1742 Västernorrlands första finbladiga sågverk. Omkring dessa sågverk växte bebyggelser fram och senare, när behovet av arbetskraft ökade fanns i dessa miljöer många arbetsvandrare som bodde säsongsvis inom församlingarna. I Gudmundrå inträffade även många barnamord under den tidigaste perioden vilket kan ha haft samband med denna tidiga sågverksmiljö. Även Bygdeå i Västerbotten utmärktes av tidiga sågverk och i häradet fanns även ett stort järnbruk. Kustvägen i samma härad medförde även en större rörlighet. [172] Den stora tillväxten av industrin i Norrland kom emellertid senare i och med att ångsågarna anlades. Den

[172] Västerbottens museum, *Historik Robertsfors kommun: Robertsfors bebyggelsehistoria, människan i landskapet,*
http://www.vasterbottensmuseum.se/oar/robertsfors/historik.html

första ångsågen, Tunadals ångsåg, anlades i Sundsvallstrakten 1848 och under den 20–årsperiod som följde anlades ångsågar längs kusttrakterna i hela Norrland.[173]

De ekonomiska och sociala problem som uppstod i och omkring dessa trakter var många.[174] Trångboddhet, sjukdom, hög mortalitet i hela befolkningen men framförallt bland barnen, ökad brottslighet, fylleri och prostitution var vanliga både i städerna och i sågverksmiljöerna. Problembilden märks tydligt i fångrullorna där alltfler häktas för fylleri, slagsmål och stölder. Denna sociala situation ventilerades även i prästmöteshandlingarna och den präst som rapporterade från Härnösand 1856 beklagade sig över församlingens gensträvighet. I församlingen rådde ogudaktighet och förakt för Guds ord. Överbefolkning och fattigdom och eftersatt fattigvård var sociala problem. Samtidigt ökade dryckenskapen och fiskehamnarna användes för införsel. Nykterhetsfrågan ansågs även vara motarbetad av ”nitiska och inflytelserika män” som tjänade på denna handel och mitt i eländesbeskrivningen framgår att ingen kyrkotukt utövas.[175]

I dessa miljöer är det inte särskilt svårt att föreställa sig att utomäktenskapligheten ökade och att fler oäkta barn föddes. Det är heller inte särskilt förvånande att barnamorden tilltog i samma miljöer. Den ekonomiska och sociala utsattheten var stor och många kvinnor som hade flyttat in till städerna saknade sociala nätverk. I rannsakningshandlingarna har jag inte kunnat finna några exempel på att de arbetsvandrande männen uppgetts som fäder till barn, men barnafadern var ofta anonym och det är möjligt att dessa män ibland var barnafäder. Om så är fallet saknade även mannen fast inkomst under stora delar av året och var inte heller mantalsskriven i socknen. Men även om dessa män inte på detta direkta sätt är involverade i barnamordsproblematiken så bidrog deras och andra yrkesgruppers närvaro i länen till en ökad social rörlighet och turbulens.

---

[173] Wik, Harald, *Norra Sveriges sågverksindustri från 1800–talets mitt till 1937,* Diss., Uppsala, 1950

[174] Edvinsson, Sören, Att ha omsorg om sina barn. Traditionens och miljöns betydelse för spädbarnsdödlighet i red: Brändström, Anders, Edvinsson, Sören, Ericsson, Tom, Sköld, Peter, *Befolkningshistoriska perspektiv:Festskrift till Lars-Göran Tedebrand,* Report no 24 from the Demographic Data Base, Umeå, 2004, s. 69

[175] Prästmöteshandlingar till kyrkomötet i Härnösand 1856

4.6 Sammanfattning

Spädbarnsdödligheten var hög under den första halvan av 1800–talet. Fattigdom, bristande kunskap och kvinnors arbetsförhållanden anses vara de främsta orsakerna till detta. Oäkta barn hade en ännu svårare situation än barn som föddes inom äktenskap. Denna skillnad brukar till stor del tillskrivas den stigmatisering som drabbade barnen och deras mödrar. I Norrbotten och Västerbotten är dock skillnaderna i överlevnad mellan utomäktenskapliga och inomäktenskapliga barn marginell. I Nedertorneå där spädbarnsdödligheten var särdeles hög för alla barn förklarar Anders Brändström detta förhållande med att situationen kanske redan var så usel att en negativ faktor till hade ingen större verkan. Denna förklaring, som gäller Nedertorneå, räcker dock inte för att förklara att de oäkta barnens överlevnadsmöjligheter var lika goda (dåliga) som de inomäktenskapliga barnens i norra Sverige. Här blir det synligt att utomäktenskaplighet inte kunde vara särskilt stigmatiserande i dessa län och att om stigmatisering förekom så var den inte av den graden att den påverkade barnens överlevnadsmöjligheter. Kvinnorna och barnen verkar därmed ha upptagits i gemenskapen på liknande villkor som andra.

Under min undersökningsperiod förekom flest barnamordsprocesser i Västerbotten i jämförelse med de två övriga länen. Troligen berodde detta till en del på att anmälningsbenägenheten var hög i länet. Detta kommer att belysas ytterligare i kapitel 8 och mina fallbeskrivningar från Västerbotten att presenteras i kapitel 5 och 6 illustrerar detta. I Västernorrland, där moderniseringsprocessen nått längre än i de andra länen var andelen barnamord nära nog lika hög och variationerna stora. När barnamordens frekvens i olika miljöer granskades närmare blev det tydligt vissa kombinationer av omständigheter verkar vara mer riskfyllda för att barnamord skulle inträffa än andra. Många barnamord, hög illegitimitet och hög spädbarnsdödlighet samvarierar i de tidigt industrialiserade bygderna. Industrialiseringen var under den första delen av undersökningsperioden låg men dessa härad framträder främst under den andra halvan 1850–1870 som särdeles drabbade. Detta pekar mot att social rörlighet och lägre social kontroll skulle kunna ha bidragit till fler barnamord. Burträsk och Själevad som hade låg illegitimitet var även de tidiga sågverksmiljöer, liksom Njurunda, Tuna och Gudmundrå där illegetimiteten var något

högre. I dessa agrara sågverksmiljöer tycks dock inte illegitimitetstalen ha ökat i samma takt som i kusttrakterna.

Inga anmälda barnamord och hög andel oäkta barn är en kombination som inte förekommer i detta tidsrum. Häraden Stöde i Västernorrland och Nedertorneå representerar med största sannolikhet två ytterlighetsområden där det ena häradet utmärks av en ovanligt god ekonomi och det andra av extrem fattigdom. Nedertorneå var befolkat av finsktalande och samer vilket medförde att kontakten med myndigheterna försvårades. I häradet Stöde är det möjligt att befolkningen hade råd att vara mera välvillig och i Nedertorneå kan anmälningsbenägenheten ha varit låg på grund av kulturskillnader och språkhinder.

Kombinationen låg illegitimitet och inga barnamord förekom främst i koloniseringsbygderna i inlandet. Detta är inte heller särskilt problematiskt att förstå. Hushållen var små och man hade sällan tjänstefolk. Avstånden var långa och arbetsbördan för varje hushåll var stor. Detta gjorde att möjligheten till spontana möten mellan ogifta kvinnor och män var få. Samtidigt var dessa bygder lågt sekulariserade och dessa faktorer gemensamt förklarar den låga utomäktenskapligheten.

I Västernorrland finns m.a.o. exempel på härad som inte anmäler ett enda barnamordsbrott under hela perioden samtidigt som de härad som anmälde flest barnamord återfinns i samma län. När det gäller spädbarnsdödlighet uppvisar samma län, enligt Brändström, även större differenser i överlevnad mellan utomäktenskapliga och inomäktenskapliga barns överlevnad än vad som är fallet i de övriga två länen. I ett modernare samhälle tenderar fler sociala och ekonomiska klyftor uppstå och dessa spelar troligen en avgörande roll för olikheterna mellan Västernorrland och de båda andra länen. I Västernorrland visar det sig även att samma områden som uppvisar den högsta andelen barnamord också uppvisar hög andel utomäktenskapliga barn. Detta tyder på att de sociala och ekonomiska problem som kvinnor i dessa tidigt industrialiserade bygder hamnade i hade avgörande betydelse för motivbilden bakom barnamorden. Dessa bygder präglades även av en tidig sekularisering och nya framväxande sociala problem.

5. BARNAMORD I RÄTTSHISTORISK BELYSNING

Under den tidsperiod som jag studerar har vissa av mina områden rapporterat fler barnamordsfall än andra. Dessa präglades av hög tillväxt och tidig industrialisering. Barnamorden verkar har förekommit i alla tider men måste förstås i sina egna sammanhang. I detta kapitel kommer de att belysas ur ett rättshistoriskt perspektiv. Inledningsvis presenteras kortfattat den tidigaste lagstiftningen. Därefter redovisas de förändringar som infördes under 1700–talet. Dessa lagrum och kungliga förordningar var fortfarande gällande under större delen av den period som här studeras. Slutligen redovisas 1864 års strafflag och de stora förändringar i synen på barnamord som då blev allmänna. Ett exempel på rättstillämpning avslutar kapitlet genom belysningen av Cajsa Johanna Johansdotters fall.

5.1 Bakgrund

Mödrar som uppsåtligt ”dräpt” sina barn omtalades i Sveriges tidigaste lagstiftning. Redan ”Swerikes Rijkes Lands-Lag”, omnämnde 1350 detta brott och stadgade påföljden dödsstraff. I denna tidigaste lagstiftning omnämndes barnamordet i de lagrum som även gällde andra mord och dråp. Högmedeltiden innebar en allmän straffskärpning. Rättshistorikern Erik Anners förklarar detta med att den polisiära rättsskipningen ännu var organisatoriskt och resursmässigt svag.[176] En strategi blev då avskräckning där de enskilda statuerande exemplen förväntades få effekt. Offentliga och utdragna avrättningar skulle skapa skräck och fasa hos allmänheten. Tidigare hade kyrkan haft en återhållande effekt på dödsstraffets användande, men även de kyrkliga myndigheternas straffsyn förändras under senmedeltiden och man börjar allt mer använda Mose lag som grund för synen på rättvisa. Denna hårda straffsyn i kombination med

[176] Anners, Erik, *Humanitet och Rationalism- studier i upplysningstidens strafflagsreformer–särskilt med hänsyn till Gustaf III:s lagstiftning,* Rättshistoriskt bibliotek, tionde bandet, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, A.-B Nordiska Bokhandeln, Stockholm, Lund, 1965

införandet av själavård för den dödsdömde blev förhärskande fram till dess att en reformering av lagstiftningen genomfördes av Gustav III.

Upplysningstidens tilltro till förnuft och naturgivna eviga lagar medförde att den hårda vedergällnings- och avskräckningsläran fick börja ge vika. 1786 visade Sveriges riksdag att den ännu inte var mogen för Gustaf III:s reformiver, och den debatt som inleddes samma år fick återverkningar under hela första halvan av 1800-talet. Först 1864 kunde man i Riksdagen anta en ny kriminallag av modernare slag. För barnamörderskorna innebar denna att straffen förändrades från dödsstraff, ibland grundade på oklara indicier, till fängelsestraff med tydliga beviskrav.

5.2 Kungl. M:ts Edict om Barnemord

Första förordningen om barnamord utfärdades av Karl X Gustaf den 23 februari 1655. Den hade föregåtts av en lång beredelsetid. Syftet med lagen var att undvika att kvinnor kunde undkomma straff för barnamord genom att hävda sin oskuld och skaffa undan bevisning, det vill säga det döda fostret.

> Såsom sådane Personer, thenne Missgierning begåå, aldrig eller sellan vilie bekänna, eller tillstå Mordet utan föregifva Fostret antingen vara otidigt, för, i, eller strax efter Födelsen, af hvraiehanda annan orsak, utan theras förvållande dödt blifvit: [177]

Den tidiga lagstiftningen om barnamord syftade alltså i första hand till att undvika att någon kunde gå fri från en sådan missgärning. Brottet ansågs grovt och kunde inte utan ”hårdt livsstraff (bli) tillbörligen vedergjort”. Men detta gällde bara när brottet var uppenbart och inte kunde betvivlas. Det vanligaste scenariot var att kvinnan förnekade brott och hävdade att barnet varit dödfött eller ofullgånget. Problemet var hur man skulle hantera dessa fall så att kvinnorna inte fick för sträng dom och inte heller kom undan för lindrigt.

[177] Kungl. Maj:ts Edict om Barnemord. Dat. Stockholm den 23. Febr. A:o 1655

> Så på thet wåra Domhafvande och Justitie Råd i sådane fall måge gå säkre, äre hoos Oss the förorsakade vordne, i underdånighet förfåga, huru de sig förhålla skole, så att dhe hvarken förlindrigt, ey heller försträngt, sådane tvfvelachtige och mörke saker hanthera måste. [178]

Efter överläggning enas man så om följande skrivning, till: ”underrättelse och åtvarning för sådane lättfärdige quinnor”. För att dödsstraff skulle utdömas skulle kvinnan dels ha hemlighållit sin graviditet och dels gömt fostret efter förlossningen. Handlingssättet visade att det var ett barnamord det var fråga om. Dessutom krävdes för att dödsstraff skulle utdömas att fostret verkligen varit fullgånget.

> …at den Quinnan, som således genom oloflig beblandelse, befinner sig hafvande, det för ingen uppenbarar för Födzeln, och efter Födzeln lägger å löhn, den samme skall icke hjelpa ifrån dödsstraffet hennes föregifvande, att Fostret var dödt födt, der hon sedan med sådandt beträdder blefve, och Fostret pröfvas fullgångit.[179]

Efter detta tillkännagivande och publicering av lagen ålades alla ”General- Gouverneurer; Öfverståthållare, Landshöfvdingar, Ståthållare och befallningsmän, så och Borgmästare och Rådh i städerna, att våre öpne Breef uthi hela Rikhet allom offentligen förkunnat warder”. Offentliggörandet och implementeringen av de nya bestämmelserna skedde alltså genom redan upparbetade kanaler.

5.3 Påbud angående barnamord

Nästa påbud kommer den 15 november 1684 och utfärdas av nästa kung, Karl XI. Innehållet är ganska oförändrat, men nu skärps lagen ytterligare så att även den kvinna som gömt eller förstört sitt döda barn, kunde straffas med döden.

[178] A.a.
[179] A.a.

> …then samma [kåhna] skal intet hjelpa ifrån dödzstraffet, hennes föregifvande, at Fostret var dödt födt, eller icke fullgånget, särdeles icke om icke Fostret så snart hon födt hafver, straxt af henne framskaffas, utan ur vägen på ett eller annat manehr är, så at man af sjelfve Fostrets lemmare märckeligen kan pröfva, om thet varit fullgångit eller icke.[180]

Detta är den strängaste lag vi haft i Sverige angående barnamord. Tydligt var att tanken med den stränga lagstiftningen var att avskräcka den som blivit oönskat gravid från att döda sitt barn, men också, och kanske framför allt, att avskräcka från utomäktenskaplig sexualitet. Eva Bergenlöv[181]menar att 1600-talets lagstiftning var unik genom denna skrivning då en kvinna kunde dömas till döden enbart på indicier. Om kvinnan blivit havade genom olovlig beblandelse, dolt havandeskapet, fött i ensligh et, sökt ensligheten, samt lagt fostret å lönn presumerades att kvinnan dräpt barnet. Eftersom kvinnan kunde dömas till döden om inte fostret skaffades fram innebär det att även helt oskyldiga kunde dömas endast på vittnesangivelser. Om inte något foster fanns att skaffa fram kunde kvinnan heller inte komma med någon motbevisning. Bevisbördan låg helt på kvinnan. Ville hon rentvå sig måste ett foster skaffas fram som inte var fullgånget eller som inte visade några tecken på att ha blivit utsatt för våld. Anners redovisar ett sådant fall från 1570.[182] Både graviditeten och förlossningen hade skett i ”lönndom” och kvinnans nekande togs som ett ytterligare bevis på lögnaktighet.

> Medan att hon ville föda och födde det barnet så lönligen och utav många examinationer av dannekvinnor icke velat vara bekänd sig vara havande, så ock lönt och dolt barnsens lik, det dött är funnet, därföre kunde ingen fria hennes liv, så att barnet var ju omkommet av hennes vållande och vilja.[183]

I de fall där barnet kunde skaffas fram, och man kunde konstatera att det var ofullgånget eller saknade varje tecken på våld, så straffades modern

[180] Kongl. May:tz Påbudh Angåendhe Barne-Mordh, Stockholm, 1684
[181] Bergenlöv, Eva, Cronberg, Lindstedt, Marie, Österberg, Eva, *Offer för brott- våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Nordic Academic Press, Lund, 2002
[182] Anners, Erik, *Humanitet och Rationalism*, s. 109.
[183] Fallet som beskrivs är hämtat från Stockholms tänkebok 1568-1575 i Anners, s. 109

med risslitande, fängelse och arbete. Anners menar att barnamordet under högmedeltiden var ett underordnat och undanskymt brott, men att det under 1700-talet kom att ”utgöra det dominerande straffrättsliga och kriminalpolitiska problemet”. [184] Orsaken till detta var kyrkornas strävan att ”forma människornas sexualmoral”, menar han. Att få ett utomäktenskapligt barn vid den här tiden innebar en förlust av äran. Vanäran och andra negativa sociala följder av utomäktenskapliga graviditeter utgjorde en stark frestelse till barnamord.

> Wår nådige vilja och stränga befallning (till myndighetspersoner och prästerskap att låta uppläsa påbudet två eller tre gånger om året inte enbart i kyrkorna på de helg- och böndagar då ungdomen mest är samlad, utan också vid häradsting. – Domhavandena hade att rätta sig efter påbudet och döma slika lättfärdiga och arga konor till döden och bålet;) på then lasten, som så mycket tager öfverhanden, må tilbörligen varda straffadt, och efter möyeligheten förekommen, sampt Gudz vrede, som af sådan grof missgierning Land och Rike öfvergå kan, försonat och blidkat. [185]

Offentliggörandet av lagarna hade nu fått fastare former. Tre gånger årligen skulle påbuden uppläsas i kyrkorna och prästerna fick även anvisningar om att sprida uppläsningstillfällena för att så många som möjligt skulle kunna höra texterna. De kvinnor som begått barnamord kallas lättfärdiga och arga konor och de skulle obönhörligen dömas till döden och bålet. Genom denna hårda bestraffning hoppades man att landet skulle undgå Guds vrede. Offret av brottslingen skulle blidka Gud så att brottet blev sonat.

5.4 Missgierningsbalken 1734

Missgärningsbalken blev Sveriges första samlade allmänna lag. Skrivningarna i dess lagtexter var fortsatt stränga och i princip oförändrade när det gäller barnamord. Fortfarande gäller i Missgärningsbalken från 1734 att om kvinnan blivit havande genom olovlig beblandelse, dolt sitt havan-

[184] a.a. s. 29
[185] Jakobsson, Svante & Jakobsson, Sten. W., *Orons och förtvifvlans gerningar – ogifta kvinnors vånda för havandeskaps och barnsbörds skull*, Stockholmsförhållandena 1887 t.o.m. 1901, Stockholm, 1987. (andrahandsreferat, Schmedeman)

deskap, sökt enslighet vid förlossningen och därefter gömt sitt barn, så straffades hon med döden. Fortfarande finns skrivningen kvar om hennes möjlighet att rentvå sig genom att skaffa fram fostret. Dräpte däremot fader eller moder ett barn annat än vad som avses ovan så var straffet ännu strängare. Brottet mord å eget barn innefattade föräldrars mord på sina egna barn (utom nyfödda spädbarn). I dessa fall skulle de först mista sin högra hand och därefter skulle kvinnan halshuggas och å båle brännas, medan mannen däremot skulle steglas.

Anners visar att redan under 1740-talet frångicks i hovrätterna vid tveksamma fall utdömande av dödsstraff. Anners finner till exempel inte ett enda fall efter 1736 som i hovrätterna gett fällande utslag på enbart presumtion. Lagtext och tillämpning började alltså, redan innan de nya reformerna kom till stånd, skilja sig åt. Detta innebar dock inte att antalet avrättade personer var få. Under perioden 1759-1778 avrättades 617 personer i Sverige och 217 av avrättningarna gällde barnamord.[186] I Missgärningsbalken XVI kap. 5 §, stadgas att den som lämnar sitt barn utan tillsyn på sådan plats att det kan dö eller skadas av det också i vissa fall straffas med döden. Det betyder att även ett passivt handlande kunde jämställas med mord.

> Vräker kona sitt foster ut å mark, eller gato, så at thet af hunger, kiöld, eller annor händelse dör; hafve förverkat lifvet. Varder fostret med lif uptagit, med lider theraf til sin helso: straffes kona med ris. Får det ej skada theraf: plichte hon äntå med fängelse på viss tid, efter omständigheterna.

5.5 Omgivningens ansvar

När kvinnor blev gravida utom äktenskapet var det för dem en stor skam. De hade också stora problem med att klara försörjningen av ett oäkta barn. Det var därför mycket svårt för en kvinna att bekänna för sin omgivning att hon blivit gravid. När hon berättade om graviditeten för sitt

[186] Anners, Erik, *Humanitet och rationalism*, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning; Rättshistoriskt bibliotek tionde bandet, A.B Nordiska Bokhandeln, Stockholm, 1965

husbondefolk eller för sina föräldrar, så stod hon i ett fullständigt beroendeförhållande till deras välvilja. Om denna uteblev fanns inte många utvägar för henne.

Kvinnor som inte vågade berätta, i all synnerhet de som redan tidigt planerade att döda sitt foster, gjorde sitt yttersta för att dölja graviditeten och på omgivningens frågor nekade de oftast. Därför stadgades 1750 en lag som även pålade kvinnans omgivning ett ansvar för att barnamord skulle kunna undvikas. Ansvaret gällde både att ”upptäcka” (avslöja) graviditeten och att förhindra barnamordet. Det betydde att husfolket om man misstänkte att en piga var gravid även hade ett ansvar för att tillse att kvinnan inte sökte enslighet vid förlossningen. Om de inte fullföljde detta ansvar eller kunde misstänkas för att på något sätt ha medverkat till barnamordet så kunde de dömas för delaktighet till barnamord. Straffet för delaktighet till barnamord varierade men oftast blev fängelse påföljden för detta.[187]

5.6 Barnamordsplakatet

Gustaf III, som uppfattade sig som en modern monark, ville reformera rättsväsendet och införa mer humanitära strafformer. I många avseenden fick han igenom de förändringar han initierade, men hans förslag om ett totalt avskaffande av dödsstraffet väckte år 1778 inte något gehör. Men synen på barnamord förändrades och det stadgades i Kungliga Brev 17.10 1778 och 20.1 1779 en mängd förordningar som skulle underlätta för den kvinna som blivit gravid utom äktenskapet. Det långa brevet inleds med en förklaring om att dödsstraffet för barnamord inte visat sig få den verkan man hoppats på när lagen stadgades.

> lägrad Qwinna först af blyghet för hennes tilstånd eller then skymf som thermed följer och thernäst af bekymmer öfver förlägenhet med barnets skötsel och underhållande, blifwit bragdt at begå sådan menskligheten wanhedrande gerning, för hwilken sjelfwa Naturen haf afsky, tå Dödsstraffet oftga blifwit ansedt såsom en öns-

[187] I rannsakningshandlingarna framgår dock att det är mycket svårt att tillämpa denna lag. Vid rannsakningstillfällena så ”vet” de flesta ingenting, de kanske har misstänkt kvinnan vara gravid men fått nekande svar. I de fall någon döms för delaktighet så verkar det vara verkligt uppenbar delaktighet eller t.o.m. medhjälp till mordet.

kad utwäg för henne, at på en gång warda både skam och bekymmer qwitt. [188]

Alla som dömdes till döden skulle i enskilda samtal med fängelseprästen ges möjlighet att ångra sig och få förlåtelse för sitt brott. Detta innebar inte att det världsliga straffet uteblev, utan förlåtelsen gällde den enskilda individens relation med Gud. Försoningen innebar att vägen till avrättningsplatsen blev mentalt förberedd och kvinnan kunde i döden möta en form av befrielse.[189]

Det kungliga brevet säger vidare att ”otukt och oordentlig lefvnad icke borde lämnas tygelfrit”, vilket skulle medföra mycket ont i samhället. Man menar fortsättningsvis att det var lika orimligt att på ”häfdad Qvinna för hennes lifstid lägga sådan skymf, som icke överensstämde med Lagen, bestraffningens afsigt eller förseelsen och brottet,”. I brevet uttrycks även att barn som fötts i oäkta säng är oskyldiga och behandlas som om de vore från samhället och all vård uteslutna. För att minska skammen kring oäkta barnafödslar så stadgas en rad nya bestämmelser. Dessa bestämmelser utgör sammantagna det omdebatterade barnamordsplakatet och ser ut som följer:.

1. Den hemliga kyrkoplikten[190] kunde utföras av vilken präst som helst i vittnens närvaro och de som närvarat vid kyrkoplikten ålades vid vite tystnadsplikt. Böterna var ganska höga[191]för den som bröt tystnadslöftet. Barnmorska som biträdde vid en förlossning var också vid vite förbjuden att berätta för någon vem som fött barn. Detta skulle också införas i barnmorskeeden.[192]

[188] Kongl. Majt:s: Afskrift, utaf Kongl. Maj:ts Bref, till samteliga Hof-Rätterne, angående några författningar, til förekommande af Barna-Mord. Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1778-10-17

[189] Man antog alltså att självmördare dog oförsonade, och det ödet ville ingen möta.

[190] Hemlig kyrkoplikt motsvarar enskild kyrkoplikt. Utomäktenskaplighet var lagstridig fram till 1810. Efter 1810 skulle otukt enbart bestraffas av kyrkan genom böter och enskild skrift. Den hemliga skriften genomfördes i enskilt rum, med vittnen närvarande och den skulle också genomföras annan dag än söndag och på sådan tidpunkt att den inte väckte uppseende.

[191] Tre Riksdaler 16 Skilling Specie

[192] Barnmorskan hade innan barnamordsplakatets införande ett direkt motsatt ansvar, dvs. att försöka utröna barnafaderns namn. Namnet efterfrågades oftast under förlossningens mest intensiva skede, och eftersom det förekom att kvinnor dog i barnsäng ville ingen

2. Att man inte fick utestänga någon från ”salighetsmedlen” (nattvarden) och församlingens gemenskap för den här typen av förbrytelse. Detta gällde oavsett om målet var inför domstol och oavsett om det var avgjort eller inte.
3. Att ingen skillnad fick göras mellan äkta och oäkta barn vid barndopet. [193]
4. Om en ”häfdad Qwinna” begärde lysning till giftermål eller på något annat sätt behövde ett intyg, så fick hon inte i de intygen kallas för ”Kona”, ”Qwins-person” eller ”Fäste-Qwinna”, utan man skulle benämna henne piga, hushållerska eller annat som inte syftade till (det tidigare) lägersmålet.
5. Om ”den lägrade” (kvinnan), av någon anledning, måste inställa sig i domstol så skulle hon inte ”blottställas för skymf och begabberi” genom onödiga och otjänliga frågor. Om brottet erkändes av båda parter skriftligt, skulle domaren föra in det i protokollet utan att läsa upp det offentligt.
6. Om den hävdade (kvinnan) ”upptäckte” (avslöjade, berättade) om sitt tillstånd för sin Fader eller Moder, Husbonde eller Matmoder, då borde de, inte bara hjälpa henne att dölja sitt tillstånd, utan också ta vård (hand) om henne fram till dess förlossning skedde. De skulle även se till att barnet döptes och blev uppfostrad i kristendom. Om föräldrarna eller husfolket inte kunde[194]fullfölja denna skyldighet, så stod det kvinnan fritt att söka sig en annan utväg för sig själv och sitt barn. Om någon förebrådde kvinnan hennes förbrytelse så fick de böta 3 RD och 16 shilling specie.
7. Om kvinnan ville föda sitt barn på okänd ort, så skulle hon få göra det ostörd, och ingen skulle fråga efter hennes ”person eller tillstånd”.
8. Kvinnor som fött oäkta barn levde oftast i stor fattigdom, och de hade också barnet som ett talande bevis på sin förbrytelse, och barnet kunde också vara ett hinder för kvinnans giftermål, varför medel behövdes för sådana barns uppfödande. Därför anbefalldes de befallningshavande i orterna att använda av de medel som de årligen avlämnades till barnhus och hospital. Dessutom stadgades att fattighusmedel borde kunna användas.

---

kvinna riskera att barnet föddes utan att fadern angivits. Höjeberg, Pia; *Jordemor. Barnmorskor och barnsängskvinnor i Sverige*, Carlssons förlag, Sthlm, 1991

[193] Tidigare hade de oäkta barnen ofta döpts efter högmässan.

[194] Av fattigdom eller andra orsaker.

9. Detta brev skulle i sin helhet uppläsas lika ofta som förbudet emot barnamord upplästes från predikstolarna. [195]

5.7 Uppsåt

Trots Gustav III:s enträgna försök att helt avskaffa dödsstraffet, var tiden för detta inte mogen i ständerna. 1776 lade han fram en proposition om dödsstraffets avskaffande för barnamord, men den avslogs.[196] Men året innan barnamordsplakatet antogs, utfärdades ett kungligt brev angående dödsdomar.[197] Alla, i lägre instanser utfärdade dödsdomar, skulle nu underställas Kunglig Majestäts domstol, vilket var den instans som idag motsvarar högsta domstolen. Det innebar att många kunde skonas från sin dödsdom och i stället få andra straff. Samtidigt försvagas den hårda lagstiftningen om barnamord något och man måste från och med nu i domstolarna kunna visa att kvinnan verkligen uppsåtligt dödat sitt barn.

> Kona, som af oloflig beblandelse warder hafwande, och thet ej uppenbarar för födseln, söker enslighet vid sjelfwa födseln, och therefter uti fullt uppsåt, att Fostret lifvet afhända, lägger thet å lön, eller thy af daga tager; hon skal halshuggas och i båle brännas. Det kan så hända, att Foster af grof förseelse och wangömo, utan uppsåt att dräpa, eller befunnit wåldsamt tekn liuter döden, och å lön lägges; Straffes ifrån tjugo och tjugofyra par ris, til och med högsta kroppsplikt, samt fängelse och arbete å Tukthus, i tu eller flera år, efter omständigheterne.[198]

Av lagrummet ovan framgår att kvinnan kunde slippa dödsstraff i de fall hon på något sätt kumde visa att barnet dött utan uppsåt. Pigor, som dolt

[195] Kongl. Majt:s: Afskrift, utaf Kongl. Maj:ts Bref, till samteliga Hof-Rätterne, angående några författningar, til förekommande af Barna-Mord. Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1778-10-17 (förenklad utskrift)

[196] Motiveringarna som framfördes i propositionen var att barnamord inte härleddes av ett ”argt och öfverdrifvet sinne” utan i grunden måste sökas i ånger över ett ”förhastadt kärleksverk”[196]. Blygsel och rädsla för vanära ansågs, enligt samma proposition istället utgöra grunden till barnamorden, liksom farhåga för framtida underhåll. Ett lämpligare straff ansåg kungen vara livstids fängelse, och årliga skamstraff.

[197] Anners: s. 259. Det kungliga brevet utsändes den 1 Nov. 1778

[198] Kungl. Maj:ts nådiga Förordning angående ändring uti Allmänna Lagens Stadgande i åtskilliga rum, Gifven Stockholms Slott på Riks Salen then 20 januari 1779; 16 Cap 1 §; Kopia av original inbundet i Sweriges rikes lag 1734, fr. 1762.

sitt havandeskap och fött barn, gömde ibland det levande barnet på något ställe och vi kan idag inte veta om tanken med det var den att barnet skulle dö eller om de tänkte sig att ändå hinna sköta sitt barn (ibland) på lediga stunder.Dog ett sådant barn som gömts och där inget våld använts mot barnet så skulle kvinnan straffas med högt kroppsstraff och fängelse. Förseelsen ansågs fortfarande grov, men man gjorde en skillnad mellan ”passiva” mord eller dråp och aktiva sådana, som krävde både uppsåt och aktivt handlande. Samtidigt som denna paragraf förändrades så tillkom ytterligare en paragraf. I den syns en väsentlig lättnad av straffsatserna när fostret dör av olyckliga omständigheter eller spontana missfall.

> Omkommer Foster af mindre försiktighet, eller tillfälliga händelser, och af qwinnan sjelf genast uppenbaras, eller sker verklig missfödsel, eller ock synligt ofullgånget Foster å lön lägges; straffest den brottslige med böter, eller theremot swarande kroppsplikt, i mon av brottets beskaffenhet.[199]

Vid missfall och olyckliga omständigheter blev straffen lindrade till böter och kroppsplikt. Lättnaden är betydlig eftersom även denna grupp kvinnor tidigare riskerade at dömas för regelrätta barnamord.

5.8 Förslag till Allmän Criminal-Lag 1832

Den förordning som antogs 1779 skulle gälla ända till dess man antog 1864 års strafflag. Men tiden mellan dessa lagars antagande var långt ifrån händelselös. Slutet av 1700-talet präglades av en häftig debatt i ständerna, där framförallt prästeståndet uttryckte stor oro för det nya barnamordsplakatet. Man oroade sig för att nu skulle många oäkta barn födas som skulle ligga samhället till last och man oroade sig över att den utomäktenskapliga sexualiteten skulle urholka äktenskapets incitament. Först i början av 1800-talet fortsätter arbetet i den anda som Gustaf III börjat utstaka flera årtionden tidigare. 1810 tillsattes en lagkommitté som fick i uppdrag att se över lagarna och föreslå förändringar och förenklingar. [200]

[199] A.a. 20.1.1779. 16 Cap 2 §.
[200] Jakobsson, S & S. W., s.15

1832 framlades deras förslag till Allmän Criminal-Lag. I sin motivering till de lagrum som gällde barnamord, menade man nu att barnamord inte kunde jämställas med mord i allmänhet. Det fanns stora skäl, menade man, att anse barnamordet mindre straffbart än det vanliga mordet. Med hänvisning till det Kungliga brevet från 17 oktober 1778, hävdade kommittén att orsakerna till barnamordet främst är fruktan för vanära, och alla följder av sådan och dessutom ”förlägenhet för barnets skötsel och underhåll”.[201] Man ansåg att dödsstraffet hade blivit ett sätt att bli av med både skam och bekymmer. Kommitén menade vidare att man borde ta hänsyn till kvinnans fysiska och psykiska tillstånd när handlingen utfördes, ett villkor som aldrig nämnts tidigare.

> Om den med omsorg vårdande och af inga näringsbekymmer plågade ägta makan icke vid sin nedkomst kan bibehålla lugn och redig sinnesfattning, kan man ännu mindre antaga full besinning hos den oägta barnaföderskan, hvilken, utom kropens smärtor är blottställd för alla själens lidanden, som väckas af föreställningen om följderna af hennes nedkomst. Hon befinneer sig i ett tillstånd, der tanken på mord lätteligen kan uppkomma och i handling öfvergå.[202]

Dessa tankar var typiska för tiden. Under 1800-talet utbreder sig liberalism, humanism och en ny syn på vetenskap och medicin. År 1826 inrättades exempelvis ett Sundhetscollegium, som skulle yttra sig i vissa fall, när man i domstolarna misstänkte att det var nödvändigt. Ett medicinskt utlåtande, från Sundhetscollegiet kunde ändra straffet för den tilltalade på ett drastiskt sätt. Oftast begärde häradsrätten utlåtandet men i förekommande fall kunde även fängelseläkaren initiera en förändring av domen. Inledningsvis presenterarades läsaren för Cajsa Johanna, nybyggardottern från Storuman socken i Västerbottens län. Berättelsen om hennes livsöde får här tjäna som belysning av domstolarnas problem innan den nya lagen kunde tas i bruk och av den hänsyn rätten började ta till medicinska intyg.

[201] Jakobsson, S & S. W., s. 15 (citat från Förslag till Allmän Criminal-Lag 1832, s.52, 2:a upplagan 1839 med de ändringar, vilka Lag-Commiteen vid slutlig granskning av förslaget infört)
[202] A.a.

5.9 Cajsa Johanna

Nybyggardottern Cajsa Johanna Johansdotter föddes 1826 i byn Granholm, Storuman socken, men hennes föräldrar bestämde sig för att bryta sig ur det gemensamma hushållet och påbörja ett eget nybygge, vilket blev i den ensliga byn Storholm. Hennes föräldrar levde båda när hon ställdes inför rätta i Lycksele åtalad för barnamord. Barnamordet ägde rum i byn Ankarsund, där hon tjänade som piga. Cajsa Johanna berättar i häradsrätten att hon blivit med barn hos sin förre arbetsgivare.

> att hon som från hösten 1853 till hösten 1854 varit såsom ett tjenstehjon hos gifte torparen Abraham Olofsson i Björkvattnet, af sin bemälda husbonde (…) sistlidne år blifvit häftad; [203]

Hösten 1854 när hon avslutar sin tjänst hos Olofsson åker hon hem till Storholm. Hennes mamma, Cajsa Lotta Nathanaelsdotter, fattade redan då misstankar om att dottern kunde vara gravid, men när Cajsa Johanna tillfrågades av sin mamma om hon var gravid, nekade hon. Det var vanligt att kvinnor förnekade havandeskap, men i Cajsa Johannas fall säger hon att hon vid den tiden inte ens visste om det själv eftersom hon ” först då icke trott sig vara uti sådant tillstånd”.

Senare samma höst tar Cajsa Johanna tjänst som piga i den närbelägna byn Ankarsund och senare samma höst förstod hon att hon verkligen var gravid. Hon träffade aldrig sina föräldrar på hela vintern och säger sig aldrig ens ha fått någon möjlighet att berätta något för dem innan påsktiden när hon träffar sin pappa.För honom erkände hon sitt tillstånd. Hennes far, Johan Persson, gav henne då rådet att ”ärligt frambära barnet”. Cajsa Johanna berättade vidare i tingssalen om händelseförloppet när barnet föddes. Hon hade den 24:e maj ensam gått ut i skogen för att plocka lingon som stått kvar på marken över vintern.[204] Under tiden hon befunnit sig i skogen hade hon fått förlossningsvärkar och när hon kände dem säger hon sig ha vänt om och börjat gå hemåt. Cajsa Johanna berät-

[203] Protocoll hållet å Urtima Tingsställe Lycksele Härad uti Lycksele kyrkoby den 10 juli 1855

[204] Enligt protokollet var det vanligt att man gjorde så i byn. Lingon som stått över vintern har inte mycket näring kvar och att man sökte och åt dessa bär tyder på att det kan ha rått brist på föda.

tar vidare att hon aldrig hann till boningshuset utan ungefär 100 alnar från gården hade förlossningssmärtorna blivit så svåra att hon lade sig ner på marken och där i skogen födde hon sitt barn. Nästan genast efter barnets födsel skar hon av navelsträngen, (”med en tillfälligtvis medhafvd kvif”), lindade den runt barnets hals och kvävde det. Hon beskriver sig själv som mycket medtagen och gripen av sorg och förtvivlan. Därefter gömmer hon barnet i skogen vid en torr tall och täcker över det med mossa.

I saken hördes Cajsa Johannas föräldrar. Först hör man nybyggaren Johan Persson som kan bekräfta Cajsa Johannas vittnesmål gällande mötet med honom. Det var vid påsktiden han hade fått vetskap om hennes tillstånd. Johan Persson säger också att han ”uppmanat henne att inte vidta någon åtgärd mot fostret”. När Persson senare kommit hem till Storholm hade han genast underrättat sin hustru om dotterns tillstånd.

Modern, Cajsa Lotta Nathanaelsdotter berättar att hon tyckt sig märka att dottern var havande redan på hösten, men att hon då fått nekande svar när hon tillfrågat henne om sakernas tillstånd. Vidare menar hon att därefter hade hon ingenting vetat förrän hennes man Johan Persson återkommit från Ankarsund där han sammanträffat med dottern. Cajsa Lotta Nathanaelsdotter blev orolig för sin dotter och var även rädd att dottern skulle kunna göra något mot fostret.

> hvarefter och då Cajsa Lotta Nathanaelsdotter icke hört något vidare af sin bemälda dotter hade Cajsa Lotta Nathanaelsdotter, gripen af misstankar och oro för dotterns möjliga brottsliga tilltag emot fostret, det Cajsa Lotta Nathanaelsdotter förmodat att dottern snart skulle komma att framföda, begifvit sig till Ankarsund,[205]

Modern begav sig alltså till Ankarsund av den anledningen att hon misstänkte att dottern skulle kunna göra sig av med fostret. Vittnesmålet fortsatte med händelseförloppet kring denna ankomst. Innan detta återges ska emellertid husbondefolkets vittnesmål inflikas. Cajsa Johannas husbonde i Ankarsund, bonden Abraham Persson och hans hustru Maja Sofia Stenvall, hördes även de i saken. Persson berättar att han ”tyckt sig af Pigan (Cajsa) Johanna Johansdotters storlek märka att hon var hafvande”, men

[205] Protocoll som ovan

det framgår däremot inte av förhöret om han verkligen yttrat något till henne angående detta. Den dagen Cajsa Johanna gått ut i skogen och fött sitt barn, hade Persson och hans hustru varit borta på fiske. Paret kom tillbaka till hemmet omkring klockan tolv, natten mellan den 27:e och 28:e maj. Av sitt husfolk fick de då höra att Cajsa Johanna befunnit sig ensam i skogen flera timmar den 24:e maj. Dagen efter hemkomsten märkte han en förändring i Cajsa Johannas utseende och hon klagade också över illamående. Persson anmodade då sin hustru att fråga Cajsa Johanna om den uppkomna situationen. Detta gjorde hustrun och Cajsa Johanna hade då sagt till henne att orsaken till illamåendet var att hon haft en ovanligt stark blodavgång, vilket hon i sin tur trodde berodde på att hennes menstruation sedan länge uteblivit. Men Perssons hustru och grannkvinnorna trodde inte på henne utan hon blev nu utsatt för en ständig bevakning av byns kvinnor som emellertid ingenting kunde märka, utom att hon hade mjölk i brösten. Bröstmjölkning var en vanlig metod för att kontrollera om kvinnan fött barn. Lördagen därpå anlände Cajsa Johannas mamma till Ankarsund och då bekände hon slutligen inför henne att hon hade fött barn.

Fru Stenvall, Cajsa Johannas matmoder, berättar i likhet med sin make, men kan därutöver berätta att hon själv redan på tisdagen frågat Cajsa Johanna om hennes tillstånd. Dessutom kunde hon berätta att hon vid det tillfället varit den som i vittnens närvaro hade kontrollerat hennes bröst och att där fanns mjölk. Maja Sofia Stenvall kan även berätta att hon varit med när Cajsa Johannas moder anlänt till byn och börjat förhöra dottern.

> …att Cajsa Johanna Johansdotter förut bekänt att hon, väl den ifrågakomne dagen, födt barn, men som detsamma varit utan lif och föddes vanskapd, såsom icke ägande mer än en arm och klor på fingrar och tår samt med ett mycket litet hufvud, hvars största del upptog af ett par oformligt stora ögon, hade hon quarlemnat detsamma i skogen på samma ställe där hon det framfödt.206

Här får vi exempel på hur Cajsa Johanna i ett första skede, med hjälp av den utbredda folktron, försökte skrämma den nyfikna modern och gran-

[206] protokoll som ovan

narna genom att påstå att barnet inte ens liknat en vanlig människa.[207] Hon kanske hoppades att de skulle bli rädda och avsluta både frågandet och letandet efter barnet. Men hennes mor och Ankarsundsborna var inte fullt så vidskepliga som Cajsa Johanna kanske trott utan de framhärdade i sina frågor. Cajsa Johanna följde dem efter denna första ”bekännelse” till skogen där hon hade framfött barnet. Alla kvinnorna följde henne dit och hon visar dem platsen där barnet framfötts. Kvinnorna upptäcker då att det är blod på marken, men trots att de letar noggrant i området kan de inte finna något barn. Slutligen gav de upp letandet och återvände till gården. Gruppen av kvinnor som följt Cajsa Johanna till skogen fortsätter sedan att ”ihärdigt uppmana henne till sanningsenlig bekännelse”, vilken hon också senare på kvällen avger. Hon visar då det rätta stället där hon gömt barnets lik. Länsman tillkallas och när han kommer till platsen är det mesta av brottsundersökningen redan avklarad.

Cajsa ställdes inför Lycksele häradsrätt. När de sammanträdde den 10 juli 1855 så var det i ett så kallat urtima ting. Till urtima ting kallade man häradsrättens ledamöter när händelsen ansågs så allvarlig att den inte kunde vänta till de ordinarie höst- och vårtingen. Lycksele härad utgör ett av de områden som ingår i denna undersökning. Totalt finns i undersökningsområdet 48 härader eller tingslag. Ett härad sammanfaller ibland med församlingsgränsen, men ibland är det flera församlingar/socknar som ligger under ett härad. Så var fallet i Lycksele lappmarks tingslag, där förutom Lycksele socken även Stensele och Sorsele ingick, båda till ytan stora socknar. Dessutom ingick Tärna och Örträsk, men dessa var 1850 ännu inte självständiga församlingar.

I rannsakningen mot Cajsa Johanna Johansdotter hördes förutom hennes föräldrar och husfolk även två grannkvinnor som varit med i ”bevakningen” och undersökningen av Cajsa Johanna. De hade även deltagit i letandet efter fostret. Deras berättelser lämnar i princip ingen ny information, men de är villiga att berätta vad de vet och angelägna om att alla detaljer i den tragiska händelsen blottläggs. Eva Sofia Olofsdotter kan till exempel

[207] Einarsdottir, Jónina, *Tired of weeping, child death and mourning among papel mothers in Guinea-Bissau*, Erlanders Gotab, Stockholm, 2000; enligt Einarsdottir var det vanligt bland befolkningen att ibland hävda att barnet inte hade mänskliga anletsdrag, särskilt var detta vanligt om barnet verkligen mördats. Se även Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron;* Tillhagen beskriver en mängd föreställningar knutna till det döda barnet, bland annat att detta kunde spöka och visa sig för den kvinna som inte bekänt sitt brott.

berätta att hon genast på morgonen, dagen efter det att Cajsa Johanna befunnit sig i skogen, märkt att hon fött barn.

> men att vittnet påföljande morgon förmärkt att Cajsa Johanna Johansdotter påklätt sig flera kjortlar än hon förut brukat, i anledning hvaraf hon fattat misstankar, att Cajsa Johanna Johansdotter under nästföregångna natt blifvit förlöst… [208]

Olofsdotter hade även varit med när Cajsa Johannas bröst undersöktes och hört Cajsa Johanna neka till att ha fött barn. Tydligen hade Cajsa Johanna blivit tillfrågad, inte en gång utan flera gånger, innan hennes mor anlände till Ankarsund, för vittnet Olofsdotter berättar i rannsakningsprotokollet att hon ”hela tiden nekat” till dess hennes moder anlänt. Händelsen när det döda barnet hittas i skogen får också med Olofsdotters vittnesmål ytterligare dimensioner.

> dock hade vittnet som vid barnets döda kropps upptagning ur gropen varit närmare till hands för (?) sett att nafvelsträngen var lindadt kring barnets hals och att barnets mun var fullstoppad med mossa och jord, som af Cajsa Johanna Johansdotters moder, hvilken upptagit liket ur gropen, bortpetats till någon del, men till största delen varit så hårdt tillpackad att den först sedermera med en hård träpinne kunde borttagas … [209]

Cajsa Johanna, som erkände allt i rannsakningen, protesterar dock mot detta påstående som Olofsdotter gör. Men i obduktionsprotokollet framgår att barnet haft partiklar av mossa och jord i luftvägar och lungor och att barnet förmodligen inte alls dött på en gång som Cajsa Johanna antagit. Den andra grannen som vittnar, Stina Cajsa Andersdotter, har inte mer information än sådant de övriga vittnena redan framfört. Hon nämner att hon inte varit närvarande när Cajsa Johanna berättat att barnet var fött missbildat.

[208] A.a.
[209] A.a.

När alla vittnen är hörda, prästbetyg och obduktionsprotokoll lästa, begär de tillresta vittnena ersättning för sin resa till Lycksele. När detta skett överlämnade åklagaren målet till domstolens prövning. Domstolen prövade ärendet som brukligt var genom enskild överläggning mellan nämndemän och domare. Under tiden fick åhörare och vittnen lämna salen. Sedan kallades de in för att meddelas utslaget.

Utslaget inleddes med att man sammanfattade målet där de för ärendets bedömning mest centrala argumenten upprepades. I Cajsa Johannas fall, liksom i övriga fall, tryckte man först på den frivilliga bekännelsen som hon gjort inför rätten. Nästa argumentation byggde på den bevisning som styrkte hennes egen bekännelse, nämligen vittnesmålen, obduktionsprotokollet och läkarutlåtandet. Obduktionsprotokollet var en viktig handling som ortens provinsialläkare fick intyga, inte bara med sin ämbetsed utan också inför Gud. I protokollet framgår det tydligt att barnet blivit kvävt och dess skador överensstämde med både bekännelsen och vittnesutsagorna. Tredje delen i meddelandet av utslaget utgjordes av häradsrättens bedömning av ärendet. I det här fallet fann man Cajsa Johanna Johansdotter skyldig till uppsåtligt barnamord och dömde henne enligt gällande lag.

> alltså finner Häradsrätten jemlikt 16 Cap § 1 i Missgerningsbalken, sådant nämnda lagrum lyder genom Kungl. Förordningen den 20 januari 1779, och den 10 juni 1849, rättvist döma Cajsa Johanna Johansdotter att för detta sitt grofva brott, sig sjelv till straff och andra till varning, mista lifvet genom halshuggning; [210]

Cajsa Johanna var när domen upplästes nitton år och uppvuxen på ett ensligt nybygge. Kanske hade hon aldrig förut ens besökt Lycksele och än mindre kunnat föreställa sig att hon skulle stå inför rätta när hon kom dit. Att sedan få höra utslaget, att hon var dömd till döden, måste ha blivit en chock för henne. Visste hon i den stunden något om hur man överklagar ett utslag och visste hon att hon kunde benådas? Troligt var nog att en ung nybyggarflicka från inlandet inte hade så stort begrepp om dessa saker. För Cajsa Johanna var förmodligen dödsdomen en realitet som hon ställdes inför. Häradsrätten dömde henne även till att ersätta de tillresande vittnena för deras resekostnader och till att betala obduktionen av det

[210] A.a.

döda barnet. Alla som fälldes skulle betala dessa kostnader men det var vanligt att de saknade medel till detta och om tillgångar saknades betalades kostnaderna av allmänna medel. Slutligen meddelades besvärshänvisning, tinget avlystes och Cajsa Johanna förpassades till länshäktet i Umeå.

Cajsa Johanna dömdes enligt de lagar som fortfarande gällde år 1855. Det skulle dröja ytterligare nio år innan den nya strafflagen togs i bruk. I hennes fall, liksom i andra fall, underställdes domen först hovrätten och sedan Kungl. Mjt.[211]

Svea hovrätts dom från den 31 augusti 1855 meddelades Cajsa Johanna den 23 september. Hon fick då veta att även hovrätten dömt henne till döden enligt samma lagrum. Cajsa Johannas enda hopp var nu att överklaga till Kungl. Mjt., och hon inger en böneskrift där hon ber att ”af nåd och gunst varda från dödsstraffet förskonad”. Utslaget från Kungl. Mjt. lät vänta på sig och året 1855 går utan att hon fått något besked. Beskedet från Kungl. Mjt. meddelades henne den 21 januari året därpå och hon hade nu förskonats från dödsstraffet. Istället ska hon genomgå 28 dagars fängelse vid vatten och bröd samt fyra års tukthusarbete. Men Cajsa Johanna kommer aldrig till tukthuset. Fängelseläkaren vid länsfängelset i Umeå, doktor Hay, inlämnar ett intyg där han menar att Cajsa Johanna inte kan genomgå tukthusstraffet utan fara för liv och hälsa. Doktor Hay hade funnit att Cajsa led av fallandesot (epilepsi) och svag kroppskonstitution. Konungens befallningshavande i fängelset sänder då en skrivelse till hovrätten där han frågar ”till vilken annan bestraffning Cajsa Johanna Johansdotter skall befordras”.

Läkarintygen vägde tungt och kunde alltså komma att åsidosätta domstolsbeslut. För Cajsa Johannas del innebar det här en tid av ny väntan och ärendet behandlas än en gång av hovrätten den 31 mars samma år. I denna sista bedömning tar man hänsyn till hennes hälsa och straffet lindras avsevärt. Hon slipper nu vatten och brödstraffet och ska endast genomgå ett års straffarbete på länsfängelset i Umeå.

[211] Kunglig Majestät motsvarar vår tids högsta domstol. Ledamöterna representerade både frälse (adel) och ofrälse stånd. Instansen reglerades genom 1809 års regeringsform. Att vara ledamot i domstolen blev nu ett eget ämbete som inte kunde kombineras med andra ämbeten.

5.10 1864 års strafflag

Cajsa Johannas fall är inte unikt. Turerna var många och skillnaderna i utslagen varierade mycket mellan högre och lägre instanser. 1734 års missgärningsbalk, barnamordsplakatet och de övriga kungliga förordningarna gällande barnamord hade tillkommit med olika intentioner som grund och häradsrätternas handlingsutrymme var begränsat till den rådande lagstiftningen.

Behovet av en ny lagstiftning hade länge funnits och efter många år av debatter och lagförslag, utfärdades slutligen den 16 februari 1864 en ny strafflag. För kvinnor som begått barnamord eller närliggande brott lättades lagen betydligt. Redan 1841 hade den del av dödsstraffet (när det gällde regelrätta mord på egna barn), som innebar högra handens mistande försvunnit, liksom i männens fall stegling. 1855 försvann risstraffet, och samma år även kyrkopliktens koppling till straff. Det sista kroppsstraffet, som bestod av fängelse vid vatten och bröd i ett visst antal dagar, togs bort 1861. Det längsta vatten och brödstraffet var 28 dagar, och det var vanligt att de som dömdes för barnamord fick sitta den tiden.[212] I 1864 års strafflag uppdelas barnamordsbrottet i fyra kategorier, nämligen; barnamord, försök till barnamord, ouppsåtligt vållande till fosters död och fosters läggande å lön. I § 22 finner vi en ny formulering om barnamordet.

> § 22 Har qvinna, som af oloflig beblandelse blifvit hafvande, vid födseln eller derefter uppsåtligen dödat sitt foster, vare sig genom handaverkan eller underlåtande af det, som till fostrets bibehållande till lif nödigt var; dömes, för barnamord, till straffarbete från och med fyra till och med tio år.[213]

I denna paragraf finns flera nyheter. Man bortser för det första från om modern dolt sin graviditet och sökt enslighet vid förlossningen, vilket

[212] Petersson, Birgit, *Den farliga underklassen- studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Diss., Umeå Universitet, 1983. Enligt Peterson skulle det långa vatten- och brödstraffet om 28 dagar ha varit farligt. De som sattes in på detta straff kunde, enligt Peterson, dö av saltbrist.
[213] 1864 års Straff-lag Cap. 14 § 22

tidigare var avgörande kriterier. Dessutom tillkommer att även underlåtenhet att ta vård om ett nyfött barn räknas som ett regelrätt mord. Däremot finns fortfarande skrivningen om olovlig beblandelse kvar, vilket innebär att rättsväsendet fortfarande inte tog hänsyn till att barnamord skulle kunna förekomma vid inomäktenskapliga förlossningar. Lagkommittén föreslog att barnamord endast gällde spädbarn som dödats inom ett dygn efter förlossningen. Enligt Jakobsson och Jakobsson, [214] menade kommittén att orsaken till denna begränsning var att man nu tog hänsyn till det abnorma själstillstånd som kvinnan, såväl i fysiskt som i psykiskt hänseende, befann sig i vid födseln. Man insåg från kommitténs sida att det skulle bli svårt att få tillförlitliga tidsangivelser av mödrarna, varför det lämnades till domstolarna att utreda och avgöra huruvida det rörde sig om ett mord eller om ett barnamord.

Om kvinnan försökt döda sitt barn men av någon anledning hindrats, eller alternativt; satt ut barnet i hjälplöst tillstånd och det hittats vid liv, så straffades hon med straffarbete i mellan sex månader och upp till två år, enligt § 23 [215]. I vissa fall kunde strafftiden enligt denna paragraf bli högre, nämligen om barnet av handlingen fått en svår kroppsskada. I § 24 kommer skrivningen om sökt enslighet igen och här stadgas att:

> Har kvinna sökt enslighet vid födseln, och varder fostrets död, utan hennes uppsåt, orsakad af det hjelplösa tillstånd, hvari hon sig försatt; dömes till straffarbete från och med sex månader till och med två år.[216]

Om barnet dog utan att kvinnan haft uppsåt att döda det men av den anledningen att hon fött barnet på ett olämpligt ställe (t.ex. utomhus på vintern) eller att hon själv hamnat i ett sådant hjälplöst tillstånd att hon inte kunnat ta vård om barnet, dömdes hon till högst två års fängelse. Sökt enslighet vid förlossningen var ett kriterium för att detta lagrum skulle gälla. Domstolen måste kunna visa att kvinnan aktivt sökt sig till en enslig plats och att hon inte när hon redan befunnit sig på en sådan plats

[214] Jakobsson, Svante, Jakobsson Sten. W., *Orons och förtviflans gerningar – ogifta kvinnors vånda för havandeskaps och barnsbörds skull. Stockholmsförhållanden 1887 t.o.m. 1901*, Centraltryckeriet AB, Borås, 1987
[215] 1864 års strafflag Cap. 14 § 23
[216] 1864 års strafflag Cap. 14 § 24

överraskats av förlossningsvärkar. Denna paragraf torde ha varit svår att tillämpa eftersom det var svårt att veta om hon sökt enslighet i uppsåt att döda barnet, eller om hon sökt enslighet och sedan kommit i hjälplöst tillstånd. Bedömningen av det hjälplösa tillståndet bör också ha varit svår och ibland framkommer i domstolsprotokollen att kvinnorna hävdar att de förlorat medvetandet vid förlossningen och att de sedan de vaknat till sans funnit barnet dött. Dessa utsagor ifrågasattes sällan av domstolen, utan man tog vanligtvis hänsyn till denna skrivning om hjälplöst tillstånd. Även i § 25 kommer skrivningen om födande i enslighet tillbaka, denna gång i kombination med fosters läggande å lönn. När fostret var lagt å lönn, så hade det antingen förstörts eller också gömts på ett sådant sätt att det inte kunde framskaffas.

> § 25 Har qvinna, som af oloflig beblandelse hafvande varit, födt i enslighet och fostret förstört eller å lön lagt; dömes, om hon den enslighet sökt, till straffarbete från och med två till och med fyra år, och, om hon den ej sökt, till straffarbete från och med sex månader till och med två år, der ej i något af dessa fall utrönes, att fostret omkommit utan moderns vållande, eller att det varit dödfödt eller så ofullgånget, att det ej med lif framfödas kunnat.[217]

Även denna paragraf lär ha vållat domstolarna problem. Som synes gör man här en åtskillnad mellan sökt enslighet och enslighet som inte sökts. Att bevisa det senare kan inte ha varit särskilt lätt. Kanske hävdade kvinnan att hon varit på väg någonstans och utomhus långt ifrån hemmet blivit tvungen att föda sitt barn i ensamhet. Föddes barnet däremot i ett uthus eller annan byggnad nära boningshuset kunde det vara svårare att hävda att ensligheten inte var sökt. Domstolens medvetenhet om det svåra i att visa graviditetens längd när något foster inte fanns att obducera medför att straffen utdömdes när det *inte* kunde visas något annat.

[217] A.a.

5.11 Häradsrätternas problem

Barnamord, fosters läggande å lön och vållande till fosters död är brott som liknar varandra. Hur det enskilda brottet bedömdes berodde till stor del på hur barnet dött, om det fanns något foster och vilken bevisning man haft att tillgå under rannsakningen. Utslagen i Häradsrätterna varierade från dödsstraff till böter och kroppsstraff. Alla som dömdes före 1861 fick utan undantag, genomgå någon form av kroppsstraff. På samma sätt fick alla som dömdes före 1855 genomgå kyrkoplikt.

De flesta benådades i den dåvarande högsta domstolen, men även hovrätterna tenderade mildra domarna. Ibland hände dock det motsatta, nämligen att hovrätten skärpte häradsrättens dom. Huvudproblemet för häradsrätterna vid den här tiden bör ha varit att de hade ett betydligt mindre handlingsutrymme än de överordnade rättsinstanserna. I hovrätterna fanns tillgång till en mängd expertis och man kunde på ett annat sätt än i häradsrätterna väga in olika faktorer i bedömningarna. Men det största antalet benådningar skedde ändå i Kungl. Mjt.s domstol. Tendensen från huvudstaden var tydlig, man ville i största möjliga utsträckning undvika utdömandet av dödsstraff. Häradsrätterna å andra sidan hade nästan ingen annan möjlighet än att fortsätta döma ut dessa straff, väl medvetna om att deras utslag troligen skulle komma att ändras..

5.12 Sammanfattning

Lagstiftarnas syn på barnamord förändrades starkt under den period som här studerats. Barnamord betraktades under 1600-talet som mörka och tvivelaktiga gärningar utförda av arga konor och lättfärdiga kvinnor. Under den andra halvan av 1700-talet börjar synen på barnamord och barnamörderskor förändras. En ny syn på utomäktenskaplighet började växa fram. Kvinnorna gavs i barnamordsplaket bland annat rätt till anonymitet och socknarna anmodades att ta ett större socialt ansvar för de oäkta barnen. För kvinnans del menade man nu att den skam och de bekymmer hon ställdes inför när hon skulle ta hand om ett oäkta barn under hela

uppväxten inte stod i proportion till hennes brott.[218] Förståelsen ökade och dödsstraffen som utdömdes för barnamord började alltmer ses som ”en utväg för kvinnan att bli både skam och bekymmer kvitt”.

Under 1800-talet ökar förståelsen ytterligare. I lagkommitéernas förslag märks denna hänsyn genom skrivningar om kvinnans själstillstånd och förlägenhet för barnets skötsel och underhåll. Man ansåg nu att barnamordet inte kunde jämställas med mord i allmänhet. Dessa riktlinjer var dock endast rådande på central nivå. Häradsrätterna hade fortfarande endast den tidigare lagstiftningen att förhålla sig till. I 1864 års kriminallag kommer de förändringar som länge diskuterats och även i rättspraxis i viss mån redan tillämpats i tryck. Lättnaderna är stora. Den normala strafftiden för ett barnamord blir nu fyra år och rätten måste kunna bevisa ett verkligt uppsåt. Kvinnan fick även möjlighet att hävda hjälplöst tillstånd som orsak till barnamordet. Det hjälplösa tillståndet ansågs bero på det abnorma själstillstånd som kvinnan befann sig i vid förlossningsögonblicket både fysiskt och psykiskt. Straffsynen förändrades under samma period från vedergällning och avskräckning till att grunden lades till den moderna straffrätten.

[218] Det brott man talar om här är otukten. Lägersmålet betraktades som brott fram till 1810, och bestraffades kyrkligt fram till 1855.

6. BARNAMORD I RÄTTSPRAXIS

Cajsa Johannas fall är ett exempel på hur utslag kunde ändras. Hon dömdes i två instanser till dödsstraff, skonades till livet av Kungl. Maj:t, men skulle ändå genomgå fyra års tukthusarbete. Slutligen skonades hon i en förnyad prövning av Hovrätten även från detta straff på grund av sitt hälsotillstånd. Cajsa Johanna återvänder till sin hemsocken den 24 april 1857 efter ett år i Umeå länsfängelse. Hon tilltalades och fälldes för barnamord, ändå kunde hon alltså av medicinska skäl återvända till hemorten ganska snart. Ibland kunde kvinnorna sitta ännu kortare tid i fängelse, och ”bara” bestraffas med böter och/eller kroppsstraff. I två fall som jag strax skall redovisa kommer jag att beskriva två olika bedömningar, där båda kvinnorna till en början misstänktes för barnamord, men bara den ena kunde fällas i domstolen. Dessa fallbeskrivningar ger en inblick i barnamordsprocesserna och häradsrätternas rättstillämpning i praktiken. Fallen ges relativt stort utrymme och de återges i sin helhet av det skälet att den utförliga bild som här ges avser ligga till grund för den fortsatta läsningen och förståelsen av problematiken. Vissa teman kommer därmed att ligga vid sidan av det fokus som detta kapitel har och kommer att belysas mera ingående i senare kapitel. Främst gäller detta fädernas roll, anmälningarna och kvinnans möjligheter i tingssalen. De två kvinnor som i detta kapitel får åskådliggöra de komplicerade rättsliga processerna fick alltså helt olika domar. Det första fallet kunde knappast bedömas som något annat än barnamord och så skedde också medan det andra fallet är mer oklart och domen därmed mer möjlig att ifrågasätta.

6.1 Barnamordet i Mångbyn, Västerbotten

Den 23 maj 1845 kontaktades kronolänsman Carl-Eric Noring i Lövånger av kyrkovärden och sockennämndsledamoten Samuel Jonsson från byn Broänge angående ett rykte som cirkulerat i bygden.[219] Ryktet var inte nytt utan under flera månader hade man i byarna pratat om att organisten Anders Westerlunds dotter skulle vara ”rådd”, men när kontakten togs

[219] Lövånger TLG HR: 1835–1867, urtima A1b:5

hade omständigheterna ändrats så att de, enligt Jonsson, krävde en närmare undersökning.[220] Av den anledningen begav sig länsmannen Noring till Mångbyn, där Westerlunds bodde, och den misstänkta dottern Johanna fanns hemma vid besöket. Noring valde att ha tre personer med sig vid besöket hos Westerlunds, nämligen; bonden Aron Gabrielsson från Mångbyn, kyrkovärden och sockennämndsledamoten Samuel Jonsson, samt skräddaren Olof Grenholm. Noring hade också skickat bud efter en barnmorska som senare sällade sig till sällskapet. När de kom till platsen så ”hade Noring försiktigt vidrört anledningen till sin inställelse”, och han hade även vid det tillfället påpekat att Johanna Westerlund syntes blek. När dessa öppningsfraser var gjorda, så tog ”hennes moder ordet”, och menade:

> …att de skymfande rykten, som angående Johanna varit utspridda, väl kunde vålla oro och förändrat utseende, …

Hustrun Westerlund hade sedan ”på ett icke särskilt sakligt sätt låtit förstå att Norings ankomst icke var påkallad”, då hon liksom sin dotter nekade till att någon förlossning hade skett. Efter dessa yttranden anlände barnmorskan Eva Lindqvist som undersökte Johanna och talade med henne i enrum. Barnmorskans undersökning av Johanna visade att hon nyligen hade genomgått en förlossning och Johanna erkände då att hon hade haft ett missfall. Enligt Johanna så hade hon bara varit i tredje månaden av graviditeten och hon hade sänkt ner det som framfötts tillsammans med efterbörden i en lergrop nära ladugården. Barnmorskan Lindqvist som inte hade någon anledning att misstro Johanna tog hennes parti inför de övriga närvarande.

Nu blev lergropen nästa anhalt för sällskapet. Man undersökte noga allt som fanns där men hittade ingenting annat än efterbörden. Eftersom frågetecknen kvarstod tillkallades pastorsadjunkten J. G. Högbom för att ha ett enskilt samtal med Johanna. I det enskilda samtalet med Högbom erkände Johanna att hon hade fött ett levande barn som hon dödat. Hon bekände även samma sak senare inför alla vittnen som var på plats. Efter

[220] De förhållanden som hade förändrats var att man nu misstänkte att Johanna hade fött sitt barn.

bekännelsen om barnamord visade hon dem platsen där hon gömt det döda fostret. Hon hade sänkt det i den å som rinner genom Mångbyn.
När Johanna skulle visa platsen där hon sänkt sitt foster tillkallades ytterligare två personer som skulle hjälpa till att leta, nämligen drängarna Anders Samuelsson och Olof Lindström. De hade utrustat sig med var sitt ”jordgräf” för att med dem dragga i ån efter fostret. Men efter mycket bemödande och klent resultat så tog Johanna själv ett av ”gräfen” och sökte i ån, och det blev också hon som hittade det döda barnet och höll fast det medan Samuelsson var den som i praktiken lyfte upp det. Man kunde då konstatera att barnet såg ut att vara normalt stort, att var en pojke och att Johanna fäst två stenar vid kroppen innan hon hade sänkt den.

Redan dagen därpå samlades ett urtima ting med Lövångers tingslag på rättens tingsställe i Selet. Nämnden, domhavanden Noring och de inkallade vittnena var samtliga på plats med undantag av drängen Mathias Sundqvist från Gindre och herr Johan Olofsson i Broänge.

När alla kungörelser var gjorda inledde åklagaren Noring med att redogöra för anledningen till rättens sammankallande. Redogörelsen innehåller alla de delar som hade utspelat sig dagen innan i Mångbyn. När den var klar framkallades Johanna Westerlund först av alla för sitt försvar. Johanna berättar att hon är 26 år gammal, att hon för det mesta vistats hemma hos föräldrarna, med undantag för de sista tre åren då hon tjänat i församlingen. Hon beskrivs vara av medelmåttig växt, ha en stark kroppsbyggnad och ett ”temmeligen fördelaktigt utseende”.

När det gäller åtalet så berättar hon att hon strax före Mikaelihelgen[221] förra året blivit gravid och att barnafadern var hennes syskonbarn, skräddaregesällen Johan Gjerding. När hon sedan upptäckte att hon var gravid berättade hon inte det för någon, med undantag av sin syster som hon invigde i hemligheten vid påsktiden. Johanna nekade alltså bestämt till att någon annan varit delaktig i barnamordet eller ens vetat om hennes havandeskap. Däremot bekänner hon att hon ända sedan hon börjat känna fosterrörelserna hade bestämt sig för att döda barnet.

[221] Mikaeli infaller den första helgen i oktober, vilket innebär att förlossningen kan ha inträffat något för tidigt.

Johanna berättar vidare att hon den 19 maj börjat känna sig illamående, men att det lade sig lite och att hon därför nästa morgon kunde arbeta med tröskning av säd som planerat. Samma dag var hon och hennes föräldrar bjudna på bröllop i Broänge, men Johanna stannade hemma då hon inte mådde bra. I huset lämnades utom Johanna, ett syskonbarn som var åtta år gammalt. Johanna, som hade märkt att förlossningen närmade sig, sade till barnet att stanna i köket medan hon själv gick in i salen och stängde dörren om sig.

Efter ”något arbete med födsloplågorna”, hade Johanna ”liggande på knä å golfvet, framfödt barn som hon förmärkt hafva lif”. Johanna hade inte undersökt barnet och hon visste inte vilket kön det var av, utan hon hade genast lindat in det i några trasor. Sedan hade hon tagit det inlindade barnet och lagt det i ”fotbalken” av en i rummet stående säng. Johanna tog sedan plats i samma säng och med fötterna tryckte hon barnet mot fotbalken. När barnet sedan var dött så gömde hon det under bolstret (täcket) i sängen. Johanna vilade en stund, och gjorde sig sedan av med efterbörden. Hennes ork räckte även till att gå ut till ladugården och ge djuren foder. Det döda fostret lämnade hon kvar i sängen över natten och tidigt nästa morgon, innan någon annan vaknat, tog hon det döda, inlindade barnet och gick med det till ån. Hon sänkte där ner barnet i vattnet sedan hon fäst två stenar vid det.

Åklagaren avbryter ibland Johannas berättelse med egna frågor. En av hans frågor gäller Johannas uppsåt och föresats att döda barnet. Han undrar om Johanna tvekat eller om hon ”oafbrutet fortfarit” i sin föresats att döda barnet, speciellt vid det tillfälle när hon tryckte det mot fotbalken? Johanna svarade att hon inte tvekat när hon utfört handlingen. Åklagaren frågar också om inte Johanna hade känt någon ånger över det ”omänskliga sätt hvarpå hon afdagatagit sitt barn”? Hon svarar på den frågan att: ”jag tyckte det var bra att ha det bortgjort”.

I rätten hade ganska många vittnen infunnit sig. Johannas föräldrar fanns på plats, liksom barnmorskan, en grannfru, de tre vittnen som följt länsmannen Noring till Mångbyn och de två drängar som var med vid sökandet efter barnliket. Till vittnesbåset kallades först Johannas pappa.

Organisten Anders Westerlund förklarade att han hört rykten om att hans dotter Johanna skulle vara havande men menade att han inte hade haft

någon anledning att bry sig om dessa rykten, än mindre tro på dem. Westerlund hade heller aldrig frågat sin dotter om hon var havande.
Anna-Catharina Westerlund, Johannas mamma; svarar på åklagarens frågor, att hon är 64 år gammal och att hon i äktenskap har fött elva barn. Hon medger även hon att hon hört ryktet om sin dotter och att hon en gång frågat Johanna om de talade sanning, men Johanna hade nekat till det och därmed hade hustrun Westerlund låtit det bero. Åklagaren ansätter fru Westerlund med frågor kring hur hon, med sin mångåriga erfarenhet av graviditeter och barnafödande, hade kunnat undgå att märka dotterns tillstånd. Han menade även att hon borde ha undersökt sin dotter, ”såsom varande den enda kvinna som i köket vistades”, för att ta reda på sanningen. Hustru Westerlund menade att det knappast kunde vara hennes bristande tillsyn som orsakat det svåra brott som inträffat och hon stod också fast vid sin första uppgift att hon inte hade trott att ryktet var sant.

Eva Lindqvist (barnmorskan) kunde på förbindelsen av sin tjänsteed avge sitt vittnesmål; att hon blivit kallad till Mångbyn under gårdagen och att hon undersökt Johanna Westerlund som nyligen hade framfött ett foster. I början hade Johanna nekat till att ha fött barn, men slutligen hade hon erkänt att hon hade haft ett missfall. Barnmorskan Lindqvist hade inte haft någon anledning att misstro henne, men nu i efterhand medgav hon att av vissa tecken[222]som hon sett så borde hon ha kunnat förstå att graviditeten hade varit mera framskriden än vad Johanna hade uppgett. Åklagaren frågar också barnmorskan inom vilken tid man skulle kunna transportera Johanna till kronohäktet i Umeå, 9 1/2 mil därifrån, utan fara för liv och hälsa. Lindqvist menade att en sådan transport kunde ske tolv dagar efter förlossningen.

Cajsa Maria Olofsdotter, en granne till Westerlunds; berättar i sitt vittnesmål att hon den 20e maj, ungefär klockan ett på dagen, gått förbi organisten Westerlunds hus och hon märkte då att dörren var stängd. Hon hade hört ljud från huset, gått till köksfönstret och sett Johanna ligga i sängen. Johanna hade beklagat sig över ”styng” (smärtor) och hon hade inte öppnat dörren för Cajsa Maria. Vittnet lämnade då huset och gick till en annan granne, Aron Gabrielsson.

[222] Blygdens utseende och avslagets beskaffenhet.

Bonden Aron Gabrielsson, var en av dem som dagen innan följt länsmannen Noring till Westerlunds hus. Han berättar, precis som länsmannen tidigare gjort, om det som inträffat när de kom till huset, vad som yttrats och av vem. På åklagarens fråga svarar han att han nog tyckt sig märka på pigans utseende att hon varit havande. Kyrkvärden Samuel Jonsson och skräddaren Olof Grenholm, som också båda var med i sällskapet, avger likartade vittnesmål. Grenholm kan berätta att han besökt Westerlunds den 22 i den månaden och då tydligt märkt att Johanna inte blivit tjockare. Båda vittnena hade hört såväl Johannas förnekanden som senare hennes bekännelse.

Drängarna Anders Samuelsson och Olof Lindström anger båda att de blivit anmodade av pastorsadjunkten Högbom att följa honom och den häktade Johanna Westerlund till Mångbyån. De hade utrustat sig med varsitt ”jordgräf” för att söka efter barnkroppen med dessa. De hade dock efter en hel del bemödanden inte lyckats hitta något, utan Johanna hjälpte själv till och blev den som fann fostret.

När dessa vittnen alla sagt sitt anmäler sig vittnet Samuel Jonsson igen till talarstolen och kan berätta att han hört Johannas öppna bekännelse om sitt barnamord och att han även granskat fostret när de kom tillbaka med det från ån. Han kunde berätta att det var ett fullgånget gossebarn. Sedan fick Johanna yttra sig igen om de vittnesmål som framkommit men hon hade ingenting att tillägga angående dem.

Åklagaren yrkade sedan på att rättegången skulle uppskjutas då det fanns ytterligare vittnen att höra och då ingen läkarbesiktning hade blivit gjord på det döda fostret. Rätten beslutade att kalla de två vittnen som åklagaren önskat kalla samt genast anmoda om läkarbesiktningen. De två vittnen som kallades ytterligare var Maths Sundqvist och skräddaregesällen Johan Gjerding, om nu den senare kunde påträffas på orten. Även Johannas föräldrar måste vid vite inställa sig vid nästa förhandling. Slutligen bestämdes att Johanna skulle kunna förvaras hos kyrkvärden Samuel Jonsson till dess hon var tillräckligt återställd för att transporteras till Umeå.

På rannsakningens andra dag kungjordes först en mängd formalia och de närvarande presenterades. Denna gång närvarade provinsialläkaren medicine doctorn och choronie magistern Jonas Risberg samt det kallade vitt-

net Mathias Sundqvist, förutom nämndsledamöterna, åklagaren, den tilltalade och hennes föräldrar. Däremot hade herr skräddaregesällen Johan Gjerding inte kunnat påträffas på orten och man trodde att han lämnat länet med ett fartyg från Umeå.

Först redogjorde läkaren för obduktionen och sedan avgav han sitt ämbetsintyg. Av intyget framgår att fostret varit fullgånget och att det bara hade levat en kort stund. Dödsorsaken var våld genom stöt eller slag mot det högra hjässbenet som brustit. Detta intygades med edlig förpliktelse. När detta blivit uppläst inför rätten tar åklagaren vid och han har nu en mängd frågor till Johanna. Först ändrade hon sin version av hur hon dödade barnet. Nu berättar hon att så snart barnet var fött så fattade hon tag i det och slog det mot sängstolpen. Denna förklaring stämde med de uppkomna skadorna som obduktionen visat. I övrigt hade allt gått till som hon hade berättat förut.

Åklagaren ställer sedan följande frågor till Johanna:

- När frågades Johanna av sin mor om sitt havande tillstånd? Svar; Vid pingsttiden och aldrig sedan.
- På vilket sätt hade de yttrat sig då? Svar: Hennes mor hade hört ryktet och frågat om det var sant och till det hade hon nekat.
- Vilka andra personer hade frågat henne om hon var havande? Svar: Hon minns ingen fler än vittnet Mathias Sundqvist.
- Hade även Johanna varit bjuden till bröllopet i Broänge? Svar: Ja, men hon stannade hemma för att hon var illamående.
- Stannade hon hemma för att hon var sjuk eller var det av andra orsaker? Svar: Johanna hoppades att hon skulle hinna föda och skaffa undan barnet innan föräldrarna kom tillbaka.
- Hade Johanna kunnat behålla sans (medvetande) vid förlossningen i tillräcklig mån för att kunna stå fast vid sitt uppsåt? Svar: Hennes plågor hade varit svåra och därmed påverkat hennes fattning.
- Vad var det första hon gjorde efter att barnet var fött? Svar: Fattade tag i det.
- Frågade föräldrarna henne om hennes hälsotillstånd när de kom tillbaka? Svar: Jo, och hon sa att hon mådde bättre.

Åklagaren fortsätter med att fråga om hur hon varit förmögen ha ett samtal med vittnet Maja Cajsa Olofsdotter vid köksfönstret klockan ett. Johanna svarar att när Maja Cajsa kommit så hade hon redan fött barnet, hunnit vara i ladugården och sedan lagt sig på soffan.

Sedan frågar åklagaren organisten Anders Westerlund om denne inte märkt att hans dotters utseende förändrats under graviditeten. Westerlund vidhåller vad han tidigare sagt, att han inte kunnat ana eller tro att dottern var havande och hustru Westerlund var ”oaktat de allvarligaste föreställningar” också lika säker på att hon ingenting vetat. Under förhöret med henne lämnade hon inga nya uppgifter trots att hon visade synbar rörelse och grämelse.

Systern Cajsa Lovisa var den enda som Johanna hade berättat något för om sin graviditet. Cajsa Lovisa berättar att hon var hemma på besök vid påsktiden det här året och att hon när hon skulle återvända till Ratan, sex mil därifrån, följde Johanna henne en bit på vägen. Under den promenaden hade Johanna öppnat sig för henne och berättat om sitt havandeskap. Johanna berättade då för sin syster att hon tänkte döda fostret. Cajsa Lovisa reagerade starkt på hennes påståenden. Hon menade att visst var det väl en olycka att hon hade blivit förförd men att hon trots detta inte skulle göra fostret något illa. Cajsa Lovisa hade talat om för henne att det var straffbart att skada barnet och tillsagt henne att istället ärligt frambära sitt barn och vårda det. Johanna hade då till slut efter systerns ”föreställningar”, lovat henne att berätta om sitt havandeskap därhemma och att ärligen föda barnet. Med det löftet fortsatte systern till sitt arbete i Ratan och Johanna vände tillbaka till Mångbyn.

Vittnet Mathias Sundqvist berättar att han har avtalat om äktenskap med Johanna. Även han hade hört ryktet om hennes havandeskap och han visste med säkerhet att han inte var barnafader. Flera gånger hade han frågat henne om ryktet var sant, men hon svarade alltid att det saknade grund. Vittnet hade både allvarligt och ömt förklarat för henne att även om ryktet vore sant så ville han ändå inte bryta sin förbindelse med henne. Han menade att om hon födde ett levande barn så ville han ändå gifta sig med henne och hon absolut inte fick göra något mot barnet. Men Johanna framhärdade i att ryktet saknade grund.

Slutligen yttrar sig ytterligare en granne[223] som sett att Johanna hade varit gravid men hon hade aldrig frågat henne om det eller pratat med hennes föräldrar om det. När alla vittnen yttrat sig lästes protokollen upp och godkändes och åklagaren börjar sin slutplädering. Denne fann inga skäl att ytterligare uppskjuta nämndens utslag i målet, då ingenting framkommit som antydde att skräddaregesällen Johan Gjerding hade någon kännedom om graviditeten eller kunnat medverka i barnamordet på något sätt. Talan emot honom vad gällde lönskaläget skulle göras vid ett senare tillfälle. Åklagaren yrkar sedan på dödsstraff för Johanna eftersom hon frivilligt erkänt barnamordet och obduktionsprotokoll och vittnesmål styrkte hennes bekännelse.

Vidare yrkade åklagaren på ansvar även för Johannas föräldrar och hennes syster för deras underlåtenhet att upptäcka dotterns/systerns tillstånd. Sedan tillfrågades Johanna igen om hon hade något att säga till sitt försvar och hon yttrade då att hennes systers berättelse var alldeles sann och hon menade att ingen annan kunde ställas till ansvar för hennes brott.

Nämndens meddelade utslag som kungjordes samma dag var ovanligt långt. Hela händelseförloppet upprepades igen. Johanna dömdes till ansvar enligt missgärningsbalken 16 Cap. 1 §, Kunglig förordning 20.1.1779, samt Kunglig förordning 10.6.1841 att mista livet genom halshuggning och å båle brännas. Hon skulle även ersätta obduktionen av sitt barn om det fanns medel till detta.

Nämnden menade dock att åklagarens yrkande gällade Johannas föräldrar och hennes syster inte kunde styrkas. De kunde inte ställas till svars för något brott enligt Kunglig förordning 12.7.1750 angående underlåtenhet att upptäcka sin dotters havande tillstånd. Man ansåg istället att föräldrarna hade handlat i god tro när de trott på sin dotters försäkran att hon inte var havande. Johannas syster hade även hon litat på det löfte som Johanna givit henne och åklagarens talan emot henne ogillades därmed. Slutligen beslöts att gesällen Johan Gjerdings lägermålsbrott skulle bedömas vid en senare förhandling. Därefter avslutades tinget och Johanna fördes med fångtransport till länshäktet i Umeå.

[223] Greta Andersdotter

Johanna som redan vistats i länshäktet sedan den femte juni, återfördes dit efter rättegången. Utslaget underställdes Svea Hovrätt och hon satt fängslad i avvaktan på deras utslag i målet. Den åttonde september fastställde hovrätten häradsrättens utslag. Dödsdomen stod fast. Utslaget skulle nu, liksom alla dödsdomar, underställas, Kunglig Majt:s prövning. Johanna sitter hela tiden kvar i länshäktet till dess att hon får sin slutliga dom. Utslaget från Kunglig Majestäts prövning ankom den 27 december och hon blev nu friad från dödsstraffet. Istället skulle hon genomgå 28 dagars fängelse på vatten och bröd, uppenbar kyrkoplikt och åtta års arbete på tukthus.

När utslaget meddelats insattes Johanna Westerlund på 28 dagars fängelse vid vatten och bröd. Fängelse vid vatten och bröd var det vanligaste kroppsstraff som utdömdes och 28 dagar var den längsta tillåtna strafftiden. Johanna transporterades sedan till hemorten där hon fick genomgå uppenbar kyrkoplikt i Lövångers kyrka. Johannas brott ansågs grovt och hon fick därför genomgå den uppenbara eller offentliga kyrkopliken i kyrkan inför hela församlingen. Den andra mars 1846 anlände Johanna till centralfängelset Norrmalm i Stockholm som var ett straffarbetsfängelse för kvinnor.

6.1.1 Johannafallet

Noring utgör ett exempel på hur aktivt åklagarna kunde arbeta för att få till stånd en fällande dom. Han ansätter både Johanna, hennes föräldrar och syster mycket hårt. Tydligen var Noring övertygad om att föräldrarna haft kännedom om Johannas graviditet och att de även medverkat, aktivt eller passivt, till barnamordet. Under rannsakningen framkommer ingenting som verkligen visar hur det förhöll sig med den saken. Åklagaren yrkar trots det på ansvar för föräldrarna och systern, men nämnden finner inte deras medverkan styrkt. Däremot styrks Johannas ansvar genom hennes egen bekännelse, obduktionsutlåtande och vittnesutsagor. Motivet till Johannas handlande diskuteras däremot aldrig i rätten. Hennes fall är ett av de fall som förbryllat mig. Vi får veta att Johanna är den enda vuxna kvinnan i hushållet jämte modern och att de förmodades ha en god kontakt. Det framkommer också att fadern är organist och att hon själv i tre år arbetat i församlingen. Johanna och hennes familj hade alltså en

heder att bevara. Kunde skammen över det väntade barnet vara den största orsaken till barnamordet?

Samtidigt får vi veta att hon hade ett äktenskapslöfte och att det löftet stod fast även om hon skulle vara gravid. Äktenskap brukar vanligen anses som eftersträvansvärt för de flesta kvinnor vid den tiden. Mathias Sundqvist intygar på ett övertygande sätt om att han upprepade gånger hade frågat henne om hon var gravid, men att hon hela tiden nekat. Han hade också förklarat för henne att han var beredd att stå fast vid sitt löfte till henne även om hon hade blivit gravid med en annan mans barn. Eva Bergenlöv visar i sin avhandling: *Skuld och oskuld*, att äktenskapslöften kunde påverka utfallet av rättsprocessen när det gäller barnamordsärenden. En kvinna ansågs inte ha något skäl att döda sitt barn om hon hade ett äktenskapslöfte och kunde ibland frias från misstankar på den grunden. Rätten ställde dock i dessa fall krav på paret att äktenskapet verkligen infriades.[224] I mitt material har jag inte kunnat hitta några överenskommelser av det slag som Bergenlöv fann vilket troligen beror på att mitt material ligger senare tidsmässigt och möjligen på att man hade olika förhållningssätt i olika delar av Sverige.

Johanna verkar ha goda möjligheter att föda sitt barn och ändå dödar hon det. Hon är inte heller offer för någon tillfällig impuls utan hon har tidigt under graviditeten bestämt sig för att döda sitt barn. Under rannsakningen vädjar hon inte heller om medlidande eller förståelse och hon uppvisar ingen ånger över handlingen. Relationen med barnafadern, skräddaregesällen Johan Gjerding, framställs som avslutad, då hon säger att han ingenting vet om barnet. Johannafallet är ett sådant fall som inte så lätt låter sig förklaras. Kan personliga motiv ha legat till grund för beslutet att döda barnet, som att hon inte ville gifta sig med Mathias Sundqvist och hon inte kunde finna på något bättre sätt att undfly äktenskapet? Eller har åklagaren Noring rätt i sina antaganden om föräldrarnas involvering? Om hon handlat under tvång skulle det kunna förklara hennes brist på ånger. Den nära anknytningen till kyrkan i kombination med att församlingen uppvisade mycket få oäkta barn medförde troligen att skammen över den situation hon drabbats av blev större.

[224] Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld – Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680 – 1800*, Historiska Institutionen vid Lunds Universitet, Studia Historica Lundensia, 2004, s. 275-289

Johanna Westerlunds rannsakningsprocess i Lövånger 1845 illustrerar svårigheten att förstå de enskilda barnamordens motiv och orsaker. Trots att fallet studerats ingående är ingen förklaring mera trovärdig än andra. Kanske fanns svaret bara hos Johanna, kanske fler personer var inblandade, men under rannsakningen framkommer ingenting som ger svar på frågan om varför hon dödade sitt barn.

6.1.2 Lövångers härad

Johanna bodde i byn Mångbyn i Lövångers församling i Västerbottens län. Lövångers församling/socken och härad sammanfaller. Det betyder att ingen ytterligare församling ingår i häradet. I socknen fanns 1850, 3.548 personer, varav 1.847 kvinnor och 1.701 män. Kvinnoöverskott förekom nästan i alla härad men det var mer eller mindre stort. Undantag var Västerbottens inland, Lycksele och Åsele lappmarks härad, där könsfördelningen var jämn. I Lövånger var kvinnoöverskottet 7.9 procent vilket får anses vara ganska högt. Samtidigt var illegitimiteten mycket låg och endast 2.7 procent av alla födslar var utomäktenskapliga. I Lövångers häradsrätt behandlas under hela 40-årsperioden endast ett barnamord och det är Johanna Westerlunds fall.

Nästan tio år före barnamordet i Mångbyn skriver länsmannen C.E Noring till länsstyrelsen i Västerbottens län och beklagar de dåliga förutsättningarna för jord- och skogsbruk i socknen. Hans beskrivning visar att det varit svåra år i Lövånger, och att tillgången på säd tidvis varit för liten. Folkmängden var enligt mantalslängden detta år 2 918. Folkökningen uppges vara lägre än de fem senast förflutna åren på grund av nödår. Nödåren hade skilt många makar åt eftersom de varit tvungna att vandra som dagsverksarbetare eller tjänstehjon.[225] Noring menar även att många lämnat socknen för att söka arbete på andra håll. Socknen hade mycket liten tillgång till skog vilken inte ens räckte till bräder åt allmogen. Det var också problem med odlingen och endast två sågkvarnar var i bruk.

> Allmogen för ett stilla och anständigt levnadssätt, är tillgiven och ärar sin överhet. Ehuru fattig och betryckt av betungande utskyl-

[225] http://w1.913.telia.com/~u91302121/html/1837.htm: Lövångers hembygdsförening; Dokumentarkivet; Brevbok från 1837.

> der, är allmogen likväl av muntert lynne, stadig kroppsbyggnad och fallen för arbetsamhet samt hushållsaktighet, ofta till den grad att den nyttjar nu högst usel föda. [226]

Noring fortsätter brevet med att berätta att handeln med Finland helt upphört. Tidigare brukade man byta varor och nu hade den uteblivna handeln blivit till en nackdel för bygden. Sammantaget visar brevet att förhållandena i bygden var miserabla. Men var det då av den orsaken Johanna Westerlund dödade sitt nyfödda barn? Var hon rädd att barnet skulle komma att svälta? Nej, fattigdom kan inte förklara alla barnamord, eftersom så många barn växte upp under väldigt knappa förhållanden. Det framgår heller inte i rannsakningshandlingarna om hennes far organisten Westerlund kunde försörja sig på sin tjänst eller om han dessutom var bonde. Möjligen var det bara en bisyssla och kanske var familjen fattig. Det är emellertid svårt att koppla motiv och orsaker till den här typen av strukturella förklaringar. Som bakgrund till Johannafallet bildar emellertid länsman Norings brev en fond mot vilken vi kan ana hur hennes situation kan ha tett sig.

6.2 Fosters läggande å lön i Bäksele, Vilhelmina

Åsele lappmarks tingslag hade samlat sig till urtima ting i ”socknastufvan” vid Vilhelmina kyrka den 21 och 22 juni år 1837.[227] Ärendet gällde pigan Sara Märta Henricsdotter från Bäksele, vilken var misstänkt för barnamord. Länsmannen Elias Rhen hade av pastorsadjunkten Uno Sundelin fått information om att Sara Märta Henricsdotter skulle ha fött barn och sedan ”afdagatagit” det.

Den tilltalade, Sara Märta, hade för grannen Gudrun Maria Johansdotter och för Pastor P.O. Grönlund erkänt att hon den 25e februari hade fött ett barn som hon efter förlossningen uppbränt. Fjärdingsmannen Eric Jarleman i Nästansjö hade då låtit häkta henne efter det att Sara Märtas grannhustrur undersökt henne. Sara Märta var vid häktningstillfället 31 år gammal. Hon var född i Tåsjö socken i Ångermanlands län. Hennes far, förgångsmannen Henric Jonsson som var över 90 år, levde ännu och vis-

[226] A.a.
[227] Åsele Tlg HR, 1824–1839: A1b:1

tades i byn Väster Tåsjö. Sara Märtas mor hade dött för ungefär ett år sedan. Sara Märta hade tjänat piga på olika ställen sedan 18 års ålder. Först hade hon flyttat till sin gifta syster Catharina Henricsdotter i Afvaträsk och stannat där i tre år. Sedan hade hon tjänat i tre år hos nämndemannen Peter Jonsson i samma by. Därefter tjänade hon hos bonden Nils Ersson i två år och slutligen hos sin bror, bonden Johan Henricsson i Rönnäs i två år. Hennes nuvarande husbonde bodde i Bäsksele och hos honom hade hon varit i snart varit i tre år.

Man uppmanade nu Sara Märta ”alfvarligen” att ”utgifva fullständig och sanningsenlig berättelse”. Hon berättade att hon blivit havande ungefär en månad före mikaelihelgen förra året och att barnets far var drängen Jon Svensson Galant från Fatsjön. Tre veckor efter nyår hade Sara Märta börjat känna fosterrörelser vilka hon hade känt av ända till sin förlossning som ägde rum omkring klockan sex eller sju lördagsaftonen den 25e februari.

Förlossningsplågorna hade börjat omkring klockan tre på eftermiddagen samma dag. Hon hade under tiden varit inne hos sin husbonde men också varit ute i fähuset ”hvaraf ingen således kunnat förmärka hennes sjuka tillstånd”. När förlossningen närmade sig uppehöll hon sig i det så kallade varmhuset, som man höll för att värma vatten till kreaturen. Där hade hon blivit så ”vanmäktig” (hjälplös) att hon ställt sig ner på knä och medan hon hållit i sig fast i en gammal bytta födde hon barnet. Men barnet var dött, och Sara Märta som strax därpå tog upp barnet och höll det mellan händerna en stund för att betrakta det, hade inte märkt att barnet ”visat ringaste tecken till lif”.

Sara Märta hade då lagt barnet i en bytta som stod på golvet och lagt över barnet med lite foder. Sedan gick hon tillbaka in i stugan. När hon kom in dit fanns hennes husbonde Sehlqvist där och han hade sällskap av en man vid namn Gustaf Nathanaelsson från Pauträsk. Sara Märta berättade inte något om vad som hänt för dem, utan hon hämtade ett ljus som hon tände och sedan gick hon tillbaka till fähuset och gjorde upp en eld och i den lade hon sitt nyligen framfödda foster och eldade upp det. Hon gick in i stugan medan det brann och när hon kom tillbaka på morgonen såg hon inga rester av barnet, utom några små ben och aska. Dessa rester hade Sara Märta sopat upp och därefter satt en gryta på spisen för att värma vatten till kreaturen.

Först omkring tre veckor efter förlossningen börjar man misstänka att Sara Märta fött barn. Hon erkände senare att hon fött ett dödfött gossebarn för grannhustrun Maria Johansdotter och ”åtskilliga” andra. Samma hustru hade frågat Sara Märta några veckor innan förlossningen om hon var havande, men Sara Märta hade nekat till det och svarat att hon var ”lika vis”[228]om ”hvad åkåmma hon fått”. Sara Märta hade nämligen trott att hon var sjuk ända till dess att fostret började röra på sig. Åklagaren ville nu veta anledningen till Sara Märtas ”förfarande och dess omänskliga, oerhörda åtgärd att barnet uppbränna”. Hon kunde inte lämna någon annan förklaring än att hon varit rädd för sin husbonde.

> …icke lemna annan förklaring än att hennes husbonde Sehlqvist varit elak och häftig till sinnes och hon trott, att Sehlqvist skulle blifva ännu värre, om han kommit i erfarenhet derom att Sara Märta framfödt barn, … [229]

Sara Märta tryckte på att hon aldrig hade försökt fördriva sitt foster och om barnet hade fötts med liv skulle hon aldrig ha kunnat skada det. Eftersom barnet var dödfött ansåg hon dock att det inte låg någon ”synd” eller någonting ”brottsligt” i att bränna upp barnet. Åklagaren ber henne beskriva barnet och om det varit fullgånget och Sara Märta berättar att det inte hade varit fullgånget men däremot välskapt. Förhöret med Sara Märta blir väldigt detaljerat och hon får flera gånger berätta om ”byttan” och dess innehåll, hur länge hon hållit i barnet, hur länge hon stannat vid elden och så vidare. Den här typen av detaljerade frågor och upprepningar har förmodligen som syfte att försöka ”avslöja” om hon ljuger. När förhöret med henne är avslutat så vidtar förhöret med de tillkallade vittnena. Vittnesutsagor är särskilt viktiga i fall där inte fostret kan återfinnas.

Först hördes den uppgivna barnafadern Jon Svensson Galant som förnekade att han ”varit fader till det av Sara Märta Henricsdotter framfödda gossebarnet”. Galant vidhöll att han aldrig haft ”olovligt umgänge” [230] eller ens sängalag [231] med Sara Märta och ”visste icke alls Galant, hvil-

[228] dialekt (lika vis = ovetande)
[229] Åsele Tlg HR, 1824–1839: A1b:1
[230] samlag
[231] Löfgren, Orvar, Från nattfrieri till tonårskultur, i *Fataburen*: Nordiska Museet och Skansens årsbok 1969, Tryckeriet Ivar Haeggström AB, Sthlm, 1969, s. 33-35

ken kunde vara fader till barnet". Men Sara Märta hade två vittnen mot Galant; drängen Jon Jonsson i Fatsjön och bondsonen Eric Hans Salomonson i Latikberget. Dessa var dock inte närvarande i rätten denna dag, men Galant medgav, efter det att dessa vittnen namngivits, att han en natt legat i säng med Sara Märta i Bäsksele. Han förnekade dock fortfarande att han vid det tillfället hade haft olovligt umgänge med henne.

Nästa vittne var Sara Märtas bror, Henric Henricsson, som fortfarande bodde hemma hos deras åldrige far. Henricsson hade inte träffat Sara Märta på lång tid och han hade ingenting vetat om hennes graviditet förrän han hört ett rykte om det som hade hänt. Deras gamle far hade också hört ryktet och hade "blifvit uti sorg djupt nedtryckt". Sara Märta hade alltid, under den tid hon vistats hemma hos föräldrarna, uppfört sig väl och "tjänat dem troget och ärligt". Hennes pappa hade också skrivit ett brev till rätten där han intygade detta.

Nästa vittne som hördes var Sara Märtas andre bror i Rönnäs, bonden Johan Henricsson. Han berättar att han under vintern hört rykten om att Sara Märta skulle vara havande och han hade tänkt tala med henne om det, men det hade "inte blivit av". Han hade inte träffat Sara Märta förrän den dag hon avfördes till länshäktet. Därefter var det Sara Märtas husbonde Elias Hansson Sehlqvists tur att träda fram i vittnesbåset. Han berättar att Sara Märta tjänat hos honom i snart tre år och att hon "uppfört sig troget och beskedligt". I slutet av oktober hade Sehlqvist märkt att Sara Märta blivit rundare över magen och han hade därför frågat henne om hon var gravid. Hon hade då svarat att hon var plågad av en sjukdom "som qvinnor plägade hafva" och som Sehlqvist inte förstod sig på. Sehlqvist hade då sagt att om Sara Märta skulle ha barn så fick hon inte stanna hos honom längre än över vintern. Sedan hade de inte talat vidare om saken förrän i början av mars då Sehlqvist kommit hem efter att ha vistats borta "någon tid". Han hade då frågat om någon av hans kor hade kalvat och hon hade då svarat nej, varpå Sehlqvist yttrat;

> Jag tror pigan kommit förr än korna, varpå Sara Märta genmält att ingen derom skulle hafva bekymring. [232]

[232] A.a.

Sehlqvist hade tyckt att yttrandet var konstigt eftersom han såg att Sara Märta hade blivit smal igen, och han hade då frågat ”huru hon blifvit sådan och hvart hennes förra tjocklek tagit vägen”. Sara Märta hade då sagt att hon hade haft en stark blodgång under hans bortavaro. Sehlqvist fick tills vidare nöja sig med det svaret men sedan hade han på vårfrudagen i kyrkan fått höra ryktet om att Sara Märta skulle ha fött barn frågade han henne igen när han kom hem. Denna gång erkände Sara Märta att hon fött ett dödfött barn, men hon hade inte velat berätta vad hon gjort av barnet. Sehlqvist fick nöja sig med upplysningen att fostret var förstört och att ingen skulle kunna hitta det. Hon hade också berättat för Sehlqvist vem som var barnets far. Åklagaren ville också veta om han behandlat Sara Märta illa, men det nekade han till. Han menade att han ”omfattat henne med den omvårdnad en husbonde åligger” och inte varit elak eller hård mot henne. Hon hade heller aldrig yttrat något om barnet eller om några planer att göra sig av med det.

Eric Ericsson, som var styvfar till Sehlqvist vittnar därefter. Han hade sett att Sara Märta blivit tjockare under vintern men han hade aldrig frågat henne om det och hon hade heller ingenting sagt själv. Innan Sara Märta blev häktad så hade en order kommit från fjärdingsman Jarleman om att visitera Sara Märta och Ericsson hade läst upp ordern för Sara Märta i vittnens närvaro. Vittnet berättar att Sara Märta under tiden hon varit i Bäsksele varit ”beskedlig” (snäll) och att han aldrig hade misstänkt att hon skulle vilja förgöra sitt foster. Däremot hade Sehlqvist varit ”sämre” (än Sara-Märta i humöret) och ”häftig till lynnet, såsom vanligt, men att vittnet icke sett honom med elakhet eller hårdhet bemöta Sara Märta.”

Sehlqvists mor, Maria Johansdotter, som bodde på samma gård som Sehlqvist med sin man hade också märkt att Sara Märta var gravid. Johansdotter har många episoder och detaljer att berätta om och vittnesmålet blir långt. Hon berättar att Sara Märta aldrig erkänt sitt tillstånd trots att hon frågat och uppmanat henne flera gånger att berätta. När hon så småningom såg att Sara Märta blivit smal igen så fick hon också höra att ”mycket blod gått ifrån henne”. Maria Johansdotters dotter Gertrud Hansdotter och en hustru Cajsa Jonsdotter undersökte Sara Märtas säng och tillhörigheter och de hittade då ett linne som ”burit tydliga märken deraf att Sara Märta haft mjölk i brösten”, eftersom det runnit mjölk på linnet. De tog linnet i förvar och vittnet hade ”af denna upptäckt blifvit så ängslig” att hon inte vågat fråga Sara Märta något mer förrän åtta dagar senare, då visiterings-

ordern från Jarleman kommit. Undersökningen av Sara Märta blev aldrig av, eftersom hon erkände att hon fött ett dödfött gossebarn. Johansdotter berättar också att Sara Märta inte verkat ångra sig eller sörja ”öfver sin gärning, men hon hade sedan blivit ängslig och visat sorg.

> … att hon, allt sedan öfverdelen blifvit funnen, haft elaka drömmar och syner under sin sömn och att det förefallit henne svårt och påmint henne om sitt lilla barn hvarje gång hon sett spiseln i warmhuset. [233]

Johansdotter berättar vidare att hon tyckt att Sara Märta hela vintern varit ”ovårdig” om sig själv och ofta lyftat ”tunga bördor”. Vittnet hade avrått henne och även erbjudit henne hjälp, men hon hade inte tagit emot denna. Hon hade också med ”häftighet lagt sig framstupa öfver grinden till fårkätten”, när hon skulle mata fåren, men Johansdotter vet däremot inte om detta var med avsikt att skada fostret. Åklagaren frågar då om Sara Märta före sitt havande tillstånd ”visat lika ovårdighet om sig”. Vittnet hade emellertid inte ”på hennes förhållanden gifvit så noga akt”, och hon kunde därför inte lämna några upplysningar om detta. Åklagaren frågar sedan om vittnet sett något tecken ”efter barnet” eller förlossningen, men det hade Johansdotter inte.

Rannsakningen blev ganska lång. Det var också vanligt att misstänkta barnamord var svåra att ”bevisa” och därför kallades många vittnen. Nästa vittne var grannen Nils Peter Nilsson, som kunde berätta att han under vintern sett att Sara Märta var havande, men vittnet hade aldrig frågat henne om det. Däremot hade han varit närvarande måndagen efter vårfrudagen när Sara Märta skulle undersökas och han hade också hört henne bekänna att hon fött ett dödfött barn. Han hade aldrig märkt att Sara Märta skulle ha ett elakt sinnelag utan tvärtom hade hon varit stilla och saktmodig. Han kände inte till något om hur Sehlqvist behandlat henne.

Cajsa Jonsdotter är nästa vittne och hon har förra våren flyttat till nybygget Bengtstjärn som ligger nära Bäsksele. Cajsa Jonsdotter hade även hon hört ett rykte om att Sara Märta var havande, men eftersom hon förut inte alls kände Sara Märta så hade hon inte själv sett att hon var havande för-

[233] A.a.

rän i början av januari. När Sehlqvist varit på den så kallade lillmarknaden i Åsele hade Cajsa Jonsdotter gått till Sara Märta och frågat henne om hon var havande men hon nekade till det. Eftersom hon inte kände Sara Märta så väl ville hon inte säga någonting mer trots att hon tydligt såg att hon var gravid. Senare hade Cajsa Jonsdotter fått höra ryktet att Sara Märta skulle vara förlöst och hon gick då till Maria Johansdotter och frågade henne om det var sant. Maria Johansdotter upplyste henne om att hon trodde att Sara Märta fött barn och det var vid det tillfället som Cajsa Jonsdotter tillsammans med Maria Johansdotter (och hennes dotter) undersökt Sara Märtas säng och tillhörigheter. De fann linnet (som tidigare omnämnts) och skickade dagen därpå en underrättelse till herr pastor Grönlund, vilken i sin tur kontaktade fjärdingsmannen Jarleman. Sju dagar senare ankom ordern från Jarleman till Bengtstjärn om att Sara Märta skulle kroppsvisiteras. Cajsa Jonsdotter bar ordern till Bäsksele där Eric Ericsson uppläste den för Sara Märta i vittnens närvaro. Sara Märta bekände och efter det frågade vittnet henne ”i tysthet” om vad hon gjort med fostret. Sara Märta hade då sagt till henne att hon uppbränt det. Åklagaren frågar sedan vittnet om hon känner till hur Sehlqvist behandlat Sara Märta och Cajsa berättar att hon inte visste så mycket men att hon vid ett tillfälle strax efter förra julen varit i Bäsksele och då hade Sehlqvist grälat på Sara Märta.

> …hade vittnet hört Sehlqvist träta på Sara Märta samt bedt henne, som gråtit, draga åt helfvetet, derföre att något potatis skulle för honom, genom Sara Märtas förvållande hafva i källaren bortfrusit [234]

Sedan hade Sehlqvist frågat vittnet, i Sara Märtas närvaro, om hon inte sett att Sara Märta var gravid, men han hade inte förebrått henne för det. Ytterligare en granne hörs, men han har ingen ytterligare information att komma med. Åklagaren avstår också från att höra hans hustru då hon inte vet mer i saken än sin man. Fjärdingsmannen Jarleman hörs också han, men kan bara bekräfta det som redan blivit sagt.

Sedan alla vittnen var hörda så vidtog ett nytt förhör med Sara Märta. Hon vidhöll den berättelse som hon redan lämnat. Hon hävdade också sin

[234] A.a.

oskuld inför rätten, ”samt bedyrade vid Gud och allt hvad heligt var, att fostret blifvit utan lif framfödt”. Men förhöret fortsätter och åklagaren framhåller det ”högst osannolika och ovanliga” i att det skulle ha gått till så som hon beskrivit. Åklagaren menar vidare att om barnet vore dödfött så vore ju åtgärden att elda upp barnet helt utan ändamål. Hon hade väl inte trott att både graviditeten och förlossningen skulle gå att dölja?

Trots att hon ansätts hårt vidhåller hon hela tiden sin första version. Hon menade att hon ”icke kunde afgifva annan bekännelse, eller påtaga sig ett brott, dertill hon icke gjort sig skyldig”.

Provinsialläkaren doctor Genberg som arbetade vid länshäktet hade genomfört en undersökning av Sara Märta och besiktningsintyget, undertecknat och intygat med ämbetsed fanns i rätten och upplästes. Genberg hade skrivit att Sara Märta själv uppskattat att barnet föddes i 7e månaden av graviditeten och att det var dödfött. Undersökningen som är detaljerad gäller både bröst och underliv. I utlåtandet intygar Genberg att Sara Märta varit gravid och att hon fött ett nära fullgånget foster.

Sedan upplästes prästbetyget. I detta får vi veta att Sara Märta föddes år 1805 i Tåsjö församling och att hon flyttat till Vilhelmina församling år 1832. Hon ägde försvarlig kristendomskunskap, hade god frejd och ett beskedligt uppförande. Sara Märta hade heller inte under sin tid i församlingen varit känd för något ”vanhederligt” eller brottsligt och hon hade ordentligt brukat salighetsmedlen. Prästbetyget intygades av pastor P.O. Grönlund.

Rätten samlades igen den 22a juni och då hålls inga nya vittnesförhör. Åklagaren Rehn fortsätter att anmoda Sara Märta att bekänna att barnet var vid liv när det föddes. Även under uppehållet har Rehn i fängelset under enskilda samtal med Sara Märta fortsatt att anmana henne till bekännelse. Men hon står fast vid sitt vittnesmål att barnet saknat liv och på den sanningen sade sig Sara Märta vara villig att leva och dö.

I nämndens utslag upprepas att Sara Märta blivit havande genom olovlig beblandelse och att hon inte talat om eller erkänt det för någon. Hon har nekat på frågor från sin husbonde och andra. Man upprepar hela händelseförloppet vid förlossningen och hennes berättelse om vad hon gjort med barnet. Även vittnesmålen upprepas och berättelsen om linnet som föran-

ledde anmälan till pastor (och fjärdingsman). Slutligen, när allt är upprepat, meddelas Sara Märtas dom. Sara Märta Henricsdotter döms enligt Missgärningsbalkens 16 kap.1-2 och Kungl. Förordningen den 20 januari 1779, samt Kungl. Majt:s Nådiga rescript af den 12 oktober 1787 för detta sitt ”grofva brott”att straffas med 24 par ris, och en söndag undergå uppenbar kyrkoplikt i Vilhelmina församlingskyrka, samt att därefter hållas i fängelse och till arbete i tukthus i 2 år. Utslaget underställdes Svea Hovrätts prövning och rannsakningen avslutades.

Sara Märta transporterades till länshäktet i Umeå för att invänta utslaget från Svea Hovrätt. Utslaget ankom den 16e oktober, och hovrätten hade ändrat häradsrättens utslag till 24 dagars fängelse vid vatten och bröd (i stället för piskstraffet), enskild skrift, samt att till kyrkan böta 32 sk. Sara Märta förklarade sig nöjd med utslaget men länsman Rhen var däremot inte nöjd utan överklagade domen till Kungl. Mjt. Den 1 februari 1838 ankom Kungl. Mjt:s utslag som fastställde hovrättens utslag. Sara Märta genomgick vatten och brödstraffet liksom den enskilda skriften, men av någon anledning så släpps hon inte på fri fot förrän den 24 mars och då med förehavande att inom en månad skaffa sig laga förvar.

6.3 Johanna och Sara-Märta

I två fallbeskrivningar har vi mött två av de kvinnor som ställdes inför rätta misstänkta för barnamord. I Johanna Westerlunds fall var både bevisningen, bekännelsen och vittnesmålen samstämmiga och man dömde enligt lagens bokstav till den påföljd som var stadgad för barnamord. I Sara Märtas fall var det däremot ovisst vilket brott man skulle kunna döma henne för. Den medicinska ”bevisningen” var svag, man hade bara en läkarundersökning av henne som var utförd flera veckor efter förlossningen. De vittnen som framträdde ”visste” alla att Sara Märta varit gravid, men ingen hade några närmare upplysningar om hur långt gången graviditeten var. Sara Märta hade förstört fostret och trots mycket stora påtryckningar lät hon sig inte påverkas utan stod hela tiden fast vid sin första berättelse; att barnet inte varit fullgånget och dessutom dött vid födseln.

Som tidigare nämnts i lagförslagen utgjorde det här ett stort problem för rättsväsendet. Man antog att kvinnorna ljög och bara erkände så långt som de kunde överbevisas. Hade Sara Märta levat ett århundrade tidigare hade hon kunnat dömas till dödsstraff på indicier. Undanskaffandet av fostret ansågs då vara ett skäl att anta att barnamord blivit begånget. Men i hennes fall räckte inte bevisningen till för att fälla henne för regelrätt barnamord trots att man hänvisar till det lagrummet i utslaget. Hon döms istället för fosters läggande å lön. Vi ser även att häradsrätten, och i synnerhet länsman Rhen, var oerhört nitisk och nästan till varje pris ville få fram en bekännelse från Sara Märta. Hon utsätts vid två rannsakningstillfällen för en mängd övertalningsförsök, förmaningar och tillrättavisningar. Detta pågår även i häktet där hon får besök av både länsman och präst. Länsman Rhen överklagar hovrättens lindring av domen vilket tydligt visar att han ansåg att ett strängare straff borde ha utdömts.

6.3.1 Ånger?

Marja Taussi-Sjöberg fann att barnamörderskorna i stor utsträckning visade ”stor ånger över sina brott” vilket hon menade kunde bero på en stark identifikation med samhällets normer och regler.[235] Inger Lövkrona menade däremot att kvinnorna inte uppvisade någon ånger och att detta skulle bero på att beslutet var genomtänkt och planerat. Dessutom varken ville eller förväntades dessa kvinnor bli mödrar. [236]

De tre kvinnor som hittills i denna studie har fått representera barnamörderskorna har inte visat några större tecken på ånger. Cajsa Johanna från byn Ankarsund i Storumans socken berättade ingenting om barnamordet för sitt husfolk och sina grannar trots intensiva påtryckningar under en hel vecka. Och i hennes eget vittnesmål och övriga vittnens utsagor finns heller ingenting som tyder på att hon gråtit eller visat några känslor när modern senare anlände. Istället försökte hon, i ett första skede, att skrämma modern och Ankarsundsborna genom att påstå att barnet inte ens liknat en vanlig människa. När hon senare bekänner barnamordet och visar på platsen där barnet var lagt, framkommer det inte heller av källor-

[235] Taussi-Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar: brottet, straffet och männniskan i 1800–talets Sverige*, Författarförlaget, Sthlm, 1986

[236] Lövkrona, Inger, *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700–talets Sverige*, Historiska media, Lund, 1999

na att hon skulle ha visat ånger eller över huvud taget känslor. Rannsakningen präglas även den av en uppenbar brist på känslouttryck eller ånger.

Hur ska detta förklaras? Stämmer Inger Lövkronas antagande om barnamordet som ett genomtänkt och rationellt beslut eller finns andra tänkbara förklaringar? En tänkbar förklaring kan vara skrivaren och hans inställning till känslouttryck. Ibland beskrivs den tilltalades beteende ingående i rannsakningshandlingarna, medan andra handlingar inte innehåller sådana beskrivningar. Därför är det möjligt att både ånger och tårar förekom men att dessa blev bortsorterade av skrivaren om han ansåg att detta var ovidkommande. Ytterligare en förklaring som ligger i linje med Lövkronas förklaring är att kvinnan handlat i paritet med de inofficiella normerna. Kanske upplevde Cajsa Johanna att hon gjort sina fattiga föräldrar en god gärning genom att inte föda det oäkta barnet och därmed bli en belastning för dem?

Även Johanna Westerlund uppvisar en uppenbar brist på ånger och uttrycker istället att ”det var bra att ha det bortgjort”. Hela hennes beteende vittnar om att barnamordet var planerat och att hon inte ångrade sig. Sara-Märta däremot säger att hon inte dödat sitt barn och att hon heller aldrig hade planerat att göra det. Vid ett enda tillfälle återberättas det något i källorna som tyder på att Sara-Märta gråtit över situationen och uttryckt sorg över det döda barnet.

Dessa tre kvinnor är dock inte typiska för de barnamordsfall som studerats här. Ibland uppvisar kvinnorna stor ånger och förtvivlan i likhet med de kvinnor som Taussi-Sjöberg beskriver. Men frågan kvarstår varför de grät så förtvivlat? Berodde det på att dessa kvinnor hade en så stark identifikation med samhället och dess värderingar eller var det inte snarare så att tårarna och känslouttrycken hade att göra med deras livssituation och rädsla för det förväntade straffet? Kvinnorna kan ha blivit svikna av sin omgivning, föräldrar, husfolk och/eller barnets far. Den hopplösa situation som för många var en direkt orsak till barnamordet utgjorde troligen tillräcklig orsak till stor förtvivlan. Kvinnorna befinner sig åtminstone under rannsakningen i ett allt annat än önskvärt läge.

6.4 Sammanfattning

Två fallbeskrivningar har utgjort exempel på de problem som häradsrätterna ställdes inför. I båda dessa fall var personer i kvinnornas nära omgivning både anmälare och ”brottsutredare”. I Johannafallet medverkade förutom länsmannen, en granne, en sockenstämmoledamot, en skomakare, två drängar, en barnmorska och en pastorsadjunkt. Utan alla dessa frivilliga insatser skulle häradsrätterna knappast få till stånd prövningar som skulle kunna leda till fällande domar. Redan dagen efter det att barnliket i Mångbyn återfanns var nämnden sammankallad till ett urtima ting. Effektiviteten var stor och man förhalade inte gärna en förhandling i onödan. I Sara Märtas fall däremot äger rannsakningen rum flera veckor efter förlossningen. Fördröjningen berodde i första hand på att brottet upptäcktes först när en tid hade gått. Av den anledningen gjordes även läkarbesiktningen sent. Hon befinner sig på en geografiskt avlägsen plats och den visiteringsorder som sändes till byn av fjärdingsmannen Jarleman bemyndigade hennes grannar att undersöka henne. I båda fallen är häradsrätten beroende av den lokala befolkningens medverkan. Detta gäller inte bara anmälningen av brottet utan de deltar aktivt i både brottets uppklarande och senare i domstolen som vittnen när brottet ska bevisas. Det är dock tydligt att häradsrättens ledamöter ställdes inför svåra avvägningar i barnamordsfallen. Åklagare Noring ville få en fällande dom för Johannas syster och föräldrar för delaktighet i barnamordet, men nämnden gick den gången emot åklagarens yrkande. Häradsrätterna ställdes inför speciellt svåra avgöranden när bevisningen var svag som i Sara Märtas fall. I hennes fall dömer rätten henne till ett hårt straff med tanke på den svaga bevisningen. Rätten kunde i dessa fall både fria och fälla.

7. BARNAFADERNS ROLL

Barn har som bekant två föräldrar. Detta märks inte alltid i rannsakningshandlingarna. Endast i vissa fall namnges fadern och ännu mer sällan ställs han till svars för någon delaktighet i brottet.[237] Kriminologen Beth Grothe Nielsen som fördjupat sig i barnamordsproblematikens rättsliga aspekter finner att barnafadern endast omtalas i 35 av de 89 rättsfall som hon undersökt.[238] Ofta uppger kvinnan att hon aldrig ens informerat fadern om det väntade barnet, ibland har hon pratat med honom men fått ett uselt bemötande. Nedan kommer några olika bilder av fädernas roll att presenteras där de är allt ifrån osynliga och oinformerade till medverkande och pådrivande.

7.1 Den oinformerade

I de fall som hittills beskrivits har barnafadern namngivits. I Cajsa Johannas[239] fall hade hon blivit ”rådd” med barn när hon varit ”såsom tjenstehjon hos den gifte torparen Abraham Olofsson i Björkvattnet”. Björkvattnet kallas ett ganska stort område kring sjön Björkvattnet i Storumans socken och det visade sig att det ställe där torpet var beläget i själva verket hette Fräkenvik. Torparen Abraham Olofsson var där gift med den tjugo år äldre Gunhild Eriksson och äktenskapet var barnlöst. År 1854 när Cajsa tjänstgjorde i familjen var Olofsson 41 år gammal och hans hustru 61 år. Åldersskillnaden och det faktum att äktenskapet var barnlöst skulle kunna förklara att Olofsson inledde ett förhållande med Cajsa Johansdotter. Cajsa lämnade emellertid familjen långt innan graviditeten blev synlig och avståndet mellan hennes hemort och byn där hon tjänstgjort var

[237] Eva Bergenlövs resultat visar inte samma bild, men hennes fall ligger tidigare och i en annan del av landet. Bergenlöv visar istället på det faktum att hon har fler namngivna fäder än antalet tilltalade mödrar! Detta förklaras av att: 1. domstolen verkligen bemödade sig att hitta den rätte barnafadern och av att: 2. det ibland uppgavs fler än en tänkbar fader till varje barn.

[238] Nielsen, Beth, Grothe, *Letfaerdige kvindfolk*, Aarhus Universitetsforlag, 1999

[239] Cajsa Johanna Johansdotter omnämns som Johanna i husförhörslängderna när hon blir äldre. Här har jag dock valt att kalla henne Cajsa för att undvika sammanblandning med Johanna Westerlund.

ganska lång. Vi får veta att Cajsas mamma redan samma höst anar vad som har hänt, men då vet inte ens Cajsa själv att hon verkligen är gravid.

Hur ska vi nu se på Abraham Olofssons roll? Det beteende han uppvisar är snarare regel än undantag i barnamordsfallen. De har samlag med en kvinna, paret skiljs åt, mannen blir inte informerad och han försöker inte heller själv på något aktivt sätt skaffa sig information. Kvinnan hemlighåller graviditeten för både barnafadern, föräldrarna, arbetsgivarna och grannarna. Ju skickligare de lyckades hemlighålla sin graviditet, desto mindre rykten kom i omlopp.

Vid denna tid fanns inte preventivmedel och risken för att ett samlag skulle resultera i en graviditet var därför stor. Det avslöjar också de namn som samlaget ges; lägersmål, lönskaläge o.s.v. (och han tog henne till sitt läger och gjorde henne till sin hustru). Även uttrycket ”häfvdad” visar den mycket nära koppling som fanns mellan sexualitet och reproduktion. Att vara hävdad kan både betyda att ha varit i bruk och att samlaget verkligen ”tagit fäste”. Lägersmannen hade genom samlaget betäckt en ”kona” och kunskapen om vad som inträffade då var stor. Man levde nära inpå boskapsskötsel och dess reproduktion. När man ville ha flera kalvar betäcktes kvigan eller kon. Mannen uppges som den aktive, kvinnan som den passiva. Men om kunskapen var så utbredd, hur kom det då sig att inte fler fäder försökte få veta resultatet av snedsprånget? I Cajsas fall nåddes troligen inte Olofsson av ryktet förrän barnamordet uppdagades och rannsakningen var ett faktum vilket naturligtvis begränsade hans möjligheter. Men mönstret i rannsakningshandlingarna verkar tydligt, männen är oftast passiva så snart förhållandet är över. Paret Olofsson flyttar några år efter händelsen till Norge och möjligen kan det ha samband med de rykten som uppstod vid händelsen. Den sociala domen blev kanske hårdare än den icke-existerande officiella.

Även i Johanna Westerlunds fall framställs syskonbarnet, skräddaregesällen Johan Gijerding som oinformerad. Johanna och Johan bor nära varandra och de kan ha talats vid utan att det framkom i rätten eftersom Gjierding aldrig kunde höras. Men även i detta fall är frågan berättigad, eftersom det i rätten aldrig framkommer att han hade frågat Johanna om hon hade blivit gravid. I detta fall gick det även mycket rykten i bygden, både under Johannas graviditet och efter det att hon hade fött barnet. Med största säkerhet hade även Gjierding nåtts av dem.

När andra rättegångsdagen inleddes meddelades att Gjierding rest bort från orten. Han hade varit synlig i Umeå och man trodde att han tagit en båt söderut. Det visar att han (troligen) när barnamordet blivit uppdagat blev rädd för vad det här skulle innebära för honom själv och därför tog till flykten. Mannen flyr alltså medan den ”svagare” parten, kvinnan, får möta omgivningens reaktioner och rättens beslut i ensamhet.

7.2 Den förnekande

Det var inte heller helt ovanligt att barnafadern instämdes till rätten för att höras. Detta kunde hända oavsett om kvinnan uppgett hans namn eller inte. Ibland kunde andra ha ”kännedom” om vem det kunde vara och då instämdes den som utpekats av vittnen vid rannsakningen. I Sara-Märtas fall uppger hon själv barnafaderns namn och han ställs också i vittnesbåset. [240]

Den utpekade lägersmannen Johan Svensson Galant förnekar att han var far till det gossebarn Sara Märta fött. Galant hade aldrig haft olovligt umgänge med henne, berättade han, och för övrigt inte ens ”sängalag”. Sängalag var ganska vanliga när det var glest mellan hushållen. De ingick, som framgått, som en del av de socialt mycket reglerade nattfrierierna.[241] Tanken med dem var att traktens unga män på ett socialt accepterat sätt skulle få hälsa på och lära känna kvinnor i omgivningen. Vid nattfrierierna fick paret sova tillsammans, men det fick inte gå så långt som till samlag. Överträdelser sågs med oblida ögon och flickan ansågs ha legat bort sig.[242] Men trots att sängalag förekom i Vilhelmina församling förnekade Galant att han ens delat säng med Sara-Märta. Hon åberopar då två vittnen som hon namnger vilka skulle kunna intyga att de sett Galant ligga i hennes säng. Sara-Märta nämner till och med dag och plats för händelsen. Galant medger då detta, men bestrider fortfarande att han vid det tillfället haft olovligt umgänge med henne.

[240] Åsele lappmarks Tlg Hr 1937
[241] Lövgren, Orvar, Från nattfrieri till tonårskultur, i *Fataburen*, Nordiska Museet, 1969, s. 35
[242] Se fotnot 174

Här ser vi ett exempel på hur mannen kan förneka sin del i det uppkomna havandeskapet. Galant riskerade inte någon dom för underhåll av barnet, det enda han riskerade var att få plikta för sitt lägersmål med böter och enskild skrift. Åklagaren ansatte honom heller inte särskilt hårt. När han förnekade umgänget fick han frånträda och nästa vittne ta plats. Om vi jämför detta med nästan två dygn av upprepade frågor till Sara-Märta om hennes vittnesmål ser vi att mannen ofta kom avsevärt lindrige undan i domstolen.

Ytterligare ett exempel på förnekande illustreras av Anna-Charlotta Nilsdotters fall. Hon instämdes inför Umeå tingsrätt 1859 och tilltalades för barnamord.[243] Barnafadern instämdes aldrig till rätten utan det förnekande han gör återberättas genom Anna-Charlotta. Hon berättar att hon redan som 18-åring fått ett oäkta barn. Även den gången vägrade barnets far ta något ansvar för sin avkomma. Han förnekade faderskapet och hon gick därmed miste om underhåll för barnet. Hon och den nu femåriga dottern levde inhyses i en familj som bistod med mat och husrum i utbyte mot hennes arbetsinsats. Hon avslöjar ”under utgjutande af bittra tårar” att hon inte hade planerat att döda det senaste barnet heller, utan tanken hade kommit över henne under förlossningen. Anna-Charlotta hade förnekat graviditeten för alla utom barnets far eftersom hon mindes ”den svåra smälek” hon hade fått utså vid sin förra graviditet. Denna gång var barnafadern en änkling som hon haft ett förhållande med. Han hade bemött hennes bekännelse om graviditeten med ”okvädningsord och utskällning”. Anna-Charlottas situation var allt annat än avundsvärd, men orsaken till änklingens förnekande av faderskapet och utskällning av Anna-Charlotta är svårt att ha någon klar uppfattning om. Mannens dåliga beteende och hennes dåliga erfarenhet från sin förra barnafödsel visar att kvinnorna inte sällan fick axla orimliga bördor.

7.3 Den obefintlige, den påhittade och den diskrete

År 1835 ställdes Ulrika Christina Andersdotter inför Nordmalings häradsrätt tilltalad för barnamord.[244] Hon hade under sin graviditet bekänt att hon varit havande, men hade därefter snabbt ändrat sig och tagit tillbaka

[243] Umeå Tlg HR, 1850-59, A1b:8, 18590126
[244] Nordmalings Tlg HR 1830-39, A1b:3

sina bekännelser. Hennes syskon och mor verkade dock ha varit ganska insatta i situationen då de till och med diskuterat om att sy barnkläder. Många vittnen framträdde i rannsakningen och hennes far som var bortrest till Stockholm hade yttrat ett och annat till sina grannar. Ulrika ansattes hårt vid rannsakningen angående faderskapet. Hon var ung, levde och bodde hemma i sitt föräldrahem, hade skött sig exemplariskt och haft de bästa förutsättningar. Alla vittnen intygar att hon alltid varit glad och trevlig samt att föräldrarna var väl kända.

Ulrika var mycket blyg och rädd under rannsakningen och mest tid får åklagaren lägga ner på att överhuvudtaget få henne att yttra sig. Inför barnmorskan hade hon också sagt att hon aldrig någonsin haft umgänge med någon man, trots att hon hade mjölk i brösten och trots att det framgick att hon inte var oskuld. Inför barnmorskan erkände hon dock så småningom att hon varit havande och fött ett dödfött barn som hon gömt i en öppen grav på kyrkogården, men att hon inte kunde minnas i vilken det var. Vid rannsakningstillfället håller hon till en början fast vid denna version. Åklagaren märker dock på hennes blick och uttryckssätt att detta troligen inte är sant, men ändå skickas personer ut för att undersöka de gravar som stått öppna vid den aktuella tiden.

De vittnen som framträder nämner en gift bonde som tänkbar barnafader och hon har själv namngivit den personen till sina systrar. Ulrikas mor har också till en granne yttrat att det var skamligt av honom att förföra ett barn.[245] När Ulrika tillfrågas om detta så förnekar hon helt att hon haft umgänge med den mannen. I slutet av den första rannsakningsdagen återkommer de som sökt igenom gravarna och meddelade att det inte fanns något att hitta där. Eftersom åklagaren misslyckas i alla sina ”bevekanden till hennes samvete” tillåts nu modern och syskonen att föra samtal med Ulrika. De gråter högljutt och vädjar till henne att berätta sanningen.

> …öfverfölls hon på en gång af modern och syskonen med de häftigaste tårar beledsagade hjertliga böner och föreställningar; hvilket framställde en så rörande scen, att det hårdaste sinnelag icke borde kunna förblifva orörligt. 246

[245] Ulrica är född 1814 och alltså 21 år vid rannsakningstillfället, men hennes mor menar ändå att hon ännu är ett barn.
[246] Nordmalings Tingslags Häradsrätt 1830-39, A16:3; 18350725

Ulrika uthärdade till slut inte, utan uttalade att ”nu vill jag bekänna allt som det är”. Hon berättar nu att fostret inte är på kyrkogården utan i fjärden. Det döda barnet är i stället nedsänkt i sjön med en sten fästad vid kroppen. Hon svarar nu på ytterligare några frågor och vill även svara på vem som är far till barnet. Hon berättar att hon i slutet av förra sommaren på landet träffat en för henne okänd sjöman och med honom har hon plägat umgänge. Uppgiften motsägs dock av hennes mor som hävdar att just den dagen hon uppgivit hade hon varit hemma.

Johan Ersson, den gifte bonden som av vittnen utpekats som barnafader, framkallas nu till vittnesbåset. Han förnekar att han haft umgänge med Ulrika. När första rannsakningen avslutades blev Ulrika anmodad att följa med ett antal (av domstolen utsedda) personer och utvisa platsen där hon sänkt ner sitt barn. Hon hade då i sitt föräldrahem erkänt inför vittnen att Johan Ersson var barnafader.

När andra rannskningen ägde rum, ungefär tre veckor efter den första, var Ulrika också fåordig. Inget foster hade hittats trots intensiva försök. Fjärden var för djup och sjöbottnen slammig. Men hon bekände nu inför rätta att barnet verkligen varit ett levande, fullgånget barn som hon hade kvävt. Hon fick också många frågor om hur hon mer exakt hade gått tillväga för att dölja förlossningen och undandöljandet av barnet. När sedan alla vittnen är hörda bekänner hon att Johan Ersson är barnafader. Hon hade ensam vistats med honom på fiske hela förra sommaren. Ulrikas bild av det inträffade är fortfarande vag men hon berättar att Ersson en natt när de skulle sova över natten i båten hade bett henne komma och lägga sig vid hans sida. Hon ville inte göra det utan gick istället ensam till nattvila. När hon vaknade på morgonen fann hon Ersson stående på knä framför henne, men hon kunde inte minnas om hans kläder vid det tillfället varit uppknäppta eller inte. Vidare berättar Ulrika att hon sover oerhört hårt och att hon inte visste vad som hade hänt under tiden hon sov. Johan Ersson säger, när han hörs om förhållandet, att han bara skulle kliva upp från sitt ”nattläger”. Men Ulrica motsäger honom på den punkten och menar att då skulle han ha uppstigit vid hennes huvudgärd, eftersom de hade lagt sig så för att sova. Enligt Ulrika hade de alltså sovit med kropparna vända åt var sitt håll i båten.

Ersson fortsätter förneka det hela och Ulricas vaga beskrivning underlättar naturligtvis detta för honom. Han frias i utslaget från misstanken om

hor och kan i och med det inte heller dömas för lägersmålet. Och Ulrica, som hela tiden varit tyst i rättsalen, blyg, rädd och undvikande får också slutligen en mild dom. Det milda utslaget grundar sig på att hennes bekännelse hela tiden vacklat och att man inte kunnat nå full bevisning om hur barnet dött eftersom det aldrig återfanns. Möjligen kan rätten även ha påverkats av att Ulricas far medverkade vid den sista rannsakningen. Hans vittnesmål och anseende, i kombination med alla vittnens utsagor om hemmets förträfflighet, kan ha påverkat rätten liksom Ulricas framställning av sig själv som oskuldsfull, barnslig, förförd och osäker. Hennes straff blev i häradsrätten sexton dagars fängelse vid vatten och bröd, 32 shillingbanco i böter till Nordmalings kyrka samt att i samma kyrka genomgå enskild skrift. Hennes beskrivning av barnafadern varierade i de olika förhören från att ha varit helt obefintlig, till att vara en okänd sjöman, till att vara Johan Ersson som troligen hade haft umgänge med henne medan hon sov. Ulrica ville i rätten framstå som helt oskyldig till det inträffade. Så oskyldig att hon inte ens varit medveten om händelsen. Ersson kommer undan med blotta förskräckelsen, men i rannsakningshandlingarna indikeras att i närsamhället var han redan utpekad som den enda tänkbara förföraren.

7.4 Den anonyme rådgivande barnafadern

Ibland framkommer det i rannsakningshandlingarna att barnafadern påverkat kvinnan i beslutet om barnamord. Så var fallet när Cajsa Ulrica Nilsdotter rannsakades i Degerfors häradsrätt 1848. Nilsdotter hade vuxit upp i Bullmarks by i Sävars socken och var vid rannsakningstillfället 23 år. Hon hade tidigare fött ett oäkta flickebarn 1843, när hon var arton år. Hon berättar i tinget att hennes första barn aldrig fått någon form av underhåll från sin far. Orsaken till det uteblivna underhållet var att han hade förnekat faderskapet. Hennes tillvaro sedan det första barnets födelse hade varit svår. Hon bodde nu i byn Åbyn i en familj där hon bidrog med arbete mot husrum och mat för sig och sitt barn. I övrigt hade hon ingen inkomst. Hon erhöll en liten summa pengar från fattigvården.

Nu hade hon blivit gravid igen och även denna gång vägrade barnafadern vidkännas sitt barn. Hon hade uppsökt honom under graviditeten och han

hade då sagt att han inte skulle bidra till barnets försörjning. Mannen i fråga hade även rått henne att dölja sitt havandeskap och inte berätta om det för någon.

Hennes husbondefolk frågar henne flera gånger under graviditeten om hon väntar barn men hon nekar hela tiden. Ulrica Nilsdotter får även veta att hon måste flytta från det hushåll där hon bott. De ber henne skaffa sig en annan bostad kort tid före det väntade barnets ankomst. Ulrika beger sig då till några grannar för att höra om möjlighet för henne att kunna bo där, men fick inte något besked där. I denna ovissa situation föds barnet som hon dödar och gömmer. Ulrika är förtvivlad under rannsakningen och menar att hon inte såg någon utväg. Mest märkligt för den nutida läsaren är ändå att barnafaderns namn inte efterfrågas. Trots allt hade ju hans agerande i hög grad påverkat Ulricas situation. Åklagaren väljer att helt bortse från det faktum att det mördade barnet hade en far och dennes ansvar för det inträffade. I stället frågar han Ulrica om varför hon tog så starkt intryck av hans inrådan!

Rannsakningen slutar med att häradsrätten dömer Cajsa Ulrika Nilsdotter att mista livet genom halshuggning. Hon ska också ersätta obduktion och rannsakningskostnader. Däremot nämns ingenting, vare sig om barnets far eller om hennes nu femåriga dotters framtid.

7.5 Osynlighet och andra faderliga strategier

Det var vanligt att fäderna vare sig nämndes eller efterfrågades vid rannsakningarna. Till detta finns några möjliga, såväl alternativa som komplementära, förklaringar.

1. Från och med 1855 försvann det kyrkliga straffet för lägersmål och rätten fann inte någon anledning att fråga efter fadern då denne inte längre kunde ställas till svars för något.
2. Kvinnan hade även tidigare rätt att hålla faderskapet hemligt. Om kvinnan hade bestämt sig för att inte lämna några upplysningar om detta kanske denna information hade nått åklagaren innan rannsakningen började och därför ställdes inte frågorna.
3. Ytterligare en förklaring som verkar trolig är att i den händelse kvinnan hade mycket låg status, till exempel att hon själv vuxit

> upp som oäkta barn, så frågade man inte efter faderns namn. Att fastställa faderskap mot någons nekande var alltid bekymmersamt för häradsrätterna och om kvinnans status var låg och ingen ansedd släkting kunde föra hennes talan var möjligheterna ännu mindre att vinna ett sådant mål. Därför fokuserades rättens intresse enbart till barnamordet och hennes eget brott. Sexuella relationer kunde vara en möjlighet för en fattig flicka att få en högre status i den händelse en sådan ledde till äktenskap. Att ha sex med en sådan kvinna var inte på samma sätt som med respekterade kvinnor förbundet med egendom och heder. Saknade hon socialt kapital, särskilt då i form av en i omgivningen accepterad far, kunde hon både i rätten och säkerligen också i lokalsamhället behandlas med ringa (eller ingen) värdighet.

Att inte efterfråga barnafadern kunde å andra sidan även vara av hänsyn till kvinnan och eftersom barnet redan var dött fanns ingen ekonomisk anledning att fastställa faderskapet. Förutom dessa förnekande, osynliga, oinformerade fäder finns enstaka fall av par som sammanlevt och där även mannen ställs inför rätta. Jag skall i det avsnitt som nu följer kort beröra några av dessa.

7.6 Sammanlevande par

Barnafäderna lyser oftast med sin frånvaro i rannsakningsprotokollen. Av den anledningen har jag valt att presentera tre fallbeskrivningar där paren sammanlevde. Det utrymme paren ges motsvaras inte av hur vanliga de är i samhället vid denna tid, de är ovanligare än så. I de tre fallbeskrivningarna medverkar barnets far i nära nog lika stor utsträckning som barnets mor. Det innebär att beskrivningen av händelseförloppet ges av två personer och därmed kan fler nycklar i förståelsen av barnamordsproblematiken ges.

7.6.1 Husbonden som ogift sambo

Den ogifte kronobonden Gustaf Mattsson Lindberg tog sig år 1860 en ung piga till hjälp i hushållet.[247] Senare samma höst föder pigan hans barn, Emma Johanna. Dottern levde bara i två månader och dog juldagen samma år. Gustaf brukade ena halvan av hemmanet och hans bror den andra halvan. Samlevnaden mellan Gustaf och hans piga sågs inte med blida ögon av brodern och hans hustru och redan under nästa år får de åter vatten på sin kvarn när de upptäcker att pigans utseende återigen börjar förändras. Hon utsätts emellertid inte i det läget för några direkta frågor utan frågorna kommer senare när man börjar ana att hon även gjort sig av med barnet.

I februari 1862 kommer så till länsmans kännedom att pigan Katarina Johanna Andersdotter misstänks för barnamord. Undersökningen inleds och länsmannen besöker hemmet i närvaro av två nämndemän. De finner Katarina sjuk och blek och ensam hemma. Hon förnekar till en början helt att hon varit gravid och berättar istället om den svåra förkylning som drabbat henne efter nyår. Tidvis hade hon haft hög feber och inte ens kunnat utföra de sysslor som hon vanligen utförde. Så småningom erkänner hon att hon fött ett barn, men barnet var dött och ofullgånget. Husbonden Mattson kommer under tiden hem och han nekar lika ihärdigt som hon till det inträffade och säger sig inte kunna vara fader till något barn om det inte var avlat efter mikaelitiden. Katarina bekräftar detta och säger att hon inte haft umgänge med någon annan mansperson under året. På fråga om var fostret gömts svarar hon att hon inlindat det och lagt ut det i snön för att hon senare när vädret tillät skulle kunna forsla det till kyrkogården. Hon pekade ut det exakta stället, där det inte fanns någonting att hitta.[248] Barnmorskeundersökningen visar att hon har mjölk i brösten och sådant avslag som barnaföderskor brukar ha. Om Katarina bara varit i graviditetens fjärde månad som paret påstod skulle hon inte ha haft mjölk i brösten. Detta förklarar Katarina med att hon ibland lånat ut brösten till främmande barn efter sitt eget barns död (drygt ett år tidigare). Katarina häktas och genomgår två rannsakningar. Hon läkarundersöks och vittnen har sitt att berätta. Allt slutar emellertid ganska bra för henne.

[247] Burträsk Tlg HR: 18620221 och 18620221

[248] Man söker länge och spekulerar i om det är något djur (varg, räv eller hund) som dragit bort fostret, men någon vet här upplysa om att några sådana spår inte funnits i närheten den sista tiden.

Hon frikänns för tilltalet om barnamord eller fosters läggande å lönn, eftersom fostret inte kunnat hittas och eftersom bedömningen om graviditetens längd inte gick att fastställa i efterhand. Däremot döms hon för lägersmålet att plikta två daler till Burträsk sockenkyrka eller i avsaknad av pengar till att avtjäna den summan med arbete till samma kyrka. Gustaf Mattsson döms för sitt lägersmål till en betydligt mer kännbar summa. Enligt missgärningsbalken 1734[249] skulle den husbonde som lägrade sin tjänstepiga böta dubbelt. Detta gällde oavsett om det gällde hor eller lönskaläge.[250] Gustaf Mattssons dryga böter avskräckte honom tydligen från fler utomäktenskapliga barn. Han gifte sig i stället med sin piga Katarina och de fick tillsammans flera levande inomäktenskapliga barn. [251]

7.6.2 Anders och Anna-Greta

Anna-Greta bodde tillsammans med inhysemannen Anders Wallström.[252] Han hade tidigare varit gift med Anna-Gretas syster som nu var avliden. Hon kom till huset som piga, men kom snart att även handha en hustrus alla plikter. Detta resulterade i en graviditet och barnet föddes hemma i stugan i närvaro av både mor och far. Wallström var fattig och hade även försörjningsbörda för de barn som föddes under äktenskapet med Anna-Gretas syster. Därför var graviditeten inte särskilt önskad hos någon av dem.

När barnet föddes biträdde Wallström genom att ta emot barnet och han klippte även av navelsträngen och höll barnet en stund i händerna. Anna-

[249] Missgärningsbalken 1734 cap. 53 § 4

[250] Bötessumman stämmer ändå inte, eftersom han borde ha betalat 8 Daler med dubbla lönskalägesböter, men det beror till största säkerhet på att 1734 års missgärningsbalks 4:e § inte uppdaterats vilket övriga paragrafer kring lönskaläge hade gjorts. Böterna var ursrpungligen i 1734 års missgärningsbalk §1 10 Daler för mannen och 5 Daler för kvinnan vid lönskaläge. I detta fall dömdes Mattsson till 20 Daler för lönskaläge med sin piga och dessutom 4 Daler för vanligt lönskaläge. Böternas storlek berodde inte på att brottet upprepats (två barn) eftersom missgärningsbalken 1734 §5 säger att är flera barn avlade med samma kvinna och ingen rättegång följt mellan barnafödslarna så är bötesbeloppen samma som vid ett lönskaläge. Obs! Stavningen av lönskaläge – lömskaläge är inte konsekvent i handlingarna. Lönskaläge tycks dock vara den officiella termen eftersom den återfinns i lagtexten.

[251] År 1880 uppges i folkräkningen att paret har fyra barn. Eva Gustafva född 1863, Gustaf Albert född 1864, Anna Albertina född 1872 och Johan Adrian född 1877

[252] Skellefteå tingslags Häradsrätt, 1852, 54,55. A1b:8, 040310

Greta bad honom kväva barnet, som de hade talat om tidigare. Han ville inte göra det utan räckte istället barnet till Anna-Greta med uppmaningen att om hon verkligen ville döda barnet så fick hon göra det själv. Wallström berättar vidare att han lagt barnet under en fäll i Anna-Gretas säng och sedan lämnat rummet. Wallström säger också att han ville hämta en kvinna i byn som biträde vid förlossningen men att han hindrats från att göra detta av Anna-Greta. Nästa gång han kommer in i rummet är barnet dött och han lägger det då i en kista som fanns i rummet. I två dygn gömde de kistan inomhus innan de förmådde göra sig av med kvarlevorna. Wallström drog då ihop ris på ett gärde i närheten och började elda och sedan eldades kistan upp tillsammans med riset. Ytterligare tre och en halv vecka senare transporterades de få kvarlevorna till likheden på kyrkogården och grävdes ner där.

Anna-Greta berättar i rannsakningen om att beslutet att döda barnet hade fattats av dem gemensamt långt innan det föddes. Förlossningstillfället beskrivs på samma sätt som Wallström gjort. Det framkommer också att Wallström varit mera tveksam till barnamordet än Anna-Greta själv. Han hade vid vissa tillfällen avrått henne och han hade även velat skaffa biträde vid förlossningen. I rannsakningen finns ingen medicinsk bevisning om barnets dödssätt då kvarlevorna varit för förstörda för någon regelrätt obduktion. Det enda som egentligen kunde konstateras var att benresterna kom från ett spädbarn. Trots det väljer häradsrätten i det här fallet att sätta full tilltro till bekännelserna. Kanske beror det på att de i detta fall är två personer och att utsagorna sammanfaller. Deras vittnesmål och erkännanden gav dem inte desto mindre en hård dom, åtminstone för Anna-Gretas del.

Anna- Greta Olofsdotter dömdes för lägersmålet med sin svåger till 21 dagars fängelse vid vatten och bröd samt att plikta två daler silvermynt till församlingens kyrka och dessutom genomgå uppenbar kyrkoplikt. För barnamordet dömdes hon dessutom av häradsrätten till att mista sitt liv genom halshuggning och å båle brännas. Hovrätten fastställde dödsdomen men Kungl. Majestät mildrade utslaget till fem års tukthusarbete. Hon sändes till Norrmalms kvinnofängelse och skrevs in där den 21 april 1855. Hon uppges vara uppvuxen i Degerbyn i Skellefteå socken, dotter till en hemmansägare och före detta piga. Två gånger under sin fängelsetid straffas hon internt, båda gångerna för onödigt prat. Anna-Greta dör ett år senare på Norrmalms korrektionsanläggning i september 1856.

När det gäller Wallström var domstolarna fullständigt oeniga om lämplig påföljd. Häradsrätten bedömer att han i första hand visat uraktlåtenhet (passivitet) att hindra barnamordet. Han borde ha insett följderna av vad som skulle hända när han räckte barnet till Anna-Greta och istället försökt förhindra att hon kvävde barnet. Sedan var han medverkande vid döljandet av det döda barnet. Han döms av häradsrätten att plikta fyra daler silvermynt till församlingens kyrka för lägersmålet, 24 dagars fängelse vid vatten och bröd samt enskild skrift. Dessutom skulle han för mindre delaktighet i barnamordet plikta med 28 dagars fängelse vid vatten och bröd samt enskild skrift. Men domstolen åberopar också ett lagrum där möjligheten finns att sammanlägga de två straffen och han straffas slutligen med 28 dagars fängelse vid vatten och bröd, böter och enskild skrift för båda brotten. I hovrätten bedöms hans del i brottet som mycket allvarligare och de dömer honom till döden. Kungl. Maj:t slutligen mildrar utslaget till fem års arbete på fästning. Wallström överlever sin fängelsetid och 1870 är han skriven i byn Wallen i Lövångers församling som inhysesboende. [253]

7.6.3 Änkan Anna-Lovisa och dagakarlen Gustaf Tafvelin

Även paret Olofsdotter och Tafvelin sammanlevde innan barnet föddes.[254] Anna-Lovisa var änka efter en bonde och Gustaf Pehrsson Tafvelin var änkling. Han hade arbetat på många ställen och bland annat nio år vid Baggböle sågverk. Den nionde juli 1851 när barnet föddes hade Gustaf Tafvelin kommit hem till huset vid 10-tiden på förmiddagen och lagt sig för att vila. Han hade klivit upp ungefär två på eftermiddagen och då begett sig iväg hemifrån. Anna-Lovisa hade vid den tiden börjat känna förlossningssmärtor och hon berättar att Tafvelin då gett sig iväg ut för att anskaffa brännvin ”såsom stärkningsmedel” efter förlossningen. Gustaf berättar själv att visst hade han begett sig till Baggböle vid den nämnda tiden, men hans ärende hade varit ett annat. Han skulle nämligen ”samspråka med Jan Larsson om inredning af en byggning”. Han säger sig inte heller ha märkt något av änkans illamående innan han gick hemifrån. Senare på kvällen hade han kommit hem och hade inte heller då märkt något. Morgonen därpå hade han rest till staden för att köpa ”födoäm-

[253] www.arkion.se
Wallström är född 1802 och han finns även kvar som inhysesman i folkräkningen 1880 och är då 78 år.
[254] Umeå Tlg Hr 1850-59; 18510717, 18510806, 18510816

nen". Några vittnen hade (i sina vittnesmål) angett att han skulle ha köpt kvicksilver vid olika tillfällen men även det förnekades bestämt.[255] Gustaf Tafvelin hade inte ens haft olovligt umgänge med änkan Olofsdotter utan han hade bott hos henne för att hon varit "så behändig mot honom".

Åklagaren Ruthberg hade inte lyckats finna det ställe där Tafvelin köpt kvicksilvret, men kallade istället vittnen som hade kännedom om saken. En granne, Johan Persson, kan då berätta att en gång när han besökt paret och druckit kaffe hos dem så hade Tafvelin tagit fram en mindre flaska innehållande kvicksilver och överräckt flaskan till änkan. En annan granne kan berätta att han sökt paret samma kväll som barnet föddes, men blivit hindrad av Tafvelin att komma in i huset under förevändning att man hade sjukdom i huset. Grannen Maja Stina Nilsdotter hade dagen därpå sett Tafvelin gå från änkan Olofsdotters hus bärande en väska och en täljyxa. Han hade varit borta i ungefär två timmar och gått en underlig omväg över vittnets ägor. Tafvelin hade svårt att hålla sig stilla och tyst under rannsakningen och man fann att han vid rannsakningstillfället var "rörd av starka drycker". Åklagaren yrkade att han skulle ställas till ansvar för fylleri inför rätten varefter rannsakningen uppsköts till ett senare tillfälle.

Vid detta senare rannsakningstillfälle kan man visa att Tafvelin verkligen köpt kvicksilver. Denna gång berättar också Anna-Lovisa att Gustaf Tafvelin varit med vid förlossningen och att han även räckt henne en sax för att klippa av navelsträngen. Hon är förtvivlad och gråter under sitt vittnesmål och säger att hon "förgäves bönfallit" Tafvelin att kalla på ett biträde vid förlossningen. När barnet var fött hade hon sett att det levde, men barnet hade inte skrikit. Tafvelin hade då aktivt uppmanat henne att strypa det. Hon hade gjort det och sedan räckt barnet till honom. Han hade då burit det döda barnet in i kammaren. Gustaf Tafvelin nekade till alla dess påståenden och han tilltalades "för sin fräckhet" att förneka även det han visste var sant. Anna-Lovisa vädjade till honom under tårar att bekänna sin del i det hela, men utan resultat. Till slut medgav han att han kanske hade räckt henne en sax, men att han inte visste vad den skulle användas till. Flera vittnen framträder i rannsakningen, men eftersom

[255] Det framkommer under rannsakningen att Anna-Lovisa under graviditeten vid upprepade tillfällen använt kvicksilver för att försöka fördriva fostret.

händelseförloppet ännu inte gick att klarlägga helt måste man uppskjuta rannsakningen ännu en gång.

Vid den sista rannsakningen framkommer än tydligare Gustaf Tafvelins del i barnamordet. Han hade köpt kvicksilvret och uppmanat henne att använda det och han hade också varit delaktig vid förlossningen och i att gömma barnet. Först hade han burit det döda barnet in i en kammare och sedan hade han tagit upp en golvplanka och gömt barnet under golvet, där man också hittade det efter Anna-Lovisas erkännande. Det inlindade döda barnet var en fullgången flicka, med tydliga blåmärken på halsen och obduktionsutlåtandet fastställer att barnet verkligen levat och andats men blivit strypt. Anna-Lovisa dömdes för uppsåtligt barnamord till att mista livet genom halshuggning och å båle brännas.

Gustaf Tafvelin dömdes för att han inför rätten varit berusad och man kan även bevisa att han köpt kvicksilvret för ändamålet att fördriva fostret. Han anses även ha medverkat i att dölja Anna-Lovisas havandeskap. Dessutom har han varit behjälplig när det gällt att dölja barnamordet genom att bryta upp plankan i golvet och gömma fostret. Han döms för fylleri att böta sex Rd 25 shillingbanco, samt för enskilt hor[256] 26 Rd och enskild skrift i Umeå landskyrka och i brist på pengar avsitta 24 dagars fängelse vid vatten och bröd. Slutligen dömdes Tafvelin för delaktighet i barnamordet till tre års tukthusarbete.

Båda domarna underställs Svea Hovrätt som mildrar Gustafs straff till två års straffarbete och Kungl. Maj:t gör sedan samma bedömning. Anna-Lovisas dödsdom fastställs däremot i Svea Hovrätt varför hon överklagar till Kunglig Majestät med en nådeansökan.

Böneskrift

Stormäktige, Allernådigeste Konung!

1852 den 26e Januari

[256] Anders Gustaf Perhsson Tafvelin hade 1837 gift sig med änkan Greta Andersdotter. Hon dog i slutet av 1850. Därför inser HR att barnet med Anna-Lovisa tillkommit under hustruns levnad.

> Med bifogande af Eders Kunglig Majestät och Rikets Svea Hof Rätts den 27e sislidene October gifna Utslag, hvarigenom jag blifvit dömd att för barnamord, mista lifvet genom halshuggning får jag härmed i djupaste underdånighet anhålla att af gunst och nåd varda från sagda dödsstraff förskonad och att få detsamma till högsta kroppsstraff omvandladt.
>
> Anna-Lovisa Olofsdotter, Brännland, Umeå Socken
>
> Underdånigt skrivet af V. Degerman, Landskanslist.

Anna-Lovisas böneskrift är kort och allmänt hållen. Inga argument framförs utan endast att hon önskar få straffet omvandlat. Hon har inte heller skrivit själv och den som i detta fall skrivit är landskanslist och troligen inte alltför engagerad i hennes fall. Men hon får sitt dödsstraff ändrat och döms i stället till sex års tukthusarbete. När hon skrivs in på Norrmalms korrektionsanläggning uppges hon vara 40 år gammal och änka. Hennes far var torpare och hennes man förgångsman. Hon har alltså levt under fattiga förhållanden i hela sitt liv. Anna-Lovisa hinner bara avtjäna knappt ett år av straffarbetstiden när hon i april 1853 dör av diarrhe.

7.7 Tre par med olika villkor

Tre olika samboförhållanden i 1800-talets Västerbotten har beskrivits kortfattat. Vi har mött kronobonden Gustaf Mattson och hans piga Katharina i Nya Risliden, inhysemannen Anders Wallström och hans svägerska i Vallen, och slutligen dagakarlen, drängen och före detta sågverksarbetaren Gustaf Tafvelin och änkan Anna-Lovisa i Brännland.

Männen uppträder mycket olika inför rätta och de döms också till helt olika straff. Lindrigast kommer Mattson undan. Han döms bara för sitt lägersmål med pigan och ska plikta med böter och enskild skrift. Wallström och Tafvelin får däremot båda skaka galler för delaktighet i barnamord. Hur ska nu dessa barnamord förstås, mot bakgrund av att paren levde tillsammans? Varför var inte paren gifta eller kunde de inte ha övervägt den möjligheten?

7.7.1 Mattsson och hans piga

Pigan Katharina Andersdotter var bara nitton år när hon kom till Mattssons hushåll i Nya Risliden. Hon hade tidigare tjänat piga på andra ställen och hon var dotter till en kronobonde. I rannsakningshandlingarna beskrivs hon som blek, sjuk och med svag kroppsbyggnad. Hon hade varit mycket sjuk under vintern och var en liten och kortväxt person. Paret inledde ganska snart ett sexuellt förhållande, vilket i och för sig inte var förvånande. I hushållet fanns bara Mattson och hans piga vilket måste ha utgjort en frestelse när de levde så nära inpå varandra. Hon blev snart med barn och hon födde barnet medan hon bodde kvar i hushållet. Varför gifte sig inte Mattsson med henne redan då? Och varför valde Katharina att stanna i hushållet efter det första barnets död?

Det vanligaste var trots allt att par levde samman i äktenskap och att fäderna tog ansvar för sina barn. Naturligtvis kan det finnas många förklaringar till att så inte skedde, men vissa syns mer troliga i detta fall. Dels kan Mattsson ha varit en sådan person som inte ville ha myndigheternas och prästernas tillåtelse och välsignelse för varje tilltag i sitt liv. Det var kanske inte alltför vanligt med sådana förhållningssätt, men att de förekom är troligt. I dessa trakter var människorna vana vid hårt arbete och att klara sig själva vilket kan ha bidragit till egna, mer individuella värderingar. En annan förklaring till att de inte gifte sig redan när hon väntade sitt första barn kan vara att Mattsson hade andra planer för sin framtid. Bland dessa hårt arbetande inlandsbönder fanns drömmen om en stark, klok och vacker arbetskamrat. En kvinna i samma ålder som han och som kunde klara de påfrestningar som livet innebar.[257] Samtidigt bröts inte förhållandet med pigan utan hon blev med barn igen och denna gång blev de misstänkta för barnamord.

I rannsakningen framträdde vittnen som sett att Katharina under sommaren varit illamående och kräkts under slåttertiden. Ett annat vittne intygar att hon under ett besök hos dem senare under hösten också mått illa. Rätten väljer dock att bortse från alla vittnesmål som skulle kunna styrka att graviditeten var längre gången än vad paret Mattsson påstod. De hävdade

[257] Gustaf Mattsson var född 1828 och Catharina Andersdotter 1840. Åldersskillnaden var inte väldigt stor, men Catharina var fortfarande vid rannsakningen bara 22 år och Gustaf 34 år.

båda att barnet var avlat tidigast vid mikalelitid, vilket skulle innebära att hon bara varit i graviditetens fjärde månad när barnet föddes och att det därmed var att betrakta som ett missfall. Läkarbesiktningen av Catharina visade att hon hade mjölk i brösten och att hon hade avslag som förlösta kvinnor brukar ha. Men mjölken förklarades med att hon brukat amma andras barn och att detta skett också efter hennes eget barns död. Övriga kroppsliga tecknen upptog inte rättens intresse. Vittnesmål och läkarintyg kunde alltså inte fälla paret för barnamord när det inte fanns något foster att obducera och deras läge förstärktes av att båda var så samstämmiga i sina vittnesmål i rätten.

Vad hände då egentligen? Ja, där vet vi lika lite som häradsrätten gjorde år 1862. Den version som paret lämnade kan vara sann och de vittnen som framträdde kan ha varit påverkade av att de redan hade en bild klar över hur paret levde. Omgivningen hade säkert reagerat redan vid det första barnets födelse och efter det tolkades och övertolkades säkert många signaler från paret. Å andra sidan kan det lika gärna ha varit vittnena som hade rätt och att paret faktiskt genomfört ett barnamord och gjort sig av med fostret. Idag är det inte intressant för oss att veta hur det egentligen förhöll sig. Intressant är däremot att när fostret saknas och de inblandade är samstämmiga förmår inte ens läkarintyg och vittnesmål fälla de tilltalade.

7.7. 2 Inhysemannen Wallström och hans svägerska

Anna-Greta Olofsdotter flyttar till systerns hushåll efter hennes död och inleder ett förhållande med svågern Anders Wallström. Han är inhyseman och torpare, vilket innebär att han inte har någon självständig hushållning utan är beroende av andras välvilja. Redan under graviditeten planeras barnamordet som de också genomför. Men när barnet väl är fött tvekar Wallström och säger till Anna-Greta att ska barnet dödas så får hon göra det själv. Han ville också hämta ett biträde till förlossningen, men Anna-Greta hindrar honom. Varför är Anna-Greta så angelägen om att barnamordet verkligen genomförs? Och varför är det mannen i det här fallet som tvekar?

Positionerna är annorlunda i det här hushållet. Anna-Greta är frisk och ung, hon kan ta en annan tjänst när hon ser att familjen börjar klara sig,

medan Wallströms framtidsutsikter är sämre. Han är inhyseman och har minderåriga barn att ta hand om. Ett framtida scenario med Anna-Greta boende kvar hos honom vore nog att föredra i jämförelse med ensamheten. Anna-Greta däremot tänkte sig kanske en annan framtid, med en annan man och ville därför inte ha några band till den tidigare svågern.

7.7.3 Den före detta sågverksarbetaren Tafvelin och änkan Olofsdotter

Slutligen framträder i detta sista samboförhållande ytterligare ett scenario. Änkan Anna-Lovisa Olofsdotter hade varit fattig i hela sitt liv och de två barn hon fött hade båda dött före ett års ålder. Hon var nu 40 år och även om förhållandet med Tafvelin var flyktigt och otryggt var hon den som tvekade att verkligen genomföra barnamordet. Hon bad Tafvelin skaffa ett biträde till förlossningen, men han nekade. Han uppmanade henne i omedelbar anslutning till barnets födelse att kväva det. Under graviditeten hade hon vid flera tillfällen druckit det kvicksilver han skaffat hem för att försöka fördriva fostret. Varför var Gustaf Tafvelin så pådrivande och bestämd när det gällde barnamordet och varför accepterade Anna-Lovisa hans planer hela tiden?

Gustaf Tafvelin var när detta hände redan 54 år, och hade arbetat hårt i hela sitt liv. Han hade redan påbörjat en form av utslussning från det dagliga slitet genom att numera kalla sig dagakarl och ta tillfälliga arbeten där sådana bjöds. Han hade starka kopplingar till sin tidigare arbetsplats i Baggböle och verkade ofta umgås med vänner där. De pengar han tjänade verkar i första hand ha gått till alkohol och han är rusig i både rätten och den kvällen när Anna-Lovisa fött sitt barn. Han är inte heller någon särskilt trofast man då kvinnliga vittnen framträder som fått besök av Tafvelin. Hans ärende hos kvinnorna hade varit att finna något nytt ställe att bo på. I rätten har han mycket svårt att komma fram med sanningen och Anna-Lovisa måste ha känt en dubbel förödmjukelse inför hans ständiga förnekanden.
Anna-Lovisa hade en mera kluven inställning till barnet som kanske kunde ha blivit både en belastning och ett framtida sällskap. Hon hade redan förlorat två barn och sin tidigare man och även om hon inte litade på Gustaf Tafvelin måste hon ändå ha haft känslomässiga bindningar till honom eftersom han fick bo kvar. I det här fallet är både Anna-Lovisas tvekan

och Gustaf Tafvelins beslutsamhet lätta att förstå. Han ville ha kvar sin frihet som han säkert ansåg sig ha förtjänat och hon kanske upplevde hemmet tomt när han var borta. I rannsakningarna faller skulden alltmer på honom och man menar att utan hans påverkan hade barnamordet aldrig skett.

7.8 Skammen

Att bli ställd inför rätta för barnamord var en stor skam. Kvinnornas mest intima delar blottlades genom redovisningen av de kroppsliga undersökningarna och alla närgångna vittnesmål. Redan att föda ett oäkta barn var skamligt. Vad skämdes de då mest för? Var det för att de brutit mot kristna normer och värderingar? Var det för att de levt i synd och varit oansvariga? Var det för att de inte kunde försörja sitt barn?

De kvinnor som vi studerat här levde tillsammans med män och de tilltalades också inför rätta som två ansvariga för brottet. Detta bör ha minskat den enskilda kvinnans utsatthet. Barnafadern var känd och var även han misstänkt för brott. De delade därmed en utsatt position. Ansvaret för det skedda var inte bara hennes utan nu fanns en annan ansvarig person som enligt rätten och den allmänna meningen borde ha tagit ansvar för förhållandet på ett annat och bättre sätt. Ann-Sofi Ohlander (Kälvemark) menade, som framgått, att den utomäktenskapliga sexualiteten i sig självt inte var särskilt stigmatiserande under 1800-talet. Man gifte sig inte för att man väntade barn, man väntade barn för att man skulle gifta sig. Kaijus Ervasti har liknande förklaringar till sitt finska material. Barnamorden var mest frekventa i de tidigt industrialiserade sydvästra Finland, där även illegitimiteten hög. Det borde innebära att sexualiteten i sig inte var det mest stigmatiserande utan däremot kvinnans utsatta sociala och ekonomiska situation. Jonas Frykman däremot pekar på och synliggör de stora svårigheter som lokalsamhällets sociala stämplar kunde ge. Finns det nu i de fall som presenterats nycklar till förståelse av skammen och vad den är relaterad till?

Ulrika Andersdotter är kanske den som synliggör skammen på det tydligaste sättet. Hon vågar inte prata i rätten, hon tittar ner och vänder sig bort och den största delen av de båda inledande förhandlingarna får åkla-

garen ägna åt att försöka få henne att ens tala. Han samtalar med henne om allmänna saker och så småningom börjar hon nicka och ge korta svar. Hennes versioner om händelseförloppet ändras också flera gånger. Hon vill till en början inte ens erkänna att hon har varit nära någon man. Sedan, när det till slut är omöjligt att neka till detta, så uppfinner hon en lägersman. Först efter stora påtryckningar erkänner hon den rätta faderns namn,men menar sig inte ens ha varit medveten om något lägersmål. Det måste ha skett när hon sov. Donald L. Nathanson beskriver i: *Shame and Pride*, hur känslor inte bara påverkar hur vi känner oss utan på ett direkt sätt också påverkar vår självbild.[258] Ulrika är inte bara blyg, hon verkar närmast skräckslagen. Hon beskrivs i protokollet som fullständigt orörlig och hon svarar inte alls på några frågor under den första delen av förhöret. När hon slutligen meddelar något är det otydligt och vagt. Ulrika förnekar all inblandning i den sexuella akt som gav upphov till barnet. Enligt Nathanson är förnekelse en av de försvarsmekanismer som finns mot skam. Att förneka egna beteendemönster är lite som att ljuga för sig själv, menar han och menar vidare att förnekelse kan vara en vanlig skamstrategi för att dölja tillkortakommanden. Barn som växer upp i avsaknad av förbehållslös kärlek och med stora krav kan i ohållbara situationer välja att se sig själv som den felande länken istället för att se sina föräldrar som felande. Strategin kan fungera i barndomen, men för att kunna behålla strategin i längden krävs livslögner och ett tillägnande av en falsk identitet. Förnekelse är en strategi som döljer stor smärta och Nathanson menar att i mötet med förnekande individer möter man personer som exponerats för stor skam under kritiska perioder av uppväxten. Mönster av förnekelse är också svåra att bryta enligt Nathanson. I Ulrikas fall är det inte känt om hon exponerats för tidig skam och ingenting sägs heller om varför hon hela tiden förnekade sin sexuella handling. Barnamordet framstår som mindre skamfyllt än det samlag som åstadkom barnet. Ulrikas barndomshem beskrivs av alla vittnen som bra. Föräldrarna är väl kända, Ulrika har alltid varit glad och trevlig och i huset har alltid rått sämja. Men upprätthållandet av ett ”perfekt” hem hade kanske ett pris. Kanske hade Ulrika samlat sin skam i en enda stor förnekelse som inte blev synlig förrän vid rannsakningen.

[258] Nathanson, Donald. L, *Shame and Pride – affect, sex, and the birth of the self*, W.W. Norton & Company, New York, London, 1994

Anna-Charlotta Nilsdotter med sina dåliga erfarenheter från två graviditeter bekänner allt. Hon berättar både om barnamordet och om den förnedring hon utstått under graviditeten. Anna-Charlotta möttes av okvädningsord och utskällning när hon berättade för den änkling som hon haft ett sexuellt förhållande med att hon var gravid.[259] Under ”utgjutande af bittra tårar” erkänner hon sitt brott och berättar att hon dolt graviditeten för alla utom för barnafadern. Hon hade inte planerat att döda barnet utan tanken hade kommit över henne under förlossningen. Orsaken till att hon dolt sitt havandeskap var istället den att hon mindes den ”svåra smälek” hon hade mött förra gången hon var gravid. Barnet föddes utomhus i skarp köld den 29:e december och barnamordet upptäcktes omedelbart när hon kom in i stugan igen för att värma sig. Händerna var blodiga och hennes husmor började genast undersöka saken. De blodiga händerna, hennes omedelbara erkännande, hennes risktagande med sitt eget liv vid förlossningen visar att Anna Charlottas situation var ohållbar. Hon hade upplevt smälek vid den första graviditeten och denna hade varit så obehaglig att hon nu valde att dölja sin graviditet och när hon ändå berättar för barnafadern om sin situation bemötte han henne med otidigheter. Anna-Charlotta ljuger inte, men väljer att istället för att förneka det inträffade bestraffa sig själv. Självbestraffning är en annan strategi för att undkomma skam, enligt Nathanson. Kronisk skam och offertänkande tenderar att permanenta sociala situationer och identiteter. Anna-Charlotta hade redan vid sin första graviditet upplevt stor smälek och detta upprepas nu vid hennes andra graviditet. Hon riskerar sitt liv vid förlossningen för att sedan omedelbart avslöja vad hon gjort. Genom att ta sin skuld undviks konflikter, men medaljens baksida är, enligt Nathanson, att mönstren är svåra att bryta.

I många fall efterfrågas eller uppges ingen barnafader. Vilka är då de kvinnor som inte uppger någon barnafader? De säger att de inte berättat för någon om graviditeten, inte ens för barnets far. Är detta verkligen sant? Eller försökte de genom att hemlighålla hans identitet skydda sig mot ytterligare förnedring. Genom osynliggörande och genom att inte ha några anspråk blir skammen mindre. Donald Nathanson menar att osynliggörandet ackompanjeras av känslor som resignation och isolering. Om den här typen av skamstrategi ska brytas måste förnedringssituationen synliggöras och mötas med förståelse. Kvinnorna som inför rätten förne-

[259] Umeå TLG HR: 1850-59, A1b:8, 18590126

kar att fadern blivit informerad kanske i vissa fall inte ville offentliggöra sin förnedring utan hade, redan innan rannsakningen, ja kanske redan innan de begick barnamordet, resignerat. Utomäktenskaplig sexualitet är en sak, att bli utnyttjad, övergiven och förnedrad en annan sak. Genom att säga att barnafadern inte var informerad kunde de behålla åtminstone ett uns av sin heder. De kunde framstå som de som aktivt valt bort både mannen och barnet. De kunde också framstå som de som tagit ansvar för ohållbara relationer. Visst förekom scenariot att kvinnan tog ansvaret för graviditeten genom att ingenting berätta och genom att sedan göra sig av med barnet. Barnafadern var kanske gift och någon fortsättning av relationen var inte att tänka på. Det fanns även många män utan möjlighet till ett självständigt liv som familjeförsörjare. Men utanför dessa grupper är jag övertygad om att fler fäder än vad som anges i rannsakningarna hade fått information om men förnekat barnet. Kanske var det bara de modigaste kvinnorna som vågade berätta om detta i rätten, som vågade offentliggöra den kränkning de utstått. Andra kanske hade mött liknande öden, men var tysta. Att framstå som den som valt bort är bättre än att framstå som den som blivit bortvald. Skammen gällde alltså inte i första hand sexualiteten i sig utan att ha blivit försatt i ett maktlöst tillstånd. Maktlösheten bestod i att inte kunna ta ansvar för barnet och att sakna partner i den utsatta situationen.

7.9 Sammanfattning

Relationen till barnens fäder är av central betydelse när det gäller att förstå barnamorden och dess orsaker. Anna-Gretas relation till inhysesmannen Anders Wallström utgör ett exempel på att relationerna inte alltid var önskade av kvinnorna. Hennes svåger hade flera barn i boet och levde inhyses i ett fullständigt beroende av andra. Anna-Greta var den mest pådrivande av de två att barnamordet verkligen skulle genomföras och troligen hade det att göra med barnafaderns låga sociala status.

Många kvinnor säger under rannsakningen att de inte berättat något för barnafadern. Det är möjligt att i denna grupp döljer sig kvinnor som berättat för barnafadern om det väntade barnet, men att de fått ett så dåligt bemötande att de väljer att i efterhand förneka händelsen. I de fallen väljer de att framstå som om de aktivt valt bort relationen, vilket Anna-Greta i fallet ovan gjorde. Men i den gruppen som ingenting berättat finns troli-

gen också Anna-Gretas medsystrar. De väntade på någon annan, något annat och de såg en annan framtid för sig själva än den framtid de skulle få med denna barnafader.

I andra fall uppges en barnafader och om det skedde före 1855, när den utomäktenskapliga sexualiteten (helt) avkriminaliserades, ställdes även mannen inför rätta. Han tilltalades dock sällan för någon medverkan till barnamordet utan fälldes oftast för lönskaläge eller enkelt hor. Efter 1855 fanns inte längre någon anledning att instämma fäderna i rätten om de inte misstänktes ha någon delaktighet i brottet. När fäderna förnekade sexuellt umgänge med kvinnan friades han oftast. Det krävdes två samstämmiga vittnesmål för att fälla honom mot hans nekande.

Skam och vanära uppgavs redan under 1700-talet vara en huvudorsak till barnamorden. Skam, vanära och blygsel tillsammans med de bekymmer som kvinnan hade att uppfostra och föda sitt barn. Samtidigt finns en hel del forskning som pekar mot att utomäktenskapligheten i sig inte var särskilt stigmatiserande. De kvinnor som ställdes inför rätta för barnamord uppger ofta skam och vanära som skäl till brottet när de ges tillfälle att yttra sig om motiv till mordet, men vad var då den största anledningen till skam? Här har antagandet gjorts att utomäktenskapligheten i sig inte utgjorde den grunden utan det maktlösa tillstånd kvinnan försattes i var istället den största anledningen till skam. När barnafadern vägrade ta ansvar för relationen och sin avkomma stod kvinnan ofta utan utväg. Maktlöshet i kombination med oförstående omgivningar kunde driva kvinnorna till handlingar som de inte ens själva planerat eller velat, som i Anna-Charlotta Nilsdotters fall.

Den bestående bilden av rannsakningsprotokollen är att fäderna lyser med sin frånvaro. Ibland ställs inte ens någon fråga till kvinnan om vem som är barnets far, vilket kan ha berott på att kvinnan bett om sekretess. Ytterligare en tolkning, som för att bekräftas skulle kräva ytterligare forskning, är att kvinnor i samhällets understa skikt inte ens gavs möjlighet att ange barnafader eftersom rätten i förväg insåg att kvinnan skulle vara chanslös vid en prövning. Barnafäder som liksom Mattsson, Tafvelin och Wallström levde tillsammans med kvinnan utgör undantag bland fallen. Här har de dock fått ett relativt stort utrymme eftersom de fallen synliggör barnafadern likaväl som modern.

8. ANMÄLAN

Nästan all typ av brottslighet kräver allmänhetens medverkan för att kunna klaras upp. Så är fallet även idag, trots avancerad teknik vid brottsutredningar. Ett brott måste för det första anmälas eller på annat sätt komma till myndigheternas kännedom för att någon undersökning ska inledas och för det andra måste brottet vara av den karaktären att det även i myndigheternas ögon är att betrakta som brottslig handling. Denna princip är av central betydelse för individens rättssäkerhet.[260] Vissa brott har nära nog alltid haft den karaktären, till exempel mord. Ett mord anses vara en allvarlig handling vilket verkar gälla oberoende av tid och rum (med undantag för krigssituationer och liknande). Men synen på de mindre allvarliga brotten förändras av naturliga skäl över tid.

När man idag läser dåtida rättsstatistik slås man av den mängd brottsrubriceringar som fanns. Brott upptäcktes och anmäldes i stor utsträckning och i rannsakningsprotokollen framkommer lokalsamhällets medverkan i brottets uppklarande. Bekännelsen av brottet ansågs central och därför var det inte ovanligt att kvinnans egen familj medverkade till att händelsen anmäldes och blev en offentlig angelägenhet. I detta kapitel vill jag ge en inblick i vem eller vilka som anmälde barnamorden. Först ska vi återvända till Cajsa Johanna och byn Ankarsund i Västerbottens län där barnamordet blev en angelägenhet för hela byn. Därefter granskas några fallbeskrivningar med fokus på anmälningarna. Anmälningsbenägenhet diskuteras sedan med utgångspunkt i tidigare forskning och brottsstatistik. Slutligen redovisas några händelseförlopp som avviker från de vanligast förekommande mönstren.

[260] Elwin, Göran, Heckscher, Sten; Nelson, Alvar, *Den första stenen – studiebok i kriminalpolitik*, Tidens förlag, Sthlm, 1979. Enligt författarna är den s.k. legalitetsprincipen något som första gången uttrycks i FN:s allmänna förklaring 1948 och därefter i 1950 europeiska konvention. Det här innebär dock inte, enligt min mening, att legalitetsprincipen inte skulle ha gällt under den period som här studeras. Med legalitetsprincipen avses; 1. Intet brott finns utan lag (inga i efterhand påkomna lagar efter förövade gärningar), 2. Intet straff får åläggas utan lag.
Dessa principer fanns inte uttryckta på 1800-talet men efter tillkomsten av 1734-års lag när Sveriges lagar för första gången samlades på ett ställe, får man nog anse att möjligheten till godtycklighet och efterkonstruktion bör ha varit liten.

8.1 Hela byns angelägenhet

Byn Ankarsund bestod endast av två hushåll, men i byn bodde ändå över 40 personer. Cajsa Johanna Johansdotter, som tidigare beskrivits, var piga i den byn och hon utsattes i samband med barnamordet för en mycket närgången granskning och utfrågning av kvinnorna i byn.[261] Att det rörde sig om ett barnamord misstänktes redan dagen efter det att händelsen ägt rum, men Cajsa Johanna nekade till att hon fött barn och menade istället att hon hade haft en ovanligt stor blodavgång. Byns kvinnor trodde inte på den förklaringen utan under den vecka som följde efter barnamordet var Cajsa Johanna ständigt påpassad och utfrågad. Hennes husmor företog också en kroppsbesiktning av henne i närvaro av två grannkvinnor. Kroppsbesiktningen innefattade bröstmjölkning, vilket var ett vanligt sätt att utreda om kvinnor fött barn. I Cajsa Johannas fall fanns mjölk i hennes bröst vilket gjorde kvinnorna ännu mera övertygade om att hon fött barn. Utfrågningen av henne skedde vid upprepade tillfällen eftersom det i protokollet framkommer att hon ”nekade hela tiden”.

Bevakningen av henne reser frågor kring orsaken av densamma. Trodde man att Cajsa Johanna gömt barnet någonstans och att det kanske levde? Att gömma och hålla ett levande barn hemligt bör ha varit nästan omöjligt, men kanske hände det att kvinnor inte vågade eller kunde döda sitt barn och samtidigt inte heller vågade visa upp det. Möjligen var detta en sådan situation Ankarsundskvinnorna hoppades kunna upptäcka. Den ständiga utfrågningen kan i ljuset av detta tolkas som oro och ett stort socialt engagemang, samtidigt som det kan tyckas vara utslag av överdriven nit eller ren nyfikenhet. Det är den tillresande modern som slutligen får Cajsa Johanna att bekänna att hon fött barn, men förutom modern är hela tiden husbondefolket och byns kvinnor involverade i utfrågningen. Samma kväll visar Cajsa Johanna var barnet lagts och man bär det döda barnet till huset. Husbonden kontaktar länsmannen som senare anländer till en i det närmaste färdigställd brottsutredning.

Det beskrivna scenariot var inte ovanligt. Brotten väckte uppmärksamhet och engagemang. Husbondefolk, föräldrar, grannar och andra vittnen pratade mycket sinsemellan och ville delta både i arbetet med att få fram bevisning och bekännelse. Vittnena ger dock sällan uttryck för någon

[261] Lycksele lappmarks Tlg HR, Urtima ting, 1855

större förståelse för kvinnan och hennes situation under rannsakningen. När det gäller graviditeten har omgivningen ingenting vetat, de har anat och förstått men inte haft visshet. Om de under graviditeten hade ställt frågor till kvinnan och fått nekande svar eliminerades deras ansvar. Kvinnan får ensam stå kvar med sin skam och sin skuld.

8.2 Sociala ansvarstagare utanför familjekretsen

Det var även mycket vanligt att anmälaren var anonym. I många fall inleds rannsakningshandlingarna med att länsmannen skriver att han har ”fått kännedom om” att något hänt eller att ett ”rykte kommit till länsmannens kännedom”. I sådana fall framkommer aldrig vem som anmält händelsen, men det troligaste är ändå att någon som står kvinnan nära anmäler. I Johanna Westerlunds fall är det kyrkvärden Samuel Jonsson som kontaktar länsmannen och han föredrar att göra det öppet.[262] Johanna Westerlund från Mångbyn i Lövångers härad hade en nära kontakt med kyrkan, dels genom sin far organisten Anders Westerlund och dels genom sitt eget arbete i församlingen. Hon hade när barnamordet uppdagades arbetat tre år i församlingen, men det framgår inte av rannsakningshandlingarna vad hon mer konkret arbetat med.[263] Det får emellertid anses troligt att kyrkan i Lövånger hade få anställda. I tabellverket framgår att jämte prästen och i förekommande fall hans familj fanns där oftast bara ett fåtal ytterligare anställda i de små församlingarna. Organisten, kyrkvärden och prästen var därigenom troligen väl insatta i varandras hemförhållanden.

Johannas graviditet hade länge orsakat rykten i bygden. Hon var trolovad och hennes tilltänkte make fick även han ta del av dessa liksom hennes föräldrar som vid flera tillfällen hört rykten om Johanna. Föräldrarna hade dock inte fäst någon större vikt vid dessa. Hur ska det förhållandet förstås? Var det för dem en så ofattbar situation att de inte kunde ta in obehagliga sanningar om sin dotter eller hade åklagaren Noring fog för sina misstankar att föräldrarna varit involverade i Johannas graviditet och barnamord?

[262] Lövångers Tlg HR: 1835–67, A1b:5
[263] Senare benämns hon piga i stamrullorna på Norrmalms centralfängelse. Det är troligt att det var denna typ av uppgift hon hade i församlingen.

Senare uppkommer även ryktet att Johanna gjort av med sitt barn men inte heller då reagerade föräldrarna, utan kyrkvärden och kollegan Samuel Jonsson blir alltså den som anmäler händelsen för länsman. Han deltar aktivt i hela rättsprocessen och är även pådrivande i brottsutredningen. När länsmannen Noring besöker Westerlunds hem finns Jonsson med som följeslagare och vittne. På samma sätt är han synlig vid Mångbyån när det lilla barnliket hittas. Jonsson tittade vid det tillfället närmare på barnet och kunde konstatera att det var en gosse som han tyckte såg fullgången ut. I rättegången framträder han som vittne och yttrar sig även en extra gång när det gäller just utseendet på barnet han undersökt. Hur ska då kyrkvärden och sockennämndsledamoten Samuel Jonssons engagemang i saken förstås? Var hans anmälan utslag av illvilja mot eller omsorg om Johanna och hennes familj eller var det helt enkelt så att hans engagemang i sockenstämman fordrade detta av honom? Svaren kan vara flera, men klart är att de rykten som uppstått skadade inte bara familjen utan även kyrkan. Hans sammantagna ansvar som kyrkvärd, närstående till familjen och sockenstämmoledamot medförde måhända att han kände sig tvungen att göra något för att få ett slut på allt pratande.

Johanna har enligt rätten ett ”temmeligen fördelaktigt utseende”. Det var inte särskilt vanligt med sådana kommentarer. Oftast beskrevs kvinnornas hårfärg, längd och kroppsbyggnad utan vare sig positiva eller negativa omdömen. Kunde kvinnors utseende vara en faktor som påverkade rätten i endera riktningen? Troligt var i alla fall att vackra kvinnor betraktades med mindre blida ögon av sina medsystrar eftersom de kunde upplevas som konkurrenter på den lokala äktenskapsarenan. Johannas förhållningssätt i rätten är inte heller av det vanliga slaget, hon visar inga känslor och hennes svar är korthuggna och rationella. Johanna vädjar inte till någon om medlidande och hon får inte heller något. Varför försöker inte Johanna förminska sitt brott och varför ger hon inte uttryck för ånger? Hennes bestämda svar ger snarare uttryck för att hon vill hålla rättegången kort och ta sitt ansvar. Men vad visste Johanna i den stunden om hur ansvaret skulle komma att se ut? Visste Johanna år 1845 att många benådades från sitt dödsstraff eller trodde hon när hon gav sin bekännelse att döden väntade?[264]

[264] Under den 40-årsperiod som studeras här behandlas endast ett barnamordsfall i Lövångers härad och det är Johanna Westerlunds fall. Någon täckande länstidning fanns inte heller i Västerbotten ännu, men möjligen ”visste” man ändå vad som utspelade sig på

I Johannas fall var föräldrarna relativt passiva och de hade inte mycket information att delge rätten. Hustru Westerlund vill till en början inte ens veta av något besök i hemmet av länsman utan hon säger till honom att de rykten som varit i omlopp har varit helt ogrundade. Ville hon med detta agerande skydda sin dotter eller kunde hon ha varit förblindad av sin tro på Johanna som ofelbar? Hennes passivitet ansätts ovanligt hårt av åklagaren vilken menade att hon som hade så stor erfarenhet av barn och förlossningar borde ha sett och anat något. Bekännelsen av brottet ansågs ofta som så viktig att föräldrar, syskon och anhöriga på ett direkt sätt inte sällan gjorde sitt bästa för att medverka till brottets uppklarande, men Johannas föräldrar vet ingenting alls trots att hon levat och bott under samma tak. Kanske hade i detta fall familjens anseende högre prioritet än uppdagandet av brottet, eller alternativt; kunde familjens anseende och den blinda tron på dottern som ofelbar varit de skygglappar som gjorde att de faktiskt ingenting förstått. Istället reagerar kyrkvärden, sockenstämmoledamoten och kollegan Samuel Jonsson. Han var den som startade hela processen genom sin anmälan, han finns med vid det inledande förhöret, han hör Johannas bekännelse och han finns även med vid Mångbyån när draggningen efter fostret sker. Dessutom deltar han aktivt i rannsakningen och slutligen erbjuder han sig att hålla Johanna i säkert förvar (i sitt hem) till dess hon utan fara för liv och hälsa kan transporteras till länsfängelset.

8.3 Granne, barnmorska, präst

Det var vanligt att barnamorden uppdagades genom någon granne och så var det även i den blyga Ulrica Andersdotters fall.[265] Även i hennes familj ställer man sig oförstående till det skedda trots att Ulrika flera gånger under sin graviditet bekänt sig vara havande och även nämnt barnafaderns namn. När grannkvinnan, Maja Jonsdotter, besöker Ulrikas hem med anledning av alla rykten så förnekar både Ulrika och hennes mor att hon skulle ha fött barn. Maja är emellertid förslagen och argumenterar för att Ulrika ska låta en barnmorska undersöka henne för att få slut på allt prat. Ulrika går med på det och undersökningen slutar med att barn-

andra tingsställen i länet genom ryktesspridning. (Vester- och Norrbottens Läns Nya Tidning började ges ut 1841, men hade liten spridning och gavs inte ut regelbundet)

[265] Nordmalings Tlg HR: 1830–39, A1b:3

morskan ser att hon fött barn. Barnmorskan begav sig då i sällskap av Maja Jonsdotter och Ulrika Andersdotter till prästen för att anmäla saken. Prästen Genberg finns vid det tillfället inte hemma utan de samtalar i stället med hans fru och även där undersöks Ulrikas bröst inför vittnen. När prästen senare kommer till hemmet skickas bud på länsman.

Mönstret är vanligt och liknande scenarion utspelar sig i fall efter fall. När Sara Märta Henricsdotter i Bäksele anmäldes gick det till på ett liknande sätt.[266] Hennes husbondes mor och några grannkvinnor genomsökte Sara Märtas säng och tillhörigheter och fann ett livstycke fläckat av mjölk. När livstycket var funnet berättade man ingenting för Sara Märta utan istället varskoddes prästen vilken i sin tur larmade länsman. Dessa och andra liknande fall pekar på att anmälningsbenägenheten och samarbetet med myndigheterna syns ha varit stort. Kan man anta att detta berodde på brottets dignitet eller var detta förhållningssätt förhärskande även när det gällde brottslighet av mindre allvarlig art?

8.4 Anmälningsbenägenhet

I den dåtida brottsstatistiken framkommer att brottsbenämningarna var många och att man även anmälde brott som med dagens ögon mera ter sig som privata meningsskiljaktigheter. Så var till exempel fallet med brottet förbrytelser mot föräldrar eller svärföräldrar. De egna barnen anmäldes för olika förbrytelser de gjort mot sina föräldrar. Exakt vad som innefattades i brottet är svårt att avgöra, men i fångrullorna förekommer personer som varit våldsamma mot sina föräldrar och ibland har förbrytelsen begränsat sig till ”okvädningsord” mot föräldrar eller svärföräldrar. Under perioden 1830–1855 anmäldes 81 sådana brott i Västerbotten, vilket är sex fler brott än vad Västernorrland anmälde. Relaterar man detta till folkmängd finner man att brottet anmäldes dubbelt så ofta i Västerbotten som i Västernorrland. I Norrbotten anmäldes 61 fall under samma period vilket relaterat till folkmängd är ungefär lika hög andel som i Västerbotten. Det finns inte någon anledning att misstänka att Västernorrland skulle ha varit mindre drabbat av familjekonflikter utan troligare är att det rör sig om skilda förhållningssätt till myndighetspersoner. I Västernorrland med dess kustland hade industrialiseringsprocessen vid denna tid hunnit

[266] Åsele Tlg HR, 1824–39, A1b:1

längre och Härnösand var administrativ centralort för länet och stora delar av Norrland.[267] Med tillväxt av städer och tilltagande byråkrati tenderade avståndet bli större till myndigheter och rättsinstanser.

Ett annat brott som var fullständigt beroende av befolkningens medverkan var tidelaget. Tidelag (sex med djur) var ett brott med dödlig påföljd som idag inte ens klassas som ett brott. Idéhistorikern Jonas Liliequist som i sin avhandling behandlat tidelagsbrottet[268] fann att orsaken till tidelagsprocesserna varken kan förstås som ”någon ensidig kampanj från överhetens sida eller som ett sätt för lokalsamhället att göra sig kvitt obekväma och marginaliserade personer”.[269] Liliequist menar att anmälningarna endast i undantag var ett resultat av anmälningar från ”rättsliga och kyrkliga funktionärer”. Inte heller fann han något fog för hypotesen att anmälningarna skulle ha tillkommit efter långvariga personliga konflikter. Istället fann han att de allra flesta anmälningar var resultatet av direkta vittnesangivelser. Brottet ansågs grovt i de flestas ögon och den som blev vittne till ett tidelag anmälde det. Inte för att de förut haft något emot ”tidelagaren” som sådan, utan för att vetskapen om händelsen nu låg på deras eget samvete. Folktrons upplevda följder av tidelag var oerhört skrämmande och ofta baserade på vidskepelse. Till detta ska läggas kyrkans totala avståndstagande från tidelagen, vilket sammantaget gjorde att vittnet för sin samvetsfrid, för ”tidelagarens” eviga väl och av rädsla kände sig tvungen att anmäla. Av naturliga skäl var tidelaget ännu mycket svårare att upptäcka än barnamordet. För att kunna anmäla ett tidelag krävdes att personen tagits på bar gärning mitt i handlingen eller att personen angav sig själv.[270] Barnamordet däremot kunde anmälas vid misstanke om att det hade skett och hade både en förhistoria (sexuellt förhållande och graviditet) liksom en efterhistoria (barnets kvarlevor och kroppsliga förändringar hos kvinnan), vilket gjorde att kvinnan inte behövde ertappas i gärningsögonblicket. Viljan att anmäla brottet bör dock

[267] Härnösand blev t.ex. stiftsstad redan år 1647, fick gymnasium 1650, sågverksrörelse och stapelrättigheter under 1700-talet och de utvecklade också tidigt en tjänstesektor. (källa; http://www.historia.su.se/urbanhistory/cybcity/stad/harnosand/historia.htm)

[268] Liliequist, Jonas, *Brott, synd och straff- tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Historiska Institutionen, Umeå, 1991. Ett av Jonas Liliequists syften med sitt arbete var att försöka förklara ökningen av antalet rättsprocesser rörande tidelag.

[269] A.a.s.169

[270] Detta var enligt Liliequist inte helt ovanligt. Brottet var däremot som helhet betraktat mycket ovanligt, därför studerar Liliequist stora områden (Svea, Göta och Åbo Hovrätt, dvs. hela Sverige och nuvarande Finland).

kunna förklaras på liknande sätt. Även barnamordet var en allvarlig händelse och den som anande eller visste att ett barnamord skett hade detta på sitt eget samvete till dess att sanningen uppdagades.

Bekännelsen var/är central inom den kristna kulturen och i lågt sekulariserade områden var det därför troligt att anmälningsbenägenheten var hög. Tidigare forskning har hävdat att barnamorden skulle ha varit mest förekommande i dessa områden och att orsaken till barnamorden främst skulle ha varit den hårda normativa kontrollen av de enskilda individerna. [271] Jag vill hävda att samma normativa kontroll medförde att anmälningsbenägenheten i sådana områden troligen var högre. Samtidigt har jag tidigare kunnat visa att dessa områden inte uppvisar någon högre andel barnamord än de tidigt sekulariserade områdena i kusttrakterna utan tvärtom tenderar dessa områden ha en mycket låg andel barnamord. Detta medför, enligt min mening, att orsakerna till barnamord får sökas i andra förhållanden än i kyrklig kontroll och religionsutövning. Men stora delar av dessa bygder var inte bara religiösa i en bemärkelse. Den kristna kulturen var starkt uppblandad med folktro och sägner. [272] Denna starka folktro ger ytterligare anledning att anta att viljan att dölja allvarliga brott var förenad med mycken vidskepelse i dessa trakter.

8.4.1 Folktro

Folklivsforskaren och författaren Carl-Herman Tillhagen har samlat dokumentation om sägner, vidskepelse och folktro i olika folklivsarkiv. I boken *Barnet i folktron* visas hur denna folktro omfattade alla led i barnets tillkomst, från reproduktion till dop och uppväxt. Folktron omfattade även undvikande av graviditet, fosterfördrivning och barnamord. Fosterfördrivning ansågs vara ett mycket svårt brott och den kvinna som avled efter ett försök till fosterfördrivning fick ingen kristen begravning och kunde inte grävas ner i vigd jord. [273]

---

[271] Taussi-Sjöberg, Marja, *Brott och straff i Västernorrland 1861-1890*, Umeå Universitet, 1981. Sjöberg, Marja & Björnfot, Britt, *Ensamma med skammen- Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861–1890*, Historisk Tidskrift 1980:3

[272] Liliequist, Marianne, *Nybyggarbarn: Uppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*, Diss., Umeå universitet, 1991. Se även: Pettersson, Olof Petter: *Nybyggares dagliga leverne: nybyggare i Vilhelmina i mitten av 1800–talet*, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet (DAUM), Umeå, 1999.

[273] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron*, LT:s förlag, 1983

Det är med tanke på detta inte märkligt att kvinnor i största möjliga utsträckning försökte undvika utomäktenskapliga graviditeter. De som ändå tog risken gjorde det kanske efter äktenskapslöften som dessvärre ofta bröts. Det fanns redan tidigt metoder för att undvika graviditet, men hur ofta dessa faktiskt användes är oklart. Tillhagen menar att 1800-talets stora barnkullar och höga barndödlighet vittnar om att de inte tillämpades i särskilt stor omfattning. Tillhagen refererar dock till ett rättsfall från Lillhärdal i Härjedalen 1681 där den ofarliga metoden avbrutet samlag ska ha använts.

> Kåhnan föregifwer, att Peder wäl sagt sig kunna den Konsten, att hon icke skulle blifva medh Barn, hwartill han nekar: Säijandes henne det sig lära, nembligen bidia tröska inne och skaka ute, det han alla gånger gjort. [274]

Denna metod var tämligen ofarlig för båda kontrahenter, men ibland misslyckades den och kvinnan blev med barn. Ofta intogs då kvicksilver som, enligt Tillhagen, ansågs ha närmast magisk kraft. Kvicksilvret intogs mestadels i metallisk form och hade då varken preventiv, fosterfördrivande eller skadlig verkan. Men ibland användes kvicksilverföreningar som var dödliga även i mycket små doser. Detsamma gällde för arsenik och fosfor. Fosfor blev 1840–1850 lättillgängligt eftersom fosfortändstickor då kom i allmänt bruk. Giftiga bär och växter användes också och andra metoder kunde vara att äta krossat glas, dricka fotogen eller att dricka ättika. Kvinnorna försökte även fördriva sina foster mekaniskt genom tunga lyft, fall, långa kalla bad och genom (att någon annan tilldelade) slag och sparkar mot magen. Dessa högriskmetoder som användes för att fördriva ett väntat foster vittnar i sig om att en oönskad graviditet kunde upplevas som en katastrof.

Barnamorden var mytomspunna och särskilt gällde detta för ouppklarade barnamord. Man trodde till exempel att lönnlagda barn spökade. [275] Barnspöket hade många namn varav myling kanske är det mest kända. I Norrland användes namn som utböling eller utbörding. Spöket kunde visa sig på olika sätt och anta både ett barns och ett djurs skepnad. Spöket kunde agera på olika sätt för att dra uppmärksamheten till sin situation.

[274] a.a. s. 59-60
[275] a.a. s. 87-90

> (Mylingen) kunde skrika, gråta och jämra sig som ett spädbarn. Man hörde det vanligen om kvällar och nätter och på platser, där inga levande barn kunde uppehålla sig.276

Enligt sägnerna fortsatte skriken så länge som barnet hade varit förutbestämd att leva. Orsaken till gråten och jämret var att det inte kommit i vigd jord och det ville även avslöja modern inför andra. En sägen berättar, enligt Tillhagen, om ett barnskelett som gav sig tillkänna under en fest och där modern som gömt barnet under golvet i logen genom detta avslöjades. Mitt under leken och dansen hördes en barnröst som ropade;

> Bytta är trång å bena är lång, om int saxa hade vöre, hadd jag komme öpp å danse med mor min. [277]

Barnskelettet hindrades, enligt sägnen, från att komma upp ur sin bytta eftersom modern varit vis nog att lägga en korslagd sax över dess bröst. Både korset (kristen symbol) och stålet (folktro) var effektiva medel mot gengångare, men i detta fall hjälpte inte ens detta, utan barnet avslöjade ändå modern. Liknande sägner berättar om att det döda barnet kunde återvända för att dia ihjäl sin moder, avslöja sin far eller för att kräva sin rätt. Dessa sägner förstärkte troligen rädslan hos allmänheten för att ett barnamord skulle förbli oupptäckt. Ett hem där barnamord förblev dolt och barnspöket tilläts härja fritt försattes snart på ruinens brant. Där folktron var utbredd är det inte särskilt anmärkningsvärt att barnamorden anmäldes i stor utsträckning.

8.5 Kvinnor som avslöjar sig själva

Anna Charlotta Nilsdotter, som födde sitt barn utomhus i bitande köld, gick sedan in i husbondefolkets kök och ställde sig vid spisen med blodiga händer.[278] Hennes beteende är inte alldeles unikt, ibland visade kvinnorna öppet vad de gjort. Anna Charlottas situation var allt annat än av-

[276] a.a. s. 88
[277] a.a. s.87
[278] Umeå Tlg HR: 1850-59, AIb:8

undsvärd. Hon hade redan ett oäkta barn som hon inte fått något underhåll till, hon levde som inhyses piga i familjen och även vid denna graviditet vägrade barnafadern erkänna sitt faderskap eller överhuvudtaget ta något ansvar för det inträffade. Vid förlossningstillfället satte hon sitt eget liv på spel, när hon vistades i utedasset under flera timmar i mycket sträng kyla. Hela situationen tycks desperat. När hon sedan visar sina blodiga händer öppet undrar man varför hon gör det? Är de blodiga händerna en anklagelse mot husbondefolket för de inte uppmärksammat hennes situation? Ville hon bli avslöjad? Eller var hon helt enkelt så medtagen att hon inte tänkte klart?

Även Maja Greta Nilsdotter, från Granön i Västerbottens län uppvisade ett märkligt beteende. Maja Greta hade innan hon fick barnet som hon dödade redan fött tre oäkta barn.[279] Enligt prästbetyget hade hon svag kristendomskunskap och husförhörslängderna vittnar om att Greta hade stora problem även med läsning. Troligen var hon med våra ögon sett något förståndshandikappad. I vuxen ålder hade hon samma slags markering i husförhörslängden som 5-6 åringar som börjat lära sig läsa. I prästbetyget sägs att hon med undantag av den kända lösaktigheten hade en oförvitlig vandel. Greta framställs inte heller som om hon var lika drabbad av sina omständigheter som de tidigare omtalade kvinnorna. Hennes föräldrar var fortfarande i livet och den mesta tiden hade hon bott hemma hos dem eller tjänstgjort hos bönder i byn. De senaste åren hade hon tjänstgjort hos sin syster och svåger.

Greta anmälde inte sig själv, men det sätt hon agerade på gjorde en anmälan oundviklig. När barnet föddes hade hon varit med sin far på höbärgning ungefär en och en halv mil hemifrån Granö. Hon hade känt att förlossningen närmat sig och klagat för sin far om illamående. Denne beslöt då att de skulle åka hem och de följde en skogsstig som ledde ner till älven där deras båt låg. Greta gick före sin far på stigen men kände sig så dålig att hon släppte honom före sig och gick själv åt sidan. Fadern stannade inte utan gick till båten och väntade. Under tiden födde Greta ett flickebarn som hon strypte genast efter födseln. Greta hade inte dolt graviditeten och hon kunde därmed inte heller dölja sin förlossning. Därför

[279] Två av barnen levde fortfarande vid rannsakningstillfället och bara för det ena hade hon fått uppfostringsbidrag av fadern med 9 RD och 24 shillingbanco årligen. Förutom det hade hon hjälp från fattigkassan.

tog hon med sig det döda barnet och höll det i sin uppvikta klänning. När hon kom till båten frågade fadern ingenting utan de åkte hem under tystnad. Vid hemkomsten visade hon barnet och berättade att det varit dött vid födseln. Man fattade genast misstankar om att barnet blivit strypt eftersom det hade stora blåmärken kring halsen.

Är det möjligt att Greta agerade som hon gjorde för att hon inte själv förstod bättre? Kanske trodde hon att alla skulle dela hennes sorg över det dödfödda barnet, kanske hade hon aldrig ens tittat riktigt noga efter hur väl strypmärkena syntes. Eller var uppvisandet av det döda, strypta barnet ett sätt att avslöja sitt barnamord? Greta dömdes till döden av Degerfors häradsrätt, men hovrätten lindrade straffet till fem års tukthusarbete. Hon dog sedan efter ett år i fängelset.

8.6 En anmälan under förhandling

Att det även fanns barnamord som inte anmäldes vid upptäckt vittnar följande händelse om. Maja-Stina Pehrsdotter var piga i byn Björknäs hos bonden Pehr Samuelsson.[280] Hon hade under våren märkt att hon var gravid och hon hade tidvis varit sjuk av den anledningen och behövt ligga till sängs. Maja och hennes bror arbetade på samma ställe och hade båda sin sängplats på vinden i Samuelssons hus. När barnet slutligen föddes hade hon legat två dygn i ”födsloplågor” utan att husbondefolket eller hennes bror reagerat på det. Maja-Stina märkte att barnet levde när det föddes eftersom hon såg att ena handen rörde sig, men sedan svimmade hon och när hon vaknade nästa gång var barnet dött. Hon lindade då in barnet i en halsduk och knöt slutligen in allt i ett förkläde vilket hon behöll i sängen i åtta dagar. Efter dessa dagar kunde hon slutligen gömma barnet utomhus i en gärdsgård. Hela tiden hon var sjuk passade hennes bror och husmor henne med mat och kaffe. Ingen frågade henne om anledningen till sjukdomen, men hon märkte däremot att husbondefolket efter sjukdomen behandlat henne hårdare. Hon flyttade därför till Björkvattnet där hon tog ny tjänst. Innan hon slutade hos Samuelssons bekände hon för dem att hon hade fött barn och var hon hade gömt det. Hon bad dem att ingenting berätta om det inträffade och som ”belöning” hade hon gett Samuelssons hustru en halvylleklänning.

[280] Lycksele Tlg HR 1861: A1a:43

När Maja-Stina hade arbetat i Björkvattnet en tid sände Samuelsson efter henne och nu ville han ha en bättre ersättning för sin tystnad. Han hade begärt 40 riksdaler av hennes far och han ville också att Maja-Stina skulle avstå hela sin årslön för att han skulle vara tyst. Maja-Stina menade då att så stränga villkor kunde hon inte gå med på utan hon ville istället bekänna allt för prästen i församlingen. Nu gjorde hon aldrig det. Trots två försök hade hon inte mod att bekänna vad hon gjort och istället anmäldes saken och kronolänsmannen tog henne i förhör. Under rannsakningen anklagade Maja-Stina sin förre arbetsgivare för att ha stulit allt ur hennes skrin i vilket det fanns mycket av värde,[281] men då allt förnekades av Samuelsson och hans hustru och inte kunde styrkas lades anklagelsen ned. Maja-Stina dömdes slutligen milt. Hon dömdes till sexton dagars fängelse vid vatten och bröd samt böter. Man kunde inte styrka att barnet verkligen levat eftersom fostret hunnit förstöras innan obduktionen.

Den utpressning som Maja utsattes för från sin förre arbetsgivare visar att det fanns personer och kanske även miljöer där det fanns en vilja att dölja brott. Detta är det enda fall av dem jag läst där det framkommer att tystnadslöfte förekom. När paret Samuelsson senare beslutar sig för att ta betalt för sin tystnad blev villkoren för hårda och tack vare att Maja-Stina vägrade gå med på dem uppdagades denna typ av förhandling. Det var troligen ovanligt med utpressning av detta slag utan tystnaden, när den förekom, var kanske helt gratis.

8.7 Sammanfattning

Rykten kom till länsmans kännedom och han inledde en undersökning av de uppgifter han hade vid handen. Hur dessa uppgifter kom till länsmannens kännedom är ofta oklart i protokollen. Anmälaren var anonym i de flesta fall, men vanligtvis handlar det om en person i kvinnans absoluta närmiljö. En granne eller någon närstående släkting uppmärksammar att allt inte står rätt till och påbörjar därmed processen. Vanligen vill anmälaren vara säker på sin sak innan man anmäler till länsman. Av den anled-

[281] 20 alnar bomullsväv, ett nystan ulltråd, 2ne ljus, knappnålsbref, en kort garnhärfva, 2 mindre garnhärfvor nära tre nystan, något lärfte, litet namnam(?), ett halsband af pärlor, ett dussin hornknappar, något lim och diverse tygbitar, något vax, spunnen syträd, en rulle bomullstråd, några nystan färgad ulltråd, litet röd tråd.

ningen tillkallas barnmorskan ofta i ett första skede. Ett annat alternativ är att man talar med prästen som i realiteten ofta blir den som tillkallar länsman. Kyrkvärden och sockenstämmoledamoten Samuel Jonsson utgjorde här exempel på att även andra aktörer kunde anmäla även om det var ovanligt. I Johanna Westerlunds fall var dock kopplingen naturlig eftersom hon arbetade inom kyrkan.

Det fanns även kvinnor som avslöjade sig själva och genast bekände händelsen. Troligen hade de ytterst begränsade (eller inga) möjligheter att ta hand om barnet, men de ville ”sona” sitt brott och bli betraktade som hederliga. Ytterligare ett scenario är att det fanns personer och kanske områden där man var villiga att dölja brott. Hur vanligt detta var kan man bara spekulera om. Ingenting har framkommit i dessa rannsakningsprotokoll som skulle kunna ge stöd för hypotesen att endast vissa kvinnor anmäldes och att dessa i så fall skulle ha varit särskilt hotfulla eller obekväma i det sociala rummet. Tvärtom verkar kvinnor från olika samhällsklasser ha anmälts och de verkar i många fall ha haft ett gott rykte i omgivningen innan barnamordet ägde rum, även om motsatsen också förekom. Att anmälningarna skedde av personer som stod kvinnan nära tyder på att hypotesen om att selektiva anmälningar skulle ha varit vanliga är långsökt. Det finns ingenting som tyder på att barnamörderskorna generellt sett skulle ha varit stigmatiserade innan den aktuella händelsen.

9. INFÖR RÄTTA

Hur kunde då en rättegång, eller rannsakning som det kallades på den tiden, te sig för den tilltalade kvinnan. Vilka möjligheter hade hon att föra sin talan i domstolen? I detta avsnitt kommer rannsakningsprocessen att granskas. Denna gång mest utifrån den tilltalade kvinnans utsatta position. Kvinnorna skulle inför rätta sköta sitt eget försvar inom det mycket begränsade handlingsutrymme som stod till buds. Inledningsvis kommer de häktades sociala status och bakgrund att redovisas. Vem var barnamörderskan? Var det de allra fattigaste som begick barnamord eller representeras andra grupper i större utsträckning? Den övervägande delen av de kvinnor som tilltalades var pigor och de hade dålig skolunderbyggnad. De allra flesta kunde läsa hjälpligt och många kunde också skriva. Regelbunden skolundervisning var fortfarande något av ett undantag, det vanliga var i stället att undervisningen anordnades lokalt vissa veckor under året med tillfälliga lärare. Detta gällde ännu länge efter införandet av folkskolestadgan 1842, eftersom det tog tid innan byarna byggde skolor och anlitade skollärare. Vanligtvis lärde man sig läsa under några veckor när barnen i byn samlades till skolundervisning.[282] De flesta av mina kvinnor hade den bakgrunden i kombination med i övrigt begränsade uppväxtförhållanden. Vissa hade tagit tjänst i någon stad eller vid kusten, men de flesta återfinns på den då dominerande landsbygden. Gemensamt för de tilltalade kvinnorna är att barnamordet föregåtts av en ofrivillig graviditet. Skammen över den situation de hamnat i fick dem att ljuga om och dölja sin graviditet. De utsatte sig för stora risker under förlossningen när de födde barn utan något biträde.[283] De blev avslöjade trots alla sina bemödanden och ställda inför rätta till allmänt beskådande.

Rannsakningen innebar inte bara ett möte med rättvisan och överheten utan här skulle släktingar, vänner, arbetsgivare, grannar och tillrest publik granska kvinnan närgånget. Kvinnorna fick så gott de kunde föra sin egen

[282] Johansson, Egil, *Kyrkböckerna berättar*, Liber Förlag, Stockholm, 1983, Johansson, Egil, Kan själva orden: Artiklar i folkundervisningens historia. IV. *Scriptum*, nr 38, Rapportserie utgiven av Forskningsarkivet vid Umeå Unversitet, 1993, s.45

[283] Riskerna för mödrarna vid förlossningar var fortfarande hög. Det hände att kvinnor dog i barnsäng. Om någon kvinna dog efter att ha sökt enslighet skulle det av naturliga skäl inte ha kunnat klassas som brott.

talan och de skulle inte bara förstå den långa rannsakningsproceduren och uthärda den, de hade också en huvudroll och förväntades vara ångerfulla, ödmjuka, sakliga och sannfärdiga. Det gällde för den tilltalade att diskvalificera sig som förövare och därigenom tillmätas ett lägre straffvärde, menar idéhistorikern Åsa Bergenheim.[284] Problemet för barnamörderskorna var emellertid att utrymmet för en sådan diskvalificering var begränsat. Om de hade begått ett barnamord och bevisning fanns i målet diskuterades i princip aldrig uppsåtet. Handlingen i sig vittnade om att uppsåt funnits.

Varje barnamordsprocess är en unik händelse och fallen skiljer sig på många sätt åt sinsemellan. Vissa aspekter återkommer dock och typfallet inleddes av en tillfällig förbindelse med en oönskad graviditet som följd. Barnafadern är antingen oinformerad om graviditeten eller om han är informerad så vägrar han ta ansvar för barnet. Kvinnan har dolt graviditeten och nekat på alla frågor från omgivningen för att sedan vid förlossningstillfället gömma sig och föda sitt barn i hemlighet. Oftast har hon planerat detta även om vissa kvinnor menar att de bestämde sig i den stund barnet föddes. Därefter har de gömt eller förstört fostret och mycket snabbt återgått till normala sysslor. Allt för att de ville undvika för många frågor.

Några av dessa kvinnor har redan förekommit i texten. I detta kapitel presenteras inledningsvis uppgifter om kvinnorna och deras sociala bakgrund. Beskrivningen av dessa uppgifter ger vid handen att det inte fanns någon typisk barnamörderska. Som kvinnor i tjänsteställning, vilket de vanligtvis var, hade de dock den gemensamma nämnaren att deras handlingsutrymme var begränsat oavsett social bakgrund. Om barnamord begåtts och kunde bevisas diskuterades sällan några förmildrande omständigheter utan uppsåtet ansågs vara bevisat genom kvinnans agerande. I detta kapitel ska ett fall där barnamörderskan misstänktes vara sinnessjuk granskas för att se om denna omständighet betraktades som förmildrande. Hur resonerade rätten när det gällde sinnessjukdom och hur gick bedömningarna till? Som kontrast återges kortfattat ett familjedrama där en man

[284] Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000*, Carlsson Bokförlag och Åsa Bergenheim, Stockholm, 2005

är förövare. Slutligen förs ett resonemang kring avsaknaden av rättegångsbiträden och orsakerna till detta.

9.1 Kvinnorna – vilka var de?

I de tre länen häktades totalt 171[285] personer under denna period och av dessa frikändes tio. 93 kvinnor avtjänade sitt straff vid centralfängelset på Norrmalm i Stockholm. Till dessa ska läggas fem kvinnor som avtjänade sitt straff vid andra fängelser. Två av dessa fem avtjänade livstids straff i Norrköping, en kvinna blev sänd till kvinnofängelset i Göteborg och för de övriga två är det oklart var straffet avtjänades. De två män som avtjänade sina straff på fästning tillhör även de sådana som fick kännbara straff. Dessutom avrättades två kvinnor som fälldes för regelrätta mord på eget barn. [286]

De 161 kvinnorna som i häradsrätterna kunde fällas för brott fick mycket varierande påföljder. 59 av dem som kunde fällas för brott straffades endast med kortare fängelsestraff, böter och/eller kroppsstraff. Dessa avtjänade ett antal dagar på bröd och vatten i länsfängelset, genomgick enskild kyrkoplikt och ofta fanns kombinationer med bötesstraff inlagda i straffet. Några avtjänade även sina fängelsestraff vid länsfängelserna. Om straffen var kortare än två år avtjänades oftast straffen lokalt.

9.1.1 Benämning/yrke vid häktningstillfället

De häktade titulerades oftast med sin yrkestitel, men ibland angavs endast civilstånd eller liknande. De som häktades för barnamordsbrotten fördelar sig på följande sätt:

[285] I denna siffra är även inräknat några kvinnor som inte hittats i fångrullorna på länsfängelserna. De har suttit på Norrmalms centralfängelse och uppgivits vara från dessa län.
[286] 1734 års Missgärningsbalk, 14 Kap, 1 §.

Tabell 9:1 Häktade för barnamordsbrott i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 1830–1870

Titel och kön	Frekvens	Titel och kön	Frekvens
Bonddotter	8	Ogift	5
Bonde	1	Piga	89
Bondänka	3	Qvinna/qvinnsperson	4
Dagakarl	1	Smedsdotter/hustru	2
Fältjägare	1	Svarvare	1
Hustru	5	Sömmerska	1
Inhysesboende	2	Torpare	1
Kringstrykande	1	Änka	5
Lappflicka, lappiga	5	Saknar titel	31
Löspiga	5	**n=**	**171**

De flesta är pigor eller före detta pigor vid häktningstillfället. Detta gör att det är svårt att dra några särskilda slutsatser om social bakgrund från denna klassificering. Några benämns bondedöttrar vilket endast motsvaras av de bonddöttrar som vid häktningstillfället bodde hos föräldrarna. I den stora gruppen pigor finns med säkerhet flera från bondehem, men det framgår inte i fångrullarna. För övrigt fördelar sig de häktade olika, vilket visar att barnamorden förekom i olika typer av sociala situationer. Värt att notera är att fem hustrur och åtta änkor tilltalades för barnamord. I lagtexten uttrycks att barnet ska ha tillkommit genom olovlig beblandelse och i flera av de gifta kvinnornas fall har barnet tillkommit genom otrohet, men det finns exempel på att en gift kvinna kunde häktas för barnamord på ett barn avlat inom äktenskap. [287]

[287] Umeå Tlg HR, 1850.59, A1b:8. Hustru Eva Magdalena Larsdotter fälldes för mord å eget barn enligt Missgärningsbalken 14 Kap. 1 §. Hon kvävde sitt ett år och två månader gamla flickebarn 1857.

9.1.2 Social bakgrund

När en kvinna häktades uppgavs i fångrullorna uppgifter om kvinnans namn, ålder, vilket brott hon tilltalades för och vilket tingslag hon tillhörde. I fängelsernas stamrullor anges oftast faderns yrke. Dessutom framgår det i domböckerna hur kvinnan vuxit upp och hon får vid rannsakningstillfället redogöra för sina levnadsomständigheter. Social bakgrund (faderns yrke) har kunnat fastställas i 82 av de 171 fallen och för de kvinnor som avtjänade fängelsestraff är täckningen bättre. Deras sociala bakgrund har kunnat kartläggas i 74 fall av 97. [288] Variationen när det gäller social bakgrund är dock relativt liten och det finns inte heller något som talar för att den grupp som inte kunnat kartläggas skulle skilja sig på något markant sätt från den som återfunnits.

Tabell 9:2 Social bakgrund bland de häktade för barnamordsbrott (indikerat av faderns yrke) i Västernorrland, Västerbotten och Norrbotten 1830–1870

Faderns yrke	Bland de kvinnor som satt fängslade vid centralfängelset på Norrmalm	Bland samtliga kvinnor
Jordbrukarhem		
Bonde, kronobonde	22	24
Jordbrukare, hemmansäg.	6	6
Jordtorpare, torpare	7	7
Backstugesittare	1	1
Inhysehjon	6	6
Nybyggare	3	3
Samtliga	**45**	**47**

[288] I fångrullor och stamrullor blir noteringarna mera utförliga i slutet av 1840-talet och framåt. I de tidigare rullorna uppges vanligen endast kvinnans vistelseort när hon häktades, och födelsedatum anges sällan. Detta innebär konkret att för att kunna finna kvinnans uppväxtort och därmed hennes sociala bakgrund krävs att hon går att spåra bakåt i tiden. Startpunkten blir den ort där hon befann sig när brottet begicks. Ibland går detta utmärkt, kvinnan kanske inte har flyttat från sin hemsocken i hela sitt liv och husförhörslängderna är intakta. I andra fall saknas in- och utflyttningslängder för ganska långa perioder, de har förkommit genom bränder eller liknande, och stora problem uppstår att följa kvinnans liv bakåt i tiden. Några av dessa kvinnor har senare kunnat spåras via folkbokföringar på nätet men den största andelen går inte spåra.

Militära yrken		
Båtsman	7	8
Fältjägare	2	2
Korpral	1	1
Skeppare/häradshövding	2	2
Soldat	1	1
Samtliga	**13**	**14**
Övriga yrken		
Bruksarbetare	1	1
Fiskare	1	1
Lapp/lappman	4	5
Organist	1	1
Smed/hjälpsmed	2	2
Samtliga	**9**	**10**
Makes yrke [289]		
Bonde	1	1
Hemmansägare	1	1
Rådsman	1	1
Sjöman	1	1
Samtliga	**4**	**5**
Övriga		
Föräldralös	1	1
Gärningsman	1	2
Okänd	1	3
Samtliga	**3**	**6**
N	**74**	**82**

Underlaget är relativt litet men tendensen är tydlig. Bönder och aktiva inom jordbruksnäring är flest och det motsvarar enligt tillgänglig statistik befolkningens sammansättning vid den tiden.[290] Bilden är dock inte entydig, det finns anledning att misstänka att i bondeståndet inräknades en rad undergrupper som drängar, pigor, inhysehjon och torpare. Det faktum att åkerarealen under 1800-talet ökade enormt, i Västerbottens län till exem-

[289] Detta är inte helt överensstämmande med de fem kvinnor som uppgetts vara gifta, utan i ett av fallen uppgavs makens yrke till en änka (rådsman) och på samma sätt uppgavs faderns yrke till en av de gifta kvinnorna.

[290] Emigrationsutredningen; Bil V; Bygdestatistik.
Samt statistik från tabellverket.

pel från 6 000 hektar åkermark år 1805 till 83 000 hektar hundra år senare, pekar på att en del av bondeståndet som uppges i tabellverket bör ha varit nybyggare. Enligt Inez Egerbladh som har studerat agrara bebyggelsemiljöer är det möjligt att ungefär hälften av tillväxten var intern, d.v.s. utökade arealer i befintliga enheter och att den resterande delen utgjordes av extern tillväxt, d.v.s. befolkningsökning och nya jordbruksenheter.[291] Befolkningens egentliga sammansättning är osäker, men sammanfattningsvis kan sägas att det är troligt att bondeståndet överskattades i den tillgängliga statistiken vilket innebär att en relativt stor del av bondeståndet egentligen var tämligen obemedlade. Några få kommer även från samhällets översta skikt, änkan Cajsa Hoffmans man hade varit rådman och syskonparet Westman som tilltalades för både blodskam och barnamord var barn till en sjökapten och senare häradshövding. [292]

Bland de 47 fäder som återfinns inom jordbruksnäringen var 24 bönder och en av dem kronobonde. De övriga fördelar sig på sex jordbrukare/hemmansägare, sju torpare och tre nybyggare. Sex fäder uppges vara inhysehjon [293] och en är backstugesittare. [294] Mer än hälften är självägande bönder i någon form (30) och de tre nybyggarna skulle även kunna räknas in i den gruppen. Jordtorparna och jordbrukarna befinner sig i ett mellanläge där de inte är självständiga men troligen självförsörjda på ett

[291] Egerbladh, Inez, *Agrara bebyggelseprocesser – Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet*, Kungl. Skytteanska samfundets handlingar, nr. 32, 1987

[292] Syskonparet Lisette och Viktor Westman häktades i Stockholm i mars 1858 för enkelt hor och blodskam. Målet remitterades till Skellefteå häradsrätt. I Skellefteå tilltalades paret även för ett misstänkt barnamord (som delvis även erkändes) som skulle ha inträffat 1842. Rätten kunde konstatera, genom vittnesmål och erkännanden att paret redan då levde i ett sexuellt förhållande, samt att de hade fått ett barn, men man kunde inte styrka att barnet bragts om livet eftersom inga kvarlevor fanns kvar (barnet hade slängts i älven) och paret erkände heller inte barnamordet. Slutligen fälldes de för blodskam och enkelt hor att mista livet. Hovrätten ändrade inte domen. Kungl. Maj:t benådade och omvandlade straffen till livstids straffarbete. Lisette Westman avtjänade sitt straff på Norrköpings straffängelse och det är oklart var Viktor Westman avtjänade sitt straff. Lisette W hade också ett barn, Hedvig Eleonora född 1846, som uppfostrades av hennes svägerska, tillika Viktor Westmans barnlösa hustru. Lisette benådades, och återfinns i Stockholm 1870 mantalsskriven som cigarrhandlerska.

[293] Detta kan även det vara en överskattad siffra, eftersom benämningen uppgavs när kvinnan skrevs in i fängelset. Vissa av inhyseshjonen kan ha haft andra yrken tidigare, och definitivt har backstugusittaren haft det.

[294] Skillnaden mellan dessa är att backstugusittare kallades den som av åldersskäl åtnjöt omvårdnad från den som övertagit jordbruket, medan inhysehjon kunde vara i vilken ålder som helst och de hade heller inga klara rättigheter vilket backstugussittaren oftast var tillförsäkrad genom avtal.

eller annat sätt. Det innebär att de många bonddöttrarna har vuxit upp under jämförelsevis goda villkor. De flesta har dock tagit tjänst i andra hushåll och kanske lämnat hemsocknen när barnamordet inträffade. Dessutom var inte alla kvinnor välkomna hem till sitt barndomshem med en ”oäkting”,[295] vilket innebär att uppväxtvillkoren inte alltid var en given tillgång för kvinnorna. Fjorton fäder hade militär anknytning, vilket bör ha varit en större andel än i befolkningen. Hustrur till båtsmän och militärer levde stora delar av året ensamma vilket var svårt. Från hantverksfamiljer kommer bara tre kvinnor. Det är knappast uppseendeväckande eftersom mycket få hantverkare fanns i de olika församlingarna under den första halvan av perioden. Hantverkare dök upp först i de stadsförsamlingarna och många inlandsförsamlingar saknade länge hantverkare.

Det mönster som framträder är att ingenting tyder på att barnamörderskorna skulle ha vuxit upp under svårare eller sämre förhållanden än andra kvinnor. Det är svårt att hävda motsatsen, men en viss tendens är ändå synlig. Detta överensstämmer med resultat från tidigare forskning. Taussi-Sjöberg finner t.ex. att kvinnor som begått barnamord hade bättre uppväxtförhållanden än övriga kvinnliga brottslingar. [296] Resultaten avviker inte heller från Eva Bergenlövs underlag även om den tidsperiod hon studerar ligger före den som studeras här och trots att hennes data är från ett annat upptagningsområde. [297]

För att sammanfatta bilden av barnamörderskan blir det tydligt att de allra flesta var pigor eller före detta pigor vid häktningstillfället. Eftersom den sociala bakgrunden inte framgår av kvinnans eget yrke har även faderns yrke granskats, liksom i förekommande fall makens eller före detta makens yrke. Bonddöttrarna dominerade i rättssalarna och det finns anledning att misstänka att detta är en viss överrepresentation på grund av att i det stora bondeståndet inräknades också undergrupper och familjemed-

[295] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron: Tillblivelse, födelse och fostran*, LT:s förlag, Stockholm, 1983.

[296] Taussi-Sjöberg, Marja, Dufvans fångar- Brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige, Författarförlaget, Malmö, 1986. (s. 108)

[297] Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld – barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis 1680-1800*, Historiska institutionen vid Lunds universitet, 2004. Bergenlöv har uppgett kvinnornas egna sociala status vid häktningstillfället samt barnafädernas sociala status. Eftersom hennes period ligger tidigare namngavs fäderna oftast. Däremot har hon inte uppgett den häktades faders yrke.

lemmar medan kvinnorna i fångrullorna uppger faderns faktiska yrke. Det blir också tydligt, att det inte finns någonting som tyder på att kvinnorna som mördade sina barn hade sämre villkor än andra kvinnor, trots att vissa kvinnor hade en mycket fattig bakgrund. Till denna sistnämnda grupp hör den kvinna som inledde detta kapitel, sameflickan Christina Mattsdotter. Genom att följa hennes fall ska rannsakningen åskådliggöras tydligare och de problem som rätten kunde ställas inför när man misstänkte att den svarande var sinnessjuk.

9.2 Rannsakningen

Protokollen från rannsakningen inleds alltid med att anledningen till sammankomsten beskrivs. Detta kunde göras mycket kort och enkelt, men de skrivare som nedtecknade protokollen var ofta noggranna och formella och kanske satte de en viss ära i att kunna formulera sig byråkratiskt, språkriktigt och formellt. Kurt Johannesson, professor i retorik, belyser i *Juridik och retorik,* talekonsten i rättssalarna. [298] Genom att följa antikens lärare finner han rättegångens ideala former och på vilket sätt argument i domstolen bör framföras. I de rannsakningar som granskats här ser man inte särskilt mycket av den talekonst som Johannesson beskriver, men däremot är ordningsföljden i rannsakningen i princip densamma som den var redan hos de gamla grekerna. Det låg en stor ära i att vara en god talare vid rättegångar och att vara en talare väl förberedd och med god etik. Denna etik gällde säkerligen i stor utsträckning även i den tid som här studeras och inte bara för talare och domare utan även för skrivarna. De inledande formuleringarna om orsaken till sammankomsten kan därför uppta en sida eller mera.

Rättegången inleddes med att åhörarna informerades om nämndens sammansättning och vilken åklagare som förde talan. Åklagaren och andra närvarande myndighetspersoner presenteras med fullständig titel som ibland kunde vara mycket lång. I det fall som här ska åskådliggöra rannsakningsproceduren presenterades åklagaren endast som kronolänsmannen från Norsjö socken C.H Westerlund. När dessa procedurer var avkla-

[298] Johannesson, Kurt, *Juridik och rätt*, i Retorik och rätt – sett genom tio författares ögon, Författarna och Justus förlag, Uppsala 1994

rade inställdes den tilltalade och häktade kvinnan, i detta fall Christina Mattsdotter. Dessa inledande procedurer kan jämställas med det klassiska inledande momentet *praeparo*, vilket hade till syfte att bereda domarna (i detta fall domaren och nämndemännen) så att de skulle lyssna till resten av rannsakningen med välvilja. [299] Förutom detta avsåg de fasta formerna bidra till att skilja ut rannsakningsprocessen från vardagligare kommunikation. Gränser upprättades mellan offentligt och privat och mellan lärde och olärde.

När inledningen är avverkad vidtar beskrivningen av fallet, eller *narratio.* [300] Narratio är en sakframställan där händelseförloppet i fallet beskrivs och de i händelsen medverkande karaktärerna får gestalt.

> Allt i *narratio* skall också verka sannolikt för domarna. Ingenting får strida mot naturen. Därför skall man skildra människors karaktärer så att de syns överensstämma med deras handlingar. Den som anklagas för stöld skall verka girig, äktenskapsbrytaren skall verka liderlig, mördaren brutal – och tvärtom i fall vi ska försvara dem: [301]

Christina Mattsdotter, som här gestaltas, hade i ”löndom framfödt ett foster å Lundbacka gård i Jörns kapell och sedermera samma barn genom strypning afdagatagit”. När åhörarna fått den informationen vidtar uppläsningen av alla bilagor och handlingar. Här läser man som brukligt länsmannens skrivelser först, dessa utgörs i detta fall av brev till domhavande i länet. Länsmannen och tillika åklagaren Westerlund anhåller i brevet om att tid för rannsakning ska utsättas och i brevet framgår vidare att Mattsdotter ”lönligen” framfött barn vilket hon ”erkänt sig hafva, medelst strypning, afdagatagit”. Westerlund skriver brevet till domhavanden den 30 mars 1864 och vill att datum för rannsakning ska utsättas till den 19 april. Vanligen följde rannsakningen inom bara något eller några dygn efter häktningen, men här menar Westerlund att det kan ta tid att komma i kontakt med och inkalla de som är berörda av fallet. Han vill också ge Christina Mattsdotter tid för att bli ”till hälsan återställd”. Länsmännens förhör (förundersökning) är ofta ingående och de kan vara flera sidor

[299] Johannesson, s. 20
[300] a.a. s. 22
[301] a.a. s. 22

långa. Under hela den tid som denna uppläsning pågår står den tilltalade i rannsakningsbåset inför alla församlade men saknar möjlighet att avbryta eller ställa frågor. Innan rannsakningen kan ta vid ska fler protokoll läsas och här fortsätter man med prästbetyget. Av detta framkommer kvinnans bakgrund och en grov bild av hennes karaktär skisseras.

Prästbetyget är i detta fall undertecknat av pastorn i Arvidsjaur C.N. Fjellström. Av detta framgår att Christina var född den 30 september 1839 i Westra Kittajaur, Arvidsjaurs socken, Norrbottens län. Hennes far var lappmannen Matts Mattsson, som dog 1857, och hennes mor Anna Stina Eriksdotter som fortfarande levde under fattiga omständigheter. Hon har vistats största delen av sitt liv i eller nära föräldrahemmet. Första gången hon gick till nattvard var 1860 och sista gången före denna rannsakning, som ägde rum 1864, var 1863. Fjellström räknade även upp andra levande släktingar till henne och nämnde att hon aldrig tidigare varit tilltalad för något brott innan han avslutningsvis undertecknade prästbetyget. Vanligtvis brukade den första nattvardsgången ske vid 15-16 års ålder men i Christinas fall var hon alltså 21 år innan hon begick nattvard.

Sakframställningen fortsätter nu med att bevisningen förbereds. Läkarutlåtanden och barnmorskeutlåtanden läses upp. Dessa tillmättes i domstolarna ett högt bevisvärde och kunde både fria och fälla. Läkarnas stora betydelse i rättssalarna tilltog under 1800–talets första hälft [302]och i detta fall står läkaren Herr Doctor och Riddaren S. D Lindström för utlåtandet och nu läser man upp hela den ”medico-legala besigtningen af Christina Mattsdotters barns döda kropp”. Obduktionsprotokollen var detaljerade och långa samt fyllda med latinska termer och beskrivningar av kroppens alla inre och yttre egenskaper. Protokollen inleddes med en allmän beskrivning, därefter vidtog den yttre besiktningen, med vikt, längd osv. Man mäter inte bara kroppen i dess helhet utan under- och överarmar, käkar, vinklar och omkretsar. När allt detta är undersökt vidtar den inre besiktningen av lungor, hjärta, hjärna och buk. Protokollen är ingen trevlig läsning och om vi för ett ögonblick kan sätta oss in i Christinas och de andra kvinnornas situation bör de ha varit oerhört påfrestande att lyssna till, inte bara för att de innehåller mängder av detaljer utan också för att

[302] Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*: Carlssons bokförlag, Stockholm, 1993

de delvis var svåra att förstå. I slutet av besiktningen följde ett utlåtande från läkaren, där han oftast kunnat se att barnet fötts vid liv och kvävts eller utsatts för annat våld. I Christinas fall var protokollet sju och en halv sida långt och det skiljde sig inte nämnvärt från andra protokoll. Uppläsningen av alla protokoll bör ha tagit en hel del tid i anspråk, och kvinnan som möjligen börjat finna situationen i rannsakningsbåset mindre skräckinjagande, blev nu tilltalad och åklagaren började ställa sina frågor. Ett förhör kunde vara kort eller långt, beroende på en mängd faktorer. Dels kunde kvinnan neka och bevisningen vara svag och dels kunde länsmännen vara mer eller mindre nitiska. I Christinas fall avslutades förhöret redan efter några få inledande frågor.

9.2.1 När det helt enkelt blev för mycket

Länsman Westerlunds första fråga till Christina är hur det gick till när hon dödade sitt barn. Det är ovanligt med en så brysk inledning på förhöret. Den vanligaste inledningen av ett förhör brukade vara att den tilltalade ombads redogöra för sina levnadsomständigheter. När den frågan besvarades framkom hur kvinnan växt upp och var hon hade arbetat. Sedan brukade vanligtvis följa frågor som rörde den relation som föregått graviditeten och kvinnan fick besvara frågor om när, hur ofta och med vem hon haft sexuellt umgänge. En mängd frågor brukade också ställas om graviditeten och om hon dolt den medvetet, också om huruvida hon fått frågor av omgivningen under sitt havandeskap. Förlossningen och alla detaljer kring den brukade också avhandlas, men här bryter länsmannen detta mönster och går i stället rakt på sak.

Orsaken till att åklagaren och länsmannen Westerlund bryter mönstret är troligen den att Christina Mattsdotter redan innan rättegången också brutit mot normerna för hur en kvinnlig fånge skulle bete sig. Hon har uppträtt obalanserat och det har därför varit nödvändigt att utreda om hon hade ”full sinnesbeskaffenhet”. Första gången läkaren träffar Christina fanns hon kvar i Jörns by och han finner henne då i ”åtnjutande af förståndets fulla bruk”. Tio dagar senare besöker han henne i Skellefteå tingshäkte och menar då att hon lämnar osammanhängande svar och att hon ibland talar om saker som inte alls hör till ämnet. Läkaren finner även att hon är förvirrad och att hon gör ”miner och (att hon) småskrattar omotiveradt, med vansinnets oefterhärmliga naturtrohet, så att någon anledning att

antaga hennes vansinne för låtsadt/simuleradt ej gifwes". Sju dagar senare träffar läkaren henne igen och finner henne något redigare. Hon svarar på frågor, men hon pratar även nu om ovidkommande saker och läkaren menar att det beror på hennes sinnesrubbning. Ordinationen för Christina blir att hon borde få vistas i de skogar och fjäll där hon tidigare njutit sin frihet. Åklagaren Westerlund, som var väl informerad om Mattsdotters sinnestillstånd redan innan rannsakningen hade troligen fattat sitt beslut om yrkande i förväg och han hade med all sannolikhet av samma skäl beslutat att Mattsdotter inte skulle höras i saken denna gång. Han yrkar att Christina efter rannsakningen sänds tillbaka till tingshäktet i Skellefteå och att provinsialläkaren ska besöka henne i fängelset ännu en gång för att avgöra om hon är i behov av vård. Hon anses lida av "svagsinthet eller dementia samt är i saknad af sundt förstånd och sjelfmedvetande". Detta visade sig också under rannsakningen där Christina pratade och skrattade omotiverat och gjorde olika slags miner. Genom beslutet att föra henne tillbaka till tingshäktet bibehåller åklagaren bilden av Christina Mattsdotter som i första hand brottsling. Johannesson menar att åklagarna alltid vädjar till olika känslor hos domarna. Dels kan de vädja till medlidande, avsky och andra starka känslor genom *pathos* och dels kan de vädja till känslor genom måttfullhet, takt och godhet. [303] I detta fall är åklagaren Westerlund mycket återhållsam och måttfull. Åhörare och nämndemän som såg Mattsdotters tillstånd skulle ha tagit anstöt av ett långt förhör med henne i det skick hon var. Åklagaren väljer därför i detta fall att stå tillbaka och avhålla sig från bevisning om brott. Han tar hänsyn till läkarens intyg när han förordar ett nytt besök hos Mattsdotter i tingshäktet och han bibehåller samtidigt rättens uppmärksamhet och fokus på Mattsdotter som kriminell genom att sända henne tillbaka till tingshäktet.

9.3 Dårskapens gränser

På vilket sätt är då Christinas självmedvetande och förstånd av intresse? Vad tillför hennes personliga och som det senare visar sig tillfälliga obalans förståelsen för och inblicken i barnamord och barnamörderskornas situation? Gränserna mellan det friska och det sjuka är svåra att definiera och dårskap har i egentlig mening aldrig haft någon fast form utan be-

[303] Johannesson, s. 29

stämts och formats olika i olika tid och rum. Dessa bedömningar var centrala i åklagarens sakframställning och *probatio* eller bevisning. *Probatio* bestod till en första del av yttre, mer objektiv bevisning, som prejudikat, läkarintyg och erkännanden. Den andra delen av *probatio* bestod av den del som åklagaren kunde påverka och utgjordes av indicier, argument och exempel. [304] Den tidiga rättspsykiatrin hamnade genom sina krav på profession i en ställning där man kunde använda sig av båda dessa typer av bevisning.

> Definitioner av 'friskt' och 'sjukt', av 'förnuft' och 'vansinne', är rörliga som signifikanter i historiskt positionerade diskurser. (…) Vikten av att utifrån ett historiesociologiskt perspektiv studera rörelser och fixeringar på det diskursiva fältet när det gäller definitioner av friskt och sjukt är med andra ord stor. [305]

Gränserna för bedömningen av sinnesbeskaffenhet var alltså rörliga och psykiatrin och "tanken att det var möjligt att formulera psykologiska kriterier med vars hjälp man skulle kunna bedöma om psykisk ofrihet förelåg eller inte var ny"[306]. Detta medförde i vissa fall att anklagade som själva ansåg sig friska och därmed straffbara frikändes medan andra som uppenbart visade tecken förvirring bedömdes som straffvärdiga. Ulf Drugge och Simon Lindgren som i *Dårskapens gränser* behandlar rättsfall med olika bedömningsgrunder för sinnessjukdom finner att olika hänsyn och olika typer av argument användes i läkarnas utlåtanden. Inledningsvis refererar författarna till Michel Foucault´s kända skrift om Pierre Rivière, en 20-årig fransman som 1832 högg ihjäl stora delar av sin familj. Efter en lång process där olika läkare hade olika uppfattningar, benådades slutligen Rivière från det ådömda dödsstraffet. Hans egen uppfattning var att han förtjänade sitt dödsstraff och han tog också sitt eget liv efter benådningen. Under 1800-talet blev provinsialläkarna anlitade i bedömningen av sådana som misstänktes vara sinnessjuka. De skulle "sortera de simulerande från de rättfärdiga, de sjuka från de friska, de

[304] Johannesson, s. 24-25
[305] Drugge, Ulf & Lindgren, Simon, *Dårskapens gränser – Om mord, domstolar och rättspsykiatri under 1800-talet.* Forskningsarkivet, Umeå Universitet, 2001
[306] Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja*, s. 36.

botliga från de obotliga”[307] och den bedömning de gjorde var mycket tungt vägande i domstolen.

> Därmed ställdes den undersökande läkaren och domstolarna på speciellt svåra prov eftersom det bl.a. gällde att bedöma förövare som till synes led av sinnessjukdomar som verkade momentant och partiellt. [308]

Förövaren kunde alltså upplevas som fullt frisk före den brottsliga handlingen och på samma sätt även ha återfått denna fulla hälsa efter brottets begående, men handlingens art som fix idé var i sig sjuklig och kunde orsaka den brottsliga handlingen. Ett exempel på fall som Drugge och Lindgren redovisar är fattigtorparen Olof Christoffersson som rannsakades för mord inför Själevads häradsrätt år 1840.

9.3.1 Fattigdom och sjukliga tankar

Olof Christofferssons fallbeskrivning kommer inte att ges det utrymme som skulle göra fallet rättvisa, utan här kommer endast en kort sammanfattning och delar av läkarens bedömning att redovisas. Fallet kontrasterar mot Christina Mattsdotters och här ges bara tillräcklig information för att synliggöra dessa skillnader. [309] Olof Christoffersson finns även i mitt eget underlag eftersom han i fångrullorna uppgavs vara häktad för barnamord. Han fälldes senare för regelrätt mord på sina barn. De barn som Christoffersson dödar är nämligen inte längre spädbarn utan han dödar fyra av sina fem barn vid ett och samma tillfälle. Bakgrunden är en djup familjetragedi och familjen levde i stor nöd vid brottstillfället. Christoffersson såg inga möjligheter att komma ur sin situation och allt slutade med dessa tragiska mord. Olof Christoffersson hade låneskulder, bebodde ett fattigt torp och levde under sista året med en allt svagare och sjukare familj. Samtidigt sades det om honom under rannsakningen att han aldrig någonsin bett om fattigmedel och att han heller inte stulit av någon för att råda bot på sin situation.

---

[307] Drugge/Lindgren, *Dårskapens gränser*, s. 43
[308] a.a. s. 47
[309] Den som vill läsa mera ingående om Christoffersson och hans olycksbröder hänvisas till Drugge/Lindgren *Dårskapens gränser*.

Den ångest han uppenbarligen av goda skäl hade burit på hade inte gett sig tillkänna på något yttre sätt och ingen hade heller märkt att han någonsin verkat sinnesförvirrad. Rättsläkaren som undersöker Christoffersson ger uttryck för ett stort medlidande med honom och menar att Christoffersson trott sig göra en välgärning genom att ”befria dem från allt ondt häri verlden och försätta dem i ett sällhets- och lycksalighetstillstånd, som endast ernås i en bättre värld”. [310] Samma läkare menar att gärningen var ovanligt planmässig och att den inte skett i hastigt mod. Läkaren menar även att den beräkning som dådet krävde visade på att Olof egentligen handlat mot sin fria vilja då planen han umgåtts så länge med blivit till en fix idé. Dessa fixa idéer kunde i själva verket vara tecken på dold sinnessjukdom, och berövad sin fria vilja handlade han genom en ”abnorm psykisk impuls”. [311]

Enligt historikern Roger Qvarsell var den här typen av argumentation inte unik. Det var en grundläggande tanke i det tidiga 1800–talets psykiatri att sinnessjukdom kunde förekomma utan att ”detta alltid eller nödvändigtvis tog sig uttryck i ett förvänt beteende eller förvirrade tankar”. Sjukdomen kunde vara både ”partiell och tillfällig” och det var därför möjligt att sinnessjukdomen verkat vid brottstillfället utan att bli synlig under rannsakningen. [312]

Med den typen av argumentation skulle också barnamörderskorna gå fria. Dold graviditet (planläggning) skulle istället kunna klassas som fix ide eller abnorm psykisk impuls. Men i den rättsliga argumentationen kring barnamord återfinner man inte samma typ av djupgående psykologiska förklaringar. Det verkar snarare som om rätten och samtliga närvarande vid barnamordsprocesserna delade en gemensam förförståelse som innebar att barnamord implicit ansågs ligga i kvinnornas eget intresse. Detta överensstämmer även med den diskussion som pågick kring den unga rättspsykiatrin. Qvarsell menar att det ökade intresset för psykiatriska förklaringar främst gällde brott där förövaren inte önskade uppnå någon

[310] a.a. s. 56
[311] Kort kan bara nämnas här att Olof Christoffersson straffriförklarades i häradsrätten samt i hovrätten med bifall av sundhetscollegiet. Många år fick han därefter tillbringa på hospital då sockenstämman (i hans hemsocken) ständigt vägrade att ta emot honom tillbaka. Slutligen dog han 23 år efter sitt brott på Långholmen, dit han sänts för att han bränt en byggnad på hospitalområdet.
[312] Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja*, s. 34

fördel för sin egen del.[313] Enligt min mening innebar den underförstådda förförståelse som genomsyrar den rättsliga dokumentationen att barnamorden á priori inte sorterade i denna grupp. Handlingen, mordgärningen i sig kunde inte vara tecken på sinnessjukdom, den låg i stället i kvinnans eget intresse. [314] Däremot menade man i lagförslagen att hänsyn borde tas till kvinnans fysiska och psykiska tillstånd vid förlossningen.

> Om den med omsorg vårdande och af inga näringsbekymmer plågade ägta makan icke vid sin nedkomst kan bibehålla lugn och redig sinnesfattning, kan man ännu mindre antaga full besinning hos den oägta barnaföderskan, hvilken, utom kroppens smärtor är blottställd för alla själens lidanden, som väckas af föreställningen om följderna af hennes nedkomst. Hon befinner sig i ett tillstånd, der tanken på mord lätteligen kan uppkomma och i handling öfvergå.[315]

Kvinnan antogs alltså vid förlossningen inte kunna bibehålla en lugn och redig sinnesfattning, utan hon antogs vara ”blottställd för själens lidanden” och man antog vidare att i det tillståndet kunde tankar på mord lätt uppstå och övergå i handling. Men denna orediga sinnesfattning och själslidande ansågs ligga i själva födsloplågornas natur eftersom även den kvinna som födde barn i äkta säng hade problem att ”bibehålla lugn och redig sinnesfattning”. Den oäkta barnaföderskan kunde därmed i ännu större utsträckning drabbas av oredighet eftersom hon befann sig i en situation där följderna av förlossningen var svåra att överblicka. Oredigheten förklarades alltså biologiskt och socialt när det gällde barnamord medan den i Olof Christofferssons fall huvudsakligen förklarades psykologiskt.

[313] a.a. s.37
[314] Lagkommitén 1832 föreslog att man skulle beakta kvinnans fysiska och psykiska tillstånd när handlingen genomfördes vilket också beaktades i strafflagen 1864.
[315] Jakobsson, S & S. W.; s. 15 (ur samma förslag som ovan)

9.4 Logos, Etos och Patos

Den läkare som utförde den rättsmedicinska undersökningen av Olof Christoffersson gav inte bara en medicinsk diagnos utan psykologiska kommentarer varvades med inlevelse i Christofferssons socialt prekära situation.

> Av rättsläkarutlåtandet framgår med all önskvärd tydlighet med vilken medkänsla den undersökande läkaren uppenbarligen tog sig an Olof Christoffersson och dennes livsöde. (…). Sympatin för Olofs sak kunde knappast uttryckas tydligare. [316]

Medkänsla och andra typer av emotionellt grundade argument var mycket vanliga i rättssalen. Ofta användes dessa för att förmå den tilltalade att avge ”en fullständig och sanningsenlig bekännelse”. I flera av de barnamordsprocesser som hittills presenterats har den typen av argumentation använts men när det gäller barnamörderskorna är inte medkänsla lätt att finna exempel på i protokollen. Istället möter dessa kvinnor ”allvarliga föreställningar”, ”uppmaningar” och ”bevekanden”. I Ulrica Andersdotters fall varvades alla dessa förhållningssätt med många och långa vittnesmål. När Ulricas mor i slutet av rannsakningen vittnar utom ed får vi veta att ”hennes olycksaliga dotter alltid blifvit med ömhet bemött” och att hennes ”lynne inte varit ovanligt utan gladt”. Detta stämde med samtliga vittnens omdömen om henne, men i domstolen var hon mycket fåordig och närmast paralyserad i både kroppsspråk och i sina muntliga utsagor.

> Efter flerfaldiga, ofta förnyade och omställda frågor och bevekande föreställningar, hvarunder hon förblev tigande och i samma orörliga ställning som förut…(…) föll hon ånyo i den envisaste tystnad, (…). [317]

Åklagaren fick slutligen några korta svar av Ulrica innan hon ”återföll i den mest ihärdiga tystnad” och satt ”lika stel och orörlig i sin hållning

[316] *Dårskapens gränser*, s. 57
[317] Nordmalings Tlg HR 1830-39, A1b:3

som tillförne". Efter moderns och syskonens vittnesmål inföll den ovanliga scenen att åklagaren tillät dem att "på en gång med Ulrica inför Domstolen samtala". Orsaken till att åklagaren gjorde ett sådant undantag var framförallt att han inte hade förmått henne att tala och bekänna sitt brott men också att "moderns och systrarnas stadgade öfvertygelse derom, att Ulricas sanna väl icke kan stå tillsammans med ett ihärdigt förnekande af sanningen" och att de önskade att hon skulle avge en fullkomlig och upprikтig bekännelse. Den rörande scen som utspelade sig vid detta "samtal" har tidigare beskrivits, men för att återknyta till detta kan nämnas att "samtalet" var mycket ostrukturerat där modern och syskonen högljutt och under tårar vädjade till Ulrica om att hon skulle bekänna. Skrivaren menade att inte "ens det hårdaste sinnelag kunde förbli orörligt".

När Johannesson talar om att väcka starka känslor i domstolen och hos åhörarna syftar han främst till "talarens" förmåga att hos domarna väcka dessa känslor. Att väcka sådana känslor som medlidande, avsky eller vrede innebar att man känslosamt och med inlevelse återspeglade sådant som väckte dessa känslor. Det kunde vara uppvisandet av ett blodigt linne eller att visa upp trasiga och fattiga vittnen. Dessa försök att väcka starka känslor (*pathos*) måste dock vara kortfattade, eftersom "ingenting torkar snabbare än tårar, ingen gråter länge över andras olyckor". [318] Den rörande scenen påverkade Ulrika, men alla åhörare i salen, inklusive domaren och nämndemännen, berördes också av utspelet. Man använder sig i rätten av *pathos* för att förmå henne till bekännelse.

Katharina Sobota, som analyserat rättslig argumentation i nutid, menar att även idag skulle inga övertygande utslag kunna fällas utan en variation av argument. Logik eller logos kan inte ensamt övertyga utan det krävs en god portion också av ethos och patos.

> The premisses are always opionions, not truths, and every opinion may have to face a contrary opinion. In addition to that, a judicial justification is always expected to be coherent from the beginning to the end, a coherence which cannot be produced by references to a juridical text alone: quite to the contrary: the court has always to

[318] Johannesson, s. 28

> employ premises and aspects different from purely juristic ones. [319]

I sin undersökning väljer Sobota att indela argumenten i dessa tre nivåer, logos, etos och patos. Med logos avses de argument som vädjar till förnuftet. Någonting är på ett visst sätt för att det refererar till en explicit eller implicit (vedertagen) maxim. Sobota ger termen ethos ett delvis annorlunda innehåll än Johannesson, och menar att etos hänvisar till auktoriet, källor och intentionen bakom lagstiftningen. Johannesson däremot menar att ethos hänvisar till känslor, men till känslor som ”är mildare och mera bestående”, som måttfullhet, takt och godhet. Gemensamt för båda dessa definitioner är dock att de beskriver att ethos syftar till det som anses vara rätt och giltigt. Pathos refererar däremot till känslomässiga argument av olika slag. Ulrica Andersdotter utsattes för alla dessa former av argumentation. Åklagarens bevekanden och samtal med henne om religion, samvete, ånger och allmän kristendomskunskap hänvisar till såväl ethos och logos som patos. Han finner att hon ”ådagalade (…) mycken redlighet, lätt fattningsgåva och god christendomskunskap”.

Sara-Märta Henriksdotter från Bäksele i Vilhelmina socken blev även hon ovanligt hårt ansatt av åklagaren.[320] Han försöker genom en form av utmattningstaktik och med hjälp av en mängd ”common sense – argument” få Sara-Märta att avslöja blottor i sitt vittnesmål. Sara-Märta hävdade bestämt att barnet varit dött vid födseln och trots två långa rannsakningar och övertalningsförsök mellan processerna vägrade hon ändra sin berättelse. Åklagaren fann det särskilt osannolikt (ologiskt, min kommentar) att hon skulle ha behövt elda upp kvarlevorna av barnet om det faktiskt var dödfött.

> (Sara-Märta) vidhöll som förut afgifna berättelse (…) samt bedyrade vid Gud och allt hvad heligt war, att fostret blifvit utan lif framfödt, oaktadt Sara Märtha alfvarligen förehålls det högst osannolika och ovanliga af ett sådant förhållande samt att Sara Märthas åtgärd, att om barnet varit dödfödt, detsamma förstöra,

[319] Sobota, Katharina, Logos, Ethos, Pathos: A Quantitative Analysis on Arguements and Emotions in Law, Mellqvist, Mikael och Persson, Mikael (red), *Retorik och rätt sett genom tio författares ögon*, Uppsala, 1994.
[320] Åsele Tlg HR, 1824–39, A1b:1

> varit utan ändamål, då hon väl ingalunda kunnat tro, det hennes förlossning (?) skolat kunna döljas,… 321

Hon kunde inte förklara denna ”omänskliga och oerhörda åtgärd” att hon bränt upp det döda barnet på annat sätt än att hon varit rädd för sin arbetsgivare husbonden Sehlqvist eftersom denne som tidigare varit ”elak och häftig till sinnes” skulle kunna bli ännu värre om han hade fått vetskap om barnfödseln. Det beteende som för Sara Märta själv var logiskt var för rättens åklagare fullständigt ologiskt. Uppvisandet av ett dödfött barn är detsamma som ett säkert frikännande från alla misstankar om barnamord. Att i det läget förstöra bevismaterialet vore höjden av dumhet om det inte vore så att hon faktiskt ljög och att barnet föddes med liv. Jämför vi åklagarens uttalanden och förhörsteknik med de uttalanden som fälldes om Olof Christoffersson, där ”sympatin för hans sak knappast kunde ha uttryckts tydligare”, framstår kontrasten som påfallande. Sara Märtas beteende kallas omänskligt, man litar inte på hennes vittnesmål, hon döms till ett hårt skamstraff som om det hade genomförts skulle ha varit ganska unikt. Hon dömdes av Åsele häradsrätt till både offentlig kyrkoplikt och till spöstraff förutom till två år på tukthus. Domen är relativt unik eftersom man saknade obduktionsprotokoll och genom att läkarundersökningen av Sara-Märta inte gav några säkra besked om graviditetens längd. Vittnesmålen var även de diffusa och slutligen fanns inte något erkännande. Hon behövde dock inte avtjäna detta straff utan hovrätten mildrade det betydligt. Nämndens och åklagarens ställningstagande är inte desto mindre tydligt: Här saknades sympati för Sara Märtas sak.

9.5 Christina Mattsdotter

Sameflickan Christina Mattsdotters fall som inledde detta kapitel bemöttes inte heller det med någon större sympati och medkänsla trots att hon bedömdes vara sinnessjuk. Christina kunde inte alls svara för sig och redogöra för vad som hade hänt på det sätt som Sara Märta kunde. När åklagaren Westerlund ställt sin första, bryskt inledande fråga svarar hon ”med ett belåtet leende och tillfredsställd min” att hon kvävt sitt barn

[321] A.a.

efter det att det framfötts genom att hålla handen över näsa och mun på det till dess att det dött. Åklagaren ställer sedan fler frågor till henne men hon förmår inte svara redigt på dem, svaren hon ger är förvirrade och ”alls icke hörande till de ämnen hvarom fråga var”. [322] Förhöret fortsätter istället med att Christinas mor Anna Stina Ericsdotter vittnar utom ed. Hon berättar att hon hört många rykten om dotterns tillstånd men att dottern ständigt förnekat sig vara gravid när hon frågat henne. Anna Stina säger sig inte heller ha varit inne i rummet den tiden på dagen när barnet föddes och kvävdes. De hade kommit till Lundbacka gård kvällen innan barnet föddes och begärt och fått natthärbärge. Mor och dotter hade delat bädd men modern lade inte märke till någonting ovanligt under natten. Dagen därpå låg Christina kvar i sängen för att hon mådde illa. Anna Stina som inte varit inne i rummet när förlossningen skedde visste ingenting mer. Åklagaren yrkade inget ansvar för modern och nämnden beslutade sig för att skjuta upp rannsakningen för att Christina skulle hinna återhämta sig. Rannsakningen ägde rum den 19 april och i beslutet sägs att Christina ska återföras till tingshäktet i Skellefteå och vårdas där, men om läkaren senare finner det nödvändigt ska hon sändas till länslasarettet i Umeå. Lindströms sjukbesök hos Christina dröjer till den 29 april. Han finner henne vid det tillfället fortfarande vara sjuk.

> …denna Lappqvinna fortfarande saknar sundt förstånd och sjelfmedvetande, och icke kan å häktet erhålla nödig omvårdnad, eller förmås att begagna några läkemedel. [323]

Nästa rannsakning äger rum redan den 7 maj och Christina förklarar sig då vara ”fullkomligt frisk” och att hon förstod varför hon stod inför rätta. Man menade att hon nu kunde förstå rannsakningens gång, som på samma sätt som vid första tillfället inleddes med att alla skrivelser upplästes. Denna gång var det ännu mer som skulle läsas upp eftersom man även läste protokollet från förra rannsakningen. Även vid detta tillfälle inleds förhöret med henne med att hon får redogöra för hur hon gick tillväga när hon mördade barnet. Hon berättar liksom förra gången hur hon gått tillväga, men med tillägget att barnet sparkats och låtit under tiden. Det framkommer också under förhöret att anledningen till att förlossningen

[322] Skellefteå Tlg, 1864, A1a:142
[323] A.a.

och barnamordet blev upptäckt var en fastvuxen moderkaka. Detta gjorde att de blev tvungna att larma barnmorskan Erica Sundling, som enligt Christina själv räddade hennes liv. Christina nekade först till förlossningen inför barnmorskan, men då det var omöjligt, erkände hon så småningom både förlossningen och barnamordet. Barnet hade Christina gömt på sin egen kropp. Hon hade bundit fast fostret vid sitt eget liv och gömt det under kolten. Nu tillfrågas Christina även om varför hon dödade barnet. Hon berättar då att hon skämdes över att ha fött ett barn som var oäkta, och dessutom hade hon ”vandrat i otro”, menade hon.

> …och hade hon vandrat i otro, och derföre begått brottet, ty hade hon haft tron i sig, hade hon aldrig kommit på den tanken att förgöra sitt lilla barn, men ej förrän brottet blifvit föröfvat hade hon kommit till besinning öfver den stora skuld hon begått…324

Vittnet Anders Andersson som bebodde Lundbacka gård intygade även att Christina visat stor ånger över sitt brott. I sitt vittnesmål berättade han att Christina, vid det tillfället när barnmorskan undersökt henne hade hon ”visat stor ångest och gråtit öfver sitt brott”. Christina berättar fortsättningsvis i likhet med modern tidigare att hon hela tiden förnekat sin graviditet, men att hon berättat för barnafadern om det väntade barnet. Barnets far var hennes kusin Mathias Olofsson i Kittajaur, som avlägsnat sig från henne utan att säga något vid det tillfälle när hon berättade om barnet för honom. Mathias kände inte till något om hennes tanke att döda barnet.[325] Under rannsakningen framträder förutom barnmorskan och läkaren, både Andersson och hans fru, och deras berättelser styrker det som dittills framkommit.

Läkaren, som yttrar sig därefter, anser att Christina borde sändas till Umeå för läkarvård eftersom han vid sina senaste besök hos henne funnit henne sinnesrubbad och att hon även vägrat ta någon av de mediciner som han föreslagit henne. Hon hade alltid, när han försökt förmå henne

[324] Skellefteå Tlg HR 1864 A1a:142

[325] Denna fråga som ställs till C. M under rannsakningen är central då hon indirekt genom sitt nekande svar ger rätten upplysning om ett uppsåt och en planläggning. Detta uppsåt och planläggning försöker hon senare värja sig ifrån genom att säga att hon beslutat sig för att mörda barnet i den stund det var fött.

att ta medicinerna, ”med ett fånigt grin förklarat att en ung man förbjudit henne detsamma”. Rätten beslutade i enlighet med Lindströms förslag, samt att båda rannsakningshandlingarna med tillhörande protokoll skulle insändas till Kungl. Sundhetscollegium för utlåtande i ärendet. Christina skulle under tiden vårdas i Umeå. Intressant att notera är den korta tid som Christina i det första läget gavs att tillfriskna. Läkarens undersökning av henne den 29 april visade att hon fortfarande var sinnesrubbad, men trots det ställdes hon som svarande i domstolen bara en dryg vecka efter det utlåtandet. Sinnesrubbningen blir i hennes fall något som hon förväntas hämta sig snabbt ifrån och den sätts inte i samband med den brottsliga handlingen utan endast i samband med möjligheten att genomföra rannsakningen och med det straff till vilket hon ska kunna dömas.

9.6 Straffvärde

Den 14 maj inskrivs Christina Mattsdotter i Umeå länsfängelse. Hon uppges vara sinnesrubbad, ha bruna ögon och ljust hår samt vara liten till växten. Samma dag blir hon intagen på Länslasarettet för vård. Det noteras i fångrullorna att Mattsdotter stundtals varit vild och galen. Anteckningen om detta görs troligen på hörsägen från den person som transporterat Mattsdotter, eftersom det aldrig i den tidigare dokumentationen noterats något om detta. Länsman Westerlund sänder henne till Umeå den 9 maj dit hon anländer först den 14 maj. Denna orimligt långa restid indikerar att de problem som här omtalas inträffat under resan. [326]

Tretton dagar senare ankom sundhetskollegiets yttrande angående Christina Mattsdotter. I utlåtandet utgår man från de intyg som provinsialläkaren Lindström utfärdat och man fäster stor vikt vid den senaste rannsakningen där Christina menade sig vara fullt frisk. Vid Lindströms första besök hos Christina den 8 april i Jörn hade hon, enligt läkaren, varit fullt frisk. De övriga sjukbesöken hade visat på oredighet och sinnesrubbning, men vid rannsakningstillfället den 7 maj hade hon förklarat sig frisk varför sundhetskollegiet gjorde den bedömningen att sinnesförvirringen varit tillfällig och övergående.

[326] Det tog alltså närmare två månader från förlossningen som inträffade den 22/3 innan hon fick vård för sin psykiska obalans.

> Kungl. Kollegium, som låtit handlingarna i detta mål sig föredragas får såsom utlåtande detta meddela, att rannsakningens innehåll icke föranleder att antaga det Christina Matsdotter vid åtalade gerningens begående saknat sitt förnufts fulla bruk och att hon vid sednaste rannsakningstillfället jemvel synes hafva varit fullt återställd från den öfvergående sinnesrubbningen, som, enligt Läkarens intyg, hos henne under vistandet i häktet yppats. [327]

Den första juli samlades Skellefteå häradsrätt igen för att ta ställning till Christina Mattsdotters fall. Eftersom hon vidhåller de uppgifter hon tidigare lämnat ”som det synes under sina sinnens fulla bruk” döms hon för uppsåtligt barnamord till fyra års straffarbete. Domen underställs Svea Hovrätt för prövning vilken behandlar målet den 16 augusti. Deras bedömning blir ännu hårdare och Christina döms till sju års straffarbete. Hon förklarade sig nöjd med straffet.

9.7 Förmildrande omständigheter

Christina Mattsdotter kunde läsa men inte skriva och hon växte upp ”bland skogar och fjäll”. Läkaren och häradsrätten fann henne sinnesrubbad och ur balans, ändå dömdes hon för att ha dödat sitt barn med fullt uppsåt. Christina själv hävdade i domstolen att hon ”vandrat i otro” och att hon inte ”kommit till besinning” förrän brottet var begånget. Trots att hon i ett läge bedömdes som sinnesrubbad var hon, när det gällde motiv och uppsåt, betraktad som fullt tillräknelig. Christina hade dolt sitt havandeskap och nekat på frågor och hon hade ”umgåtts med tanken att taga lifvet av sitt barn”. Detta låg till grund för bedömningen om uppsåt. [328] Den sinnesrubbning som tre läkarintyg gav vid handen var av övergående art och hennes egen försäkran om full hälsa låg till grund för den bedömningen att hon även kunde straffas på vedertaget sätt. Detta är också det vanliga scenariot. Av de 171 häktade för barnamord i dessa län

[327] Skellefteå Tlg. 1864 A1a:142, bilaga Kungl. Sundhetscoll, 18640623
[328] Skellefteå Tlg. 1864 A1a:142

infordrades endast utlåtande från sundhetskollegiet i fem (kända) fall. [329] Jämte Olof Christofferssons fall ledde utlåtandet till att den dömde ansågs behöva vård endast i ett fall. Anna Cajsa Carlsdotter ansågs lida av periodvis rubbning och hon frikändes av Nätra häradsrätt i december 1860.[330] Johanna Rosenström från Härnösand, som stod tilltalad för barnamord inför Härnösands rådhusrätt, dömdes först till livstid, men sedan fallet återremitterats av hovrätten ansåg man efter flera förnyade prövningar att utlåtande borde infordras från sundhetscollegiet. Slutligen, efter ett helt års fördröjning, dömdes hon till 6 års fängelse. [331]På liknande sätt döms Brita Cajsa Struts från Torneå till åtta års fängelse efter utlåtande från sundhetscollegiet. [332]

Degerfors häradsrätt begärde aldrig något utlåtande när det gäller Maja Greta Nilsdotter från Granön i Västerbottens län.[333] Hon ansågs ha handlat under fullt uppsåt när hon dödade sitt barn. I husförhörslängdernas markeringar framgår det att Maja-Greta vare sig kunde läsa eller skriva och under rannsakningen ställs frågor till de vittnen som framträder om hennes sinnestillstånd. Hennes mor, Sara Magdalena Jonsdotter, säger t.ex. att hon aldrig visat ”spår till sinnesrubbning eller mindre redigt förstånd”. Grannen Eric Jacobsson menade att hon varit ”stilla och mycket fördragsam, mycket fåordig och sluten utan att de någonsin kunnat upptäcka något spår till mindre vetande”. Även andra grannar yttrar sig om hennes förstånd och detta gör de detta på direkta frågor från rätten. Detta är det enda av de fall jag granskat där denna upplysning ständigt återkommer. Detta i kombination med den markering som stod vid hennes namn i husförhörslängden ger anledning att misstänka att Maja Greta var förståndshandikappad. Men om så var fallet, varför vittnar då alla vittnen som de gör och varför ställer åklagaren denna fråga till alla vittnen? Är det möjligt att grannarna och släktingarna tröttnat på hennes ”lösaktiga leverne” och att de faktiskt önskade att hon skulle bli dömd?

---

[329] Eftersom jag inte läst alla domböcker, och informationen i fångrullorna under den första 20-årsperioden är något mera knapphändig, är det möjligt att fler utlåtanden finns som inte antecknats i rullorna.

[330] Fångrulla från länsfängelserna i Västernorrland, 1830–70, Forskningsarkivet, Umeå Universitet

[331] A.a.

[332] Fångrulla från länsfängelset i Norrbotten, 1830–70, Forskningsarkivet, Umeå Universitet.

[333] Degerfors Tlg. HR, 1818–50, A1b:1

Maja-Greta hade inte dolt sitt havandeskap och hon hade redan tidigare fött tre oäkta barn, varav två fortfarande var i livet. Hon var känd för sin lösaktighet, men hon hade ändå ett intakt socialt nätverk med föräldrar och syskon som hon bodde hos i perioder. Hon var arbetsför och arbetade ofta som piga i samma by. Maja Greta uppgav att den gifte landbonden Israel Petersson i Granön var far till hennes barn och att denne hade utlovat understöd för barnet i utbyte mot hennes tystnad om faderskapet. På fråga från åklagaren säger Maja Greta att hon ”ej förrän i födslotillfället tänkt på det gudlösa dådet att taga lifvet af sitt foster, men att den tanken då fallit henne i sinnet ’att det vore så bra om barnet vore dött’. Maja Greta föder sitt barn utomhus i skogen medan fadern väntar i en eka vid Vindelälvens strand (för att föra dottern hem till byn igen eftersom hon uppgett sig vara sjuk). Enligt hennes egen utsago bestämde hon sig i den stund barnet var fött, en tanke slog henne i ögonblicket att det vore bättre om barnet vore dött. Eftersom hon inte hemlighållit sin graviditet kunde hon inte heller hemlighålla sitt barns död utan bär barnet i sin uppvikta klänning och visar sina grannar och anhöriga det döda, strypta barnet. Degerfors häradsrätt fann 1848 inte något skäl att anta att Maja Greta skulle ha varit påverkad av en tillfällig stressituation eller att hon varit förvirrad på något sätt. Hon döms till döden för att ”i en sinnesförfattning då hon varit vid fullt medvetande om sina handlingar, hvilka henne således tillräknas måste” ha dödat sitt barn. Uppsåtet var enligt samma rätt att ”undanrödja ett hinder för sin utkomst och bergning” och hon dömdes ”sig sjelf till straff och androm till varnagel lif sitt mista och halshuggas”.

Både Christina Mattsdotter och Maja Greta Nilsdotter hävdar alltså att de i födslostunden fattat sitt beslut om att döda barnet, men inte i något av fallen tar domstolen någon hänsyn till deras förklaringar. Christina led troligen av en förlossningspsykos och det är lika troligt att Maja Greta var förståndshandikappad.

Sara Märta, som tidigare omtalats, fick till slut rätt i sak, men en enig häradsrätt i Åsele dömer henne ändå så hårt som lagen tillät. De saknade foster att obducera, de hade inte något erkännande och vittnesmålen var knapphändiga och ofullständiga. Trots detta finner de skäl att döma henne mot hennes nekande till både offentlig skrift, spöstraff och två år på fästning. Katarina från Risliden i Västerbotten som födde sitt andra oäkta

barn som piga i nybyggaren Mattssons hushåll slapp undan med böter.[334] I hennes fall saknades på samma sätt som i Sara Märtas fall ett foster att obducera och vittnesmål och läkarintyg gav öppningar till både välvillighet och stränghet. En skillnad är dock att i Katarinas fall ställs även husbonden Mattsson i rannsakningsbåset och hans utsaga är fullständigt överensstämmande med hennes.

I Ulrika Andersdotters fall bortser rätten till och med från hennes egen bekännelse av barnamord och finner att berättelsen varit ”vacklande och flera gånger ändrad”.[335] Bristen på fulla bevis och det faktum att fostret inte kunde igenfinnas utgjorde grund, menade man, till att döma henne till enskild skrift och böter. Detta trots att hon själv bekänt att barnet var fullgånget, att hon hade strypt det och att hon hade sänkt det djupt i sjön. Många vittnen kunde också intyga att hon verkligen varit gravid. Varför bedöms då Ulrikas fall så milt och Sara Märtas så strängt av häradsrätterna? Beror det på att det rör sig om två helt olika häradsrätter eller har kvinnornas förhållningssätt i rätten påverkat domarna?

Sara Märta, som tjänat piga i många år, kunde svara för sig och hon hade vid tillfället när hon ställdes inför rätta hunnit bli 31 år. Inte bara i domstolen hade hon en vass tunga utan även i de refererade samtalen med husbonden Sehlqvist framgår det att hon kunde föra sin talan. När Sehlqvist hade frågat henne om varför hon blivit ”öfver magen något tjock” svarade Sara Märta att hon ”var plågad av en sjukdom som qwinnor plägade hafva och hvarpå Sehlqvist ej förstode sig”. När barnet var fött och Sehlqvist märkte att hon blivit smal igen yttrade han inte utan ironi: ”jag tror pigan kommit förr än korna”. Då svarade Sara Märta att ”ingen derom skulle hafva bekymring”. Svaren är rappa och bestämda och ger inte intryck av att hon verkligen var rädd för honom. I domstolen svarar hon också logiskt och frankt på alla frågor. Alla upprepande frågor till trots vidhåller hon hela tiden sin berättelse med bestämdhet. Men hennes verbala förmåga och hennes egen fasta övertygelse om sin oskuld hjälpte henne inte i domstolen. [336]

[334] Burträsk Tlg. HR, 1862, A1a: 61
[335] Nordmalings Tlg HR, 1830–39, A1b:3
[336] ÅseleTlg HR, 1824–39, A1b:1

Ulrika Andersdotter som knappast yttrade ett ord blev fick däremot ett mycket milt straff. Redan vid första rannsakningen frångick man de vanliga procedurerna. Hennes tystnad och hennes stela, orörliga kroppshållning gjorde att åklagaren fick lirka med henne och samtala om en mängd mer neutrala samtalsämnen. Hon tilläts att sitta ner vid domarbordet, troligen för att hon såg bräcklig och medtagen ut. Ulrikas bekännelse av barnamord tas i det här fallet inte på allvar utan man menar att hon hela tiden förändrat sin berättelse och vacklat i flera avseenden. Ulrikas familj var mycket väl omtalad och när fadern återkommer från sin vistelse i Stockholm och medverkar vid det sista rannsakningstillfället fälls domen. Den bräckliga Ulrika har sin far vid sin sida och han intygar att han skulle ha dragit försorg om barnet om det framfötts med liv. [337]

Den bräckliga och unga Ulrika med fadern vid sin sida bedömdes milt av domstolen. Blygsel och rädsla framställs också enligt Eva Bergenlöv som förmildrande omständighet i de rättsfall hon undersökt. Om kvinnan var blyg och rädd menade man att hon inte vågat berätta för någon om det väntade barnet. Det faktum att hennes far vittnar och säger att han varit beredd att ta fullt ansvar för barnet om det framfötts med liv kan även ha bidragit till rättens bedömning. På samma sätt fanns det även i pigan Katarinas fall en ansvarig man i vittnesbåset. Ingen av kvinnorna hävdade att det fanns något äktenskapslöfte, men männen som framträdde skulle ändå ha försörjt barnen om de framfötts med liv. Äktenskapslöften tillmättes tidigare vikt i domstolen, enligt Eva Bergenlöv. En kvinna som givits äktenskapslöfte ansågs sakna motiv för barnamord.

> Om kvinnan hade äktenskapet inom räckhåll, i form av trolovning eller äktenskapslöfte, såg rätten inte så allvarligt på sedlighetsbrottet. Omoralen uppfattades som ringa och hon antogs pga. äktenskapslöftet ha saknat uppsåt att döda barnet. [338]

I lagstiftningen angavs som kriterium för att ett barnamord verkligen ska klassificeras som barnamord att barnet tillkommit genom olovlig beblandelse. Bergenlöv menar att det ”gjordes en gradskillnad i synen på hur allvarlig avvikelsen från den äktenskapliga normen varit”. Rätten kunde

[337] Nordmalings Tlg HR, 1830–39, A1b:3
[338] Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld*, s. 289

till och med fria från ansvar på den grunden att äktenskapslöfte fanns, menar Bergenlöv, men de inblandade parterna gavs befallning att fullfölja äktenskapsplanerna med lysning och vigsel, samt betala böter för lönskaläge. I de rättsfall som jag studerat har inte några sådana villkor ställts, men det beror mest troligt på att detta rör sig om en senare tidsperiod. Däremot blir det synligt, åtminstone i dessa refererade fall, att de två kvinnor som hade försörjare för barnen om de hade fötts vid liv, bedömdes mildare än de kvinnor som saknade denna möjlighet.

9.8 Försvar

Kvinnorna bedömdes olika av rätten och vissa förhållningssätt syns ha varit mer framgångsrika än andra. Blyghet och vaghet premierades framför talförhet och skärpa. Försörjda kvinnor premierades framför oförsörjda och när det gäller sinnessjukdom eller psykoser verkar denna typ av tillstånd inte sättas i samband med barnamordet som händelse. Sinnessjukdom, psykoser och förståndshandikapp utgjorde inte någon anledning att misstänka bristande uppsåt. De få kvinnor som bedömdes som sinnessjuka förväntades tillfriskna snabbt. Detta var nödvändigt för att domstolen skulle kunna döma dem till att ta fullt ansvar för sina brott.

I rättssalen gavs kvinnorna få tillfällen till försvar. De saknade advokat eller biträde under rannsakningen. Det förhållandet att de inte hade försvarare är med dagens ögon anmärkningsvärt. I Danmark, där lagstiftningen kring sexualbrott och barnamord i stort sett liknade den svenska, gällde redan från mitten av 1700-talet en regel om att försvarare skulle medverka i varje rättssak där en åklagare fanns. [339] Försvararen kunde vara var och en ”oprigtig mand” och det var inte sällsynt att personer specialiserade sig på denna syssla. Prokuratorn (åklagaren) kunde även ta rollen som försvarare eftersom sakförare (”anklagare”) ofta var civila personer som kvinnas husbondefolk. Skillnaderna är betydande jämfört med det svenska rättsystemet vid denna tid där inget försvar fanns och där länsmannen som skött brottsutredningen även framträdde i rollen som åklagare.

[339] Nielsen, Beth, Grothe, *Letfaerdige qvindfolk*, Aarhus Universitetsforlag, 1999, s. 53

I Sverige dröjde det ända till 1906 innan en lag om rättegångsbiträde tillkom för häktade personer.[340] Rättshistorikern Kjell Åke Modéer som studerat bakgrunden till att Sverige så sent, i jämförelse med andra länder, kunde stifta denna lag och införa ett modernare rättsväsende, menar att orsakerna till detta dels var ideologiska motsättningar, dels praktiska och ekonomiska anledningar. Delreformer hade tidigare bifallits av riksdag men Kungl.Maj:t kunde vägra fastställa dessa beslut. Orsakerna till att besluten inte stadfästes var bl.a. att personal inte fanns till projektets genomförande.[341] Den tidigare rättsformen var till stora delar inkvisatorisk vilket innebar att den tilltalade stod ensam mot domare, åklagare och undersökningsdomare, som alla var statens tjänstemän. Förslag om rättegångsbiträden hade aktualiserats ända sedan tillkomsten av 1734 års lag. Ansvaret låg då på domaren att avgöra om den tilltalade hade behov av biträde. Huvudregeln var annars att ”i brottmål svare den sjelf som anklagad är”. [342]

Under större delen av 1800-talet fortgick debatten om rättegångsbiträden och vilka kriterier som skulle gälla för dessa. Vissa menade att en viss kompetens måste kunna uppvisas hos den som ville bli ett sådant biträde medan andra, mera liberala röster, menade att det borde räcka att ett biträde var en myndig person och inte tidigare straffad eller tilltalad för brott. Det fanns även de som försvarade det äldre rättssystemet och menade att domarens status i domstolarna skulle förminskas och att rättvisan och sanningen skulle komma att bli lidande om sakförare och rättegångsbiträden deltog i rannsakningarna. Men så småningom fick de modernare rösterna majoritet och man gick allt mer emot ett så kallat ackusatoriskt rättssystem. Detta hade de flesta länder infört tidigare än Sverige under inflytande från bland annat franska rättsreformer. Den svenska senfärdigheten fick år 1875 den vice häradshövdingen O.A Beckman att ställa den retoriska frågan om vad som kunde vara den egentliga orsaken till att:

> Sverige ensamt bland alla civiliserade stater på jorden saknar ett advokatstånd, och att allmänheten här i landet lider en kännbar

[340] Modéer, Kjell Å., *Den offentlige försvararen – rättshistoriska studier rörande frågan om rättegångsbiträde åt häktad,* i Rättshistoriska studier, femte bandet, Carl Bloms Boktryckeri AB, Lund, 1977, s. 252
[341] A.a. s. 264. Enligt Modéer var försvarare även ett föraktat yrke bland juristerna.
[342] A.a. s. 254, (från RB 15:1)

> brist på personer, som ega kunskaper, förmåga och vilja att biträda den samma med deras af lagarne beroende angelägenheter? [343]

Brist på personer som ägde rätt kunskaper och hade vilja och förmåga att biträda personer tilltalade för brott uppges vara ett hinder. Kommittén som 1832 lade fram förslag till allmän kriminallag yttrade sig om det motstånd som fanns hos de rättsligt utbildade att ta sig an dessa uppdrag. Det skulle bli svårt att finna någon som ville ta sig an dessa uppdrag menade man och skrev därför att:

> Denna är lika helig i alla mål; och det är ett kall, som anstår hwarje redlig man, att wärja den oskyldige mot förföljelse eller förtryck, och att tillse det icke ens den största brottsling wederfares annat, än hwad rätt är. [344]

Rättigheten till rättegångsbiträde eller advokat fördröjdes alltså under hela 1800-talet, men domarna hade redan 1734 fått möjlighet att tillse att de personer som särskilt behövde ett biträde skulle kunna få det. I de fall som jag granskat har inte biträde tilldelats i något fall. Däremot hade kvinnorna rätt till hjälp av jurister eller av någon annan skolad person för att utforma överklaganden till högre rätt. När överklagandena skrevs av jurister eller skrivare utan relation till kvinnan hölls de oftast korta och formella. Ett exempel på detta har tidigare redovisats i kapitel 7 där Anna-Lovisa Olofsdotters korta böneskrift refererades. Skrivaren var i det fallet landskanslist, en yrkesgrupp som skrev överklaganden åt kvinnor som inte hade någon annan som kunde bistå dem. Många, eller de flesta av de tilltalade i mitt material, skulle i allra högsta grad ha varit hjälpta av ett biträde i domstolen. Kvinnorna saknade utbildning, hade ingen vana vid offentlighet och visste inte hur de på bästa sätt skulle kunna försvara sig. De gavs även få chanser till självständiga yttranden. Åklagaren hade makten och såg till att det juridiska handlingsutrymmet för motparten blev minimalt. Detta gällde genom hela processen från de inledande förhören till sakframställan, bevisning och dom.

[343] *Den offentlige försvararen*, s. 266 (från: förhandlingar vid andra nordiska juristmötet i Stockholm den 26–28 augusti 1875, s. 24 f.)
[344] a.a. s. 258 (från: motiv till förslag till Allmän Criminallag 1832)

9.9 Sammanfattning

De kvinnor som ställdes inför rätta tilltalade för barnamord var mestadels pigor och uppväxta i bondemiljöer. Vid granskningen av kvinnornas sociala bakgrund framkom dock ingenting som tyder på att de skulle ha växt upp under svårare eller sämre förhållanden än andra kvinnor. De hade begränsade uppväxtförhållanden och låg skolunderbyggnad men flesta kunde läsa och skriva. När de ställdes i rannsakningsbåset inför åklagare, domare och tingslagets nämnd skulle de inte desto mindre efter egen förmåga försvara sig själva och föra sin egen talan. Många eller kanske alla tilltalade skulle ha varit i stort behov av en försvarare eller ett biträde under rannsakningen men den möjligheten hade de inte.

Åklagarnas argumentation underbyggdes inte bara av rättslig logik. Den känslomässiga argumentationen fyllde en stor roll i rättssalen och det gällde för åklagarna att vinna nämndens och åhörarnas medhåll. Sameflickan Christina Mattsdotter illustrerar de dilemman som domstolen ställdes inför när den tilltalade visade tecken på sinnessjukdom. I hennes fall tog det lång tid innan hon kom under vård och när hon äntligen gjorde det förväntades hon tillfriskna snabbt. Sundhetscollegiet gjorde även den bedömningen att hon snabbt var fullt återställd. De menade även att hon även var vid sina sinnens fulla bruk vid brottets begående. Detta innebär att handlingen genomfördes i fullt uppsåt och hon kunde därmed dömas till straff för sitt brott. I de fem fall av bedömningar av sinnessjukdom som här är kända dömdes alla kvinnor utom en till fängelsestraff. Min bedömning är att rannsakningarna, liksom troligen samhället i övrigt, genomsyrades av en förförståelse som innebar att barnamordet ansågs ligga i kvinnans egenintresse. Detta blev synligt även i Maja Greta Nilsdotters fall. Hon var svagt begåvad och försvarade sig knappast alls i rätten, dessutom menade hon att tanken på att förgöra barnet kommit över henne i födsloögonblicket. Degerfors häradsrätt tog dock ingen hänsyn till vare sig det svaga förståndet eller till det bristande uppsåtet utan hon dömdes för att i fullt uppsåt och ”i en sinnesförfattning då hon varit vid fullt medvetande” ha dödat sitt barn. Dessa fall visar att det var svårt för kvinnorna att hävda sinnessjukdom, svaghet eller bristande uppsåt i sin argumentering. Barnamordet var, enligt min mening, ett sådant brott som á priori ansågs ligga i kvinnans egenintresse. Förmildrande omständigheter blir därmed svåra att hävda överlag.

I vissa rättsfall är dock bevisningen svag. Häradsrätterna ställdes i dessa situationer inför svåra bedömningar där de både kunde fria och fälla. I dessa mer tveksamma rättsfall kan kvinnans eget agerande i rätten ha inverkat på deras bedömning. Blyghet och vaghet syns ha premierats framför talförhet och skärpa, liksom försörjda kvinnor troligen gynnades framför oförsörjda. Förmildrande omständighet var m.a.o. inte kopplat till vare sig barnets värde eller kvinnans bristande uppsåt. I stället tycks rätten ha kunnat vara mera välvillig om de sociala och ekonomiska omständigheterna kring kvinnan var sådana att barnamordet inte längre på något självklart sätt kunde kopplas till hennes egenintresse.

10. DOM OCH STRAFF

Varje rannsakningstillfälle avslutades med att rätten fattade någon form av beslut. Ibland innebar beslutet att fler uppgifter skulle hämtas in, fler vittnen skulle kallas eller utlåtanden skulle begäras in. Det var inte heller ovanligt att häradsrätten kunde enas om ett slutgiltigt utslag redan efter första rannsakningstillfället och i dessa fall meddelades detta utslag i målet. Som tidigare nämnts tilltalades inte alla kvinnor i materialet för barnamord i juridisk mening utan relativt många tilltalades för andra närliggande brott. I detta kapitel redovisas utslag från häradsrätterna. De jämförs sedan med de utslag som meddelades från hovrätterna och Kungl. Maj:t. Kapitlet är till största delen deskriptivt och avser belysa frågor kring vad som hände med kvinnorna som blev dömda. Hur bestraffades kvinnorna och var avtjänades straffen?

10.1 Häradsrätternas utslag

När häradsrätterna meddelade sina utslag avkunnades domen inför den tilltalade. Utslagen motiverades alltid och styrktes genom hänvisning till lagrum, andra rättsligt bindande källor, bevisning och erkännanden. Före tillkomsten av 1864 års strafflag var påföljden för barnamord dödsstraff. När uppsåtligt barnamord kunde styrkas utdömdes detta straff i häradsrätterna. Efter tillkomsten av strafflagen 1864 döms barnamörderskorna istället till fängelsestraff. Den nya lagstiftningen medförde att antalet överklaganden kom att minska kraftigt och häradsrätternas utslag blev därmed oftast den slutliga domen. Utslagen fördelade sig på följande domar; dödsstraff, fängelse (straffarbete), kroppsstraff, böter och frikännande. Förutom dessa straff måste alla dömda fram till 1855 genomgå kyrkoplikt. Denna var vid allvarliga brott offentlig och ägde rum under högmässotid i hemkyrkan. Vid mindre allvarliga brott genomfördes kyrkoplikten enskilt med endast präst och vittnen närvarande och på annan dag än söndag. Vid särskilt allvarliga brott kunde livstids straffarbete utdömas i kombination med förlust av medborgerligt förtroende.

Tabell 10:1 Häradsrätternas domar

Utslag i häradsrätterna	antal	Brott
Mista livet genom halshuggning och å båle brännas	46 (47)[345]	Barnamord (38 alt. 39), mord (3), fosterfördrivning (2), fosters läggande å lön (2), vållande till fosters död (1)
Arbete å tukthus (fängelse)	68	Barnamord (36), fosters läggande å lön (17), vållande till sitt barns eller fosters död (9), försök till barnamord (1), förgjort foster (1), medhjälp till barnamord (2)
Kroppsstraff (enbart)	19	Misstänkt barnamord (7), fosters läggande å lön (9), medhjälp till barnamord (2), ofullgånget fosters läggande å lön (1)
Böter (enbart)	9	Ofullgånget fosters läggande å lön (3), fosters läggande å lön (3) misstänkt barnamord (2), medhjälp till barnamord (1)
Kroppsstraff och böter	11	Ofullgånget fosters läggande å lön (3), fosters läggande å lön (3), misstänkt barnamord(1), medhjälp till barnamord (1)
Frikännande	10	Misstänkt barnamord (8), misstänkt fosters läggande å lön (2)
	163	

N= 171 uppgift saknas för 8 utslag (lindrigare straff)

[345] Ett av fallen återfanns i stamrullorna från Centralfängelset å Norrmalm. Häradsrättens utslag uppges inte i det fallet utan endast den slutliga domen. Det troligaste är dock att dödsstraff utdömdes i häradsrätten vid denna tid när uppsåtligt barnamord kunde bevisas.

Häradsrätterna ställdes inför svåra bedömningar när det gällde barnamorden. Kvinnorna hade ofta gjort sig av med det döda fostret och hävdade att barnet var dött vid födseln. I dessa fall kunde inte barnamord styrkas utan kvinnorna fälldes för andra brott. Beviskraven var relativt höga och ingen kunde fällas enbart på indicier. De som fälldes i domstolarna var med stor säkerhet skyldiga till brotten. Endast i fem (kända)[346] fall infordrades yttrande från sundhetscollegiet. I 113 fall av 171 fäller domstolen den tilltalade för brott som kan straffas med döden eller tukthusarbete. Sex av dem som döms till fängelse får korta straff som avtjänas på länsfängelset, straffen varierade i de fallen mellan 1 vecka till 1, 5 år.

Häradsrätterna utdömde ofta dödsdomarna efter relativt få rannsakningstillfällen. Vid (åtminstone) arton tillfällen fälls dödsdomen efter första och enda rannsakningen.[347] Femton domar fälls efter två rannsakningstillfällen och resterande slutliga utslag fördelar sig på tre till fem rannsakningstillfällen. Det innebär att barnamord där bevisning och erkännande fanns var ganska enkla processer och att häradsrätterna oftast föredrog att binda den tilltalade vid en mildare brottsrubricering än att försöka fälla den tilltalade med knapphändig bevisning.

10.2 Hovrättens bedömning

Hovrätterna hade tillgång till experter, utbildade jurister och vägledande prejudikat. Deras domar blev, bl.a. av den anledningen, generellt sett mildare än häradsrätternas. Vanligast var dock att hovrätten stadfäste häradsrättens utslag, det vill säga dömde till samma straff. I de fall där hovrätten gav utslag fördelade de sig på 37 dödsstraff, 16 (enbart) kroppsstraff, 50 tukthusstraff, sju dömdes till böter och kroppsstraff, och slutligen två till (enbart) böter.

[346] Det kan vara fler eftersom inte alla domböcker har lästs och fångrullorna är något ojämna kvalitétsmässigt. Oftast anges dock i fångrullorna både datum och utslag i alla instanser, samt infordranden om yttranden osv. vilket innebär att det knappast har infordrats fler yttranden från sundhetskollegiet.

[347] Det kan även röra sig om fler än arton tillfällen. Uppgift saknas om antalet rannsakningstillfällen i sex av fallen.

Häradsrätternas dödsdomar stadfästes av hovrätten i 33 fall och fyra utslag från häradsrätten skärptes. Stina Greta Nilsdotter som av Nätra häradsrätt hade dömts till enbart kroppsstraff (30 piskrapp[348]) fick straffet ändrat till livets mistande genom halshuggning.[349] När domen överklagades till Kungl. Mjt:s domstol ändrades straffet radikalt igen, nu till 24 dagars fängelse vid vatten och bröd. På liknande sätt ändrades Lena Isacsdotters dom [350] från kroppsstraff (30 piskrapp) och sex års tukthusarbete till dödsstraff. Inhysemannen Anders Wallström, som tidigare omtalats, dömdes av Skellefteå häradsrätt till böter och kroppsstraff för mindre vållande barnamord, medan hovrätten ansåg att hans del i brottet var stor och dömde honom till dödsstraff.[351] Slutligen dömde hovrätten Matilda Jonsdotter till döden efter det att Skellefteå häradsrätt dömt henne till två års tukthusarbete för att hon av ”förseelse och vangömmo vållat sitt barns liv”. [352]

Hovrätten mildrar häradsrätternas dödsdomar i elva fall.[353] Av dessa dömdes två av kvinnorna i stället till enbart kroppsstraff, alltså en radikal lindring av det tidigare utslaget. Åtta dömdes till tukthusarbete och en av de dödsdömda frikändes av hovrätten.[354] De fängelsestraff som utdömdes varierade mellan tre och sju år. Den första som fick sitt dödsstraff omvandlat till fängelse var sameflickan Ingrid Ersdotter som av Luleå rådhusrätt 1838 dömts till döden.[355] Hovrätten menade att hon i stället skulle utföra fyra års tukthusarbete, vilket hon även gjorde eftersom hovrättens dom inte överklagades.[356]

[348] Det hände att häradsrätterna dömde till piskstraff men inte i något fall verkställdes den domen. Utan undantag omvandlades kroppsstraffet till ett visst antal dagars fängelse vid vatten och bröd.
[349] Fångrulla från länsfängelset, 1830-1870, Forskningsarkivet, Umeå Universiet, Umeå.
[350] Övertorneå Tlg HR, 1854
[351] Skellefteå Tlg HR, 1852, 54, 55, A1b:8
[352] Fångrulla från länsfängelset 1830–1870, Forskningsarkivet, Umeå Universitet, Umeå.
[353] I två fall är hovrättens utslag okänt.
[354] Frikännandet gäller Olof Christoffersson som istället dömdes till vård. Han blev faktiskt aldrig ”fri” under sin levnad.
[355] Fångrulla från länsfängelset 1830–1870, Forskningsarkivet, Umeå Universitet, Umeå.
[356] Stamrulla från Centralfängelset å Norrmalm.

10.3 Kungl. Maj:ts högsta domstol

Gustaf III utfärdade 1778 en förordning som innebar att alla dödsdomar skulle underställas dåtidens högsta domstol för bedömning. Kungl. Majt:s högsta domstol bestod av ämbetsmän efter det att instansen reglerades genom 1809 års regeringsform. Kungen hade en central roll och innehade två röster i omröstningarna. I Kungl. Majt:s domstol blev de dödsdömda genomgående benådade. Den liberala straffsyn som ännu inte fanns dokumenterad i gemensam lagstiftning kunde på denna nivå tillämpas för att benåda personer dömda till döden. Endast i två fall kvarstår bedömningen dödsstraff och i båda dessa fall har kvinnorna dödat egna barn som inte var nyfödda spädbarn. De båda kvinnorna som senare avrättades dömdes för mord å eget barn, ett brott som ansågs vara ännu allvarligare än barnamord i juridisk mening.[357]

Barnamorden ansågs dock fortfarande vara allvarliga brott och i sex fall dömdes kvinnorna istället till livstids straffarbete. Vissa av dem dömdes även till förlust av medborgerligt förtroende. Tre kvinnor dömdes till 10 års straffarbete och för den resterande delen av de tidigare dödsdömda varierade fängelsestraffen mellan tre och åtta år.

10.4 Länsfängelserna

Tiden från häktning till slutlig dom tillbringades på länsfängelserna. Dessa var i uselt skick och bestod av ett antal större celler där olika brottslingar var tvungna att trängas på små, fuktiga och mörka ytor. Siv Rehn citerar ur fångpredikanternas årliga brev där fängelserna beskrivs som ”förskräckliga kloaker och förruttnelseinrättningar för samhällets drägg, här alstrades mörker, ondska, laster och moraliskt förfall”. [358] På liknande sätt beskriver även Taussi Sjöberg förhållandena i Härnösands länsfängelse innan ombyggnationen. I gemensamhetsfängelset fick alla typer av fångar sitta tillsammans, kvinnor och män, lösdrivare och försvarslösa,

[357] 1734 års missgärningsbalk, 14 Kap. 1 §.
[358] Rehn, Siv, *Vita duvan – det gamla cellfängelset i Luleå,* Siv Rehn och Probus förlag, 2005,

sjuka och hungriga och vissa hade även med sig sina barn in i denna miljö. [359]

Dessa usla förhållanden hade uppmärksammats och börjat kritiseras och riksdagen fattade 1840–41 beslut om införande av cellfängelsesystemet. Detta system hade den fördelen att man kunde åtskilja fångarna från varandra och man kunde därmed undvika att en särskild kriminell klass bildades. Ensamhet i cellen, nära nog dagliga samtal med fångpredikanten och tillgång till endast religiös litteratur skulle föra fången till en ny moralisk hållning. Ideologiskt hade strafftänkandet förändrats från absoluta vedergällningsteorier till de mer relativa straffteorierna. Framförallt imponerades man av det s.k. Philadelfiasystemet som innebar att fångarna skulle övervakas och vårdas istället för att straffas. Avsikten med fängelsevistelsen var återintegrering i samhället. Detta mål skulle uppfyllas genom undervisning, arbete och disciplin.[360] Fångpredikanternas ansvar ökade med denna ordning och de förväntades föra enskilda samtal med fångarna så ofta som möjligt. De hade även ansvar för skolundervisningen i fängelserna. Fångpredikanten C.P Leastadius skriver i årsberättelsen från Luleå länsfängelse år 1865 att han gläds över de förbättringar som skett men att han oroar sig för om de omvända fångarna ska bemötas med tillräcklig förståelse när de sedan ska leva ute i samhället.

> Dervid har uppstått hos mig den frågan: skola väl desse kristne mötas af sina medkristnas kärlek? Skall man upphört att tänka på deras fordom ådagalagde brottslighet? Om ett jakande svar obetingat kunde gifvas på dessa frågor, så vore fångpredikanten ej belastad med några större bekymmer. [361]

Optimismen för cellsystemet var dock stor och predikanterna lovordar förändringarna.[362] Den isolering fångarna var utsatta för gjorde att fångpredikanternas besök i cellen blev välkomna avbrott. Fängelsepredikanten Edman menade att ”ensligheten och det flitiga umgänget med Guds

[359] Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar – Brottet, straffet och människan i 1800-talets Sverige*, Författarförlaget, 1986, s. 9
[360] Drugge, Ulf, Lindgren, Simon, *Med dödlig utgång – Om grova våldsbrott och sociala former i 1800–talets Sverige,* Sociologiska institutionen, Umeå universitet, 2001; Rehn, Siv; *Vita Duvan*, Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar*
[361] Fångpredikanternas årsberättelser, 1965, Domkapitlet Härnösand.
[362] Rehn, Siv, *Vita Duvan*, s. 376

ord” i allmänhet syntes utöva ”ett förmildrande inflytande på hårda lynnen”.[363] Tjugo år senare var prästerna inte lika optimistiska till systemet men cellfängelsesystemet fanns kvar långt in på 1900–talet.

I fångpredikanternas årsberättelser redovisade prästen en mängd detaljer kring det andliga livet på fängelset. Han redogjorde för fångarnas läs- och skrivförmåga liksom för deras kunskaper i kristendomskunskap. Innan cellsystemet infördes beklagade sig prästerna över det moraliska förfallet i fängelset och över att vissa år nådemedlen (nattvarden) inte hade kunnat utdelas en enda gång, p.g.a. det liv fångarna förde i häktet.[364] Namn på enskilda personer nämns ytterst sällan, men ibland förekommer det att prästen nämner någon särskild person i sin årsberättelse. Så var fallet med Maria Matilda Brunberg som häktades i mars 1837.[365] Hon häktades för fosterfördrivning och senare även för vållande till annans död. Tillsammans med Stina Viklund, spädbarnets mormor, hade Matilda genom att använda gift fördrivit kvinnans foster. Kvinnan vars foster fördrevs blev mycket sjuk av behandlingen. Hon dog efter två veckor och Stina Wiklund förlorade därmed sitt enda barn. De båda kvinnorna dömdes först till döden för sina brott och slutligen till livstids straffarbete och förlust av medborgerligt förtroende. Matilda Brunberg fick sitta länge i länsfängelset innan hon fick sin slutliga dom och hon hade under häktningstiden regelbunden kontakt med fångpredikanten. 1839 skriver predikanten i årsberättelsen att han endast kunnat utdela nattvarden till en (enda) fånge under året och det är till Matilda Brunberg, som enligt predikanten visat ”stor ånger och botfärdighet”.[366] Matilda var gift och hade med sig två minderåriga barn när hon häktades. Det är oklart vad som hände med dessa barn. Från Umeå länsfängelse rapporteras även 1859 om Anna Charlotta Nilsdotters förtvivlan och sinnesändring och om Margaretha Johanna Pehrsdotters nya andliga liv.[367]

[363] a.a. s. 376 (citat från årsberättelse Luleå Stads Cellfängelse 15 jan. 1862)
[364] Detta är värt att notera eftersom nåd predikades flitigt under denna period. Fängelseprästernas berättelser visar att nåden kunde ställas under villkor, dvs. den utdelades till personer som skötte sig, inte till de som bad om den.
[365] Fångrulla från länsfängelset 1830–1870, Forskningsarkivet, Umeå Universitet, Umeå.
[366] Fångpredikanternas årsberättelser, 1965, Domkapitlet Härnösand.
[367] A.a.

10.5 Kroppsstraff

De kroppsstraff som omnämns i protokollen är piskrapp (spöstraff) och fängelse vid vatten och bröd. Några få häradsrätter dömer till spöstraff, men i samtliga fall omvandlas straffet till fängelse vid vatten och bröd. Den längsta tid som kunde komma i fråga för vatten och brödstraffet var 28 dagar och många kvinnor fick också sitta av denna tid. Det kunde ibland hända att fängelseläkaren skrev ett intyg som gjorde att straffet uppsköts av hälsoskäl och vid något tillfälle genomfördes det aldrig.

Sara-Stina Johansdotter från Själevad dömdes år 1853 till döden för att hon förgiftat sitt 2 ½ åriga flickebarn som hon fött efter ”olovlig beblandelse”.[368] Men hon hade ”ej blott” fött detta barn utom äktenskap utan även ytterligare en flicka som bara var några dagar gammal när Sara-Stina häktades. Sara-Stina hade tidigt förlorat båda sina föräldrar och uppfostrats i fosterhem. Hon arbetade som piga och senare lös piga på olika ställen i bygden. Sedan hon fått sitt första barn blev hennes sociala situation allt sämre och hon blev beroende av att andra skötte hennes barn medan hon arbetade. I domstolen framkom, genom de vittnen som framträdde, att Sara-Stina skulle ha varit hård och behandlat sitt barn illa. Hon inledde en ny relation med drängen Jonas Ersson som hade lovat att gifta sig med henne. Planerna var relativt långt framskridna och tid för lysning var bokad hos prästen. Problemet var att han inte ville ha hennes ”oäkta” barn med i boet. Ersson skulle även, enligt vittnen, ha gett Sara-Stina tips på hur man skulle kunna gå till väga för att förgifta en person. Sara-Stina, som troligen inte upplevde allt för starka band till sitt barn, föredrog giftermålet framför barnet och hon skulle därmed få en far till det barn hon nu väntade. Hon skred till handling och förgiftade sin snart treåriga dotter med avbrutna svavelstickor. Barnet dog, saken uppdagades, och hon fälldes för mord å eget barn i Själevads häradsrätt. Eftersom Sara-Stinas brott var grovt dömdes hon till det längsta vatten och brödstraffet, men i hennes fall valde rätten att ge henne uppskov med straffet. Det barn som föddes strax innan Sara-Stina häktades hade, innan alla rättsinstanser hunnit yttra sig, blivit nio månader gammalt, men barnet var ännu inte van vid fast föda och ammades fortfarande. Sara-Stina beviljades därför

[368] Själevads Tlg HR, A1b:4

en månads uppskov med straffet och när det var genomgånget väntade den obligatoriska kyrkoplikten. [369]

10.6 Kyrkotukt

Den enskilda och uppenbara skriften var fram till år 1855 alltid ett delmoment i bestraffningen av en brottsling. Vid grova brott var skriften uppenbar och vid mindre brott var skriften enskild. Vissa av prästerna började protestera mot att skriften skulle användas som bestraffning. Den kyrkliga tanken med skrift eller avlösen var att den som hade något på sitt samvete kunde hos prästen bekänna det och genom det enskilda själavårdande samtalet veta att han/hon fått förlåtelse för sin synd. När skriften lades in som straffpåföljd visste man inte med säkerhet om personen skulle ha sökt avlösen på egen hand och man visste heller inte om ångern var ärligt menad.

> […] så måste ju härmed också anses såsom bestämt fastslaget, att kyrkoplikten dragits bort från sin ursprungliga betydelse såsom samhörig med själva kyrkolivet och in på den världsliga Rättens område. Detta blir öppet, om än indirekt, erkänt i Kungabrevet genom dess uppenbara ringaktning för den avlösning, vilken avser en återförening med församlingsgemenskapen men i verkligheten endast blir en formell och tom del av den bittra kyrkopliktens verkställighet och detta ända därhän, att mången av de brottsliga icke ens vet, vad ”ånger är” […] [370]

Citatet ovan är från 1854 och kyrkoplikten togs bort året därpå. Men den debatt som föregått detta hade pågått länge inom prästeståndet, där alla inte hade samma uppfattning som den Thomander gav uttryck för i citatet ovan. Men meningarna var även delade i och mellan de övriga stånden i

[369] Sara-Stina Johansdotter dömdes i Kungl. Mjt till livstids fängelse, vilket hon avtjänade i Norrköping.
[370] Arner, Anders, Kyrka och fångvård i Sverige 1846-1946, Gleerups, Lund, 1963; s. 22; Citatet är en del av ett yttrande skrivet av domprosten Thomander till Prästeståndet den 16 aug. 1854

Riksdagen. Inom prästeståndet ansåg man till och med att prästen hindrades i sin tjänsteutövning genom dessa påbud.

> Genom att göra prästen till en profoss och härigenom hindra honom från en fostraregärning i evangeliets anda (Joh. 8:1-11) hade samhällets Lag i denna del blivit till skada för vår kyrkas själavårdande uppgift. [371]

Prästeståndet ville komma bort från allt tvång kring kyrkoplikten och man menade att innan kyrkoplikten blev en ”staffordning så sökte brottslingen kyrkan” och till det ville man tillbaka. Denna typ av debatt berörde troligen inte alls den stora allmänheten, utan diskussionerna fördes i ståndden och i riksdagen. Däremot berördes de för brott tilltalade kvinnorna indirekt, då de måste genomgå antingen den enskilda eller den uppenbara kyrkoplikten. Hur kvinnan upplevde kyrkoplikten är det svårt att veta något om, men för dem som dömdes till den uppenbara kyrkoplikten var upplevelsen förmodligen väldigt negativ och laddad med skam och förnedring. Rädslan för dessa straff kunde till och med utgöra en direkt orsak till barnamorden menade skribenter under 1700–talet. [372]

> Men återkom någonsin eller gärna den syndare till sin kyrka, dit han eller hon med våld drivits för att bliva utsatt för här omnämnda vanära? [373]

Trots att ovanstående fråga ägde sin giltighet gick de flesta tillbaka till kyrkan förr eller senare. Barnamörderskor i mitt material som efter strafftiden flyttade tillbaka till sin hemsocken besökte kyrkan regelbundet och deltog i nattvarden någon eller några gånger varje år.[374] Den kristna tron var mycket utbredd och ingen ville i längden hålla sig undan församlingsgemenskapen.

---

[371] a.a. s. 24

[372] Grothe Nielsen, Beth, *”Letfaerdige qvindfolk” – fosterdrab og födsel i dölgsmål i retshistorisk belysning, Häfte 11(av 3),* Kriminalistisk Institut, Köbenhavns Universitet, 1980, s. 4 - 30

[373] a.a. s. 20

[374] Detta gäller de kvinnor som det varit möjligt att kontrollera.

> I kyrkan fick man besked om den stora världens händelser men kanske framför allt om det som låg nära, om vilka sockenbor som stod i begrepp att ingå äktenskap, om födslar och dödsfall, och sida vid sida gick man fram för att ta del av den heliga nattvarden. [375]

Trots att de utsatts för skam och vanära gick de oftast tillbaka frivilligt. Även de kvinnor som dömdes för lönskaläge måste före 1855 genomgå (enskild) skrift för att återupprätta gemenskapen med församlingen. Det betyder att de inte kunde delta i nattvarden om de inte var skriftade. Frykman menar att reformen om borttagande av kyrkoplikt bara blev ett slag i luften då så många ändå fortsatte skrifta sig frivilligt för att få del av nådemedlen. [376]

Frivilligheten gällde dock inte de kvinnor som transporterades till kyrkan efter genomgånget vatten- och brödstraff. Fångskjutsen väckte uppmärksamhet och kvinnan åtföljdes av en fånggevaldiger i kyrkan. Det framgår inte om hon liksom under rannsakningen var beslagen med järn, men det är troligt att det var så. Den uppenbara kyrkoplikten var för dessa kvinnor en skamfylld procedur och frågan är om hon i det tillståndet kunde eller ens fick ta emot någon upprättelse.

10.7 Tukthusarbete

De fångar som dömdes till kortare fängelsestraff än två år avtjänade straffen på länsfängelserna. Eftersom straffen alltid bestod av tukthusarbete måste fängelseledningen se till att sådant arbete kunde utföras i fängelset. Fängelsedirektörerna fick ett eget intresse av att anordna dessa arbeten eftersom 1/3 av förtjänsten hamnade i deras egen ficka.[377] Den resterande delen av inkomsten från arbetet delades med en tredjedel lika mellan bevakningspersonalen och besparingskassan samt en tredjedel till fången. Avsikten med besparingskassan var att ge bidrag till de fångar som skötte sig väl under fängelsetiden. [378]

[375] Lindstedt-Cronberg, *Synd och skam*, s. 262
[376] Frykman, Horan i bondesamhället, s. 134
[377] Rehn, Siv, *Vita Duvan*, s. 189
[378] a.a. s. 189 (möjligheten till detta användes dock i begränsad omfattning enligt källan)

Hur arbetet mera i detalj organiserades på de tre länsfängelserna är oklart, men i den utsträckning arbete förekom måste det ha skett i de befintliga gemensamma lokalerna. Siv Rehn som detaljerat beskrivit livet i länsfängelset i Luleå har beskrivit hur arbetet utfördes efter det att det nya cellfängelset byggdes år 1861. Arbetet fick då bara vara av sådan art att det kunde utföras av en och en person och utföras i cellen.

> De arbeten som fångarna i länscellsfängelsets tornbyggnad i Luleå sysselsattes med under början av 1860-talet finns förtecknade i en skrivelse upprättad i april år 1864; ull spanns till strumpgarn eller för sömnad, hampa tvinnades till garn och lin häcklades och spanns. Garnet användes därefter för at sticka hel- och halvstrumpor, samtliga arbeten troligen i huvudsak ämnade för kvinnliga fångar. [379]

De kvinnliga fångarna var lättare att sysselsätta inom fängelsemurarna, medan männen tidvis led av undersysselsättning. Arbeten som kunde komma ifråga för männen var att skära och tälja trädpligg, andra träarbeten och att binda not. Om lämpliga arbeten saknades vid en anläggning kunde fångar förflyttas till ett annat fängelse av den anledningen. De som fick en slutlig dom som innebar en längre tids straffarbete förflyttades till de centrala straffarbetsinrättningarna.

10.8 Spinnhuset

Centralfängelset Norrmalm i Stockholm var i bruk mellan 1827-1896. Det var ett av tre kvinnofängelser, de övriga fanns i Norrköping och Göteborg. De kvinnliga fångarna från Norrland hamnade på Norrmalms kvinnofängelse om de dömdes till straffarbete i de slutliga domarna. Innan centralfängelset på Barnhusgatan i Stockholm togs i bruk utgjorde det s.k. spinnhuset på Långholmen centralanstalt. När centralfängelset å Norrmalm öppnades var man tvungna att transportera 300 kvinnliga fångar genom gatorna i Stockholm. För att undvika att stora publikmassor skulle strömma till iakttog man stor försiktighet och transporten skedde

[379] a.a. s. 190

efter midnatt en natt i juli 1827. [380] Centralfängelset Norrmalm var ett så kallat logementfängelse och logementen kunde innehålla uppemot 40 sängplatser. Vid genomgång av stamrullorna från centralfängelset blir det märkbart att försvarslösa, kringströvande och tjuvar dominerar bland de intagna fångarna under den första perioden, medan brotten blir av mera allvarlig karaktär i slutet av min undersökningsperiod.[381] 1846 upphävdes delar av den stränga bestämmelsen om laga försvar vilket med säkerhet var en avgörande anledning till denna utveckling.[382] Sammanblandningen av de olika kvinnorna i logementen bör ha ställt till en hel del problem och konflikter, särskilt med tanke på att några var kriminellt belastade medan andra satt av straff för obetydliga brott eller försvarslöshet. Kosthållningen i fängelset var sparsam. Varje dag serverades någon form av soppa och en bit bröd. Rutinerna var också många och kvinnorna väcktes i ottan för att påbörja arbetet. Detta pågick sedan ända till kvällen med korta avbrott för måltider.

> Det visade sig att arbetet fungerade som ett stort hushåll där kvinnorna fick delta i löpande sysslor som städning, matlagning, vedhämtning, uppvärmning och sjukvård. Dessutom kardades, häcklades, spanns, stickades och syddes det i fängelset. Där framställdes kraftig säckväv och där syddes fångkläder och sängkläder till landets alla fängelser. [383]

Om någon av kvinnorna bröt mot de regler som fanns i fängelset kallades de till förhör som noterades i stamrullorna. De bestraffades med olika former av interna straff för dessa regelbrott. Katarina Charlotta Häggbom från Nysätra socken var en av kvinnorna som avtjänade sitt straff i fängelset.[384] Hon anlände den andra december 1854 efter att av Kungl. Maj:t

[380] Stockholms Posten den 12 juli 1827

[381] Det har dock inte varit möjligt att inom ramen av detta arbete systematisera informationen men förändringarna är mycket märkbara.

[382] den gällande legostadgan infördes den 23 november 1833 men stadgan lättades betydligt 29 maj 1846. Huvudregeln var att arbetslöshet i sig självt var olagligt, men 1846 kunde försvarslösa med intyg, utan arbetsförmåga m.m. befrias från detta. Man lade också fr.o.m. 1846 ett ansvar på bl.a. sockenstämman för dessa personer, som nu kunde vistas hemma till dess de fick nya anställningar under förutsättning att de var kända som ärliga och inte straffade för andra brott. (Kungl. M:jts nådiga stadga angående försvarslösa och till allmänt arbete förfallna personer den 29 maj 1846)

[383] a.a. s, 123

[384] Stamrulla Centralfängelset å Norrmalm.

dömts till fem års straffarbete. Katarina var 24 år och uppgav att hennes pappa var bonde och att hon själv var före detta piga. Hon beskrivs vara av medelmåttig kroppsbyggnad, ha mörkt hår, ljusbruna ögon och ett trindlagt ansikte. Hon är 5 fot och 3 tum lång (157.5 cm). Tre gånger under sin vistelse i fängelset bestraffades hon internt. Första gången hon bestraffas är i augusti 1856. Hon bestraffas för ”osanna uppgifter, samt byte af kroppspersedlar”, för detta får hon sitta 14 dagar i ljus cell. Om förbrytelsen ansågs väldigt svår kunde kvinnan få sitta ett antal dagar i mörk cell, så detta var ett ganska rimligt straff. Nästa bestraffning inträffar bara en månad senare och vid det tillfället bestraffas hon för ”oljud” och får åtta dagars minskad kost. Ytterligare en bestraffning samma höst innebär sex dagars minskad kost, denna gång för ”störande prat”. Efter dessa incidenter höll sig Katarina lugn, hon bestraffades inte fler gånger under sin tid i fängelset och skrevs ut i november 1859. [385]

Dödligheten var hög i fängelset vilket berodde på de dåliga förhållanden som rådde på de stora logementen där smittorisken var stor. Koleran skördade många offer, särskilt under 1850-talet, men även tyfus, diarréer och lunginflammationer kunde få dödlig utgång. Maria Margaretha Nilsdotter från Degerfors socken, som anlände i april 1854, skulle avtjäna fem år i fängelset, men redan efter ett halvt år dog hon i november samma år av lungsot.[386] Anna Christina Hansdotter från Fredrika socken anlände 1850 för att även hon avtjäna ett femårigt fängelsestraff, men hon dog efter tre år i kolera. Samma år och månad, september 1853, dog 29 kvinnor av kolera i fängelset. [387]

I mitt material dog sjutton kvinnor i fängelset av totalt 86. De övriga skrevs ut när straffet var avtjänat. Ibland finns noteringar om att kvinnan sändes med transport till sin hemsocken, men oftast saknas dessa uppgifter och man noterar bara datumet och ”reser samma dag”. Detta har utgjort ett problem eftersom många av de kvinnor som skrivs ut inte kunnat återfinnas i tabellverkets folkräkningar. [388]

[385] A.a.
[386] A.a
[387] Dödsbok, Centralfängelset å Norrmalm.
[388] Troligast är att dessa kvinnor bosatt sig i Stockholmstrakten, men eftersom Stockholm och dess omgivning innehåller många olika församlingar är det inte möjligt att slumpmässigt söka igenom dem alla i sökandet efter enstaka individer. Dessutom är det så att tabellverkets statistik för hela Sverige bara är komplett för år 1890. För åren 1870 och 1880 är bara vissa län och församlingar klara. Detta innebär i sin tur att de ”försvunna”

10.9 Dödsstraff

De två kvinnor som dömdes till döden och inte benådades avrättades båda i Västerbotten. Den 4:e november 1830 avrättades den 22-åriga änkan Sara-Greta Pehrsdotter från Ersmark, Skellefteå socken. Hon avrättades på Bureheden. Bödel var skarprättade Häll som i unga år varit soldat och sedan under flera år nybyggare. Skarprättare var ofta föraktade och det var svårt att förmå någon att utföra denna syssla. Därför var det inte ovanligt att dödsdömda benådades för att sedan under resten av sitt liv tjänstgöra som bödel. Den unga änkan Sara-Greta hade förgiftat sin åtta månader gamle son och hon dömdes för mord å eget barn att mista högra handen, halshuggas och å båle brännas. Kring avrättningsplatserna samlades en stor allmänhet och frivilliga bönder hade inkallats från bygden för att bilda så kallad spetsgård kring platsen.[389] När hon fördes till avrättningsplatsen hade hon innan dess varit i samtal med pastorsadjutanten Anders Öhmark. Samma natt författade Sara-Greta ett avskedsbrev till sin mor. I brevet framkommer det att hon är beredd att dö och att hon önskar att de ska mötas igen i himlen.

> Och när dessa rader falla i Eder hand, finnes jag icke mera bland de levandes antal i prövningens värld. Då hoppas jag vara invånare uti en bättre värld. Då hoppas jag att jag hunnit till mitt rätta Eviga fädernesland där jag så tryggt får vila i min hulda faders sköte. (…) och då tror jag att vi snart få träffa varandra i en bättre värld, där ingen skilsmässa äger rum. [390]

Sara-Greta var förvissad om att få möta sin mördade son på samma ställe och dog i den förvissningen. Den andra kvinnan som blev avrättad var Lena-Stina Andersdotter från Bullmark, Sävar. Hon avrättades i mars 1839 och hennes fall beskrivs nedan relativt ingående. Både Sara-Greta och Lena-Stina var änkor. Båda hade dåliga relationer med sina svärföräldrar och båda hade hamnat i fattigdom efter sin makes död.

---

kvinnorna *kan* leva men att de lever i en sådan församling som inte är möjlig att söka digitalt.

[389] Sandström, Allan, *Historien om tre byar: Bodbyn, Bullmark, Gravmark*, Karlshamn, 1993. Med spetsgård menas att de stod samlade i en ring kring avrättningsplatsen.

[390] Lundgren, Åke, *Sara-Greta*

10.9.1 Lena-Stina

Helena Christina Andersdotter föddes år 1813 i byn Rickleå, beläget i Västerbottens kusttrakter. Hennes mamma, Magdalena Olofsdotter, hade redan hunnit bli 43 år när Lena-Stina föddes och pappan, bonden Anders Andersson, 48 år. Lena-Stina föddes som den andra och sista dottern i familjen. I kyrkböckerna framträder ingenting ovanligt med familjen. Barnen tycks vara normalbegåvade, de läser och skriver väl. 1829, när Lena-Stina är 16 år admitteras hon för första gången till HHN (Herrens Heliga Nattvard).

Lena-Stinas fyra år äldre syster Anna Antonia gifter sig med fältjägare Nils Johansson och paret flyttar in i hennes föräldrahem och de får 1833 sitt första barn Jonas Anton. Innan dess har Lena-Stina redan lämnat sitt barndomshem och flyttat till den närbelägna byn Bullmark där hon gift sig med bonden Johan Jacobsson som var född 1804.

I Johans hem bodde även hans föräldrar och hans bror med familj. Hans pappa Jacob Israelsson var nu förgångsman och levde tillsammans med sin hustru Maria Andersdotter. Att vara förgångsman innebar att hemmanet överlåtits till nästa generation, i det här fallet till sonen Johan. Johan och Lena-Stina hade med andra ord det direkta ansvaret för föräldrarnas/svärföräldrarnas välfärd. De äldres behov tillgodosågs ofta genom reglerade avtal som var mycket detaljerade varför de sällan led någon nöd när de beslöt sig för att överlämna eller sälja hemmanet till något av barnen.

Lena-Stina och Johan fick tre barn i ganska snabb följd. Den äldsta dottern, Maria Charlotta föddes 1832, sonen Johan Jacob föddes 1833 och dottern, Magdalena Henrica år 1835. Den yngsta dottern hinner aldrig lära känna sin far som plötsligt dör i februari år 1836 efter en kort tids sjukdom. Sämjan mellan Lena-Stina och hennes svärföräldrar var inte god och efter makens frånfälle finner hon att det köpekontrakt de undertecknat upphävdes av svärföräldrarna. Hemmanet går istället till auktion och liksom flera andra hem i trakten så ropas det in av brukspatron Forsell vid Säfvar Jernbruk.

Lena-Stina inleder efter makens död ett kortare förhållande med en dräng, Johan Isac Johansson, och relationen resulterar i en graviditet. Barnet

Nils föds den 15:e oktober 1837. Lena-Stinas sociala och ekonomiska situation blir efter detta än svårare. Hon tituleras fattighjon och utfryses i byn på grund av sitt handlande.

Sonen Nils avlider i maj 1838 och man finner att dödsorsaken är förgiftning med vitriololja (svavelsyra). När detta uppdagas kommer det i dagen att Lena-Stina även försökt förgifta sin treåriga dotter Magdalena Henrica, som med stor nöd överlevt händelsen. Lena-Stina förklarade sitt beteende i sin första nådeansökan så här;

> 3e september 1838
>
> Rikets Kunglig Majestät och Rikets Kunglig Svea Hofrätt
>
> Såsom missnöjd med Umeå Urtima Tings Rätts beslut af den 12e sistlidne juli; hvarigenom jag för mord å mitt barn blifvit dömd att mista höger hand, halshuggas och å båle brännas, får jag i största ödmjukhet anföra följande.
>
> Efter min man Johan Jacobssons …dödliga frånfälle…(?)
>
> Derigenom stadd…ytterligare med, utan arbetsförtjenst och utsikt att på något sätt kunna försörja mig och mina barn, varvid jag mig till Herr Pastor Häggqvist,[391] med anhållan om något understöd, istället för att så som jag förmodade, genom bemälde Herr Pastors försorg, af de medel som för nödställda äro anslagna och hvilka Kyrkoherden…has om handa, erhålla någon hjelp, eller åtminstone hopp, att han som så väl kände min nödställda belägenhet, skulle medla för mig hos de förmögna Bullmarksborna, bemöttes jag, såsom…(?) av en själasörjare, tvärtom med hårdhet och hårda ord (?).

[391] Pastor Fredrik Häggqvist var son till torparen Nils Wänglund i Säbrå församling. Häggqvist var känd för goda ämbetsgåvor men stor begivenhet på starka drycker. Detta medförde att han var högst oregerlig i sitt eget hus och misshandlade sin hustru så att hon måste överge honom. Därefter inackorderade han sig på gästgivaregården i Sävar där värdinnan, fru Säfsten, var en enda som hade makt med honom. Häggqvist fick fyra barn och han tjänstgjorde i Sävar under åren 1836-1856.

> I förväntan att mina grannar skulle vara mera ömhjärtade än Herr Pastor Häggqvist, bad jag derefter dem om något bidrag i mjölk, för att därmed stilla mina barns hunger, - förgäves -!
>
> Vid min hemkomst sutto därför ännu faderlösa i brist på föda, och jag nödsakades ge mitt yngsta, blott några veckor gamla barn, vatten i stället för mjölk. Hvad smärtsamt det måtte vara för en Moder att höra sina barn qvida i sin hungersnöd, utan den allra minsta utsikt att på något sätt kunna stilla den, än…(?).
>
> Barnets jämmer ökade sig för vart ögonblick, och derigenom stadd i ett sinnestillstånd som nära nog gränsade till vansinnessjuk, fattade jag det förtvifvalade beslut att heldre afdagataga mina barn, än se dem lida den förskräckliga hungerdöden. Detta är enda och sanna grunden till mitt brott.
>
> Och hvad jag i ödmjukhet anföra, vågar jag hoppas att Kgl. Hofrätten, med upphävande av Härads Rättens dom, frikänner mig från det ådömda straffet.

Lena-Stina blev av Umeå Urtima Tingsrätt dömd att mista höger hand, halshuggas och å båle brännas. För Lena-Stinas del gavs ingen nåd i vare sig hovrätt eller Kungl. Mjt:s domstol.

I rannsakningshandlingarna kallas hon Magdalena Christina Andersdotter, och hon står inför rätta för att uppsåtligen ha vållat sitt minderåriga barns liv, Nils 7 månader gammal.

> Magdalena Andersdotter, född den 2 Maj 1813, har uppgifvit; att hon med sin omkring två år sedan aflidne make, hade tre ännu lefvande barn; och att hon efter mannens död, vid 1837 års början, genom olofvlig beblandelse framfödt en son, ej straffad för lägersmålet, att hon dels af bekymmer för möjligheten att föda barnen, dels af grämelse öfver de hållna förebråelser för det hon framfödt ett oäkta barn, beslutat att afdagataga de två yngsta och därföre, kort före Kristi Himmelsfärdsdag 1838, ingifvit yngsta dottern Magdalena Henrica, 3 år, 8 droppar vitriololja.[392]

[392] Umeå Tingslags häradsrätt, 1838

Av det ovan citerade får vi veta att Lena-Stina först försökt förgifta sin treåriga dotter Magdalena Henrica. Flickan blev av vitriololjan ”häftigt illamående och erhöll sårnader kring munnen”. Vittnen som sett henne sjuk kunde berätta att de sett en frätande vätska rinna ur hennes mun. Magdalena Henrica överlevde, men blev mycket sjuk och låg till sängs i två veckor. En kort tid därefter, den 29e maj 1838, gav Magdalena sonen Nils en tesked vitriololja, vilken han senare avled av, under förfärliga plågor.

> …då Magdalena var ensam med barnen, gifvit sin oäkta son Nils, 7 månader gammal, en tesked vitrioloja, och sedan inlåst flaskan i kistan, att hon strax derefter avsvimmat, och då hon åter kommit sig för, och hörde Nils qvida och jemra sig, samt såg sårnader och blemmor i och omkring munnen hade hon blifvit förskräckt och hastat ut…

Magdalena sprang till grannen Anders Åberg och änkan Maria Catharina Andersdotter. När de frågade vad som hade hänt uppgav hon att hennes minderåriga barn hällt hett vatten i munnen på Nils. Långt senare, när flaskan var hittad, erkände Magdalena att hon skaffat vitriololjan i avsikt att avdagataga sina båda yngsta barn, och orsaken till detta uppsåt hade varit att barnen hade varit ”besvärliga att vårda och tillse”. Denna beskrivning av anledningen till barnamordet visar framförallt på rättens inställning till det inträffade och det skiljer sig mycket ifrån Lena-Stinas egen beskrivning i sin första nådeansökan. När Nils dog samlades många människor i stugan och klockan fyra på morgonen sveptes han och bars ut. Magdalena hade vid det laget redan erkänt att hon hade givit barnen vitriololja efter det att prästen funnit flaskan i Magdalenas kista. Flaskan innehöll oblandad svavelsyra.

De vittnen som infann sig vid rättegången gav inte minsta stöd till Magdalena. Berättelserna om Henricas förgiftning och Nils ”qvalfulla” död avlöste varandra. Först ut i vittnesbåset var Magdalenas barns förmyndare Anders Andersson. Han säger sig känna till att Magdalena inte är ”så utblottad på tillgångar” och att hon ”åtminstone över sommaren kunnat föda sig och barnen, för vilka hon njuter underhåll av fattighjälpen”. Han berättar vidare att hon för honom uppgivit att ett av barnen hällt hett vat-

ten som stått i en skål, i munnen på Nils. Vidare menar Andersson att han inte hade märkt att Magdalena skulle vara elak, men däremot otålig mot barnen. Magdalenas dotter Henrica hade efter förgiftningsförsöket bott hos förmyndaren och där sakta börjat tillfriskna.

Anders Åberg är den andre grannen som vittnar och han kan berätta om hur den yngsta dottern Magdalena Henrica blivit sjuk.

> …den yngsta dottern Magdalena Henrica häftigt insjuknat, munnen hade uppsvällt och blifvit hvit och sårnader och blemmor uppkommit i och omkring munnen, derur en materia nedrunnit, som varit så stark att den frätt hål på ansigtet och barnets kläder och armar hvarmed barnet aftorkat denna materia, som äfven frätt hål å de ställen af hufvudkudden på hvilka den nedrunnit…

Åberg berättar vidare att när denna frätande materia uppmärksammats hade de gett flickan utblandad mjölk och hon hade då kräkts häftigt. Hon hade tillfrisknat så att man inte längre fruktade för hennes liv, men hon var fortfarande svag. Berättelsen om Nils död liknar den som vi redan hört, men Åberg har fler detaljer att berätta, som att från munnen och ner till halsen hade det gått svartvita ränder förorsakade av det som rann ut ur barnets mun.

Den som sedan anträdde vittnesbåset var änkan Maria Catharina Andersdotter, som delade rum med Magdalena och hennes barn. Hon berättade att Magdalena var fattig, men att hon ”icke saknar bergning”, utan att hon hade kunnat försörja sig och barnen med arbete. Därefter framkallades Anders Persson som vittnar om att han är den som köpt vitriololjan till Magdalena. Hon hade sagt till honom att hon skulle använda den till färgning. Persson fick identifiera flaskan och han fann att det var samma flaska som han inköpt. Vittnena Maja Lena Hansdotter och Anders Gustaf Andersson bekräftar det som de andra berättat. Ulrika Jakobsdotter, vittnar även hon och kan berätta att;

> …då Åberg hustru yttrat att Läkarebesiktning borde företagas, hade Magdalena Christina låtsat gråta och vara bedröfvad, utan att

> vittnet förmärkt henne taga sig något nära till sinnes öfver barnets belägenhet.

Även nästa vittne som är namne till den anklagade, Magdalena Andersdotter, säger att hon talat med Lena-Stina den dag Nils dog. Hon hade sett många människor gå in i Lena-Stinas hus och ”hört därstädes blifva oroligt”, vilket föranledde att även hon begav sig dit. Andersdotter hade då funnit Lena-Stina utanför stugan, lutande sig emot dörrposten och med knäppta händer. Lena-Stina skulle då ha yttrat till vittnet; ”jag kan väl aldrig tro att ni ska misskänna mig, ty jag tycker att ni skulle hafva sett, att jag hållit detta barn kärare än de andra”. Efter denna ordväxling hade vittnet gått in i stugan och sett att Nils hade samma typ av sårnader som Henrica tidigare hade haft. Lena-Stina kom tillbaka in i stugan och berättade åter om det heta vattnet, varpå vittnet hade ”yttrat sina misstankar”. Lena-Stina hade vid det tillfället inte alls sett rörd ut och ”vittnet uthärdade inte åsynen utan gick hem”. Anders Persson som vittnade därefter kan berätta om att Magdalena Christina redan under sin graviditet med Nils yttrat att ”hon skulle fördriva sitt foster”.

De flesta vittnen som framträdde hävdade att de inte ”kände till något ont eller elakt” om den tilltalade, men att hon ”vanvårdat sina barn och hellre sprungit omkring i granngårdarna än hållit sig hemma och sett om sitt hus”. Detta styrktes också av ”själasörjaren” Häggqvist. När alla vittnen var hörda upplästes obduktionsprotokollet som tydligt visade att pojken hade fått i sig svavelsyra. Protokollet visar att de inre kroppsskadorna var mycket omfattande. Stora delar av hans inre organ var uppfrätta och han hade även yttre skador. Läkaren intygade slutligen att det var av svavelsyran som barnet hade dött.

Häradsrätten kom den 12 juli 1838 fram till detta utslag och motivering till utslaget.

> Häradsrätten ansåg Magdalena Christina Andersdotter vara genom egen af flera sammanstämmande omständigheter styrkt bekännelse, lagligen öfvertygad, att ej allenast uppsåtligen, hafva försökt att med svafvelsyra förgöra sin yngsta dotter Magdalena Henrica, på tredje året gammal, af hvilken förgöring döden likväl inte följt, än äfven att, med fullt uppsåt och vilja, samt stadgat råd, genom an-

vändande av svafvelsyra, hafva afdagatagit sin oäkta, 7 månader gamla, son Nils; och dömes för den skull, och i förmågo af 14:1 samt 7:1 Missgärningsbalken, Magdalena Christina Andersdotter, att mista höger hand, halshuggas och å båle brännas. Kostnaden af den döda kroppen ersättes af hennes tillgångar.

Utslaget underställdes Svea Hovrätt den 4 oktober 1838 och hovrätten fastställde häradsrättens beslut.

Magdalena skrev ännu en nådeansökan, denna gång med hjälp av C.E Lindberg, länsnotarie. Hennes andra nådeansökan var mer formell och alldaglig till karaktären. Troligen var hon mera uppgiven och hade mindre möjlighet att styra innehållet i texten.

Efter erhållen del av Eder Kungliga Majestäts och Rikets Svea Hofrätts underdånigt bilagde Utslag af den 4 de sistlidne october, hvarigenom jag blifvit dömd, att mista höger hand, halshuggas och å båle brännas, för det jag icke allenast ingenom ingifven svafvelsyra sökt förgöra min dotter Magdalena Henrica, utan och med samma enahanda giftiga medel sonen Nils, har en ryslig förskräckelse intagit min själ, vid åtanken på mina avskyvärda brott, och det eviga förderf, som hotar mig i händelse jag rycker undan lifvet, innan jag hunnit komma till sann ånger och bättring.

I denna olyckliga belägenhet vågar i djupaste underdånighet och under innerlig erkänsla af min stora ovärdighet, jag härigenom bönfalla, att af Gunst och nåd varda förskonad från det ådömda dödsstraffet, på det jag, om den Högste Guden behagar förlänga mina dagar, måtte i själ och hjärta komma till den renhet och förbättring, hvarförutan, det är omöjligt att bestå på domens dag.

Stormäktige, Aller Nådigeste Konung! Värdes bönhöra detta mitt märkta hjärtas bön.

Aller underdånigast

Magdalena Christina Andersdotter

Bullmark

Lena-Stina blev inte bönhörd. Den 20 mars 1839 avrättades hon. Hennes tre barn blev därmed föräldralösa.

I Lena-Stinas fall stämmer inte den bild hon själv ger i sin nådeansökan med den bild som omgivningen tecknar. Hennes egen berättelse vittnar om den största nöd och om en mycket långtgående stigmatisering. Om hennes beskrivning stämmer innebär det att hon var ett verkligt offer för situationen. Ingen kunde i längden uthärda sina egna barns hungersskrik, som hon själv uttryckte det i sin första nådeansökan. I samma nådeansökan beskriver hon hur hon vädjade om hjälp hos ortens präst och hos sina grannar. Det bemötande hon fick hos dessa var mycket dåligt och hon lämnades utan någon form av hjälp.

De vittnen som framträder under rannsakningen ger en annan bild än den hon själv beskrivit. Lena-Stina var, enligt dessa vittnen, inte särskilt mån om sina barn, ”hon rände hellre i gårdarna” än tog hand om hemmet. Den gamla förgångskvinnan som bodde i samma hus som Lena-Stina menade att hon hade kunnat arbeta, ”bärgning” saknades inte. Implicerade detta att hon i så fall skulle ha tagit hand om barnen när Lena-Stina arbetade och om så var fallet, hade Lena-Stina fått något sådant erbjudande? Förhållandet dem emellan var annars det rakt motsatta, Lena-Stina skötte om ”förgången” hos änkan.

Barnens förmyndare menade även han att Lena-Stina inte hade varit alldeles utan pengar, utan att hon skulle ha kunnat ”reda sig åtminstone över sommaren”. Det argumentet talar emot den version som Lena-Stina själv ger i sin nådeansökan. Men i vittnenas utsagor finns andra incitament som talar för att Lena-Stinas version skulle kunna vara trovärdig. Några vittnen kunde till exempel ingående beskriva ”den frätande vätska” som runnit ur Magdalena Henricas mun vid det tillfälle hon blev förgiftad. Samtidigt valde samma vittnen att ”blunda”, trots att de redan då måste ha förstått vad som hänt. Ingen kroppsvätska kan fräta hål på kläder och kuddar! Varför yttrade de sig inte vid det tillfället och varför gjordes ingen anmälan?

Lena-Stina hade sökt hjälp hos prästen och grannarna innan detta hände, såg de inga samband? Insåg de inte att detta var rop på hjälp?

I rannsakningshandlingarna framkommer det tydligt att Lena-Stina hade det svårt och var stigmatiserad. Om hon inte hade varit det skulle rösterna ha varit annorlunda vid rannsakningen och grannarna skulle ha agerat på ett annat sätt när hon sökte deras hjälp. Hennes förhållande till de tidigare svärföräldrarna var dåligt och troligen tog byborna hellre parti för dem, som bott i byn i hela sitt liv, än för den unga änkan. Det verkar osannolikt att hon skulle ha tillgripit en så drastisk lösning om hon inte upplevt den som nödvändig – som den enda väg som stod till buds. Efter Lena-Stinas död klarade sig hennes överlevande barn relativt bra trots omständigheterna. Den som klarades sig sämst var Maria Henrica, den dotter som utsattes för förgiftningsförsöket vid tre års ålder. Hon placerades hos förmyndaren och dog åtta år gammal utan angiven dödsorsak. Dottern Maria Charlotta fick arbete i bättre familjer där hon erhöll goda vitsord. Eftersom hon läste bra och var begåvad så var det troligt att i hennes arbetsuppgifter även ingick viss undervisning av barnen i familjen. Troligen blev hennes fortsatta liv mera prövande eftersom hon hade en dotter med sig från sin anställning i Torsåker. Även Johan klarade sig skapligt, även om fältjägare som han blev fick leva under knappa omständigheter. Han och hans fru fick fem barn och två av dem som jag kunnat följa klarade sig också bra. De hamnade båda i Hörnefors och kom att arbeta vid Hörnefors bruk.

Lena-Stinas sista nådeansökan var präglad av uppgivenhet, men trots att skriften var ödmjukt och ångerfullt hållen vet vi egentligen inte mycket om vad som rörde sig i henne vid det tillfället. Hon trycker emellertid på den stora rädsla hon kände för att dö innan hon kommit till ”sann ånger”. Det tyder på att hon fortfarande stod fast vid sin första version av händelseförloppet och därför hade svårt att ångra sig. Hennes tankar var kanske istället fyllda av den orättvisa behandling som hon ansåg sig ha blivit utsatt för.

10.10 Sammanfattning

Den största andelen av de kvinnor som häktades som misstänkta för barnamord fälldes i domstolen. Det var inte alltid möjligt för domstolen att kunna bevisa barnamord men kvinnorna fälldes även för andra brott med

lägre beviskrav. I 113 av de totalt 171 fallen dömdes den tilltalade antingen till dödsstraff eller till tukthusarbete i häradsrätterna. Tio kvinnor frikändes från misstanke om brott och 48 personer dömdes enbart till kroppsstraff och/eller böter. Alla dödsdomar skulle underställas Kungl. Majt:s domstol och häktningstiden kunde därför bli lång.

Innan domarna underställdes K Maj:ts domstol skulle de underställas hovrätten. I hovrätten kunde fallen belysas ytterligare och det var möjligt att infordra yttranden från experter. Utslagen från hovrätten tenderade att vara mildare än de utslag som häradsrätterna gav. I 33 fall av 47 stadfästes häradsrätternas dödsdomar, i fyra fall skärptes (andra) straff till dödsdom och i elva fall mildrades dödsdomarna. De mildrade domarna fördelade sig på allt från ett fall av frigivning till kroppsstraff och tukthusarbete.

Kungl. Maj:ts domstol benådar regelmässigt alla dödsdömda. De två kvinnor som inte benådades fälldes inte heller för regelrätta barnamord utan för mord å eget barn. De hade inte dödat nyfödda spädbarn utan större barn. De övriga dödsdomarna omvandlades i Kungl. Maj:ts domstol till tukthusarbete. Sex av kvinnorna dömdes till livstids straffarbete och den resterande delen fick strafftider som varierade mellan tre och tio år.

Häktningstiden tillbringades på länsfängelserna som fram till 1860-talet var i mycket dåligt skick. 1841 års straffrättsreform innebar att logementsystemet skulle utbytas mot cellfängelsesystemet och de regelrätta straffen skulle ersättas av arbete, disciplin och isolering från andra fångar. Det tog tid att ersätta de gamla fängelsebyggnaderna och först i början av 1860-talet stod de moderna länsfängelserna klara i Härnösand, Umeå och Luleå. De flesta kvinnor tillbringade sin tid i de gamla länsfängelserna där många fångar samsades på en liten yta och där förhållandena var mycket dåliga.

Alla fångar skulle sysselsättas med arbete. I de nyare fängelserna var arbetet av den arten att det kunde utföras enskilt i den egna cellen. Fångar som dömdes till kortare straff än två år fick avtjäna straffet i länsfängelset. Övriga fångar hamnade oftast på Centralfängelset å Norrmalm i Stockholm. Centralfängelset Norrmalm var ett logementfängelse som rymde ungefär 300 kvinnor och där ett 40-tal kvinnor skulle samsas i

samma sovsal. Disciplinen var hård och interna straff var vanligt förekommande. Smittorisken var hög inom fängelset och sjutton av fångarna i min undersökning dog under sin fängelsetid.

Vissa kvinnor dömdes bara till böter och/eller kroppsstraff. Det innebar att de flesta genomgick kroppsstraff eftersom även de som dömdes till böter ofta var tvungna att omvandla sina bötesstraff till kroppsstraff. Kroppsstraffen försvinner 1861 och de som dömdes till detta avtjänade ett visst antal dagar på bröd och vatten. Det var även möjligt att döma till spöstraff men i de fall häradsrätten valde den påföljden ändrade hovrätten regelmässigt detta till vatten och brödstraff. Alla kvinnor fick genomgå detta fram till 1861, det gäller även de kvinnor som dömts till tukthusarbete. Den maximala vatten- och brödstraffet var 28 dagar och det var vanligt att de som fälldes för barnamord fick sitta den tiden.

Efter det att kroppsstraffet var genomgånget skulle kvinnorna genomgå kyrkotukten. Fram till 1855 ingick denna som en led i bestraffningen. Allvarliga förseelser straffades med offentlig skrift och mindre allvarliga med enskild skrift. Den offentliga skriften innebar att kvinnan inför sin hemförsamling, en söndag, skulle genomgå en kyrklig procedur som kallades skriftning. Det innebar att kvinnan gavs avlösen eller förlåtelse för sitt brott. Den offentliga skriften var troligen mycket fruktad eftersom de ställdes framme vid altaret inför alla människors beskådan. Dessutom var kvinnorna i det läget förpassade till kyrkan med en fångtransport som säkerligen väckte stor uppmärksamhet. Den enskilda skriften utfördes på annan veckodag än söndagen och endast inför prästen och två vittnen i enskilt rum.

Två kvinnor benådades inte från sina dödsstraff. De hade dödat sina barn och fälldes för mord å eget barn. Båda dödsstraffen verkställs i Västerbotten år 1830 och 1839. De båda avrättade kvinnorna hade även andra likheter. De var båda änkor efter bönder och de hade båda dåliga relationer till sina svärföräldrar. De levde under fattiga förhållanden och alldeles särskilt blir detta synligt i Lena-Stina Andersdotters fall. Hon skrev i sin första nådeansökan att den enda sanna grunden till mordet av sin son var att hon inte uthärdade barnens hungerskrik. De vittnen som uttalade sig under rannsakningen har inte något att säga till Lena-Stinas försvar. Tvärtom bekräftas istället bilden av Lena-Stina som utfryst och stigmatiserad.

11. LIVET EFTER FÄNGELSET

Efter avslutad straffarbetstid skrevs kvinnorna ut från fängelset. I de tidigaste stamrullorna är noteringarna knapphändiga och den enda noteringen som finns är datumet när kvinnan lämnar anstalten. Senare blir noteringarna något utförligare även om de fortfarande ger ofullständig information. Markeringarna ”reser”, ”reser samma dag”, ”afgången på pass till”, ”frigifven och afgången” ger olika information. ”Avgången på pass till” gav den tydligaste informationen. I dessa fall var orten angiven. ”Reser samma dag” ger indikation om att kvinnan även i dessa fall reste med fångtransport och troligen till sin hemort. Markeringen ”frigiven och avgången” tyder däremot på att kvinnan frigetts utan transport. Det är oklart var många av dessa kvinnor hamnade och det diskuteras kortfattat nedan.

11.1 Bortfall

Många kvinnor ”försvinner” efter sin fängelsetid på centralfängelset i Stockholm. Orsakerna till detta kan vara flera. När kvinnorna försattes på fri fot utan att transport till hemsocknen var ordnad valde troligen många av dem att stanna i Stockholm. Några hade inga anhöriga att återvända till och de försökte troligen istället att finna ett arbete där de redan var. I andra fall begav sig kanske kvinnorna iväg från Stockholm på egen hand till fots. Någon notering som visar att de fick gå hela vägen har jag inte kunnat finna i stamrullorna från centralfängelset. Siv Rehn har däremot funnit sådana noteringar i fångrullorna i Luleå. Pigan Eva I. fick t.ex. gå de 23 milen från Luleå till Pajala till fots ”efter allmänna landsvägen”. [393] Det är troligt att även några av de frigivna kvinnorna fick bege sig från Stockholm till fots. Det är lika troligt att vissa aldrig vandrade hela vägen hem utan stannade och tog någon lämplig tjänst under vägen.

[393] Rehn, Siv, *Vita Duvan: Det gamla cellfängelset i Luleå*, Siv Rehn och Probus Förlag Hb, Stockholm, 2005, s. 297.

Ytterligare en förklaring till att många kvinnor ”försvann” efter fängelsetiden kan vara att de begav sig tillbaka till sin hemsocken utan att noteras i husförhörslängderna. Personer som inte lyckades få arbete eller bostad kunde i vissa fall noteras som obefintliga. Enligt Marja Taussi Sjöberg var det inte helt ovanligt att dessa obefintliga fortfarande fanns kvar i socknen men att socknen helst inte ville veta av dem.[394] Taussi Sjöberg hittade exempel på tidigare fångar som i husförhörslängderna var uppgivna som obefintliga men som ändå under någon period plötsligt åter hamnade på Härnösands länsfängelse. Dessa sistnämnda var dock troligen få. Jag har själv sökt ”försvunna” kvinnor i obefintlighetslängder utan resultat. Troligen var det istället många som aldrig kunde eller ville återvända till sin hemsocken och stannade i Stockholm för att gå ovissa öden till mötes.

87 kvinnor från ”mina” län avtjänade under denna period sitt straff på Centralfängelset Norrmalm. Av dessa dog sjutton under sin fängelsetid. De dog av olika anledningar som tyfus, lunginflammation, kolera och diarré. Nitton av de kvinnor som var häktade under den första 20-årsperioden har inte kunnat återfinnas. Informationen i fångrullor och stamrullor var under denna period mycket knapphändig vilket har försvårat sökandet. Genom de folkräkningar som finns publicerade på internet har endast några av de häktade under den första perioden kunnat återfinnas.[395] Detta har en naturlig förklaring eftersom dessa kvinnor var födda mellan 1794 och 1824. Det innebär att de allra flesta av dem skulle ha varit döda av åldersskäl vid den tid som folkräkningarna är kompletta.[396] Åtta av de kvinnor som var häktade under den andra perioden 1850–1870 har inte heller kunnat återfinnas. När det gäller dessa är det troligt att många dog unga. En viss möjlighet finns även att någon av dem emigrerade eftersom det var vanligt under denna tid. [397]

[394] Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar- brottet, straffet & människan i 1800-talets Sverige*, Författarförlaget, Malmö, 1986, s. 149
[395] Arkion, Tabellverket.
[396] Den enda folkräkning som är helt komplett är 1890 års folkräkning. Förutom denna finns uppgifter för vissa län åren 1870 och 1880.
[397] Ytterligare en möjlighet skulle kunna vara att någon eller några bytt namn. Men de skulle i dessa fall ha återfunnits eftersom jag sökt med många olika metoder.

11.2 Stockholm

Ibland finns anteckningar som visade att kvinnan verkligen stannade i Stockholm. Några kvinnor gick direkt från fängelset och till en tjänst i Stockholmstrakten. Troligen förmedlades dessa kontakter via fängelsepersonalen. Av 41 kvinnor vars bostadsort efter fängelsetiden är känd, stannade nio i Stockholm.

Maria Helena Olofsdotter från Alfva by i Nederluleå socken var en av dem. Hon avgick till tjänst i Stockholm. Hon fälldes 1852 för barnamord och avtjänade sex års tukthusarbete på centralfängelset Norrmalm. Hon bestraffades aldrig under de sex åren men hon uppges i stamrullan vara ”oduglig till tungt arbete”. Detta trots att hon vid inskrivningen beskrivits vara av stark kroppsbyggnad. När hon skrevs ut från fängelset 1858 avgick hon till tjänst hos Kapten Wennström från Hornstull.[398] Maria Helenas fortsatta öden är okända. Några år senare, 1864, går den tidigare omtalade Anna-Charlotta Nilsdotter till tjänst hos lantbrukare Melander i Stockholms län. Anna-Charlotta var född i Sävar utanför Umeå och hennes far var jordtorpare. [399] Redan vid 18 års ålder hade hon fött sitt första oäkta barn som barnets far hade vägrat vidkännas. Fem år senare när hon bodde inbyses med sin dotter upprepades förloppet. Änklingen som var far till barnet denna gång nöjde sig inte med att enbart förneka händelsen utan Anna-Charlotta bemöttes med ”okvädningsord” och utskällning när hon berättade för honom om graviditeten.[400] När hon häktades för barnamord lämnades hennes femåriga dotter kvar i hemsocknen. Under häktningstiden på länsfängelet omtalades hon i fångpredikantens årsberättelse av den anledningen att hon visat på stor ånger och bättring. [401] Även under straffarbetstiden hade Anna-Charlotta uppfört sig väl. Hon hade bara bestraffats internt tre gånger. Vid dessa tillfällen hade hon ”brutit tystnaden” och för det bestraffats med sex dagars minskad kost. De persedlar och tillgångar hon hade med sig vid inskrivningen kvitterades ut och de ansågs vara värda 33.45 Rd. Hon hade under tiden i fängelset arbetat och en viss del av den förtjänsten tillföll fången. I Anna-Charlottas fall hade hon arbetat ihop 47.40 Rd, men hon hade tagit ut en del av detta i förväg

[398] Stamrulla strafffångar 1848–1853. Centralfängelset å Norrmalm, Stockholm.
[399] Stamrulla stafffångar 1856–1863. Centralfängelset å Norrmalm, Stockholm.
[400] Umeå Tlg. HR, 1850–1859, A1b:8
[401] Fångpredikanternas årsberättelser, 1865, Domkapitlet Härnösand.

och kunde alltså förutom sina personliga tillhörigheter kvittera ut 36.87 Rd vid avgången. Anna-Charlotta återvände (troligen) aldrig till Västerbotten.

Ytterligare en kvinna som stannade i Stockholm var Carolina Johansdotter från Arnäs i Västernorrland. Hon anlände till Centralfängelset 1869 och hennes fars yrke uppgavs aldrig utan han uppges istället vara gärningsman, d.v.s. brottsling. Carolina avtjänade fyra års tukthusarbete och avgick strax före jul 1873 till ett arbete hos apotekaren Kindstrand i Stockholm. Carolina är ett av de exempel där det verkar troligt att fängelset förmedlat kontakten till arbete. Hon hade säkerligen ingenting att återvända till i Arnäs.

11.2.1 Hem för frigivna

Några av kvinnorna intogs efter straffarbetstiden på hertiginnan af Östergötlands hem för frigivna fångar. Detta hem grundades 1860 av blivande drottning Sofia och syftet med hemmet var att stödja kvinnor så att de inte återföll i brott. Hemmet bytte 1876 namn och kallades efter det för Drottningens skyddshem. Den unga drottning Sofia arbetade även för att förbättra situationen på det Allmänna barnhuset och de kvinnor som födde barn under fängelsetiden måste lämna bort sina nyfödda barn dit. I anknytning till de lokalerna grundades även Arbetsföreningen och de tidigare fångarna kunde genom dessa kanaler söka och få arbete. [402]

En av de kvinnor som hamnade på hemmet för frigivna kvinnor var Anna-Maria Backlund. Hon var född 1827 i Själevads socken och hennes pappa var båtsman. Anna-Maria avtjänade fem års tukthusarbete. Hon hade arbetat ihop en del pengar och kunde kvittera ut 120.39 Rd vid utskrivningen. Åtta gånger hade hon bestraffats internt, för onödigt prat, bruten tystnad, osanna uppgifter och oskickligt uppträdande. Bestraffningarna var de flesta gånger ett antal dagar med minskad kost men Anna-Maria fick även pröva på isolering i cell vid två tillfällen. Vid utskrivningen 1865 hade hon en tryggare framtid än många andra som skrevs ut till ovissa öden. På hemmet för frigivna fångar fick hon träning och utbildning, samt hjälp att skaffa sig arbete efter intagningstiden. Troligen lämnade aldrig Anna-Maria Stockholm. I 1890 års folkräkning åter-

[402] Nordisk familjebok. Uggleupplagan 26.

finns hon i Katarina församling och uppges vara gift med arbetskarlen Johan Östmark. Hon uppges även vara mor, men barnen var utflyttade vid det laget.

11.2.2 Allmänna barnhuset

Allmänna barnhuset hade grundats redan 1633 och i lokalerna fanns oftast 150- 300 barn. Barnhuset låg i nära anslutning till kvinnofängelset på Barnhusgatan i Stockholm. 1785 kom en kunglig förordning om att barnen inte borde växa upp på barnhem utan att de istället skulle placeras på fosterhem. Allmänna barnhuset fick ansvar för fosterhemsplaceringarna. [403]

Fredrika Tåman är den enda av kvinnorna i mitt material som förlöstes med ett barn under fängelsetiden. Detta var hennes fjärde barn och hon fick genast lämna bort honom till Allmänna barnhuset. Hon fälldes 1849 av Överluleå häradsrätt för barnamord [404] och dömdes till sex års straffarbete men benådades och försattes på fri fot efter fyra år. [405] Hon återvände till Skellefteå där hon var född och fanns 1870 skriven i socknen som lös piga. Det innebar att hon bara hade tjänst under vissa perioder.

Fredrika föddes 1819 i Storkåge by, Skellefteå socken. Hennes far Jöns var soldat och hennes mor Anna dog när Fredrika var fem år gammal. Hennes far bildade en ny familj och Fredrika placerades i fosterhem. Fosterhemmet var stabilt och fosterföräldrarna förblir ett stöd för Fredrika och senare hennes barn långt fram i livet. Fredrikas första son, Petter föddes 1845 och de bodde båda hos Fredrikas fosterföräldrar.[406] Två år senare föddes sonen Olof som emellertid avled tio dagar gammal. Fredrika flyttade senare till Överluleå och tar tjänst som piga och snart blev hon gravid igen. Även denna gång vägrar barnafadern vidkännas barnet och Fredrika begår barnamord som blir upptäckt. Fredrika fängslas och döms

[403] Stiftelsen Allmänna Barnhuset historia. (www. Barnhuset.a.se)
[404] Överluleå Tlg HR, 1849 vår, A1a:32.
[405] Stamrulla Centralfängelset Norrmalm.
[406] Stabiliteten i fosterhemmet märks inte bara av den tid de engagerade sig i Fredrika, utan även på hur barnen markerades i husförhöslängden. Många gånger placerades fosterbarnen allra längst ner på sidan, t.o.m. under tjänstefolk och inhysingar. I Fredrikas fosterfamilj placerades fosterbarnen i anslutning till husbondefolket som om de varit egna barn.

av Överluleå häradsrätt till döden i februari 1849. Hovrättens dom ankommer i maj samma år och Kungl. Maj:ts dom slutligen i oktober samma år. Hela denna period sitter Fredrika som brukligt häktad, men inte desto mindre förlöstes hon med ytterligare ett barn i augusti året därpå. Hon anlände till Norrmalms centralfängelse i slutet av januari år 1850 och var med andra ord redan gravid när hon skrevs in. Sonen Carl-August överlämnades redan efter någon dag till Allmänna barnhuset. I deras register försökte jag följa hans liv men det visade sig vara mycket svårt eftersom barnen både vid in- och utskrivning endast benämndes med förnamnet. Carl-August var under denna period ett relativt populärt namn varför det är svårt att veta vad som hände med honom senare. Under Fredrikas fängelsetid växte sonen Petter upp hos fosterföräldrarna men han blev aldrig vuxen utan dog vid 14 års ålder 1859. År 1855 i hemsocknen Skellefteå var det åter dags för Fredrika att bli mor. Denna gång till en flicka som tar efternamnet Pettersson efter sin far. Även Fredrika tar detta efternamn som äldre men hon gifter sig aldrig utan 1870 lever hon som lös piga med sin dotter Anna Pettersson i Skellefteå. Slutligen dör hon 1883 av lunginflammation.

11.3 Hem igen

De allra flesta av de kvinnor som återfunnits har begett sig hem till sin hemsocken. Av de 41 återfunna kvinnorna har 28 flyttat tillbaka till sin hemsocken. Ytterligare fyra bor i samma län men i en annan socken. Hälften av de kvinnor vars status kunnat fastställas efter fängelsetiden gifte sig (15) medan den andra hälften förblev ogifta. Många av de ogifta kvinnorna fick även de barn som de levde tillsammans med (8). Det är svårt att dra säkra slutsatser eftersom underlaget är knappt, men några tendenser kan nämnas.

- Kvinnor som fick korta straff vilka avtjänades på länsfängelset återvände till sina hemtrakter och fortsatte sina liv. De flesta var bundna av legoavtal och fortsatte sin tjänst efter rannsakning och straff.

- Kvinnor med längre straff som avtjänades på centralfängelset var beroende av släktingar för att kunna återvända hem.
- Många kvinnor har inte kunnat återfinnas efter fängelsetiden. Det är troligt att många i denna grupp dog unga. De som inte kunnat återfinnas från första halvan av undersökningsperioden kan i och för sig ha levt normala liv på okänd ort.
- De flesta i den grupp som återfunnits reste hem till hemsocknen efter fängelsetiden (28/42).
- Nio stannade i Stockholm.
- Kvinnorna gifte sig i många fall i sin hemsocken, vilket visar att brottet inte kunde vara alltför stigmatiserande. De avtjänade straffen ansågs vara sonade.
- Många kvinnor fick oäkta barn som de levde tillsammans med.
- Några kvinnor var pigor/inhyses och levde ensamma under resten av sina liv.
- Vissa hamnade under vissa perioder i fattigvårdens register och registrerades som ”lösfolk”.

Några exempel på livsöden presenteras nedan genom att jag återvänder till tre av de kvinnor som tidigare figurerat i texten.

11.3.1 Piga och skriven på socknen

Cajsa Johanna Johansdotters fall inledde denna avhandling.[407] Genom att följa hennes rannsakningsprocess blev det tydligt att utan byns medverkan hade brottet knappast upptäckts eller anmälts. I hennes fall medverkade även hennes mor till uppdagandet av barnamordet. Cajsa Johanna, som till en början hade dömts till döden för sitt brott, blev slutligen dömd till att endast avtjäna ett års straffarbete vid länsfängelset i Umeå. Detta berodde på att fängelseläkaren, doctor Hay, ansåg att hon inte utan fara för sitt liv och sin hälsa skulle kunna genomgå tukthusarbete. I läkarintyget framkom att Cajsa Johanna led av fallandesjuka. Trots det levde Cajsa Johanna ovanligt länge. Hon dog 1929, 93 år gammal.

[407] Lycksele lappmarks Tlg HR, Urtima ting, 1855

Efter det att fängelsestraffet var avtjänat flyttade Cajsa Johanna hem till föräldrahemmet i Storholm. Hennes föräldrar var båda i livet och hennes äldre bror Pehr bodde fortfarande hemma, nu 25 år gammal. De andra syskonen i hemmet var yngre än Cajsa Johanna, systern Anna Maja som blivit 18 år begav sig till byn Vallnäs som piga, brodern Carl, 15 år bodde hemma, hennes andre bror Fredrik dog och den yngsta systern Stina Lisa var nu 6 år. Cajsa Johanna behövdes troligen i hemmet och hon tog ingen tjänst på flera år. Med största sannolikhet fick hon heller ingen. I husförhörslängden finns markeringar vid hennes namn angående de bud hon bröt mot när hon blev gravid genom äktenskapsbrott (bud 6) och det bud hon bröt mot när hon dödade sitt barn (bud 5). Cajsa Johanna stannade kvar i hemmet t.o.m. 1862 och genomgick nattvarden årligen från år 1858.[408]

1863 började Cajsa Johanna tjäna som piga igen. Hon flyttade till byn Vallnäs i Stensele socken. I hushållet där hon tjänade uppges Jonas Olofsson vara husbonde. Han var relativt ung och har tillsammans med sin hustru två barn. I hushållet fanns också en annan familj inneboende med tre barn. Hushållet hade sex pigor och två gifta drängar med hustrur. I hushållet fanns ytterligare sex personer upptagna som inte uppges vara tjänstefolk. Troligen bodde dessa inhyses[409]hos Olofssons.

Cajsa Johanna fortsatte sedan att arbeta som piga, först ett år i byn Luspen i samma socken, sedan kom hon 1865 till Slussfors där hon stannade i sju år hos bonden Anders Andersson, hans hustru och två barn. År 1872 flyttade Cajsa Johanna till Stensele och arbetade i pastorns familj som piga och för första gången tas nu de markeringar i husförhörslängderna bort som vittnar om hennes brott. Hon tjänade i den familjen fram till 1877 och skrevs därefter in i löslängden, 41 år gammal.[410]

De som var antecknade i löslängden var ”skrivna på socknen”, vilket innebar att de inte hade någon inkomst eller fast bostadsort. I det här fallet när ingen bostadsort uppgavs var det troligen så att Cajsa Johanna fick flytta mellan olika hushåll som inhyses. I Stensele fanns vid den här tiden många lösa personer antecknade i husförhörslängderna, vilket också visar

[408] Husförhörslängd. Storumans socken.
[409] Inhysefolk bodde hos andra utan anställning. De var medlemmar i hushållet och garanterade husrum och föda.
[410] I löslängden skrevs personer in som var utan fast anställning och fast bostad.

att i socknen bodde många fattiga. Att vara ett s.k. fattighjon var den lägsta sociala kategorin i samhället, men fattigdomen var utbredd i fjälltrakterna och även de som ”redde sig” hade inga överflöd. Vi vet inte hur hennes liv tedde sig under den här tiden. Hur det var berodde nog på hur hon bemöttes i de olika hemmen och på hur stämplad hon blivit för sitt brott. Sannolikt var dock situationen påfrestande. Att inte kunna ta hand om sig själv utan vara beroende av andras allmosor kunde säkert kännas svårt. Men eftersom dessa trakter till stor del var befolkade av fattiga nybyggare kanske inte utanförskapet blev alltför markant.

1881, vid 45 års ålder, skrivs Cajsa Johanna ut från löslängden. Hon flyttade till byn Kaskelougt, där hon kom att stanna resten av livet. Bonden Nils Petter Mauritsson hade samma år blivit änkeman och han beslöt sig då för att ta en piga till hushållet. I hushållet fanns, förutom husbonden, två minderåriga barn, en flicka på åtta år och en pojke som var sex år. Att ta hand om den familjen blir det närmaste moderskap som Cajsa Johanna kommer i sitt liv. Hon skaffade aldrig några egna barn. Så småningom fanns bara två personer kvar i hushållet, Nils Petter Mauritsson, förmånstagare och Katarina Johanna Johansdotter. Hon var nu 64 år och Nils Petter var 53 år. Troligen levde de tillsammans, eftersom Nils Petters hustru var död redan när Cajsa Johanna kom till hemmet, men det framkommer inte i källorna. Paret gifte sig dock aldrig. Katarina Johanna Johansdotter levde länge och var byn Kaskelougt trogen. De sista åren blev hon senil, och avled år 1929, den sista juni, 93 år gammal.

11.3.2 Ensamstående mor, piga och gammelpiga i släkten

Den vackra Johanna Westerlund vars motiv till barnamordet förbryllat mig mycket återvände även hon till sitt barndomshem och sin åldrige far.[411] Modern hade dött under hennes fängelsetid. Johanna hade blivit gravid efter en sexuell relation med sin systerson och hon hade ett äktenskapslöfte som inte skulle brytas trots att hon var gravid med en annan mans barn. Ändå begick hon barnamord. Ville hon undfly ett oönskat äktenskap eller trodde hon att släktskapet med barnafadern skulle kunna medföra att barnet skulle födas skadat?

[411] Lövångers Tlg HR: 1835–1867: A1b:5

Johanna avtjänade åtta års tukthusarbete. Hon försökte inte mildra sitt brott i domstolen och hon begärde inte heller benådning. Hon tillhörde den stillsamma sorts människa som inte efterlämnade många spår. Inte en enda anteckning finns om disciplinbrott. Åtta år senare, den andra mars 1854, hade Johanna avtjänat sitt straff och begav sig till hemorten. När hon skrevs ut från fängelset flyttade hon först hem till Mångbyn, till sin gamla pappa. Modern dog 1851, under Johannas fängelsetid. Fadern är nu förgångsman, vilket innebär att andra har omsorg om honom. Johannas barndomshem förestås nu av ett ungt par som har ett barn medan Johannas syster var gift och utflyttad från hemmet.

Cajsa Lovisa, Johannas syster, som medverkade under rannsakningen och även hon misstänktes för brott hade nu gift sig med Johannas tidigare trolovade, Mathias Sundqvist. Paret hade tillsammans fått fyra barn. Det första barnet föddes redan 1846, vilket innebär att relationen med Cajsa Johanna måste ha påbörjats innan eller i samband med att Johanna häktades. Det är nämligen samma år som Johanna transporterades till Norrmalms kvinnofängelse för att avtjäna sitt fängelsestraff. Cajsa Lovisas yngsta barn föds samma år som Johanna kommer hem. Samma år föder även hon själv, redan i juli, ett oäkta flickebarn! Catharina Albertina, Johannas barn, föddes bara fyra månader efter hemkomsten, vilket visar att hon på något sätt lyckades bli gravid redan under fängelsetiden. Johanna bodde en period hos sin syster och hennes man med sin dotter, men flyttar sedan hem till sin far igen. De närmaste åren stannar hon i Mångbyn med sin dotter.

Catharina Albertina blev bara knappt tre år. Samma år som dottern dog flyttade Johanna till byn Blacke där hon tog pigtjänst och stannade i ungefär två år. Därefter blev det ny pigtjänst i Mångbyn i ett stort hushåll, föreståtts av bonden Johan Anders Lindgren. Johannas pappa dog 1860. Efter faderns död flyttade Johanna igen och nu till sin andra syster, Sofia Albertina som var gift med bonden Pehr Anton Rönnmark i Böle. I familjen bodde makens föräldrar och familjen hade nio barn. Johanna var den enda pigan i hushållet och de hade ingen dräng vilket måste ha inneburit en stor arbetsbörda. De nio barnen hade stor spridning åldersmässigt och de var födda mellan 1836 och 1858. Johanna stannade länge i familjen och flyttade först i början av 1870-talet och då till sin systerdotter och hennes familj. Johanna kommer slutligen som gammelpiga till Sofias dotter som också hette Catharina Albertina. Hon hade gift sig med bon-

den Erik Ersson och flyttat till byn Blacke. De hade, när Johanna tjänstgjorde hos dem, fyra barn, varav ett var handikappat och inte kunde tala. Två av barnen dog också 1874 vilket tyder på att familjen har haft det svårt. Ett nytt barn tillkom 1877, samma år som Johanna dog 58 år gammal.

Johanna, den vackra organistdottern, fick ett slitsamt liv. Hon var under stora delar av det piga i fattiga släktingars stora hushåll. Hennes oäkta dotter levde bara i tre år och först efter hennes död kunde hon ta tjänst som piga. Men trots allt blev hon omsluten av släktkretsen och fick följa syskonbarnens uppväxt.

11.3.3 Bondhustru och emigrant

Sara Märta Henricsdotter, som misstänktes men inte fälldes för barnamord, återvände till sin hemsocken med en anmodan att inom en månad skaffa sig laga försvar. [412] Sara Märta begav sig dit våren 1838 när hon hade suttit häktad i ungefär ett år. Hennes straff blev i de högre instanserna betydligt mildrat och hon slapp tukthusarbete. Hon slapp också genomgå de förnedrande ”skamstraffen” som Åsele lappmarks tingslag dömt henne till, spöslitning och uppenbar kyrkoplikt. Däremot blev hennes häktningstid ganska lång på grund av alla överklaganden. När hon beger sig till hemorten har hon ett förehavande om att inom en månad skaffa sig laga försvar, med vilket menades att hon måste ha någonstans att bo och något sätt att försörja sig på. Vid rannsakningen framkom att hennes tidigare husbonde Sehlqvist inte ville att hon skulle stanna längre än över vintern om hon var havande. Det framgick även att han ofta skulle ha varit tvär och haft ett häftigt humör. Sara Märta menade sig också ha varit rädd för honom av den anledningen. Trots det verkar Sara Märta först ha begett sig tillbaka dit. År 1838 står hon två gånger antecknad för nattvard i hushållet i Bäsksele. Men tiden där blev kort.

Redan året därpå, 1839, gifte sig Sara Märta med Nils Nilsson i Siksjönäs. Samma år födde hon deras gemensamma barn, Nils-Eric. Nils Nilsson gifte sig för andra gången. Hans första hustru hade dött tre år tidigare. Förutom sonen Nils-Eric fanns i hushållet de två barn som Nilsson fått i sitt tidigare äktenskap, Magdalena, sjutton år och Margaretha, elva år. I

[412] Med laga försvar menades att de var tvungna att ha någonstans att bo och arbeta.

husförhörslängden 1840-46 fanns inte familjen kvar i Siksjönäs, och flytthänvisning saknas, men tack vare de folkräkningar som finns publicerade på Internet [413]är bostadsorten 1870 känd. Det visade sig att det var till byn Nästansjö familjen flyttade år 1840.

I Nästansjö växte hushållet med fler barn och Nils Nilsson titulerades bonde. I hushållet fanns även tjänstefolk, oftast två till fyra drängar. Nilssons äldsta dotter gifte sig 1846 med bonden Gustaf Persson och de bodde till en början i samma hushåll. Sara Märta, som inte var så ung när hon gifte sig (34 år), får ändå flera barn i äktenskapet med Nilsson. Sonen Nils-Erik föddes alltså 1839, dottern Catharina Britha, 1842, sonen Johan Petter, 1844 och dottern Martha Lisa år 1846. Under nästa period i husförhörslängden hade Sara Märta fått ytterligare ett barn, sonen Carl-Gustaf, 1848, men hon hade också förlorat ett barn, Johan Petter. I hushållet finns inte längre tjänstefolk, men en ensamstående bonde, Olof Olofsson står nu skriven i hushållet. Nästa period, 1857-1866, uppges Nils Nilsson vara förgångsman. Han var född 1797 och var då i sextioårsåldern. En tragedi drabbade familjen 1857 när den artonårige sonen Nils-Eric dog. Marta Lisa och Carl-Gustaf bor hemma och ytterligare en dotter gifter sig och bor kvar i hemmet. Cajsa Brita gifte sig med bonden Johan Anders Emanuel Jonsson. Hon hade tidigare fött en oäkta dotter, Inga Carolina född 1860, som hon tog med sig in i äktenskapet. Tillsammans med maken fick hon en son, Jonas Nikolaus som föddes 1866.

1872 avlider Nils Nilsson och Sara Märta blir så kallad förgångsänka. Hennes dotter Marta Lisa hade året innan flyttat till Norge. Den yngste sonen, Carl-Gustaf, var nu bonde och bodde kvar hemma. Det gjorde även hans andra syster och hennes familj som nu utökats med ytterligare två barn. Men systern och hennes familj flyttade och kvar blev Carl-Gustaf som även han gifte sig och skaffade barn. Sara Märta var fortfarande förgångsänka. Carl-Gustaf hade två barn födda 1878 och 1883 när han 1887 valde att emigrera till Nordamerika. Han tar med sig sin familj och åldriga mor. Sara Märta åker alltså som 82 åring till Nordamerika och där slutar min berättelse om henne.
Sara Märta bildade i motsats till Johanna en egen familj som hon levde tillsammans med i hela sitt liv. Som bondmora i ett stort hushåll erhöll hon en hel del anseende.

[413] Folkräkning 1890, samt vissa delar av landet även 1870, 1880, och 1900 (Arkion)

11.3.4 De andra då, vad hände med dem?

Fragment och delar ur många kvinnors liv har cirkulerat i de olika tematiserade kapitlen. Alla livsöden är inte kända, för några av dem slutar ledtrådarna vid Barnhusgatan i Stockholm där centralfängelset låg. Här ska emellertid ytterligare några kvinnors levnadsöden efter fängelsetiden kortfattat redovisas.

Ulrika Christina Andersdotter, den blyga, paralyserade bonddottern från Bredvik i Nordmalings socken som bedömdes så milt av häradsrätten, fick slutligen ett strängare straff och fick avtjäna två års tukthusarbete vid centralfängelset. [414] Hon anlände till fängelset 1836 och skrevs ut 1838. I folkräkningen 1870 fanns hon kvar i Nordmalings socken. Hon är hustru till en torpare och bosatt i Järnäs. Ulrika levde även med en fosterdotter född 1848. Hon lever alltså på den plats där det olycksaliga fisket med den gifte bonden ägde rum för många år sedan, det fiske som resulterade i ett oönskat barn och ett barnamord. Bonddottern Ulrika gifte sig neråt i hierarkin och fick så vitt mina källor visar inga egna barn.[415]

Sameflickan Christina Mattsdotter fick sitta av ett längre fängelsestraff. Hon dömdes slutligen till åtta års tukthusarbete. [416] 1871 skrevs hon ut från fängelset och begav sig då tillbaka till Arvidsjaur. De första åren arbetar hon där som piga. Sedan följer svåra år för Christina. Hon får ett oäkta flickebarn, Anna, född 1877 och hon antecknas därefter som tillhörande ”Lösa Lappska personer som sakna stadigvarande årstjenst hos husbönder”. Fortfarande bor hon dock i Arvidsjaur. År 1890 bor Christina vid kyrkoplatsen därstädes. Hon bor fortfarande med sin dotter som nu blivit 13 år. Christina försörjde sig 1890 som sömmerska. Hon var nu 51 år.

Mångas vidare öden har redan omnämnts i texten. Katarina Johanna Andersdotter från Nya Risliden gifte sig med sin tidigare husbonde och fick flera inomäktenskapliga barn. Anna Greta Olofsdotter från Vallen som levde med sin svåger dog i fängelset. Maja Greta Nilsdotter från Granön och Anna Lovisa Olofsdotter dog även de i fängelse. Sara Greta Pehrsdotter och Lena Stina Andersdotter avrättades båda. Sara Stina Johans-

[414] Nordmalings Tlg HR: 1830–39: A1b:3, Stamrulla Centralfängelset å Norrmalm.
[415] Arkion, folkräkning, Västerbottern, 1870.
[416] Fångrulla från länsfängelset i Västerbotten, 1830–1870.

dotter som dömdes till livstids fängelse överlevde sin fängelsetid men fick sitta hela 17 år i fängelse innan hon benådas. 1870 friges hon och inträder i tjänst hos en lantbrukare i Själevad, då 42 år gammal. Stina Jonsdotter som kort omnämndes för att hon oavsiktligt dödat sin enda dotter när hon skulle fördriva hennes foster fick även hon sitta av ett livstidsstraff. Stina var äldre än de andra kvinnorna eftersom hon var mormor till spädbarnet och när hon slutligen frigavs 1844 var hon 67 år. Hon hamnade hos änkan Kejser i Sundsvall. Troligen togs hon dit av barmhärtighet och inte för att tjäna som piga.

Många fler levnadsöden skulle kunna redovisas men sammanfattningsvis kan sägas att kvinnorna i de flesta fall återvände till sin hemort. De tog tjänst som pigor och gifte sig i många fall. Relativt många antas ha dött i unga år och gått ovissa öden till mötes. Andra hamnade i fattigdom i sin hemsocken. En stor del av de återfunna fick flera oäkta barn som de levde tillsammans med. Några kvinnor blev dagsverksarbetare, tvätterskor eller sömmerskor. Några bildade familj redan i Stockholm även om de troligen var få.

Det är svårt att med säkerhet visa om deras liv efter fängelset blev sämre för dem än för andra kvinnor i den tidens samhälle. Det saknas material att jämföra med. De återfunna kvinnorna är även för få för att några säkra slutsatser ska kunna dras om dem som grupp.

11.4 Sammanfattning

Många kvinnor försvinner i dokumentationen efter fängelsetiden i Stockholm. Många i denna grupp kan ha levt normala liv på okänd ort utan att det blivit synligt här, men många antas även ha dött i unga år. De som skrevs ut från fängelset utan hemtransport hade troligen inga anhöriga att resa tillbaka till. Dessa kvinnor gick ovissa öden till mötes. Den grupp som återfunnits har i de flesta fall etablerat sig på sin tidigare hemort. Många gifte sig och skaffade egna barn efter det att straffet avtjänats. Det tyder på att sonade brott ansågs sonade i lokalmiljön. Några kontroller av kvinnor som fick korta, lokala straff som avtjänades på länsfängelserna

ger samma bild. De fortsatte sina liv och gick tillbaka till sina legoavtal hos samme husbonde.

Men många av kvinnorna fick leva i fattiga omständigheter efter fängelset. De fick fler oäkta barn som skulle försörjas och vissa kvinnor skrivs under någon period in i löslängderna. I dessa fanns fattighjonen utan utkomst och fast bostad. Men ingen kvinna har återfunnits som har behövt leva många år i dessa omständigheter. Den fattiga sameflickan Christina Mattsdotter utgör ett exempel på att lokalsamhället hjälpte henne till en försörjning som sömmerska. Naturligtvis hade detta inte kunnat hända utan Christinas egen styrka och vilja men hon hade heller inte fått några kunder att sy till om stigmatiseringen varit alltför långgående.

Eftersom jämförelser med befolkningen i övrigt är svår i och med att underlaget är knapphändigt kan inte säkra slutsatser dras, men tendenserna blir ändå synliga. Brott skulle anmälas och sonas. Sonade brott var sonade även i lokalsamhällets ögon. Många kvinnor hamnade i fattigdom, men detta gällde även i befolkningen i övrigt. Många kvinnor gifte sig också, i och för sig en mindre andel än i resten av befolkningen, men detta beror troligen mera på den ålder kvinnorna hade vid utskrivningen än det faktum att de skulle ha uteslutits ur samhällskroppen.

12. MOTIV TILL BARNAMORDEN

I avhandlingen har en rad kvinnor framträtt och delar av livsöden har presenterats. Tre fallbeskrivningar inledde framställningen. Detta såg jag som nödvändigt för att presentera gången i ett barnamordsärende och för att visa på komplexiteten och olikheterna i mitt material. De rättsliga bedömningarna gavs även de relativt stort utrymme liksom beskrivningen av de förändringar som skedde på rättskipningens område vid denna tid. Därefter har nya fall presenterats fortlöpande när centrala teman belysts. I dessa senare fall har läsaren inte delgetts fullständig men för temat relevant information. I detta avslutande kapitel kommer motivbilderna till barnamorden att sammanfattas genom en genomgång av de frågeställningar som formulerades i inledningen av avhandlingen. Dessa motivbilder diskuteras och analyseras tematiskt. Kapitlet avslutas med att slutsatserna sammanfattas.

12.1 Vad ville jag ursprungligen veta?

Mina frågeställningar och avhandlingens disposition strukturerades, som framgått, utifrån retorikern Kenneth Burke´s pentad. Burke väljer att beskriva sociala skeenden i ett dramaturgiskt perspektiv. Handlingen, scenen, aktörerna, rekvisitan och syftet används som instrument i ambitionen att generera en motivbild, ett mönster som möjliggör en förståelse av barnamorden vid denna tid. Jag har nyttjat pentaden för att strukturera mitt material och mina frågor. Hur har jag då besvarat de frågor som inledningsvis ställdes? Här följer en redovisning av de teman och frågor som inledningsvis ställdes. Redovisningen ges i samma ordningsföljd som den då pentaden presenterades. Jag inleder därmed med själva handlingen, d.v.s. barnamordet.

12.1.1 The Act-Handlingen

Handlingen barnamord kan granskas ur olika perspektiv. I denna avhandling valde jag att spegla handlingen ur ett rättshistoriskt perspektiv eftersom detta är det mest väldokumenterade. De normativa förskjutningar som sker inom rättstillämpningen speglar i stor utsträckning förändringar i samhället som helhet.

Min genomgång av lagstiftning gällande barnamordsbrott sedan 1600–talet visade att lagstiftarnas syn på barnamord förändrades starkt under de närmaste tvåhundra åren. Under 1600–talet betraktades barnamörderskor som ”arga konor och lättfärdiga kvinnor”. Brotten beskrevs i termer av ”mörksens gärningar” och straffet var döden. Undantag från dödsstraff var troligen sällsynta under denna tid när bevisbördan låg på den tilltalade. Fullständig bevisning krävdes inte, undanskaffandet av fostret ansågs vara bevis nog. Barnamörderskornas rättsstatus under denna tid var inte stort bättre än för de kvinnor som tilltalades för häxeri.

Under 1700–talet börjar samhällets syn på barnamord förändras. Sveriges första samlade lagstiftning, 1734 års missgärningsbalk, innebar inte att skrivningarna kring barnamord förändrades särskilt mycket, men tidigare forskning har ändå visat att dödsstraffet började frångås vid bristande bevisning.[417] Fortfarande avrättades dock många för barnamord. 1759–1778 avrättades 617 personer i Sverige och 217 av dessa avrättningar gällde barnamord.[418] Barnamordsproblematiken upptog en stor del av den kriminalpolitiska debatten i slutet av 1700–talet. Gustav III som uppfattade sig som en modern monark införde 1779 det så kallade barnamordsplakatet.[419] Plakatet innebar en rad förändringar i synen på utomäktenskaplig graviditet och möjligheter infördes för kvinnan att föda sitt barn anonymt. Denna rättighet kom dock endast att kunna utnyttjas av ett fåtal kvinnor i samhällets övre skikt, medan rätten till anonymitet i stället kom att nyttjas till att inte uppge faderns namn. Barnmorskans ansvar

[417] Anners, Erik, *Humanitet och Rationalism- studier i upplysningstidens strafflagsreformer–särskilt med hänsyn till Gustaf lll:s lagstiftning,* Rättshistoriskt bibliotek, tionde bandet, Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, A.-B Nordiska Bokhandeln, Stockholm, Lund, 1965

[418] A.a.

[419] Kongl. Majt:s: Afskrift, utaf Kongl. Maj:ts Bref, till samteliga Hof-Rätterne, angående några författningar, til förekommande af Barna-Mord. Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1778-10-17

förändrades från att hon tidigare varit ansvarig för att försöka förmå kvinnan att erkänna faderskapet under förlossningen till ett förbud att ens fråga efter detta när kvinnan själv inte ville delge information. Barnmorskorna blev därmed den första yrkesgrupp i Sverige som kom att omfattas av sekretess. Vidare innebar plakatet att kvinnor inte i onödan skulle utsättas för situationer där stigmatisering av henne kunde ske och arbetsgivare och andra kunde bötfällas för detta.

Stor betydelse fick även Gustav III: s förslag om avskaffande av dödsstraff för en rad brott. Han fick dock inte gehör för denna lagändring i riksdagen 1786 utan i stället enades riksdagen om att alla dödsdomar skulle underställas Kungl. Maj:ts domstol för bedömning. Detta innebar i praktiken att de allra flesta barnamörderskor lyckades undslippa dödsstraff efter denna tid. Under 1800–talet fortsatte diskussionerna kring barnamord och utomäktenskaplighet och lägersmålen avkriminaliserades 1810 för första resan. Fortfarande gällde dock att lägersmål skulle pliktas genom böter och enskild skrift till kyrkan. Detta gällde fram till 1855 när skriften kopplades från världslig rätt och blev frivillig. Många fortsatte dock gå till frivillig skrift eftersom kyrkan kunde välja att innehålla nådemedel för sådana som levde i uppenbar synd. Den uppenbara synden blev i och med detta skild från den världsliga bedömningen av brott.

Merparten kvinnor i denna undersökning bedömdes i häradsrätterna utifrån 1734 års missgärningsbalk. Denna kom att gälla ända till dess man enade sig kring 1864 års strafflag. Kriterier för barnamord var enligt missgärningsbalken att; kvinnan blivit havande genom olovlig beblandelse, dolt sitt havandeskap, sökt enslighet vid förlossningen och därefter dödat och/eller gömt undan barnet. Kvinnan kunde rentvå sig från misstankar om barnamord genom att skaffa fram det döda barnet och låta obducera det om det dött utan någon aktivitet från hennes sida. Rannsakningsprotokollen som granskats har därför till största delen upptagits av dessa frågor. Hur och när blev kvinnan gravid och vem var lägersmannen? Därefter fick vittnen intyga och berätta om det dolda havandeskapet och kvinnans nekande på frågor från omgivningen. Det innebar sällan några problem för häradsrätterna att få bevisning i denna del eftersom kvinnorna i princip alltid nekade till frågor om havandeskap. Kunde detta visas i rätten togs det som intäkt för att barnamordet hade föregåtts av planering och uppsåt. Uppsåtet stärktes ytterligare om kvinnan hade sökt enslighet vid förlossningen. Inte heller detta var svårt att visa, kvinnorna

sökte sig mer eller mindre regelmässigt till ensliga ställen för att föda sina barn. Sättet barnet dog på kunde däremot inte alltid visas. I det läget var rätten beroende av ett obduktionsprotokoll utfört av ortens provinsialläkare. Detta kunde bara åstadkommas när ett foster fanns tillgängligt för obduktion. Ofta gömde eller förstörde kvinnorna sina foster och i det läget kunde de inte fällas för barnamord i juridisk mening utan fälldes i stället för fosters läggande å lön.

Barnamorden bevisades alltså genom kvinnans eget erkännande, obuktionsprotokoll, läkar- och barnmorskeutlåtanden samt vittnesmål. Vid full bevisning fälldes kvinnan i häradsrätten enligt 1734 års missgärningsbalk som innebar att dödsstraff utdömdes. Dödsstraffet innebar att kvinnan skulle halshuggas och å båle brännas. Några dödsstraff genomfördes dock inte för barnamord under denna period eftersom kvinnorna genomgående benådades i den högsta instansen; Kungl. Maj:ts domstol. I stället fick de avtjäna sina straff på tukthus genom arbete å detsamma. Häradsrätternas dilemma var att de endast hade tillgång till denna lagstiftning och de kunde sällan på den nivån frångå de skrivningar som lagtexten gav dem tillhanda. De fortsatte döma ut dödsstraff, hovrätten kunde lindra några, men slutligen benådades de i dåvarande högsta domstolen. För kvinnornas del innebar det här långa häktningstider som de avtjänade på länsfängelserna i avvaktan på slutlig dom. Det var inte ovanligt att häktningstiden översteg ett år.

1864 års strafflag innebar att den mildare syn som varit förhärskande på central nivå nu omsattes till allmän lag. Det innebar att dödsstraffet försvann. 1861 hade även det sista kroppsstraffet försvunnit vilket innebar avtjänade av ett antal dagar på bröd och vatten. Det längsta bröd- och vattenstraffet var 28 dagar och de som hade fällts för barnamord fick ofta sitta av denna maximala tid. Den nya lagstiftningen innebar att den rättsliga hanteringen i stor utsträckning förenklades. Häradsrätternas utslag överklagades sällan utan utgjorde den slutliga domen när kvinnorna senare skrevs in för att avtjäna sina fängelsestraff. Dessa innebar fortfarande att de skulle utföra arbete å tukthus. Föregångare för dessa straffarbeten var centralfängelset Norrmalm i Stockholm. Förändringarna var flera i den nya strafflagen. För första gången tog man nu ingen hänsyn till dolt havandeskap och förlossning i enskildhet. Skrivningen om olovlig beblandelse fanns däremot kvar. Det förutsattes fortfarande att endast oäkta barn tillkomna i utomäktenskapliga relationer kunde mördas. En annan

nyhet var att lagstiftningen nu införde skrivningar om kvinnans hjälplösa tillstånd vid förlossningen. Det innebar att kvinnor i domstolen kunde hävda att de sett att barnet levde men att de senare förlorat sansen (medvetandet) och att de när de åter kommit till fullt medvetande hade de funnit barnet dött. I de protokoll som jag granskat från denna tidsperiod förekommer liknande uttalanden i flera fall och domstolen ifrågasätter aldrig dessa påståenden utan i utslaget formuleras detta som underlag för mildare dom. Strafftiderna kunde enligt den nya lagen variera från sex månader och till fyra år. Skillnaderna berodde på hur tydligt uppsåtet kunde visas, samt om ett foster fanns att obducera eller inte.

Kvinnans själstillstånd eller hjälplöshet föranledde sällan någon förändring när det gällde diskussionen om fullt uppsåt. Få fall sändes för bedömning av sundhetscollegiet och när så skedde innebar deras yttrande inte något ställningstagande eller diskussion kring brottets uppsåt. Brottet ansågs á priori ligga i kvinnans egenintresse. Den psykiska hälsan kopplades i dessa fall endast till straffbedömningen och till frågan om hon kunde genomgå det straff hon ådömts.

Ytterligare en nyhet i 1864 års strafflag var att man nu begränsade barnamordslagstiftningens tillämpning till sådana barn som dog senast ett dygn efter förlossningen. I den tidigare lagstiftningen var tidsgränserna mer flytande mellan å ena sidan barnamord och å andra sidan mord å eget barn. Denna senare lagstiftning gällde socialiserade barn av olika ålder, men gränserna neråt var oklara. Lagstiftarna insåg och förutsåg problemen med att fastställa tidpunkt för förlossning och särskilt då i de fall när något foster inte fanns kvar. Därför fick häradsrätterna i uppdrag att i varje enskilt ärende göra en bedömning av vilken lagstiftning som skulle gälla. I de fall som jag granskat har aldrig någon sådan diskussion förts i häradsrätterna, utan barnamordslagstiftningen användes utan undantag även när fostret inte fanns tillgängligt.

Den utveckling som skedde i synen på barnamord var drastisk. Utvecklingen gick från ett totalt fördömande med avskräckande lagstiftning och offentliga avrättningar till samhällelig acceptans. Acceptansen hade sina gränser men viljan att döma barnamorden milt fick successivt fullt genomslag. Barnamord kunde inte jämställas med mord i allmänhet menade man och för första gången fick det späda barnet ett lägre rättsvärde och

skyddsvärde än andra människor. Samtidigt minskade fördömandet av den kvinnliga förövaren vars klandervärdighet minskade betydligt.

Handlingen barnamord kan förstås även beskrivas i ett genomförandeperspektiv. Detta skulle emellertid, som jag ser det, knappast tillföra särskilt mycket i detta sammanhang. Barnamorden genomfördes i princip alltid genom kvävning. Antingen höll kvinnan handen över näsa och mun på det späda barnet eller också stryptes det. Det var inte heller ovanligt att kvinnan täckte in barnet i ett klädplagg eller liknande för att slippa se det när hon genomförde handlingen. I några få fall som presenterats här har större barn dödats. I dessa senare fall har barnen förgiftats.

12.1.2 The Scene – Miljön

Handlingens kontext har beskrivits på flera nivåer. Platsen för rannsakningsprocesserna har avhandlats i de empiriska kapitlen. Detta rum är den rättsliga scen där samhället bedömer handlingen utifrån det samhälleliga normativa system som utgörs av främst lagstiftning. Samma rum utgör även arena för mötet mellan styrande och styrda, mellan myndigheter och lokalbefolkning. I rannsakningshandlingarna synliggörs emellertid också scener av annat slag. Barnamorden har föregåtts av händelser i andra rum och varje barnamord har en förhistoria (lägersmål, graviditet och förlossning) liksom en efterhistoria (upptäckt, kvarlevor och obduktionsprotokoll) vid sidan av det rum där rannsakningen skedde. Handlingen barnamord utfördes av en person, oftast barnets mor, och hennes liv har en historia som sträcker sig över en betydligt längre tidrymd än graviditeten och barnamordsprocessen och hon har under denna rört sig i flera rum. Detta innebär att jag i avhandlingen har rört mig mellan olika rum och olika fokus. Socialhistoriskt material har fått bilda fond till ett rättshistoriskt fokus.

När kvinnan häktades befann hon sig i en närmiljö som har avspeglats på det sätt som den beskrivs i protokollen. I vissa fall har byn och närsamhället även studerats närmare i husförhörslängderna. I rannsakningshandlingarna beskrivs förutom den absoluta närmiljön där kvinnan befinner sig vid brottets uppdagande även hennes uppväxtmiljö och tidigare livshi-

storia. Allt detta bildar bakgrund till den egentliga scenen för händelseförloppet.

En strikt rättshistorisk beskrivning av barnamordsscenen skulle endast ge vid handen svar som, ”i skogen”, ”på vägen”, ”i uthuset” eller ”i fäboden”. Dessa beskrivningar av scenen är inte tillräckliga om man som jag söker förklaringar och motivbilder till barnamordsproblematiken. Därför har scenen belysts även på en aggregerad nivå. Statistik över barnamord fördelade över län har redovisats liksom en jämförelse mellan de 48 härad som ingått i avhandlingsunderlaget.

De resultat som framkom av detta visade att barnamordsproblematiken fördelade sig olika över länen och inom länen. Sett över landet var barnamord vanligast i länen Blekinge, Västerbotten, Gotland och Stockholms län. Västernorrland och Norrbotten hade färre anmälda barnamord än Västerbotten. Studeras problemen på häradsnivå i de tre län som ingår i avhandlingen, framträder ett något annorlunda och mer polariserat mönster där det visar sig att de härad som är mest drabbade av barnamord representerades av härad i Västernorrland. Sundsvall, Själevad och Härnösand rapporterar ovanligt många barnamord under denna 40-årsperiod. I Västerbotten anmäls flest brott i Burträsk härad. Västerbotten utmärks av att alla härad rapporterar åtminstone något barnamord. För att kontrollera vad detta kunde bero på diskuterades anmälningsbenägenhet genom att jämförelser gjordes angående brott mot egna föräldrar eller svärföräldrar. Ett antagande gjordes om att familjekonflikter borde vara lika ofta förekommande i de tre länen men att viljan att anmäla dessa brott däremot kunde skilja sig åt. Det visade sig också att Västerbotten hade anmält dubbelt så många händelser som Västernorrland när det gällde dessa privata brott. Troligen berodde detta på att Västernorrland tidigare börjat moderniseras och att administrationen av brott i städerna blev mera anonym än vad relationen till den lokalt kände länsmannen var. De agrara bygderna utmärktes av ett nära samarbete mellan lokalbefolkning, länsman, nämndemän samt kyrkliga och medicinska företrädare. Ytterligare en anledning att anta att anmälningsbenägenheten var hög antogs vara den att sekulariseringen i dessa trakter var låg. Det innebar att de flesta omfattades, uppfostrades i och betraktade världen i kristendomens anda. Bekännelsen var/är central inom kristen förkunnelse och den som medvetet skyddade uppenbar synd eller brott gjorde sig själva delaktiga i synden/brottet. Dessutom var den kristna tron på många håll i inlandet

mycket uppblandad med folktro och vidskepelse. Barnamordet var en sådan händelse som omfattades av sådan vidskepelse. Det döda barnet gick igen, blev myling eller utbördingoch plågade sin omgivning i många år genom skrik och gnäll. Utbördingen kunde även återvända för att dia ihjäl sin moder, avslöja sin fader eller att försätta ett hem på ruinens brant. I ljuset av detta och i ljuset av de fall som studerats syns det troligt att befolkningen var ovillig att dölja brott när sådana kunde uppdagas.

Detta innebär förmodligen inte att barnamord i alla trakter sågs med oblida ögon. Nöden var stor på många håll och ibland sågs inga andra utvägar i det enskilda fallet. Befolkningen förstod, såg och tillät i det tysta vilket inte hindrade att brottet oftast anmäldes och att relationerna till myndigheter och kyrka därmed hölls intakta.

Flest barnamord redovisas alltså i Västernorrlands kusttrakter. De härad som anmäler många barnamord utmärks ofta av att de är tidigindustrialiserade bygder. Tidigmoderna orter med en tillväxt som accelererar på 1860–talet. Många av dessa orter har stora kvinnoöverskott. Kvinnor reser till kusttrakterna för att söka tjänst, de inleder sexuella relationer och de har mycket små eller knappast några möjligheter att ta hand om barn om de blir gravida. Många av dessa kvinnor hade troligen även fattiga föräldrar eller hindrades av stolthet från att åka tillbaka till sitt föräldrahem. Dessa tidigmoderna bygder utmärktes även av en större rörlighet. Handel och sjöfart gjorde att handelsmän, sjömän och administratörer rörde sig i omgivningarna. Sågverken behövde säsongsarbetare som kom tillresande. Under vinterhalvåret saknades arbete i tillräcklig utsträckning och en mängd sociala problem uppstod i dessa omgivningar. Prostitution, lönnkrögeri, misshandel, slagsmål och bötesavsittning blev vanliga anledningar till besök i fängelset. Moralen sjönk, mortaliteten ökade och prästerna beklagade sig över bristande kyrktukt i sina rapporter till stiftet.

En jämförelse gjordes även när det gällde barnamord och andelen oäkta barn i de olika häraden. Det visade sig att sambanden inte var entydiga men att barnamord i vart fall inte var vanligare där den sociala kontrollen tenderade vara hög. Tvärtom sammanföll hög illegitimitet och många rapporterade barnamord. Många oäkta barn, kvinnoöverskott och bristande social förankring ger vid handen att barnamorden ökade. Det faktum att oäkta barn i vissa områden blev vanligare och att utanförskapet där-

med skulle ha minskat medförde inte att kvinnans totala sociala och ekonomiska situation förbättrades. I stället tenderar materialet att peka på att sekularisering, tidig modernitet och uppluckring av gamla normsystem medförde fler barnamord.

Under denna undersökningsperiod tilltar barnamordsproblematiken på 1860–talet vilket inte heller är särskilt förvånande. Nödåren inföll under detta årtionde och de tidigare omtalade sociala problemen torde ha ökat under denna period. Jeffrey S. Richter visade att i Tyskland avtog barnamorden tidigast i städerna och med ökad modernitet försvann brottet nästan helt. Samma utveckling skedde i Sverige. Svensk forskning som speglar slutet av 1800–talet visar att fosterfördrivning och illegala aborter i stället ökade i städerna. [420]

Någon riktigt typisk barnamordsscen är med andra ord svår att fastställa. Barnamord sker i alla miljöer och ytterst handlar detta om i huvudsak individuella händelser. Barnamordsfallen inträffar däremot oftare i vissa miljöer än andra. Den typiska barnamordsscenen präglas av mobilitet, hög illegitimitet, tidig modernitet och kvinnoöverskott i detta tidsrum.

12.1.3 The Agents – Aktörerna

Dramat låter sig inte utspelas utan aktörer. Aktörerna driver händelseförloppet framåt och det är även de som befolkar scenen och anträder rummen och tiden. Ytterst har all samhällelig ordning uppstått genom olika former av samtal och förhandlingar, där både individer och organiserade former av samhälleliga intressen givit och tagit i förhållande till sin makt. [421] I det sociala samspelets interaktioner framförhandlas den sociala ordning vilken manifesteras i de sociala, ekonomiska och kulturella rummen. Aktörerna har mer eller mindre spelutrymme på dessa samhälleliga arenor och de kvinnor som hamnade inför rätta tilltalade för barnamord tillhörde en grupp med mycket begränsade utrymmen. Aktörerna på barnamordsscenen består dock inte endast av barnamörderskor. Zoomar vi scenen i ett socialhistoriskt perspektiv ingår en mängd personer i varje

[420] Jakobsson, Svante & Jakobsson, Sten W., *Orons och förtvivlans gärningar: ogifta kvinnors vånda för havandeskaps och barnsbörds skull*: Tidens förlag, Stockholm, 1995.
[421] Strauss, Anselm, *Negotiations: varities, contexts, processes, and social order*: Jossey-Bass, San Fransisco, 1978.

enskilt fall. Aktörerna på scenen är heller inte endast personer utan representerar samtidigt samhälleliga intressen samt ekonomisk och kulturell makt. De framträder i olika roller och företräder olika samhälleliga positioner.

Fokus i denna avhandling har varit att bland den mängd aktörer som figurerar på scenen välja ut sådana som framstått som centrala för att besvara de frågor som inledningsvis ställdes till materialet. Det innebär att de aktörer som avspeglas är de som förekommer under rannsakningarna vilket medfört att relationer och sammanhang på den socialhistoriska scenen kunnat vävas in i sammanhanget. Detta innebär inte att alla aktörer som förekommer i avhandlingen med nödvändighet varit synliga i rättssalen. Samtidigt innebär det att aktörer som förekom och även innehade huvudroller här i vissa fall har behandlats som statister eller bifigurer. Utgångspunkten har hela tiden varit att förstå och förklara barnamordsproblematiken och vad den signalerar. Aktörerna behandlas nedan i den ordning frågorna ställts i den inledande pentaden.

Kvinnan-Barnamörderskan: I centrum av barnamordsproblematiken befinner sig barnamörderskan. Detta gäller oavsett om man söker motivbilder till barnamorden eller om intresset riktas mot den rättsliga hanteringen av problemen. Genomgående bär hon handlingen. Från den stund barnamordet upptäcks och anmäls innehar hon huvudrollen. Scenariot som föregått barnamordet spelas upp liksom en mängd detaljer kring den aktuella händelsen. Inledningsvis ställdes frågor kring vem barnamörderskan var men det framkommer ingenting i vare sig min forskning eller tidigare forskning som tyder på att den blivande barnamörderskan uppvisar någon egenskap eller något attribut som skulle göra henne till en mer sannolik barnamörderska än andra kvinnor.

Totalt häktades under denna 40-årsperiod 171 kvinnor. Av dessa frikändes tio. Till längre fängelsestraff dömdes 100 personer av vilka tre var män delaktiga i barnamord. 59 kvinnor dömdes till korta straff som fängelse vid vatten och bröd och/eller böter. Ett fåtal av dessa avtjänade även korta straff som kunde variera mellan sex veckor till två år vid länsfängelserna. De flesta kvinnor var pigor vid häktningstillfället (89/171) och de resterande benämndes ofta efter annan social tillhörighet som civilstånd. Några var bonddöttrar som bodde hemma när brottet uppdagades, en var sömmerska och fem var änkor. Fem hustrur tilltalades även de för barna-

mord. Det berodde på att barnen i dessa fall tillkommit genom olovlig beblandelse, d.v.s. otrohet eller hor.

Den sociala bakgrunden för kvinnorna är svårbedömd utifrån denna klassificering eftersom pigans roll gömmer många olika bakgrunder. För de kvinnor som hamnade på tukthus noterades faderns yrke i stamrullorna vid inskrivningstillfället. När dessa yrken sammanställdes visade det sig att de flesta fäder hade agrar anknytning med en övervikt av bönder. Relativt många, troligen fler än i befolkningen i övrigt, hade militär bakgrund. Detta var inte förvånande eftersom militärernas hustrur oftast levde ensamma under stora delar av året och fick fostra sina döttrar bäst de kunde. Endast ett fåtal hantverkare redovisas vilket inte heller är särskilt uppseendeväckande. Vid genomgång av folkräkningar på tabellverket finner man knappast några hantverkare vid denna tid. Hantverkare registreras först i de fortfarande små städerna och i många socknar finns inte en enda hantverkare registrerad. Ett fåtal personer hade anknytning högt upp i samhällshierarkin. Ett syskonpar i Skellefteå som instämdes för blodskam och barnamord, men som bara kunde fällas för det förstnämnda var barn till en skeppare och senare häradshövding. En änka i Västernorrland hade varit gift med en rådman. Men motsatsen förekom även den. En kvinna uppgav att hennes far var gärningsman, d.v.s. brottsling, en var föräldralös och en uppgav att hennes far var okänd.

Sammantaget finns det ingenting som tyder på att barnamörderskornas uppväxtförhållanden skulle ha varit sämre än andra kvinnors. Det är även svårt att hävda motsatsen men en viss tendens är synlig. Även om uppväxtförhållandena var relativt goda så innebar det inte med nödvändighet eller ens sannolikhet att barndomshemmet var tillgängligt och berett att ta emot en dotter med ett oäkta barn. Många av kvinnorna hade även lämnat sitt föräldrahem för många år sedan och varit i tjänst som piga på många ställen. Detta gjorde att ett återvändande till barndomshemmet för de flesta var svårt. Alla föräldrar levde inte heller när brottet begicks.

Kvinnorna hade genomgående låg skolunderbyggnad. De flesta hade bara gått i skola under några veckor när undervisning anordnades på orten där de bodde. Trots att folkskolestadgan antogs 1842 tog det många år innan byarna kunde bygga stationära skolor. De flesta kvinnor i mitt material kunde både läsa och skriva, men undantag fanns. I den roll de hade som piga i ett hushåll var deras personliga handlingsutrymme starkt begränsat.

De levde med och inne i det gemensamma hushåll som de arbetade i. Få tillfällen till lediga dagar gavs och dessa bokades ofta in för nödvändiga ärenden. Om pigan arbetade i små hushåll bör hon närmast ha kunnat betraktas som en familjemedlem, men i de stora hushållen inrättades pigkammare där pigorna avskildes från det övriga hushållet.

När kvinnan ställdes inför rätta hade hon med andra ord låg tillgång till de resurser som skulle ha varit nödvändiga för att hennes förhandling på den rättsliga arenan skulle bli framgångsrik. Hon inramades dessutom av en förhandlingssituation med ritualer som fastställdes av den rättsliga apparaten. Åklagaren i målet hade även agerat brottsutredare och hans kontroll över rättegångssituationen var närmast total. Barnamörderskan skulle i detta läge inte bara ställas till svars för ett begånget brott. Hon hade även de facto ansvar för sitt eget försvar. Rätten till biträde vid rättegångar kom långt senare och de kvinnor som i denna undersökning ställdes inför rätta fick i samtliga fall föra sin egen talan.

Barnamörderskan var med andra ord en helt vanlig kvinna innan brottet i sitt tidsrum. Hon var piga, hon hade oftast agrar bakgrund, begränsad kunskap och skolunderbyggnad och hon hade blivit oönskat gravid. Hennes sexuella relation med barnafadern beskrivs oftast i termer av att hon ”låtit lägra sig” vid den och den tidpunkten. Uttryckssättet åskådliggör på ett tydligt sätt att kvinnan förväntades ta det sexuella ansvaret. Hon skulle inte ha låtit lägra sig. Men hennes ansvar slutar inte med det, utan hon förväntades även ta ansvar för den uppkomna graviditeten. Lagstiftning och påbud lade ansvaret på kvinnan att ”avslöja” sin graviditet. Samma lagstiftning gav omgivningen ett delat ansvar när så skedde, men påbuden var sådana att den arbetsgivare eller förälder som ansåg att de inte ”kunde” fullfölja sitt ansvar fortfarande kunde avskeda eller kasta ut en gravid kvinna från arbetsplatsen eller hemmet. Det är därför inte konstigt att kvinnorna var rädda för att bekänna sina havandeskap och att de nekade på frågor när de fick dem. Dessa påbud fanns i det barnamordsplakat som antogs 1779 och som avsågs ge utomäktenskapligt gravida kvinnor en bättre position. De gavs bl.a. rätt till anonymitet. Denna rättighet kunde dock bara nyttjas av ett fåtal kvinnor i samhällets övre skikt medan rättigheten till anonymitet i stället kom att användas för att slippa uppge barnafaderns namn. Denna ”rättighet” försatte emellertid ofta kvinnorna i en ännu sämre position när de inte längre kunde kräva underhåll för sina barn. Att utvecklingen gick åt detta håll låg utanför myndigheternas am-

bitioner med lagstiftningen. Förhandlingen kring faderskapet förflyttades från den rättsliga scenen och blev allt mer en privat könsmaktsförhandling. I dessa förhandlingar hade kvinnor alltid ett underläge. De valde att hemlighålla faderskapet trots att det innebar klara nackdelar för dem. Känslomässiga bindningar, oinfriade löften och rädsla för skvaller var tänkbara orsaker till detta. Men det fanns också fall där fadern lovat underhåll i utbyte mot att hans namn hölls hemligt.

Efter det att kvinnorna avtjänat sitt straff återvände många till sin hemsocken där de med varierande framgång etablerade sig. Många kvinnor fick fler utomäktenskapliga barn som de levde med. Andelen bör ha varit betydligt högre än i övrig befolkning. Av 31 kvinnor vars status efter fängelset gått att fastställa får nio av dem oäkta barn. Några av dem hamnade i verklig fattigdom. Det är också troligt att många dog unga i den grupp som försvann ur dokumentationen efter utskrivningen från fängelset. Många kvinnor gifte sig även efter fängelsetiden och fick egna inomäktenskapliga barn. Barnamörderskorna syns inte ha blivit uteslutna ur samhällsgemenskapen efter strafftiden utan de levde sina liv som andra. Det var troligen så att fler av dem än bland befolkningen i övrigt hamnade i svåra sociala och ekonomiska förhållanden. Detta kan dock knappast relateras till det tidigare brottet, enligt min mening. I stället berodde det troligen på kvinnans totala status. Långt ifrån alla kunde gifta sig vid denna tid och när dessa kvinnor skrevs ut från fängelset hade de låg social och ekonomisk status och dessutom hade de hunnit få en högre ålder vilket kunde innebära en nackdel vid familjebildning. Sexton kvinnor av 31 med fastställd status gifter sig emellertid ändå vilket får tolkas som att återetablering i närsamhället var fullt möjlig och att brottet inte längre diskvalificerade dem från ett tämligen normalt liv.

***Vittnen och anmälare*:** Ett barnamord uppdagades oftast genom rykten och skvaller. Många hade sett och anat att kvinnan var gravid och sedan hade någon i den närmaste omgivningen sett att kvinnan plötsligt ändrat utseende och blivit smal igen. Ibland anmäldes farhågorna till länsmannen utan att uppgiftslämnaren nämndes vid namn i handlingarna. Rykten hade kommit till länsmannens kännedom varför han beslöt att göra en undersökning av saken. Detta scenario är vanligt och i dessa fall beger sig länsmannen till den utpekade kvinnan och börjar ställa frågor till henne. Han går vid dessa tillfällen inte ensam utan i närvaro av personer som i rannsakningen kan fungera som trovärdiga vittnen.

Vid andra tillfällen uppdagas barnamordet av någon granne eller av någon i samma hushåll och de inleder utfrågningen av kvinnan. En husmor eller barnmorska kunde tillkallas för att utföra en kroppsundersökning. Kroppsundersökningen innebar oftast att man kontrollerade kvinnans bröst för att se om där fanns mjölk. Var barnmorskan närvarande kompletterades undersökningen även med att underlivet undersöktes med endast barnmorskan och kvinnan närvarande. Om kvinnan fött barn blev det omöjligt för henne att neka i en kvinnokrets som funnit tecken på att förlossning skett. Därför bekände de flesta i det här läget att de fött barn, men att barnet varit ofullgånget och dödfött. Kvarlevorna hade de gjort sig av med och kvinnorna som undersökt saken beslöt oftast att kalla in fler personer i detta läge. Om omgivningen anade eller misstänkte att kvinnan dolde det rätta sammanhanget tillkallades prästen. Han samtalade då i enrum med kvinnan och blev ofta den som i realiteten första gången hörde kvinnans bekännelse. Hon fick sedan upprepa denna bekännelse inför vittnen. Att kvinnan frivilligt erkände inför vittnen i omedelbar anslutning till det enskilda samtalet med prästen kan tolkas i ljuset av att prästen hade stor auktoritet. När han hört bekännelsen övertalades hon av prästen till att erkänna brottet offentligt. På detta sätt skyddade prästen sin egen tystnadsplikt. När bekännelsen blev offentlig tillkallades länsman. När han kom till platsen hade en stor del av utredningen redan utförts i lokalsamhället.

Dessa mönster är de mest vanliga. Anonyma anmälare, grannar, husbondefolk, barnmorska och präst förekommer oftast som anmälare.

I rannsakningshandlingarna framkommer det ofta att barnamörderskans egna föräldrar och syskon medverkar till att brottet uppklaras. Detta gör de trots att de bör ha varit medvetna om att deras dotter eller syster riskerade dödsstraff. I ett invecklat fall från Burträsk 1834 var det den misstänktas syster som anmälde att hon funnit det döda spädbarnet. I det här fallet gör hon detta trots att uppdraget från systern varit det rakt motsatta. Maria Margaretha Pehrsdotter som misstänktes för barnamord ändrade flera gånger sin version kring det inträffade. Hon hade vuxit upp under svåra förhållanden med en ensam mor. Hennes far, en fattig nybyggare, hade präglat falskmynt och hamnat på fästning. Modern var medveten om det inträffade men ville i detta fall inte att saken skulle komma ut. Systern blev involverad senare, efter den första rannsakningsdagen som ägt rum på gästgivaregården i Bursiljum. På kvällen efter rannsakningen anhöll

Maria Margaretha om att få ha ett enskilt samtal med sin syster i det rum som hon tilldelats på gästgivaregården. För systern bekände hon då det rätta förhållandet. Att hon fött ett fullgånget barn som hon kvävt, lindat in i en linnetrasa och slängt ner i en källare i ett uthus på den gård hon arbetade. Hon bad nu sin syster att flytta barnet till ett säkrare ställe. Uppdraget blev troligen för stort och riskfyllt för systern. Hon tog Maria Margarethas husmor med som vittne för att leta efter det döda barnet och så snart det var funnet larmades länsmannen. Fostret obducerades och Maria Margaretha fälldes. [422] Det visar på att det fanns en stor rädsla för att dölja brott och att bekännelsen av brottet ansågs central. Ibland så central att den överskuggade det fysiska livets värde.

Under både rannsakning och brottsundersökning kommer vittnen till tals. De skiljer sig mycket åt, men det vanligaste är att de inte vill säga något med säkerhet. De har ibland frågat kvinnan men fått nekande svar och sedan har de låtit saken bero. Ibland har de bara sett och pratat med andra och tyckt sig se att kvinnan ändrat utseende. De vaga, obestämda vittnesmålen överväger och det beror troligen på att ingen ville misstänkas för delaktighet eller bli inblandad mer än nödvändigt. Men även här finns personer som bryter mönstret. I ett av de fall som refererats här pratade en och samma kvinna sida upp och sida ner om detaljer i den misstänkta barnamörderskans liv.[423] Exempel finns även på rannsakningar där inte ett enda vittne haft något gott att säga om en kvinna. Alla utsagor pekar åt samma håll och kanske gav det ena vittnet ved på elden till det andra. De vittnen som framträder representerar barnamörderskans närmiljö. Barnamörderskan var inte annorlunda än andra kvinnor. Finns det då något i vittnesutsagorna som ger vid handen att speciella typer av hushåll skulle vara mera representerade än andra när det gäller barnamordsproblematiken?

Nej, det samlade intrycket är att de vittnen som framträder representerar många olika typer av sociala och ekonomiska positioner. I de fall kvinnan varit utfryst innan rannsakningen, som i fallet med Lena Stina Andersdotter, omtalas hon i negativa termer. Men vi vet fortfarande ingenting om hur en annan kvinna med ett oäkta barn skulle ha bemötts i samma omgivning. Fallen är komplicerade och i Lena Stinas fall hade hon hamnat i

[422] Burträsk Tlg HR: 1820–1835: A1b:4. Maria Margaretha Pehrsdotter.
[423] Åsele lappmarks Tlg HR: 1824–1839: A1b:1. Sara Märta Henricsdotter.

onåd hos de tidigare svärföräldrarna som var långt mer förankrade i bygden än hon. Kanske skulle en annan kvinna ha fått den mjölk som Lena Stina bad om hos grannarna. Det vanligaste är emellertid att barnamörderskan omtalas i neutrala eller positiva termer. Man får heller inte något intryck av att vittnena skulle ljuga eller förvränga verkligheten. Vittnesmålen är detaljrika när vittnet har verklig kunskap om ärendet. Klockslag, datum och exakta platser anges. Dessa vittnesmål dubbelkontrolleras även när det är möjligt, dels genom att den tilltalade själv får bekräfta eller förneka informationen och dels genom andra vittnesmål som kan berätta om vad som hände stunden innan eller efter det som framkommit i vittnesmålet. De många vittnesmålen till trots har de sällan avgörande betydelse för domstolens bedömning Vittnesmålen används i stället för att få en så fullständig information som möjligt och för att förmå den tilltalade till en ”fullständig och sanningsenlig bekännelse”.

Den fråga som jag inledningsvis ställde kring vittnesmål och angivelser var om de kunde ha varit selektiva och att därmed bara vissa kvinnor skulle ha anmälts för barnamord medan andra som gjorde samma brott inte anmäldes måste besvaras negativt. Ingenting i dessa handlingar tyder på att kvinnan anmäldes på grund av att hon utgjorde ett hot eller en börda i samhället. Många av dessa kvinnor hade säkert frestat på tålamodet hos anhöriga om de fick barn efter barn och inte kunde försörja dem, men det var trots det inte därför de anmäldes. De anmäldes på misstanken eller vetskapen om att ett barnamord ägt rum.

***Länsman - Åklagare*:** Länsman representerade staten i domstolen. Han var underställd länsstyrelsen och landshövdingen och det var även med den instansen hans brevväxling ägde rum. När häradet var stort biträddes länsmannen av landsfiskalen som utförde enklare uppdrag i länsmannens regi. Länsmannens uppgifter sträckte sig över stora områden såväl geografiskt som uppgiftsmässigt. Han insynade hemman, fanns med vid besiktningar av olika slag och agerade ofta för att lokalsamhällets enkla infrastrukturer som vägar och broar fungerade. När brott misstänktes skulle länsmannen i sällskap av någon eller några nämndemän undersöka saken. De begav sig i sällskap och utan förvarning till den misstänkta brottslingen. I dessa fall rörde det sig om en nyförlöst piga i något bondehushåll. Det vanliga var att kvinnan till en början nekade till allt, även till att ha varit gravid. Länsmannen tillkallade då barnmorskan och i väntan på henne fortsatte de utfrågandet av kvinnan och andra som fanns till

hands och kunde ha kännedom om saken. När barnmorskan anlände gav hennes undersökning av kvinnan sådana besked att det blev omöjligt för kvinnan att neka till förlossningen. Länsmannen och hans sällskap hade då den svåra uppgiften att förmå kvinnan till bekännelse. Om hon hävdade att barnet var dödfött ifrågasattes detta inte i första läget utan man bad henne i stället att utvisa platsen där det döda barnet lagts. Kvinnan kunde oftast inte göra detta av flera skäl. Ibland hade hon förstört eller eldat upp fostret och ibland hade hon begått ett regelrätt barnamord på ett fullgånget barn som hon gömt och ville därför inte avslöja stället. Dessa processer slutade ofta med att nämndemännen tillsammans med länsman fick leta igenom stora gödselutrymmen, höskullar och annat utan att hitta något. Om inte något foster kunde hittas hände det att förhöret kunde pågå ytterligare en dag för att sökandet skulle kunna återupptas dagen efter. Det vanligaste var emellertid att undersökningen avslutades och att kvinnan häktades trots sin försäkran om att barnet varit dödfött.

Länsmannen ansökte därefter om att ett rannsakningstillfälle skulle utsättas. Det brukade vanligtvis hända mycket snart efter det att undersökningen inletts. Det var inte ovanligt att rannsakningen skedde någon eller några dagar efter det inträffade. I domstolen skulle samme länsman sedan agera åklagare. Det var därmed han som inkallade vittnen och höll alla förhör med dem. I rättssalen utspelade sig sedan en dramaturgi vars regissör var länsmannen och hans yrkanden till utslag bifölls oftast av häradsrätten.

Länsmannens makt var alltså mycket stor. Han hade kontroll över bevisning, över rannsakningens gång, över vilka vittnen som skulle utfrågas och i vilken ordning. Han hade även kontrollen över den tilltalade eftersom hon bara kunde svara på de frågor som hon fick av åklagaren. Hon utfrågades, som tidigare nämnts, om lägersmål, lägersman, graviditet, döljande och förlossning i enskildhet. De svar hon mer eller mindre tvingades avge förstärkte bilden att hennes uppsåt varit att mörda barnet. Den livsteckning som hon kortfattat får redogöra för sätts aldrig i samband med brottet utan den tjänar snarare det syftet att när bakgrunden var god ytterligare kunna förstärka bilden av barnamörderskan som en abnormitet mot en fond av godhet. Men i det fall uppväxten var usel refererar man aldrig tillbaka till den under rannsakningen.

Eftersom länsmannen var den som var ansvarig för både brottsutredning och rannsakning hade han även det direkta ansvaret att förordna om läkarbesiktning av kvinnan när detta ansågs nödvändigt. Det skedde främst i de fall där inte något foster/barn kunnat återfinnas. Det blev provinsialläkarens ansvar att undersöka kvinnan i varje liten vrå av kroppen för att utreda huruvida hon nyligen fött barn. Dessa intyg hjälpte inte alltid rätten eftersom läkaren hade problem med att fastställa hur långt graviditeten var gången. Intygen tenderade att bli osäkrare desto fler dagar eller veckor det gått sedan den misstänkta förlossningen. När foster/barn fanns tillgängligt skulle länsmannen omedelbart ombesörja att det obducerades av provinsialläkaren. Provinsialläkaren biträddes i dessa fall av länsman och någon nämndeman som fick bevittna intyget. Länsmannen finns med andra ord med i varje led av bevisningen.

Det viktigaste beviset, kvinnans uppriktiga och sanningsenliga bekännelse, låg även det inom hans ansvarsområde. Om länsmannen inte kunde förmå kvinnan till någon bekännelse under den inledande undersökningen eller under något av hans besök hos henne i häktet inkallade han hjälp för detta ändamål. De som kunde komma i fråga var någon nämndeman, någon anhörig till kvinnan och prästen. De fick föra enskilda samtal med kvinnan i häktet före förhandlingen och mellan förhandlingarna när så krävdes. Samtalen kunde vara både vädjande och medmänskliga, liksom tillrättavisande och hårda. Ibland kunde kvinnan t.o.m. få en utskällning eller med den tidens språk ”mötas av allvarliga föreställningar” under dessa inofficiella förhör och samtal. Slutligen, när rannsakningen var över och utslag hade fällts skulle kvinnan transporteras tillbaka till länsfängelset. Om länsmannen var missnöjd med häradsrättens utslag kunde han överklaga. Detta hände inte ofta. De flesta ärenden gick av naturliga skäl hans väg. Om domen lindrades i högre instanser förekom det att länsmannen överklagade förmildringen. Det handlade om nitiska länsmän som satte någon form av personlig prestige i att brottet bedömdes så hårt som möjligt. Men alla länsmän uppvisade turligt nog för kvinnorna inte samma nit utan de skötte sin syssla och blev även mycket respekterade och accepterade i lokalsamhället.

***Provinsialläkaren*:** Provinsialläkarna hade ett mycket stort inflytande på rannsakningens utgång. De intyg som de utfärdade tillmättes ett högt bevisvärde.

> Under 1800–talets första hälft tog läkarna plats i rättssalarna runt om i Europas länder, om inte i bokstavlig så dock i bildlig bemärkelse. [424]

Detta var i och för sig inte något nytt, även under 1700–talet tillmättes de medicinska intygen ett stort värde. Snarare bör provinsialläkarnas ökade inflytande i rättsväsendet tillskrivas det faktum att han förväntades göra allt fler och svårare bedömningar. När sundhetskollegiet inrättades år 1829 som den instans till vilken häradsrätterna och hovrätterna skulle kunna vända sig för råd och bedömningar i svårbedömda fall var de fortfarande beroende av provinsialläkarens utfärdade intyg och brevväxling med myndigheten. Sundhetskollegiet kunde m.a.o. inte sända ut egna läkare eller göra egna medicinska bedömningar genom att själva undersöka den tilltalade utan de gav i uppdrag till provinsialläkaren att utföra dessa undersökningar om de insända intygen inte räckte.

Provinsialläkaren hade även han ett stort ansvarsområde som sträckte sig långt utanför de rättsliga aspekterna. Årsredovisningar över hälsan i provinsen skulle inlämnas årligen och i dessa fanns även rapporter om sociala och ekonomiska missförhållanden av olika slag. När det gäller rättsmedicinen hade han ett totalt ansvar. Kvinnorna som tilltalades för barnamord skulle t.ex. undersökas noggrant i de fall inte något foster/barn kunde återfinnas. Detta för att rätten ville veta om det rört sig om en fullgången graviditet eller om det i stället rörde sig om ett missfall som kvinnan hävdade. Dessa intyg var detaljerade och innehöll beskrivningar av bröstvårtornas förgårdar, slidmynningen utseende och blygdläpparnas färg. Allt undersöks och beskrivs för att dessa detaljer senare skulle kunna läsas upp offentligt vid rannsakningen. Besiktningen slutar inte ens vid denna yttre besiktning utan även livmoderns mynning och annat ges offentlighet liksom färgnyanser och blodfyllnader. Trots detaljrikedomen blir läkaren ibland inte säker på om och när förlossning skett. Han kan se om kvinnan fött barn, det är större problem att säga när. Det svåraste för provinsialläkaren är emellertid att yttra sig om graviditetens längd. Sundhetskollegiet tar dessa intyg på stort allvar. Experter på området yttrar sig om vikten av färgnyanser på vårtförgårdarna. De har även olika teorier om huruvida blygdläpparnas storlek ska tillmätas någon vikt. Lika detal-

[424] Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: Om synen på brottslighet och sinnssjukdom*: Carlssons bokförlag, Stockholm, 1993

jerat som intyget var till en början lika utförlig och detaljerad var Sundhetskollegiets yttranden kring dessa intyg. De kunde slutligen enas om att även om många tecken fanns i intyget på att kvinnan verkligen fött barn var många av dessa kroppsliga tecken osäkra, men det fanns dock tecken som sällan kunde missuppfattas och detta gällde livmodertappens utseende. Var denna beskaffad på ett visst sätt rådde det inte längre några tvivel och man kunde konstatera att kvinnan verkligen fött barn. Rättens problem var inte slut med detta konstaterande. De önskade en uppskattning om graviditetens längd. Detta var ännu svårare och innebar oftast att man fick ta till den uråldriga men betrodda metoden bröstmjölkning. Om lång tid hade gått mellan förlossning och undersökning var emellertid inte heller denna metod tillförlitlig. Mjölken antogs försvinna relativt snart när inte något barn ammades. Men om kvinnan uppvisade mjölk i brösten, förändrat underliv på det sätt som ovan beskrivits i kombination med en avslagsliknande flytning blev det svårt för henne att hävda tidigt missfall. Exempel finns dock bland de presenterade fallen när rätten valde att bortse från alla dessa tecken till förmån för ett samstämmigt vittnesmål från en piga och hennes husbonde.[425]

När det döda barnet kunde återfinnas behövde man inte göra dessa kroppsbesiktningar utan man genomförde utan dröjsmål en obduktion av kroppen. Obduktionerna var även de noggranna. Den yttre besiktningen innefattade först ett allmänt omdöme om barnets hull och storlek. Naglarnas utväxt, hår och allmänt intryck beskrevs. Därefter vidtog en noggrann yttre besiktning som innefattade att barnet vägdes och mättes. Mätningarna av kroppen var detaljerad och innebar inte bara att kroppens längd var intressant. Längden mellan öra och hakspets, huvudets omkrets, underarmarnas längd och vinkel tillhör några av alla de olika förhållanden som mättes. När detta var klart vidtog den inre besiktningen. Buk, hjärna, hjärta och övriga organ undersöktes noggrant. Eftersom barnen oftast strypts hittade man stora blodutgjutningar i hjärnan som uppstått medan barnet kämpat efter syre. Färg på slemhinnor, organens utveckling och tarmarnas utseende beskrevs även de. Lungorna tilldrog sig ett särskilt intresse. Genom att skära ut en del av lungvävnaden och lägga denna i vatten kunde det avgöras om lungorna varit fyllda med syre, d.v.s. om barnet levat och andats vid födseln och därefter blivit kvävt. Färgen på lungprovet samt det faktum att luftbubblor uppstod i vattnet tolkades som

[425] Burträsk Tlg HR: 1962: A1a:61. Catharina Johanna Andersdotter.

att barnet verkligen levat och andats. Det långa intyget som ofta var 7-8 sidor långt avslutades med ett ämbetsintyg från läkaren där han på sin heder och sitt samvete och inför Gud fick intyga att det han sett överensstämde med det han skrivit. Intyget signerades sedan av länsmannen och den nämndeman som bevittnat obduktionen.

När obduktionsprotokoll fanns som visade att kvinnan kvävt barnet kunde hon fällas mot sitt nekande. Det förekom dock aldrig i de protokoll som jag läst. Rätten manglade kvinnan till dess bekännelse kom och denna överensstämde oftast med de skador som barnet uppvisade. Exempel har förekommit i texten på rättens vetgirighet. I Johanna Westerlunds fall fanns en fullständig bekännelse, hon ville inte förmildra brottet, hon var beredd att ta sitt straff och ändå var rätten inte riktigt nöjd eftersom läkarintyget gav vid handen att barnet skulle ha dött på ett annat sätt än det Johanna inledningsvis beskrivit. Detta stämde också, och hon ändrade sin version under andra rannsakningsdagen och erkände att hon så snart barnet var framfött hade fattat det i bakbenen och dängt dess huvud mot en stolpe. Rätten nöjde sig därvid eftersom den skada barnet uppvisat i hjässbenet överensstämde med denna senare utsaga.[426]

Provinsialläkarna kunde även ställas inför det föga smickrande uppdraget att besiktiga spädbarn som förruttnat eller förstörts. I dessa fall blev intygen av förklarliga skäl inte utförliga. Besiktningen fick ofta avbrytas och ämbetsintyget utformas med låg säkerhet. Det förekom även att läkarna skulle granska enbart benrester efter ett uppbränt spädbarn.[427] I det fallet kunde läkaren knappast säga någonting annat än att benen troligen härrörde från ett spädbarn.

Sammantaget hade provinsialläkaren en stor makt i rättsfallen. Intygen tillmättes mycket högt bevisvärde och när tveksamheter uppstod tilltog brevväxling med den överordnade myndigheten; sundhetskollegiet. Så var fallet även vid rättspsykiatriska utredningar vid denna tid. I denna avhandling har detta åskådliggjorts genom ”den sinnesrubbade sameflickan Christina Mattsdotters” fall. Hon uppvisade redan när händelsen anmäldes tecken på ”bristande sinnesförfattning” varför provinsialläkaren

[426] Lövångers Tlg. HR: 1835–1987: A1b:5. Johanna Westerlund.
[427] Skellefteå Tlg. HR: 1852, 54,55: A1b:8: Anna Greta Olofsdotter och Anders Wallström.

tillkallades. Han fann emellertid inte något skäl att anta att hon var drabbad av sinnesrubbning vid detta första tillfälle. Christina häktades och det blev nödvändigt med en ny undersökning av henne efter tio dagar. Vid detta andra tillfälle var läkaren övertygad om att Christina led av sinnesrubbning. Hon gjorde miner, skrattade omotiverat och pratade osammanhängande. Intyget var relativt utförligt och sändes till länsmannen. Datum för rannsakning ändrades dock inte utan i ett första läge ställdes Christina som svarande i domstolen i detta dåliga skick. Förhandlingen avbröts dock relativt snart och åklagaren valde att sända henne tillbaka till den usla miljön i häktet trots hennes sjukdomsbild. För att behålla trovärdighet hos nämnden och domaren förordade han emellertid om ett förnyat läkarbesök i häktet. Även vid detta tillfälle visade intyget att Christina led av demens och sinnesrubbning. Läkaren förordar att hon helst borde få vistas fritt i skog och mark men som ett andra alternativ skulle hon sändas till länslasarettet för åtnjutande av vård. Detta uppmärksammades så småningom men det tog lång tid innan hon verkligen förflyttades och när hon förflyttades förväntades hon tillfriskna mycket snabbt. Redan efter någon veckas vård ställdes hon åter inför rätta och denna gång förklarade sig Christina fullkomligt frisk. Häradsrätten bedömde nu att de behövde rådfråga sundhetskollegiet i ärendet, vilket också gjordes. Till sundhetskollegiet inskickades alla intyg av provinsialläkaren tillsammans med de övriga rannsakningshandlingarna. Sundhetskollegiet gjorde sedan den bedömningen att Christina nu kunde anses vara fullt återställd. De grundade sin analys på det faktum att hon vid första läkarbesiktningen inte kunnat bedömas vara sjuk samt det faktum att hon själv vid senaste rannsakningstillfället sagt sig vara frisk. I detta fall tog rätten inte hänsyn till provinsialläkarens utlåtanden. Han hade utfärdat tre intyg om sinnesrubbning som vare sig rätten eller sundhetscollegiet bedömde ha något större värde. Detta beror troligen på att barnamorden implicit ansågs ligga i kvinnornas eget intresse. Rättspsykiatrins fokus låg mot sådana brott ”som inte berodde på att förövaren önskade uppnå någon fördel för sin egen del”[428].

Barnamörderskornas antagna egenintresse i barnamorden förhindrade att någon allvarligt menad diskussion om uppsåt aldrig förelåg vid rannsakningarna. Det medförde troligen även att svagbegåvade kvinnor eller

[428] Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: Om synen på brottslighet och sinnessjukdom*: Carlssons bokförlag, Stockholm, 1993.

kvinnor drabbade av en plötslig impuls eller förlossningspsykos bedömdes lika straffbara som andra kvinnor. Eftersom brottet uppvisade det för rätten och samtiden självklara egenintresset kunde i dessa fall även läkarutlåtanden ställas åt sidan till förmån för ett bibehållet straffvärde.

Barnmorskan: Barnmorskans roll bör i rättsligt avseende ha varit motsägelsefull. Dels omfattades de som första yrkeskår i Sverige av sekretess och dels tillkallades de under ett mycket tidigt skede i utredningen. Det var inte ovanligt att barnmorskans undersökning av kvinnan t.o.m. hade föregått anmälan till länsman. Så var det i Ulrika Christina Andersdotters fall. En granne övertalade Ulrika att gå med på en kroppsundersökning hos barnmorskan för att få slut på allt skvaller som gick i bygden. Ulrika gick med på detta med den inte oväntade följden att barnmorskan fann att hon hade fött barn och saken anmäldes i ett senare skede av ortens präst.[429]

Barnmorskan medverkade oftast redan under rannsakningens första dag vilket inte provinsialläkaren gjorde. Intygen från läkaren fanns på plats om undersökningarna var gjorda men han medverkade inte alltid själv i alla rannsakningar. Barnmorskan fanns däremot på plats. Även hennes vittnesmål och intyg togs med stort allvar från rättens sida. Hennes kunskap tillmättes vikt och intygen från henne bedömdes på samma sätt som de intyg läkaren utfärdade. Barnmorskornas intyg var dock kortare och enklare i formen. Det handlade om att de skulle bedöma graviditetens längd, kvinnokroppens utseende och göra en bedömning av om det rörde sig om ett barnamord.

Ett exempel på barnmorskans status vid rannsakningarna kan ses i det tidigare nämnda Burträskfallet från 1834 när Maria Margaretha Pehrsdotter hade fött ett barn.[430] Barnmorskan Catharina Sundqvist utfärdade bevis var styrkt med kungligt sigill och hon hade i punktform angett de tecken hon sett på att pigan fött barn. Sundqvist hade uppmärksammat att för det första var livmodern sammandragen, och för det andra hade blodgången upphört men att pigan hade haft ett stinkande avslag och för det tredje hade maghuden varit skrynklig och slapp och slutligen för det fjärde att pigan haft ymnig och färsk mjölk i sina bröst. Alla dessa tecken

[429] Nordmalings Tlg HR: 1830–1839: A1b:3: Ulrika Christina Andersdotter.
[430] Burträsk Tlg HR: 1820–1835: A1b:4: Maria Margaretha Pehrsdotter.

visade sammantaget att barnet vid födseln varit minst sju månader gammalt. Rätten som endast bestod av män var intresserade av hennes kunskap och riktade även direkta frågor till barnmorskan Sundqvist. De undrade vilka av tecknen som gjorde att hon så säkert kunde fälla omdömet om graviditetens längd. Barnmorskans svar blev att det var magens vidd, samt mjölkens och avslagets beskaffenhet. Berättelserna ”blevo genast ljudligt upplästa” i rättssalen. Sundqvists status var inte unik. Barnmorskorna antogs ha stora kunskaper och rätten värderade deras intyg högt.

En trovärdig kvinna kunde emellertid lura en erfaren barnmorska. Detta hände i Johanna Westerlunds fall när hon i ett första läge endast erkände missfall. Barnmorskan fann inte något skäl att misstro Johannas berättelse och fick sedan i rätten erkänna sitt misstag. Hon menade då att av de tecken hon sett på Johannas kropp borde hon ha förstått att graviditeten var längre gången än vad Johanna hade påstått, men att hon litat på den berättelse som delgetts henne. Om barnmorskan verkligen misstagit sig eller ville skydda Johanna genom att acceptera hennes version framkommer inte i källorna.[431]

***Prästen*:** Prästen hade inte någon central roll under rannsakningen. Det förekommer aldrig att han instäms som vittne. Prästen blir vid rannsakningen synlig endast genom det prästbevis som han utfärdat till rätten. I prästbeviset framkommer kvinnans uppväxtmiljö, hennes föräldrars namn, bostadsort, födelsedatum, datum för första nattvard samt om hon inte tidigare varit tilltalad eller straffad för något brott. Men trots att prästen har en statistroll i rättsprocessen är han en oerhört central aktör på den socialhistoriska scenen. Prästen tillkallades ofta redan under den inledande undersökningen för att han skulle ha ett enskilt samtal med den misstänkta. Inför prästen bekände hon då ofta sitt brott och sedan gavs det offentlighet genom att bekännelsen upprepades inför vittnen. Prästen bröt i dessa fall inte mot sin tystnadsplikt utan hans auktoritet och övertalningsförmåga fick kvinnan att ta detta steg.

I Ulrika Christina Andersdotters fall blev det även till prästen kvinnorna vände sig när det uppdagades att Ulrika fött barn. Grannen, barnmorskan och Ulrika begav sig till prästället men prästen var vid det tillfället inte

[431] Lövångers Tlg HR: 1835–1867: A1b:5: Johanna Westerlund.

hemma utan de talade med prästfrun som även får bevittna att Ulrikas bröst undersöktes. När prästen senare anlände till hemmet omtalades händelsen för honom och han larmade länsmannen. Inte heller i detta fall kan prästen anklagas för att ha brutit mot tystnadsplikten. Runt Ulrika fanns redan minst tre ytterligare inblandade kvinnor och saken berättades inte för honom i enrum.

Men i ett av mina fall var det troligt att prästen i omedelbar anslutning till ett givet förtroende bröt tystnadsplikten. Tystnadsplikten för prästerna var omfattande, men jag är fortfarande oklar över om de hade möjlighet att frångå den vid misstanke om brott. I kyrkolagen 1686 antogs bestämmelser som innebar att präst som bröt tystnadseden och kunde fällas för detta skulle straffas med döden. Denna stränga lag gällde ända fram till 1889, alltså längre än denna undersökningsperiod sträcker sig.[432]

I fallet med Maria Margaretha Pehrsdotter från Burträsk var det troligt att prästen bröt tystnadsplikten. Maria Margaretha hade fött barn, kvävt och gömt det. Hon blev sjuk och ångestfylld efter handlingen och tillkallade tjänsteförrättande communister Jon Gyllenspets för att hon ville tala förtroligt med honom. Gyllenspets anlände och de hade ett samtal där Margaretha bekände att hon fött ”något”. Bekännelsen var ännu inte fullständig men hon hade medgett graviditeten och att hon haft missfall. Prästen talade med henne och han gav henne nattvarden som insegel på förlåtelse för handlingen. Detta möte kom samma dag till länsmannens kännedom ”av ökända anledningar”. Det kan i och för sig vara så att någon granne anmälde misstanke om barnamord men det troligaste var att prästen så snart besöket var över kontaktade länsmannen. Länsmannen kontaktade barnmorskan och resultatet av hennes undersökning gav helt klart besked om att graviditeten varit minst sju månader långt gången.[433]

Kyrka och stat hade ännu vid denna tid en stark koppling till varandra även om den stod i upplösning på sina ställen. Centralt hade prästeståndets makt minskat mycket under den första halvan av 1800–talet. Liberalism och en begynnande sekularisering luckrade upp den tidigare enheten. I områden där nyläsare var många uppstod direkta motsättningar mellan

[432] Biskopsmötet 2000: reviderad upplaga 2004: *Tystnadsplikt och sekretess i Svenska Kyrkans arbete:* Tryck Inellecta Tryckindustri, Solna, 2004.
[433] Burträsk Tlg HR: 1820–1835: A1b:4. Maria Margaretha Pehrsdotter.

dessa och kyrkan. Nyläsarna ansåg att kyrkan och prästerskapet vilseledde människor med felaktiga läror och de började anordna egna nattvardsgudstjänster och egna barndop. Detta stred mot kyrkoordningen och konventikelplakatet från 1726. [434]Plakatet innebar att inga gudstjänster fick anordnas utanför de officiella gudstjänsterna i Svenska kyrkan. Under 1840–talet motionerades det flitigt i frågan och många ville avskaffa plakatet. [435] I Norrland var stugmöten relativt vanliga på grund av de långa avstånden och i dessa fall understöddes de också av prästerna. Men de grupper som uppstod kring nyläsarna skapade schismer som kunde göra de tjänstgörande prästerna maktlösa. Några nyläsare ställdes inför rätta för brott mot konventikelplakatet för att de t.ex. hade utmanat kyrkligheten genom att anordna offentliga möten på samma tid som ordinarie gudstjänst i kyrkstäderna. Andra fall av anmälningar förekom men långt ifrån alla fälldes. I prästen Isak Grapes brevväxling med stiftet framkommer det att han allt mer tappade inflytande och kontroll över situationen. Nyläsarna menade bl.a. att den säkraste vägen till helvetet var att ta emot nattvarden ur prästens hand och motsättningarna blev periodvis mycket stora. Här finns inte möjlighet att följa dessa strider men prästerna på de lokala arenorna hade ett mycket varierade inflytande. När prästen Grape i detta fall sökte bistånd från stiftet kopplades i stället medlare från Stockholm in och de förmedlade inte någon förstärkt auktoritet till prästen. Tvärtom förmedlades liberala tendenser som underminerade prästernas försök att hålla samman församlingarna. [436]

Det framkommer i olika väckelseskrifter och brevsamlingar från den tiden att nyläseriet och väckelserörelserna hade stor förankring i vissa bygder. Motsättningar uppstod dock inte överallt utan ibland samarbetade prästerna med kolportörer och frireligiösa predikanter i församlingarna. Konkret betyder detta att viljan att vända sig till en präst i själavårdande syfte troligen skiftade mellan de olika församlingarna. Prästerna förlorade makt både centralt och lokalt vid denna tid men de var fortfarande mycket viktiga aktörer i närsamhället. Uppgifterna var många för prästerskapet

[434] Sandewall, Allan, *Konventikel- och sakramentsbestämmelsernas tillämpning i Sverige 1809–1900*: Acta Universitatis Upsaliensis, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1961.
[435] Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige under 1800–talet: Uppkomst och genombrott:* Carlssons bokförlag, , Stockholm, 1994. s. 233-240.
[436] Holmgren, John, *Norrlandsläseriet: studier till dess förhistoria och historia fram till 1830*: Svenska kyrkans diakonistyrelse, Stockholm, 1948. samt Sandevall, Allan: *Separatismen i övre Norrland 1820–1855*: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag, Uppsala, 1952.

och de skulle bl.a. tillse att befolkningen kunde läsa och skriva. Detta kontrollerades i de årliga husförhören. När folkskolestadgan infördes minskade prästernas åtaganden allt eftersom utbyggnaden fortgick och lärare anlitades. Detsamma gäller fattigvården och tillsynen över sockenstämman där prästen var självskriven ordförande. När fattigvården reformerades på 1860–talet övergick distributionen av fattigmedel till kommunen eller socknen.

I barnamordsfallen finns prästen med som sidoaktör genom hela händelseförloppet. Han var ofta den som först hörde kvinnan bekänna sitt brott och om han inte tillkallades informerades han ändå eftersom han skulle utfärda ett prästbevis innan rannsakningen som brukade ske mycket snart när händelsen uppdagats. Sedan kunde han tillkallas till häktet för att i enskilda, själavårdande samtal med kvinnan förmå henne till en uppriktig och sanningsenlig bekännelse. Hans roll blev därmed att biträda den världsliga rätten men hans huvudsakliga intresse i detta var att förmedla försoning och förlåtelse för brottet efter bekännelsen. Teologen Martin Bergstrand har uppmärksammat det dilemma prästen kunde ställas inför när själavården misslyckades. I en av hans böcker beskriver han hur prästen Hasselqvist bröts ner i sin egen tro av den s.k. Yngsjömörderskans tystnad och vägran att ta emot förlåtelse. Hasselqvists misslyckande blev offentligt och han betraktades som en löjlig figur av omgivningen och av övrigt prästerskap. [437] Detta ger exempel på hur allvarligt prästerna kunde se på bekännelse och försoning. Prästerna fanns vidare med både i häktet och i fängelset och förde frivilliga själavårdande samtal med kvinnorna under deras fängelsetid. De hade ansvar för att moralen och ordningen upprätthölls i fängelset och att gudstjänster anordnades. De skulle även tillse att litteratur fanns tillgänglig och att de som ville läsa fick det. Dessutom fördes i fängelserna noggranna noteringar om varje fånges skicklighet i läsning, skrivning och allmän bildning. De som hade långa straff kunde förbättra sina kunskaper betydligt under fängelsetiden.

Slutligen när kvinnan frigavs skulle hon skrivas in i församlingen igen. Detta gällde kvinnor som hade laga försvar, d.v.s. någonstans att bo. Ibland förekom stridigheter mellan församlingar om sockentillhörighet. Det gällde främst de allra fattigaste och de som låg församlingarna till last. Ingen församling ville ha för många sådana boende inom sina grän-

[437] Bergstrand, Martin, *En själasörjares dilemma*: Natur och kultur, Stockholm, 2004.

ser och därför sökte man anledningar till att föra över dem till annan församling när det var möjligt. Marja Taussi Sjöberg fann även exempel på personer som förts in i obefintlighetslängder utan att vara obefintliga. I mitt urval har jag inte kunnat hitta några sådana exempel men det är troligt att många av de kvinnor som ”försvann” ur dokumentationen efter fängelsetiden var sådana som inte hade något laga försvar på sin hemort och att de därför var tvungna att söka sig en annan lösning. De flesta av de tidigare fångarna etablerade sig dock på sin tidigare hemort och de återvände till kyrkan. De tog nattvard, de gifte sig och döpte sig i kyrkan och deltog på liknande sätt som andra i församlingarna.

***Barnafadern*:** Ytterligare en sidofigur på den rättsliga scenen är spädbarnets far. Hans agerande på scenen förändrar i princip aldrig utgången i det enskilda ärendet. Det var inte ens alltid han instämdes, omtalades, efterfrågades eller på något annat sätt gavs tillkänna under förhandlingarna. I denna avhandling har jag dock valt att lyfta fram hans betydelse för kvinnans motiv att genomföra barnamordet. Min slutsats är att hans agerande i stor utsträckning bidrog till barnamorden. Det enda som kan fastställas är att barnamörderskorna i många fall hade fått ett dåligt bemötande av lägersmannen. I sameflickan Christina Mattsdotters fall vände sig kusinen Mathias Olofsson bort ifrån henne och gick utan ett ord när hon berättat om det väntade barnet.[438] I ett annat fall blev kvinnan utskälld när hon berättade om barnet.[439] I ytterligare ett fall som inträffade i Åsele hade ”drängen nekat när hon frågat”.[440] Sara Stina Johansdotter som blev föräldralös som barn och redan hade ett oäkta barn blev rådd av sin friare att förgifta det barn hon redan hade.[441] Lägersmannen i Sara Märta Henricsdotters fall hade inte ens haft sängalag med henne.[442] På samma sätt hävdade dagakarlen och f.d. sågverksarbetaren Tafvelin att han bara bodde hos änkan för att ”hon var så behändig mot honom”. Något sexuellt umgänge hade inte förekommit.[443] Endast undantagsvis erkände barnafadern sin del av ansvaret.[444]

[438] Skellefteå Tlg HR: 1864: A1a:142. Christina Mattsdotter.
[439] Umeå Tlg HR: 1850–1859: A1b:8. Anna Charlotta Nilsdotter.
[440] Åsele lappmarks Tlg HR: 1854: Sigrid Carolina Pehrsdotter.
[441] Själevads Tlg HR: 1846–1872: A1b:4: Sara Stina Johansdotter.
[442] Åsele Tlg HR: 1824–1839: A1b:1. Sara Märta Henricsdotter.
[443] Umeå Tlg HR: 1850–1859: A1b:8: Anna Lovisa Olofsdotter och Gustaf Tafvelin.
[444] Burträsk Tlg HR: 1842. Eva Stina Isacsdotter, Johan Fredrik LIndström

Ibland hände det även han inte informerats alls och i de fallen hade kvinnorna ensamma burit ansvaret för den sexuella relationen och tidigt bestämt sig för att skaffa undan barnet. Men troligen var det så att fler fäder var informerade och involverade än vad som framkom i rätten. Kvinnorna valde ibland att tiga om de fått utstå kränkningar eller om de var bundna av löften till mannen.

Äktenskap var inte alltid möjligt även om mannen skulle ha velat ta ansvar för barnet. Detta åskådliggörs även det i Burträskfallet som handlar om Maria Margaretha Pehrsdotter. Som tidigare nämnts växte hon upp under mycket fattiga omständigheter och hon beskrivs även vid något tillfälle som ”osnygg och orenlig”. Barnet hade avlats på hennes förra arbetsplats och far till barnet var drängen Anders Henricsson. Han hade aldrig informerats om graviditeten menade han vid rannsakningen dit han instämts. Maria Margaretha försökte i det längsta undvika att fällas för barnamord varför hon hela tiden ändrade sin berättelse. I hennes första version hävdade hon missfall och att graviditeten var högst 20 veckor lång. På den punkten fick hon emellertid inte något stöd av lägersmannen som menade sig ha haft sexuellt umgänge med henne före och efter midsommar, m.a.o. flera månader innan den tidpunkt hon hävdade, mikaelitiden. Lägersmannens mor var inkallad till rannsakningen och hon vittnade om att hon flera gånger försökt prata med Maria Margaretha om hennes tilltagande tjocklek och om hennes son var far till barnet. Maria Margaretha hade hela tiden nekat och vägrat samtala med henne om saken. Anders mor, Anna, menade att om hon var gravid skulle hon ”sådant frivilligt och öppet erkänna, samt bidraga till att underhålla barnet”. Men hon menade också att eftersom de ”begge voro fattiga, ansåg (hon) det obetänksamt att de trädde i äktenskap”. Detta visar att trots att äktenskapet rådde som norm fanns undantag när släktingar avrådde från giftermål. Anders å sin sida var ovetande om det mesta av dessa förhandlingar som försiggått och sade ”att han ej för någon sådan sak vore beskylld”.[445]

Äktenskap var ibland även omöjligt av den anledningen att lägersmannen redan var gift med någon annan. I dessa fall riskerade han att fällas för hor i domstolen. Därför är det troligt att gifta lägersmän var särskilt förhandlingsbenägna på den privata könsmarknaden. I fallet med Maja Greta Nilsdotter åskådliggjordes hur hon blivit lovad pengar i utbyte mot tyst-

[445] Burträsk Tlg HR: 1820–1835 A1b:4: Maria Margaretha Pehrsdotter.

nad av den gifte landbonden i samma by.[446] Ulrika Christina Andersdotter hade även hon haft umgänge med en gift bonde men detta var så skamfyllt för henne att det tog mycket lång tid att bekänna och när bekännelsen kom var den så vag att den gick tolka i nästan vilken riktning som helst.[447]

I de tidiga fallen märks en större ambition att utreda faderskapet och barnafaderns eventuella del i handlingen, men allt eftersom lägersmålsbrottet avkriminaliserades fanns det inte längre någon anledning för häradsrätterna att instämma fäderna om de inte misstänktes för någon delaktighet i brottet. Efter 1855 när även det kyrkliga straffet för lägersmål togs bort försvann fäderna allt mer ur rättssalarna. Förhandlingen om sexualitet och föräldraskap förflyttades därmed allt mer från den offentliga arenan till den privata könsmaktsarenan där kvinnan fick ta ett stort ansvar för både sin egen och mannens sexualitet. Det var i första hand hon som skulle tillse att inga oäkta barn avlades. Hon hade ansvar att inte ”låta sig lägra” och om hon ändå gjorde det hade hon ansvaret för graviditet, förlossning och underhåll för barnet. Hon kunde instämma barnafadern inför rätta och kräva underhåll men det var svårt för henne att bevisa faderskapet mot hans vilja.[448] Mannen kunde t.ex. hävda att en fattig torpardotter ”med orätt och endast med vinningslystnad hade stämt honom”.[449]

Gustafa Johansdotter i Skelleftå hade angivit att drängen Johan Petter Nyström var far till det barn hon mördat. Nyström nekade till faderskapet men Skellefteå häradsrätt valde i detta fall att sätta en stor press på drängen för att han skulle erkänna sitt faderskap. I dessa fall när barnen var döda riskerade inte mannen att behöva betala något underhåll utan riskerade bara att behöva betala lägersmålsböter och att genomgå enskild skrift. Häradsrätten beslutade i Nyströms fall att belägga honom med värjomålsed eftersom det fanns två vittnen som påträffat drängen i Gustafas säng. Värjomålseden togs på stort allvar och Nyström fick anmodan att först erhålla en grundlig undervisning av ortens präst om edens vikt och betydelse. Denna undervisning pågick ofta vid flera olika tillfällen

[446] Degerfors Tlg HR: 1818–1850: A1b:1. Maja Greta Nilsdotter.
[447] Nordmalings Tlg HR: 1830–1839 A1b:3. Ulrika Christina Andersdotter.
[448] Eckeryd, Robert, Svära sig fri eller åt eden brista: Faderskapsmål i 1860–talets Skellefteå och Nordingrå, i: Christina Kjellson, Per, Sörlin, Sven, Olofsson, (red.) *Blickar bakåt: elva uppsatser om ett förgånget nu,* Institutionen för humaniora, Mitthögskolan, 2004.
[449] a.a. s.130

och det var den enskilde prästens ansvar att avgöra när han ansåg att personen tillgodogjort sig och verkligen förstått vad det innebar att svära en falsk ed. När prästen fått den övertygelsen skrevs ett intyg som skulle uppvisas i nästa ordinarie ting. Tingen samlades vid denna tid två gånger varje år till höst- och vårting. Det innebar att han fick invänta denna tid och att han hade modet kvar den dagen att fullfölja värjomålet. Att det skulle ske vid ett ordinarie ting innebar för mannen att en stor åhörarskara var samlad och om han begick en falsk ed kunde han räkna med att en social dom följde på det. I Nyströms fall begicks aldrig eden. Han infann sig aldrig till hösttinget och troligen hade han i stället valt att betala sina lägersmålsböter.

Fallet ovan är emellertid ett undantag. Det vanliga scenariot utgörs av att mannen om han var instämd till tinget kunde vittna helt kort och avträda utan vidare frågor om han nekade till umgänget. De kvinnor som begått barnamord hade oftast små möjligheter att försörja vare sig själva eller ett barn. De riskerade i många fall att förlora sin tjänst och de hade ibland ingenstans att ta vägen. När rättsväsendet började skydda barnafäderna allt mer och undanta dem från ansvar hamnade kvinnorna i allt ohållbarare situationer. Den skam och vanära kvinnorna upplevde handlade till stor del om den maktlösa och hopplösa situation de blivit försatta i. De kvinnor som hade nära anhöriga kunde flytta dit med sina oäkta barn men denna möjlighet stod inte alltid till buds.[450]

Det fanns troligen även många män som skulle ha velat ta ansvar för kvinnan och barnet men hindrades till detta av föräldrar eller av sin ekonomiska situation. Dessa män kände troligen även de skam över att de inte kunde uppfylla sin förväntade roll**.**

12.1.4 The Agency - Resurserna:

Aktörerna som presenterats ovan har alla medverkat i de fallbeskrivningar som förekommit i avhandlingen. De har beskrivits mer eller mindre utförligt. Var och en av dem representerar någonting mera än en rad personliga egenskaper. De representerade genom sina tillgångar och sin auktoritet olika maktpositioner i samhället. Länsmannen framstår som den

[450] Tillhagen, Carl-Herman, *Barnet i folktron: Tillblivelse, födelse och fostran:* LT:s förlag, Stockholm, 1983.

representant som har störst makt i barnamordsprocesserna. Han har den fulla kontrollen över utredning, bevisning, förhör och rannsakning. Som representant för staten och myndigheterna har han även makten att yrka på de straff som stadgats för ett brott. Fällande domar med så hög straffsats som möjligt var en fjäder i hatten på länsmannen som då hade visat sin yrkesskicklighet som åklagare och utredare. Till hans förfogande fanns inte bara nämndemän och domare. Han var direkt underställd länsstyrelsen och landshövdingen. Fängelsesystemen var relativt väl utbyggda men länsfängelser i varje län och med kronohäkten på de mindre orterna. Fångarna transporterades med statligt anställda fånggevaldiger. Länsmannen hade även befogenhet att begära in ytterligare vittnen, att förordna om bistånd från provinsialläkare och barnmorska. Han kunde även vid vite instämma vittnen som fick böta eller hämtas med transport om de inte infann sig. Det står klart att i rättssalen var länsmannen regissör, brottslingen hade däremot ingen kontroll över situationen.

Vilka möjligheter hade då kvinnan i domstolen? Hon skulle försvara sig själv så gott det gick. Kvinnorna som häktades för barnamord var till största delen pigor med låg skolunderbyggnad. De saknade försvarare och de hade att inom de ramar de tilläts yttra sig svara för sig själva. Ramarna för deras yttranden begränsades genom åklagarens utfrågning. Hans syfte var i första hand att få till stånd en fällande dom och de frågor som ställdes utformades därför i det syftet. Han ville visa att kvinnan haft olovligt umgänge, att hon dolt graviditeten, att hon fött sitt barn i hemlighet, att barnet var ett fullgånget och levande barn som andats och levat men dödats av henne. Allt detta frågade han henne om och när hon nekade eller när full bevisning var svår att få direkt från henne hade han möjlighet att med annan bevisning som vittnesmål och läkarutlåtanden fälla henne ändå.

Kvinnorna var dock inte helt utan makt vid rannsakningarna. I Sara Märta Henricsdotters fall fick vi aldrig veta om hon hade dödat sitt barn eller om det var dött vid födseln som hon påstod. Den nitiske länsmannen Rhen ansatte henne oförtrutet vid två rannsakningstillfällen och i häktet mellan dessa tillfällen med anmaningar om bekännelse. Han fick aldrig någon sådan från Sara Märta som menade att hon var villig att leva och dö på sin försäkran.[451] Eva Stina Isacsdotter från Burträsk fick även hon

[451] Åsele Tlg HR: 1824–1839: A1b:1. Sara Märta Henricsdotter.

rätt i sin version av det inträffade. Hon menade att orsaken till att barnet fötts i all hast och i enslighet var den att hon hade blivit sparkad av en ko. Rätten tog troligen i detta fall hänsyn till att hon sade sig vara kär i barnafadern och att hon aldrig hade planerat något barnamord. Eftersom drängen hon var kär i bekräftade detta och att de även hade planerat giftermål valde häradsrätten att bedöma ärendet milt.[452] I Catharina Johanna Andersdotters fall valde t.o.m. rätten att bortse från vittnesutsagor och läkarintyg till förmån för hennes eget och hennes husbondes samstämmiga vittnesmål.[453] De kvinnor som hade utsikt till äktenskap bedömdes troligen mildare. Man ansåg dem ha ett mindre intresse av att döda sitt barn och de blev därför lättare trodda.

Men det bestående intrycket av rannsakningarna är ändå att kvinnorna ofta var rättslösa. De hade gjort sig skyldiga till brott men de hade ingen möjlighet att få förklara orsakerna till brottet. Ofta framställdes barnamörderskan i domstolen som omänsklig och fruktansvärd. Att hon dolt havandeskapet tolkades som försåt och planering, inte som rädsla och fruktan. Födseln i enslighet togs som intäkt för planmässigheten i barnamordet. De kvinnor som förstört sina foster hade bättre utgångsläge i rätten och de kunde hävda att barnet var ofullgånget vilket gav ett mycket lindrigare straff. Om barnmorskeundersökningen gjordes flera veckor efter förlossningen gav den heller inga säkra besked. Fanns dessutom inte några säkra vittnesangivelser kunde kvinnan lämna rannsakningen med låg påföljd. Det kunde röra sig om några dagars fängelse vid vatten och bröd och att sedan genomgå enskild skrift. Den sanningsenliga och fullständiga bekännelsen som i den kristna tron var så central lönade sig alltså uselt under rannsakningen. Visade kvinnan upp sitt döda barn och erkände allt hade hon dödsdomen som ett brev på posten. Trösten var att domarna mildrades i högre instanser och att hon i själavården kunde uppleva frid över att hon verkligen talat sanning.

Kvinnornas agency utanför den rättsliga arenan var även den liten. Som pigor i andras hushåll var de nästan ständigt under andras kontroll. Några privata sfärer förekom knappast. I små hushåll kunde pigan ha sin sovplats i kökssoffan och i de större hushållen inrättades pigkammare där pigorna sov tillsammans två och två. Pigor var stadgade genom legoavtal

[452] Burträsk Tlg HR: 1842: Eva Stina Isacsdotter.
[453] Burträsk Tlg HR: 1962: A1a:61. Catharina Johanna Andersdotter och Gustaf Mattsson.

som ofta räckte ett år i sänder och det var vanligt att man vid vissa fasta tidpunkter på året bytte arbetsgivare när avtalen upphörde. Pigor hade omkring hälften av den lön en dräng hade och deras fritid var mycket begränsad. De kunde få ledigt några få dagar varje år och dessa dagar var oftast intecknade långt i förväg med privata ärenden.

Kvinnorna hade små ekonomiska resurser och de hade inte heller med någon automatik tillgång till fungerande sociala nätverk. Medellivslängden var mycket lägre än nu och det var inte många som ville belasta gamla, sjuka och fattiga föräldrar. De kvinnor som ingått i denna undersökning har inte växt upp under sämre förhållanden än andra kvinnor men fattigdomen var utbredd och spädbarnsdödligheten hög. Även inomäktenskapliga barn dog i förtid av olika anledningar och de utomäktenskapliga barnen hade ännu sämre möjligheter att klara sig.

12.1.5 The Purpose – Syftet:

Varje föreställning kräver ett manuskript. Någon vill uttrycka något på en scen i ett visst syfte. På den rättsliga scenen är syftet relativt lättförståeligt. Staten ville skapa ett samhälle med äktenskapet som grundfundament. Därför hade all form av utomäktenskaplighet tidigare varit straffbelagd. När det gällde barnamord finns det i de tidigaste fallen tecken som tyder på att skammen över den sexuella förbindelsen kunde vara större än skammen över barnamordet. Rätten tenderade även att fokusera sitt avståndstagande på utomäktenskapligheten. Barnets värde och liv diskuterades aldrig annat än som död kropp i obduktionsprotokollen. På samma sätt gjordes aldrig någon koppling mellan barnet och kvinnans eventuella status som mor till barnet. Manusförfattarna till den rättsliga föreställningen fanns i riksdag och regering. Fram till dess att tvåkammarriksdagen infördes 1865 representerades befolkningen av fyra stånd. Dessa stånd representerade bara en del av samhället och många egendomslösa och fattiga saknade representation. Den nya samhällsordningen framförhandlas i huvudsak uppifrån, från de centrala myndigheterna och instanserna. Länsmännen och nämndemännen i häradsrätterna hade stor makt på den lokala arenan men samtidigt var de i mångt och mycket marionetter vars trådar var samlade i Stockholm. Manusförfattarna gav lagstiftning, påbud och skrivelser som skulle åtföljas. I de högre domstolarna kunde även underrätternas eventuella misstag korrigeras.

Den rättsliga scenen blir dock tämligen tom utan den socialhistoriska fonden. Barnamordsprocesserna hade en förhistoria och en efterhistoria. Handlingen var genomförd av en levande kvinna och hon hade i sin tur ett liv utanför denna process. Inledningsvis ställdes frågan om barnamordens motiv. Många motiv har redan diskuterats i de föregående delarna. I denna avslutande del ska vi återvända till kvinnorna igen för att utifrån individuella fall och *möjliga* individuella motiv försöka förklara barnamorden.

I denna avhandling har 32 rannsakningshandlingar analyserats. Här kommer hälften av dem att användas. Dessa fall har kunnat jämföras med fall beskrivna i tidigare forskning och med varandra. Strategin har varit att finna svar på de mest centrala frågeställningarna som rört motiven till barnamorden. Skam och hård normativ kontroll uppges ofta i den tidigare nordiska forskningen vara huvudorsaker till barnamord. Det är troligt att detta gäller i vissa tidsrum medan andra förklaringar gäller i andra områden och i andra tider. Barnamord får dock ytterst ses som samhälleligt sjukdomstillstånd. De signaler de gav var inte att samhället på enskilda platser var befolkat av mordiska, abnorma kvinnor utan snarare signalerade de att närsamhällets tolerans för kvinnan och hennes oäkta barn på vissa ställen var för liten. Denna bristande tolerans behöver dock inte med nödvändighet, eller ens med någon större sannolikhet kopplas till det dominerande normativa systemet, d.v.s. kyrkans. Tvärtom kan religionen ha bidragit positivt till de oäkta barnens överlevnadsmöjligheter och även till att utomäktenskapligheten hölls på en lägre nivå. Detta beror troligen på kyrkans centrering på försoning och upprätthållandet av sociala band. Upprätthållande av nära relationer utgjorde kvinnornas sociala, emotionella, kulturella och ekonomiska grundfundament på vars yta individuella handlingsutrymmen gavs i förhållande till omgivningen. Skam förekom i princip alltid vid utomäktenskaplig graviditet men denna var inte i första hand kopplad till religion och religionsutövande. Det maktlösa tillstånd som kvinnor försattes och hade försatt sig själva i när det individuella handlingsutrymmet inte räckte till var tillräcklig orsak till skam och förnedring.

12.2 Sammanställning och analys av motiv

Möjliga individuella motiv i de enskilda fallbeskrivningarna indikerar orsaker till barnamordet. I den presentation av individuella motiv som följer speglas faktiska förhållanden men också förhållanden som präglas av ett relativt stort mått av tolkning från min sida. Kvinnorna låter sig inte tillfrågas idag men den rika dokumentationen som finns i vart och ett av fallen möjliggör relativt långtgående tolkningar. Dessa relateras sedan till varandra där jag försöker åstadkomma en samlad bild av de levnadsöden som beskrivits, ett mönster av motiv och förståelse kring barnamorden (tabell 12:1).

Tabell 12:1 Barnamordens motivbilder på individnivå

Kvinnorna: barna-mörderskorna	***Egenskaper i motivbilden***
CJJ [454]	• Gift barnafader • Fattiga nybyggarföräldrar • Ungdom/rädsla
JW [455]	• Barnafadern var syskonbarn • Oönskat äktenskap • Sträng miljö
SMH [456] Barnamord ej visat. Orsak till döljande.	• Ville förhindra upptäckt • Oansvarig barnafader • Måste flytta
ACN [457]	• Hade redan ett oäkta barn utan försörjning • Barnafadern erkände inte barnet • Levde på villkorad välvilja
UCN [458]	• Gift barnafader • Anseende, status

[454] Cajsa Johanna Johansdotter: Lycksele lappmarks Tlg HR:1855
[455] Johanna Westerlund: Lövångers Tlg HR: 1835–1867: A1b:5
[456] Sara-Märta Henricsdotter: Åsele Tlg HR: 1824–1839: A1b:1
[457] Anna Charlotta Nilsdotter: Umeå Tlg HR: 1830–1859: A1b:8

	• Ungdom
CUN [459]	• Barnafadern rådde henne att förneka havandeskapet • Hade redan ett oäkta barn utan försörjning • Levde på villkorad välvilja • Måste flytta
KJA [460] Barnamord ej visat. Orsak till döljande.	• Förtal och rykten • Sjukdom och svaghet • Osäkert förhållande med husbonden som inte gift sig med henne vid första barnets födsel
AGO [461]	• Barnafader f.d. svåger • Barnafadern levde inhyses • Barn fanns redan i hemmet från Wallströms äktenskap • Fattigdom
ALO [462]	• Egen ålder, barnafaderns ålder (gamla) • Barnafader vägrar ta ansvar • Barnet tillkommet när Tafvelins fru levde (hor) • Barnafadern dominerar relationen • Fattigdom
MGN [463]	• Gift barnafader • Hon hade redan flera oäkta barn • Svårt med försörjning till barnen • Omgivningens tålamod slut
MSP [464]	• Ingen orsak framkommer • Ingen barnafader nämns eller efterfrågas

[458] Ulrika Christina Andersdotter: Nordmalings Tlg HR: 1830–1839: A1b:3
[459] Cajsa Ulrika Nilsdotter: Degerfors Tlg HR: 1848
[460] Katarina Johanna Andersdotter: Burträsk tlg häradsrätt, 18620221 och 18620221: A1a:61
[461] Anna-Greta Olofsdotter: Skellefteå Tlg HR: 1852, 54,55: A1b:8
[462] Anna-Lovisa Olofsdotter,
[463] Maja Greta Nilsdotter: Degerfors Tlg HR: 1818–1850: A1b:1

CM [465]	• Barnafadern kändes inte vid vare sig barnet eller henne • Lever i yttersta fattigdom • Ansvar för sin mor
SSJ [466] Ej barnamord. Mord å eget barn, 2.5 år.	• Uppväxtförhållanden, döda föräldrar • Hade redan ett oäkta barn • Levde på villkorad välvilja • Barnafadern rådde henne att förgifta sitt oäkta barn • Villkorat äktenskapslöfte
LSA [467] Ej barnamord. Mord å eget barn, 8 mån gammal + förgiftningsförsök barn 3 år.	• Änka • Dåliga relationer till f.d. svärföräldrar • Utfrusen – stigmatiserad • Levde i yttersta fattigdom med tre barn • Barnafadern vägrade ta ansvar • Fattigvårdens medel räckte inte och grannar vägrade hjälpa • Tidvis svält
SGP [468] Ej barnamord. Mord å eget barn, 1 år.	• Ung änka • Uppväxt som oäkta barn • Dåliga relationer med svärföräldrar • Religiöst svärmeri. Ville rädda barnet från jorden.
FT [469]	• Hade redan fött två oäkta barn • Barnafadern boende på annan ort, ej kontakt • Kunde inte ha kvar sin tjänst med ett barn

[464] Maja Stina Pehrsdotter: Lycksele Tlg. HR: 1861: A1a: 43
[465] Christina Mattsdotter: Skellefteå Tlg HR: 1864: A1a:142
[466] Sara Stina Johansdotter: Själevads Tlg. HR: A1b:4
[467] Magdalena Christina Andersdotter: Umeå Tlg HR: 1838–1839.
[468] Sara Greta Persdotter: Skellefteå Tlg HR: 1830
[469] Fredrika Tåman: Överluleå Tlg HR: 1849: A1a: 32

Motiv förbundna med barnafadern förekommer i nästan samtliga fall. De allra flesta kvinnor som blev utomäktenskapligt gravida och övergivna av barnafadern dödade dock inte sina barn. Barnamorden var trots allt unika händelser. Men det är ändå troligt att relationen till barnafadern var av central betydelse för barnamordsmotivet. Om relationen med barnafadern hotade andra sociala band eller om relationen var skamfylld bör risken för barnamord ha ökat. När barnafadern vägrade att vidkänna barnet eller gav sådana råd till kvinnan som innebar att hon skulle förneka sin graviditet bör kvinnan ha upplevt sig förnedrad. Särskilt bör detta ha gällt i de fall där kvinnan sett en möjlig förlängning av relationen. Ibland hände det även att barnafadern var gift och någon framtida relation var därför inte att tänka på. Ett avslöjande av den sexuella förbindelsen skulle i dessa fall ha varit mycket skamfylld och även straffbelagd och brottslig. Nära släktskap förekom i två fall. Detta släktskap var inte av den arten att det längre betraktades som blodskam, men troligen betraktades det fortfarande som skamfyllt i lokalmiljön. Ytterligare en typ av relation var den tillfälliga relationen som ångrades av kvinnan. I dessa fall var det troligen så att barnafadern aldrig informerades. Slutligen fanns några exempel på sammanlevande par som tillsammans beslutade sig för att genomföra barnamord.

Fattigdomen var utbredd och även etablerade hushåll hade problem med att hålla svälten från dörren vid svåra år. Ännu svårare var det naturligtvis i sådana tider att visa välvillighet mot utomäktenskapliga barn. Om kvinnan redan hade ett oäkta barn och levde på villkorad välvillighet förutsattes oftast från kvinnans omgivning att hon framgent skulle hålla sig inom ramen för det givna handlingsutrymmet. Detta handlingsutrymme innefattade inte någon ny graviditet. De kvinnor som ändå hamnade i denna situation kunde inte fortsatt lita till omgivningens förståelse och denna omständighet blev ett motiv till barnamord. Några fall av mord på större barn än spädbarn indikerade att kvinnorna och deras barn under lång tid tvingats leva i yttersta armod. Tidvis svält, oförstående omgivning, rykten, skvaller och förtal var en del av deras vardag. Ständig dubbelbestraffning som innebar att omgivningen förväntade sig att de genom arbete skulle försörja sig och barnen, samtidigt som de förväntades vårda hem och barn på bästa sätt. Allt detta skulle ske utan att de inledde några nya förbindelser med män. Handlings- och förhandlingsutrymmet för dessa kvinnor var nära nog noll. De kunde inte göra mycket för att förbättra sin situation. De kunde hoppas på bättre tider och att de efter många år av

skötsamhet, sparsamhet och halvsvält, åter skulle accepteras av omgivningen och erbjudas ett större handlingsutrymme.

Ett annat motiv som framkommer i fallbeskrivningarna är knutet till heder och undvikande av skam. Skammen förekommer i nästan samtliga protokoll. Detta gäller oavsett kvinnans status. Undvikande av skam och bevarande av heder som direkt utlösande motiv till barnamordet är däremot mer ovanligt. I fallbeskrivningarna ovan finner jag bara två fall (JW och UCA) som tydligt kan relateras till detta. Bland de övriga fallbeskrivningarna, som inte redovisats i texten, har jag endast funnit ett ytterligare sådant fall. I detta ville kvinnan skydda sitt hem och sina föräldrar från skam. Hon hade liksom Ulrika i fall 5 ovan vuxit upp i en kristlig miljö, hemmet var väl omtalat och det fanns en heder att bevara. [470] Generellt sett skulle alla barnamord kunna tolkas i termer av skam. Ytterst doldes de flesta havandeskap, födseln skedde i enslighet och många gömde även det döda fostret, allt för att undvika upptäckt. Här har jag emellertid skilt på rädslan för upptäckt och bestraffning och den skam som kan kopplas till denna och den skam och den heder som kan relateras till kvinnans sociala, normativa och ekonomiska situation. I dessa senare fall har kvinnan fortfarande bott kvar i föräldrahemmet och hon skulle med andra ord ”dra skam” över både sig själv och föräldrarna. Det är i ljuset av detta jag endast kunnat finna tre tydliga hedersbarnamord, d.v.s. sådana barnamord som troligen utfördes av den anledningen att kvinnorna ville bevara sin egen och sin familjs heder och rykte intakt.

Kvinnans tillgång till sociala nätverk var troligen av vital betydelse för den individuella motivbilden. Detta blir ofta märkbart i de enskilda fallbeskrivningarna. Fattiga föräldrar hade små möjligheter att hjälpa sina döttrar och de som fött oäkta barn tidigare bodde ofta inte ens i deras hem utan i andra familjer. De fick då bo inhyses med sitt barn i utbyte mot arbete till hushållet Eftersom kvinnorna oftast tjänade som pigor var det husbondefolket och eventuellt annat tjänstefolk som utgjorde den absoluta närmiljön. I dessa miljöer valde kvinnorna att tiga om sitt havandeskap. De visste att de hade en tjänst, men de visste inte hur ett avslöjande av en graviditet skulle emottas. Därför valde de att tiga. Husbondefolk som vittnar under rannsakningar säger sig ha frågat pigan men fått nekande svar. De säger att de varit misstänksamma men inte fått visshet. De kan

[470] Åsele lappmarks Tlg. HR: 1854

därmed aldrig ställas till ansvar för någon medverkan. Föräldrar, syskon och andra släktingar till kvinnan var oftast inte heller informerade. Grannar och andra vittnen från bygden kunde även de bara vittna om sina misstankar.

Sammantaget visar detta att vikten av de sociala banden är central. Detta inkluderar även relationen till barnafadern vars handlande och egenskaper har utgjort viktiga motiv i många fall. I de nära relationerna ges det handlingsutrymme inom vilket kvinnan måste hålla sig. Ramarna för detta handlingsutrymme varierade i olika miljöer. Låg sekularisering, låg mobilitet och nära relationer tycks ha spelat en positiv roll för barnens överlevnansschanser. Men även i dessa miljöer kunde barnamord förekomma. Nödår, extrem fattigdom och hård social kontroll är i dessa fall troliga orsaker.

Kvinnor dödar i normalfallet inte sina egna barn. Inte ens kvinnor som lever i stor nöd och fattigdom dödar sina barn, annat än i extrema fall. Äktenskapets norm var utbredd men det var även värnandet om liv. I det tidsrum som studerats här har fler barnamord anmälts i miljöer som uppvisat vissa specifika drag. Det handlar om turbulenta sociala miljöer i den tidiga industrialismens spår - relativt normlösa områden, men det kan även i vissa fall handla om områden kännetecknade av stark social kontroll med åtföljande risk för utanförskap.[471] När man betraktar barnamorden ur ett aktörsperspektiv är bilden mångfacetterad. Det är lätt att konstatera att alla fattiga kvinnor med usla relationer med fäderna inte begick barnamord. De som ändå blir barnamörderskor är äldre omföderskor, unga förstföderskor, kvinnor med goda uppväxtvillkor och kvinnor med usla sådana.

För att verkligen förstå barnamordsproblematiken vill jag än en gång återvända till kvinnorna och rannsakningsprotokollen. Min hypotes kring barnamord är att en kvinna dödar sitt barn endast om hennes egen grundexistens hotas av barnets födsel. Det handlar inte om religion i första hand. Det handlar inte heller enbart om ekonomi även om toleransen för oäkta barn bör ha varit minimal eller närmast obefintlig på sådana ställen där även inomäktenskapliga barn dog på grund av fattigdom. Det handlar heller inte primärt om relationen till barnafadern även om den var central.

[471] Francus – Nielsen – Ervasti – Richter – m.fl.

Det handlar i stället om att de kvinnor som begår barnamord i förstone var hotade till sin egen existens. Deras sociala kontrakt riskerade sägas upp. De riskerade förlora eller hade redan börjat förlorat sina närmaste sociala, ekonomiska, emotionella och kulturella band. Hotade eller skadade sociala band utgör grund för alienation och isolering. Kvinnan isolerades av omgivningen. Döljandet av graviditeten var med säkerhet inte frukten av något självständigt val från hennes sida utan genererades snarare i de dagliga och nära relationer i vilka kvinnan erfor vad som förväntades av henne. Därför handlar barnamorden inte enbart om skam utan den dominerande känslan var troligen rädsla. Rädsla och stark ångest uppstår när tryggheten och den egna existensen hotas.[472] Dessa känslor dominerade troligen bland barnamörderskorna när de gömde sig i ensliga utrymmen för att föda sitt identitetslösa barn.

Låt oss återvända till Anna Charlotta Nilsdotter som födde sitt andra oäkta barn utomhus mitt i vintern i sträng kyla. Hon var tvungen att vistas flera timmar på ett utedass vid nyårstiden för att föda sitt barn. Kunde detta verkligen försiggå utan att husbondefolket var medvetna om förlossningen? Min övertygelse är att husbondefolket visste, de förstod, de gav signaler och konstruerade därmed ramar för hennes beteende. Inte hade hon valt sin förlossningsplats själv. De blodiga händerna som hon visar upp när hon kommer in vittnar även de om att nu vägrar hon delta i spelet längre. Fängelset sågs måhända som ett bättre alternativ i det läge hon just då befann sig.

På liknande sätt skulle fall efter fall kunna förstås. Catharina Ulrika Nilsdotter, som även hon hade ett oäkta barn sedan förut och levde inom ramen för samma villkorade välvilja som Anna-Charlotta, visste även hon att välviljans tid var slut. Hon hade en kort tid innan det var dags för förlossning blivit ombedd att flytta från hemmet där hon bodde. Detsamma gällde för Sara Märta Henricsdotter vars husbonde hade sagt, att väntade hon barn fick hon bara stanna kvar i hans tjänst över vintern. Och beträffande sameflickan Christina Mattsdotter; kan det verkligen tolkas som en slump att hon kommer vandrande till Jörns by kvällen innan hon ska föda sitt barn och ber om härbärge för sig och sin fattiga mor. Kusinen Mathias Olofsson som vände sig från henne utan ett ord när han fick veta om

[472] Lazarus, Richard, S., *Stress and emotion: a new synthesis*, Springer Publishing Company, Inc., London, 1999

graviditeten var väl förankrad i bygden och kanske fanns ett tyst samtycke kring förväntningar om att Christina borde lämna samebyn. Dessa kvinnor hade och såg endast en utväg. Barnet hotade deras egen grundexistens. De riskerade förlora inte bara försörjningsmöjligheter och bostad, de riskerade att förlora också den emotionella närheten till andra människor och de för deras självkänsla livsviktiga sociala banden.

Hotet mot de sociala banden har många ansikten. I Johanna Westerlunds fall blir det synligt att ett barn med ett syskonbarn kunde ha orsakat en rad familjekonflikter och brustna sociala band. Hur skulle Johannas syster ha reagerat på att hon födde barn med hennes egen son? Här var många människor involverade. Johannas övriga syskon och syskonbarn, Johannas trolovade och andra grannar i bygden. På samma sätt kan Anna Greta Olofsdotters barnamord förstås. Svågerlag var förbjudet och bedömdes länge som blodskam och bestraffades med döden. Wallström, svågern, levde redan på villkorad välvilja med de barn som han hade fått i äktenskapet med Anna Gretas syster. Välviljan räckte förmodligen inte till för ytterligare ett barn under rådande omständigheter. De barn som redan fanns skulle ha hamnat i en än svårare situation. Det väntade barnet hotade även i detta fall Anna Gretas, Anders och barnens hela existens.

Maja Greta Nilsdotter är mitt sista exempel och även hennes beslut att döda sitt barn kan förstås i termer av hotad existens. Hon hade redan fött flera utomäktenskapliga barn och släkten hade haft stort tålamod med henne. Maja Greta hade tidvis bott hemma hos föräldrarna, tidvis arbetat som piga i byn och tidvis arbetat i de vuxna syskonens hushåll. När hon strypte sitt sista barn vars far var en gift landbonde i samma by, satt hennes far i båten några hundra meter därifrån och väntade. Han visste med visshet vad som hände, men han rörde inte ett finger för att bistå henne. När hon sedan återvände till båten var fadern tyst och sa inte ett enda ord på hela vägen hem. Hon behandlades som om hon var osynlig, nästan död. Under rannsakningen menade fadern att de hade försökt att sedan flera år tala med Maja Greta om hennes lösaktighet, men det hade varit fullständigt resultatlöst. Var det en slump att Maja Greta strypte just detta barn? Nej, hennes motiv var att omgivningen nu definitivt tröttnat på henne och hennes beteendemönster. Det vittnar rannsakningen om när vartenda vittne tillfrågas om Christinas förstånd. Som genom en tyst överenskommelse hade ingen sett någon brist i hennes förstånd och hon dömdes för att i fullt uppsåt ha dödat sitt barn.

12.3 Några slutsatser

Manusförfattarna till den rättsliga scenen är lätta att identifiera men när det gäller den socialhistoriska scenen är det betydligt svårare finna dem och ge dem den plats de förtjänar. Denna scen är större och komplexare än den rättsliga. De handlingar och aktörer som här beskrivits befann sig i sina vardagliga sammanhang och utgör delar i en komplex väv av varierande mönster. De möjliga motivbilder som vaskades fram ur de individuella fallen var samtliga kontextberoende om än i varierande utsträckning. Ingenting i denna avhandling eller i annan tidigare forskning har kunnat ge vid handen att barnamörderskan skulle ha varit annorlunda än andra kvinnor. Barnamorden genomfördes, som jag ser det, som en konsekvens av en tyst dialog i närmiljön där kvinnans handlingsutrymme vägdes och mättes av omgivningen. Några konklusioner:

- En kvinna dödar i normalfallet inte sitt eget barn. Barnamorden indikerar ett bristande eller närmast obefintligt handlingsutrymme för kvinnan.

- Barnamord signalerar ytterst en intolerans mot kvinnan och hennes sociala kontrakt. Denna intolerans kan ha olika orsaker i olika tidsrum.

- I det tidsrum som undersökts här: tre Norrlandslän 1830–1870 har jag funnit att barnamorden var färre i områden med låg andel oäkta barn. Normupplösning, fattigdom och hög illegitimitet samvarierar med hög barnamordsfrekvens.

- Innehållet och premisserna i de sociala avtalen varierade. För vissa kvinnor fanns en relativt hög tolerans medan andra saknade förhandlingsposition. Detta kan tolkas i ljuset av vilken social status kvinnan tilldelats.

- På den rättsliga arenan hade kvinnan mycket små resurser. Barnamord ansågs implicit ligga i kvinnans egenintresse varför uppsåtet sällan diskuterades annat än i termer av döljande (av graviditet) och enskildhet (vid förlossning).

- Fädernas minskade rättsliga och ekonomiska ansvar under denna tid medförde att kvinnornas ansvar för utomäktenskapliga förbindelser ökade allt mer. Därmed hotades de sociala banden och kvinnorna var många gånger i avsaknad av alternativ.

- Den förändrade lagstiftningen 1864 innebar att mordet på det späda barnet för första gången inte jämställdes med mord i allmänhet. Barnets skyddsvärde blev därmed lägre än andra människors. Detta gällde dock inte socialiserade barn. Barnamörderskornas klandervärdighet minskade samtidigt betydligt och samhällets tolerans för barnamord blev därmed högre.

Sammanfattning

Forskningsläget när det gäller barnamord visar motstridiga resultat. Forskning från England och Storbritannien centrerar på det faktum att så många frikändes från sina tilltal om barnamord och menar att det berodde på att kvinnorna behövdes i produktionen och att det egentligen inte alls handlade om en ökad humanism. Finsk forskning (Ervasti, 1995) visar liknande resultat, barnamord var mest vanliga i industrialiserade områden och ekonomiska och sociala skäl tycktes vara de främsta för att begå barnamord. Tysk forskning (Richter, 1998) visar på fattigdom och sociala skäl på orsaker liksom negativ befolkningstillväxt. En svensk studie pekar åt annat håll. De (Björnfot, Taussi Sjöberg, 1983) menar att barnamorden skulle ha varit mest förekommande i områden där mycket få utomäktenskapliga barn föddes och att den höga sociala kontrollen skulle ha påtvingat kvinnorna öden som barnamörderskans.

Äktenskap, familj och hushållens ekonomi utgjorde grunden för samhället under 1800-talet. Kristendom var väl etablerad i alla klasser och barnen växte upp med dess normer och värderingar. Att bryta mot dem medvetet var en synd, men något vi vet väldigt lite om är hur syndare bemöttes i de enskilda sammanhangen. En stor del av den traditionella samhällsvetenskapliga forskningen pekar på synd, skam och stigmatisering som något absolut och sammankopplat. Inom kristendomen utgör förlåtelsen och nåden centrala element och syndaren eller synderskan kunde förlåtas och tillåtas en andra chans i livet. Men, ett villkor för förlåtelse är att det finns något att förlåta. Gömda, dolda synder eller lögner går inte förlåta.

Sexualitet utanför äktenskapet var en av dessa synder. Det var en synd och inte bara det, det var också brottsligt fram till 1855. Synden innebar ett brott mot äktenskapet som ansågs heligt och var också ett ekonomiskt och socialt ”brott” som hotade det existerande samhället. Oäkta barn var ett stort ekonomiskt och socialt problem och deras mödrar hade svårt att försörja dem. De klarade sig inte utan hjälp och stöd från omgivningen.

Tidigare forskning om utomäktenskaplighet är inte entydig den heller. Det finns forskning (Lövkrona, 1999) som framförallt pekar på de maktförhållanden som förekom mellan könen och menar att de sexuella relationerna var ofrivilliga från kvinnornas sida. Det förekom till och med

våld och kvinnorna tvingades till samlag. Annan svensk forskning (Ohlander, 1978 Bergenlöv, 2004) pekar i stället på att de sexuella relationerna tycks ha varit frivilliga och skett mellan två relativt klassmässigt jämbördiga parter. Sanningen finns troligen mellan dessa ståndpunkter och för att finna den måste man gå in i en gråskala som innesluter allt ifrån ojämlik icke - acceptans till ojämlikt icke - nekande (Bergenheim, 2005).

Denna avhandling *Synderskan och lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830- 1870*, vill bidra till en ökad förståelse av barnamord och dess orsaker. Min strategi har varit att kombinera olika strategier för att öka förståelsen för barnamord. Den övergripande frågan är om det fanns samhälleliga och kontextuella orsaker till barnamorden snarare än individuella motiv.

Första kapitlet ger en kort introduktion till ämnet och reser den övergripande frågan varför barnamorden skedde. Efter detta presenteras forskningsläget på området efter tematiska områden. Slutligen presenteras avhandlingens struktur med hjälp av Kennet Burke´s analytiska ram. Frågor restes som gäller *handlingen* barnamord speglat i rättshistoriskt sken. Under denna tid var den gällande lagen inaktuell men någon ny lag hade ännu inte satts i sjön. Detta blir synligt i underrätternas domslut som när de överklagas visar stora avvikelser från högre rätt. När den utomäktenskapliga sexualiteten avkriminaliserades blev kvinnorna allt mer ansvariga för sina utomäktenskapliga barn. I de lagförslag som lades fram 1832 tog man hänsyn till detta i sina skrivningar och menade för första gången att ett barnamord inte kunde jämställas med mord i allmänhet. Man började också alltmer anse att kvinnor som födde barn utom äktenskap var offer för tragiska situationer och egentligen att betrakta som hjälplösa. I strafflagen som antas 1864 tar man också hänsyn till dessa ändrade värderingar och kvinnor som genomfört barnamord i fullt uppsåt kunde nu straffas till maximalt fyra års straffarbete. Om barnets lik undanskaffats eller förstörts gällde att de endast kunde straffas till maximalt två års straffarbete. Från och med denna lags tillkomst blir det också möjligt för kvinnor att hävda hjälplöst tillstånd. Det vanliga är att kvinnorna hävdar att de varit så medtagna att när barnet väl blivit framfött har de svimmat och sedan när de vaknat till har de funnit sitt barn dött. Motivet till brottet diskuterades dock sällan. Barnamord syns ha varit ett brott vars uppsåt legat inbyggt i brottets natur eftersom motivbilden inte fokuserades vare sig i den äldre lagstiftningen eller i den nya. Den unga rättspsy-

kiatrins fokus låg på brott och brottslingar vars uppenbara egenintresse i brottet kunde ifrågasättas.

Mina teoretiska referenspunkter går tillbaka till en av sociologins klassiker, Emile Durkheim, och hans teori om solidaritet. Under den period som studerats här fanns fortfarande traditionella värden av homogen natur även om de alltmer började ifrågasättas och fragmenteras. På den politiska scenen förlorade prästerskapet alltmer makt under den första halvan av seklet. Under samma tid växte borgerligheten till och nya värden förknippade med liberalism och frihet vann insteg, vilket förändrade den politiska och ekonomiska kartan. Heliga värden gjordes relativa och andra värden som gynnade arbete, frihet och liberalism växte till. I vardagslivet märktes kanske inte dessa förändringar omedelbart. De smög sig in genom individernas ökade valmöjligheter. I vardagsförhandlingarnas sfär börjar förhandlingsresurserna tillmätas ett allt högre värde. De kvinnor som denna avhandling handlar om saknar dock i princip förhandlingsmöjligheter. Som anställda pigor i andras hushåll kunde de inte veta hur deras husbondefolk skulle reagera på en graviditet. De var oftast bara kontrakterade för ett år i sänder vilket innebar att de var rädda för att behöva flytta om de erkände en graviditet. Detta är troligen en huvudorsak till att gravida pigor i det längsta dolde sina graviditeter under tjocka och stora kläder och nekade på frågor om de var gravida. De visste sin plats. De visste att de saknade förhandlingsmöjligheter och de visste att de kunde förlora sin anställning och sin sociala och ekonomiska trygghet om de var gravida. Många av dem hade inte heller någonstans att ta vägen. Gamla, sjuka och i förekommande fall döda föräldrar kunde inte förväntas hjälpa sina döttrar.

Solidaritet och social förhandling på vardagsnivå inkluderar alltid sociala band. Genom att läsa domstolsmaterial i detalj synliggörs dessa kvinnors nätverk. Det sätt på vilket kvinnorna, graviditeten och förlossningen omtalas i rätten vittnar om kvinnans status och respekt i närsamhället före rannsakningen. Alla röster som hörs ger oss ledtrådar i förståelsen av kvalitén i deras sociala band. Om de sociala banden var hotade eller skadade gav de upphov till rädsla och skam.

Metodologin har utgjort en utmaning. Historia som disciplin är till sin form berättande och nära relaterad till sitt källmaterial. Vanligen kan forskaren inte säga något som sträcker sig utanför det undersökta tids-

rummet. Sociologi å andra sidan har närmast motsatta problem. Stora, kvantitativa undersökningar med föga förvånande resultat som (möjligen) går att generalisera. Min avsikt har varit att kombinera den historiskt narrativa formen med material på aggregerad nivå. Förhoppningen har varit att finna både tidstypiska och generella resultat. Studien har genomförts som en fallstudie med influenser från både ”Small-N comparison method” och grundad teori. Pragmatiskt innebär detta att några delar av undersökningen är kvantitativa medan andra delar utgörs av enskilda fallstudier. De enskilda fallstudierna har tematiserats och valts för att besvara frågor vilka inte skulle ha kunnat besvaras på en övergripande nivå.

I mitt första empiriska kapitel tittar jag närmare på *scenen* för barnamorden. Spädbarnsdödlighet, illegitimitet och barnamord diskuteras samt hur de förhåller sig till varandra. Spädbarnsdödligheten var under den första delen av 1800-talet mycket hög i Sverige. Ungefär 20 procent av barnen dog under sitt första levnadsår. Det var inte heller ovanligt med upp till 40 procent spädbarnsdödlighet. Under dessa förutsättningar: hur kan vi veta eller ens hoppas få veta något om barnamord och mord på barn? Vem skulle ens bry sig om att ett barn mer eller mindre dog när barn ändå dog så ofta utan någon uppgiven anledning?

I juridisk mening fanns det utrymme att döma någon även för passiva barnamord, men dessa lagar användes i princip aldrig när det gällde barn som dog utan uppgiven orsak hemma i sin säng. Här finns utrymme för ytterligare forskning, eftersom överdödligheten för späda barn är mycket hög på vissa ställen. Hur skulle vi idag kunna bedöma om mödrarna och andra släktingar till barnet gjorde sitt yttersta för deras överlevnad eller om de snarast såg det som en lättnad när ett barn dog? Det enda vi med säkerhet kan säga är att tiderna var hårda och att många barn dog även om de var födda inom äktenskapet och att dödligheten i hela befolkningen under vissa tider var mycket hög. Passivt dödande av ett barn genom dålig omvårdnad var förmodligen något som hände tämligen frekvent men svårigheten därefter skulle bli att fastställa om detta skedde med uppsåt eller inte. Förmodligen gjorde mödrarna så gott de kunde utifrån de villkor de hade.

Ytterligare en snårighet när det gäller barnamord är att veta om barnamord anmäldes överallt och vid alla tillfällen. Kunde områden finnas där

barnamord skedde mer eller mindre regelmässigt utan att komma till myndigheternas kännedom? Eller, kunde det vara så att barnamord anmäldes ibland men inte alltid? Anmälningarna skulle med andra ord kunna vara selektiva och drabba endast de kvinnor som var obekväma i det sociala närsamhället.

Trots att det inte är möjligt att yttra sig om fall som inte anmäldes vill jag hävda att barnamorden i allmänhet anmäldes. Barnamord sågs med oblida ögon i närsamhället och de ställde till med stor uppståndelse när de skett. Det faktum att även kvinnor som hade ett mycket gott rykte och var älskade av både sin familj och sina grannar anmäldes vittnar om brottets dignitet. Motsatsen förekommer också, att kvinnor vars levnad omtalas i mindre smickrande termer, anmäls men dessa utgör ingen majoritet. Även nära anhöriga som mödrar och systrar samverkade med myndigheterna, ofta länsmannen, för att förmå kvinnan till en ärlig bekännelse av vad som skett. De gjorde detta trots att de måste ha insett riskerna för att deras dotter skulle kunna dömas till ett hårt straff, kanske till och med döden. Dessa resultat utgör grund för mitt argument att barnamord inte var accepterat i det lokala samhället.

Den höga spädbarnsdödligheten i kombination med fattigdom gav även utrymme för låg tolerans för oäkta barn. Många hushåll hade redan många egna barn att försörja och dessutom hade de ofta en äldre generation att dra försorg om. De hade händerna fulla och de varken kunde eller ville ta ansvar för fler barn. Men trots att barn födda utom äktenskap förmodligen var ovälkomna visar tidigare forskning att de hade ungefär samma överlevnadsmöjlighet som legitima barn i de två nordligaste länen; Västerbotten och Norrbotten. Det indikerar att i områden där fattigdomen var hög, den sociala kontrollen likaså och där mycket få oäkta barn föddes tog man ändå hand om de oäkta barnen på liknande villkor som andra barn. I Västernorrland var skillnaderna i överlevnad mellan legitima och illegitima barn högre. Detta gällde också i många andra delar av Sverige som Stockholmstrakten och hela södra Ostkusten. Troligen kan detta faktum tillskrivas en ökad modernisering med allt större social skiktning och med ett större avstånd mellan de sociala klasserna. Det blir inte längre någon självklar sak att ta hand om någon som hamnat i svåra omständigheter.

Barnamord är ytterst unika händelser och när man talar om frekvenser får man göra det med försiktighet. Men jag har ändå jämfört illegitimitet och barnamord för att se hur och om här finns något samband. Det är intressant att se om barnamord förekommer i områden med få oäkta barn eller om det motsatta förhållandet råder eller om det möjlighen är så att händelserna är oberoende av varandra. Mina resultat visar att i dessa tre län var barnamorden vanligast i de tidigt moderniserade städerna och i sågverksmiljöerna. I dessa områden fanns en stor arbetsvandring och många av vandrarna var inte heller skrivna i socknen. Barnamord liksom andra sociala problem accelererade i dessa områden. Säsongsarbetare och andra tillfälliga boende utnyttjade illegala pubar och hamnade ofta i häkte för fylleri och slagsmål. Den stora inflyttningen resulterade i överbefolkning, överdödlighet och sjukdomsspridning. Många kvinnor flyttade till dessa områden och tog plats som pigor. En del av dessa blev gravida i staden. Graviditeten var däremot inte anledning till flytten. I dessa miljöer sker flest barnamord och troligen är orsakerna till barnamorden relaterade till denna miljö och dess avsaknad av trygga sociala band. Barnamord under denna tid och på dessa platser kan inte relateras till hård social kontroll och rädsla för stigmatisering. I stället bör kvinnornas rädsla därstädes kopplas till det faktum att de saknade försörjning och möjlighet att ta hand om sitt barn.

Några av de ingående *aktörerna* granskades närmare än andra i rättsprocessen. I den kvalitativa delen av undersökningen har jag först valt att se på barnafädernas roll och agerande i barnamordsfallen. Hur omtalades han i domstolsmaterialet och var han närvarande i domstolen?

I denna studie har 32 domstolsprotokoll granskats. Resultaten från denna genomgång visar att fäderna oftast inte ens efterfrågades i rätten. De närvarade alltså vare sig indirekt eller direkt. Rätten valde ofta att inte tala om mannen alls och kvinnan uppgav inte heller någon namngiven far till barnet. Men i de fall de kallas till rätten och ombeds svara på frågor om faderskap så nekar de oftast. När de nekar är den vanligaste proceduren att de får lämna vittnesbåset utan några vidare frågor. Sexualitet utanför äktenskapet var fortfarande straffbelagt för män fram till 1855 och därför instämdes de i rätten om kvinnan uppgav ett namn. Om han erkände faderskapet fick han betala böter till kyrkan samt genomgå enskild skrift. Detta innebar att han i enrum med prästen skulle bekänna vad han gjort och få s.k. avlösen eller förlåtelse för det skedda. Det var heller inte ovan-

ligt att kvinnan inte hade informerat barnafadern om sin graviditet. Hon var kanske rädd för att få ett så uselt bemötande att hon valde att tiga om händelsen. Att inför rätta säga att hon ensam burit ansvaret innebar att kvinnan kunde behålla åtminstone ett uns av heder. Hon hade därmed visat ett stort ansvar för situationen och inte velat ligga någon till last.

Fäderna lyser mestadels med sin frånvaro i protokollen och när de finns där nekar de oftast. Faderliga strategier syns ha varit att dölja och att neka. Av denna anledning valde jag att titta närmare på tre fall där barnafadern faktiskt medverkar i den rättsliga processen. Dessa fäder representerar inte barnafäderna i allmänhet men de bidrar till information om barnamord. I det första fallet är barnets far också kvinnans husbonde. Hon lever ensam med honom i en liten by i Västerbotten och de hade redan fått ett barn tillsammans som levde i endast två månader. Paret gifte sig emellertid inte och förhållandet sågs med oblida ögon av framförallt hans bror och svägerska. Sommaren därpå noterar vittnen tecken på att pigan var gravid igen. Hon var illamående under slåttertiden och under den tidiga hösten. I januari året därpå börjar man även misstänka barnamord och händelsen anmäls. Pigan häktas och genomgår två rannsakningar. Både pigan och hennes husbonde hävdar att de inte haft något sexuellt umgänge under föregående år förrän i mitten av hösten. Läkarundersökning och barnmorskeundersökning ger vid handen att graviditeten bör ha varit minst sju månader gången, men rätten väljer i detta fall att sätta full tilltro till parets samstämmiga vittnesmål och de döms bara till dryga böter. Husbonden skulle plikta med dubbla lägersmålsböter vilket kan ha utgjort en av orsakerna till att han valde att gifta sig med sin piga och de fick sedan flera inomäktenskapliga barn.

I de två övriga fallen går inte barnamorden att betvivla. I båda fallen döms även mannen jämte kvinnan för delaktighet i brottet. I dessa fall blev det tydligt att relationen mellan parterna är av central betydelse för beslutet att genomföra barnamord. I det första fallet inleddes relationen till änkan medan hans egen hustru ännu levde och han riskerade därför åtalas för hor. I det andra fallet är förhållandet mellan en kvinna och hennes svåger. Förhållandet innebar inte längre något direkt brott men det var fortfarande inte accepterat i de lokala miljöerna. I detta fall var även svågern utan egen försörjning och hade underåriga barn att ta hand om.

Nästa kapitel presenterar en mängd *aktörer* involverade i barnamordsproblematiken på den lokala arenan. Här granskas anmälningarna och hur de kom till länsmannens vetskap. Först kan det konstateras att det var vanligt även på denna tid med anonyma anmälare. I protokollen kan detta vara formulerat som att ”det kom till länsmannens kännedom” eller ”genom ett rykte i bygden…”. Men för att misstänka eller anmäla barnamord måste anmälaren ha befunnit sig i kvinnans närmiljö och kunnat iaktta henne vid olika tillfällen. I de fall där anmälningarna är öppna är det personer som lever nära kvinnan som anmäler. Oftast startar fallen med att rykten och prat går i byn och att någon granne går hem till kvinnan och ställer en direkt fråga. Om hon då nekar till graviditeten och förlossningen kallas ofta en barnmorska till platsen som får undersöka henne. Undersökningen visar sedan att hon nyligen genomgått en förlossning och kvinnan kan därmed inte längre förneka graviditeten. I det läget larmas ofta länsmannen och en anmälan görs. I vissa fall kallas en präst till platsen först för att tala i enrum med kvinnan. Om hon bekänner att hon har begått barnamord inför honom så får hon senare upprepa sin bekännelse inför vittnen. Orsaken till att kvinnorna frivilligt går med på detta kan troligen förklaras av prästernas stora auktoritet vid den här tiden. Grannar, barnmorskor, släktingar och präster är de som mest ofta anmäler ett barnamord. Allt sker även snabbt och utan avbrott. Länsmannen infinner sig ofta på platsen samma dag som händelsen uppdagas. Om kvinnan har gömt eller förstört barnets döda kropp vidtar ett letande efter kroppen som involverar många personer. Det är inte ovanligt att höskullar, gödselstackar, uthus och stora områden utomhus genomletas i sökandet efter barnkroppen. Vid sådana tillfällen blir kroppsundersökningen av kvinnan av extra stor vikt. Barnmorskan ska i dessa fall inte bara bedöma om kvinnan fött barn eller ej, hon förväntas även kunna uttala sig om graviditetens längd. Om barnmorskan finner mjölk i kvinnans bröst och andra tecken på långt gången graviditet blir det svårt för kvinnan att hävda missfall trots att barnets kropp inte kunnat återfinnas.

Som tidigare nämnts medverkade ofta kvinnans närmaste släktingar som mödrar och systrar för att förmå henne till en fullständig bekännelse. De gjorde detta trots att de måste ha varit medvetna om att hon riskerade ett mycket hårt straff. Detta kan förstås i ljuset av den kristna trons förankring i lokalbefolkningen. Bekännelse och sanning var och är centrala element inom kristen tro och de trodde att deras dotters ”eviga väl” eller frälsning stod på spel om hon framhärdade i en medveten lögn. Men som

alltid finns det undantag även när det gäller dessa förhållningssätt. En av kvinnornas mödrar försökte hindra länsmannen att göra någon undersökning under förevändning att ingenting hade skett och en annan mor rådde sin dotter inför ett vittne att mjölka ur sina bröst innan länsmannen kom. Samma mor försökte även förmå vittnet att vara tyst om saken och inte berätta den vidare.

Sammantaget finns det ingenting i detta material som stödjer misstanken om selektiva anmälningar. Kvinnor som var respekterade och älskade i omgivningen anmäldes även de för barnamord om det upptäcktes. Andra kvinnor var sämre omtalade men det framstår inte som om detta skulle vara orsak till anmälningen utan brottet i sig. Fortfarande skulle det ju kunna finnas anledning misstänka att vittnen yttrade en sak i rätten och en annan utanför, men även denna förklaring är långsökt då de visste att tingen var välbesökta och att yttrade ord i rätten skulle vara ihågkomna även när rannsakningen var över.

När kvinnorna stod inför rätta (kapitel 9) måste de utstå en procedur totalt regisserad av åklagaren. Den tilltalade kunde varken tala eller ens röra sig särskilt mycket utan tillstånd från rätten och allt utspelades inför en stor publik av närstående, nyfikna och grannar. Kvinnan förväntades enbart svara på frågor framställda av åklagaren. Frågorna var alltid centrerade kring lagen och hur och i vilken utsträckning hon brutit mot den. Hade hon dolt sin graviditet, hade hon nekat på frågor om densamma, hade hon fött sitt barn i enslighet och var denna enslighet sökt? Om barnets kropp var funnen och obduktionen visade att barnet levat vid födseln men blivit kvävt kunde hon inte neka till barnamordet. Hon måste också hela tiden föra sin egen talan. Någon möjlighet till rättsligt biträde fanns inte vid denna tid. Var och en skulle svara för sig själv bäst de kunde. Kvinnorna som anklagades för barnamord hade låg skolutbildning. De flesta kunde skriva och läsa trots att de bara gått i skola under några veckor men deras kunskap om världen utanför den egna vardagsverkligheten var fortfarande mycket begränsad. Dagstidningar började utkomma i norra Sverige under 1840-talet men de hade ännu inte täckning över några stora områden. Kvinnorna hade små möjligheter att försvara sig. Deras enda möjlighet var att förneka det som hänt eller ljuga så länge de inte blev överbevisade. Flera kvinnor försöker med denna strategi men den var nästan alltid dömd att misslyckas. Nitiska länsmän ville till varje pris utreda det verkliga förhållandet och sanningen kom oftast i dagen.

Barnamord var också ett brott vars uppsåt ansågs uppenbart. Någon seriös diskussion om uppsåt förekom sällan och det beror troligen på att brotten på ett uppenbart sätt ansågs ligga i kvinnans eget intresse. Detta kunde innebära att kvinnor som dödat sitt barn utan planläggning och i de fall de led av någon psykisk sjukdom eller förståndshandikapp bedömdes lika hårt som andra kvinnor. De dömdes för att i fullt uppsåt ha dödat sitt barn.

Slutligen, om kvinnan fälldes för brottet utdömdes ett straff (kapitel 10). Före 1864 var barnamord belagt med dödsstraff. Straffet innebar att kvinnan skulle halshuggas och å båle brännas. Men alla, med undantag av två kvinnor vilka senare dömdes för mord å eget barn, friades från detta straff i dåvarande högsta domstolen; Kungl. Maj:ts domstol. De fick i stället avtjäna ett antal år i fängelse och avtjäna det med s.k. tukthusarbete. Ibland kunde det även hända att kvinnan frikändes från alla tilltal om barnamord. Det hände i tio fall av de 171 som ingått i detta material. Ytterligare en grupp straffades milt och det är de kvinnor som endast kunde fällas för lönskaläge och ofullgånget fosters läggande å lön, dvs. att de hade fått missfall efter en utomäktenskaplig relation. De straffades vanligen med några dagars fängelse vid vatten och bröd och fick sedan genomgå den enskilda kyrkoplikten i sin hemkyrka. Den enskilda kyrkoplikten genomfördes i enrum med prästen på annan dag än söndag och avsikten var att kvinnan skulle bekänna sin synd och få avlösen eller förlåtelse för den. Kvinnor vars brott ansågs särskilt grova fick i stället genomgå den uppenbara eller offentliga kyrkoplikten. Den skedde på gudstjänsttid i hemkyrkan. Kvinnan fick genomgå en skamfylld procedur när hon fick stå längst fram i kyrkan för att ta emot avlösen.

I hovrätten mildrades elva dödsdomar och omvandlades till andra straff medan fyra domar i stället skärptes från andra straff till dödsstraff. I Kungl. Maj:ts domstol omvandlades dock alla dödsdomar till andra straff. Straffen kom att variera från några år i fängelse till livstids straffarbete och förlust av medborgerligt förtroende.

Under denna undersökningsperiod (1830–1870) avtjänar omkring 80 kvinnor sina straff vid Centralfängelset på Norrmalm i Stockholm. Fängelset, som var beläget på Barnhusgatan i Stockholm, var i bruk mellan 1830–1890 och var ett fängelse av gammal modell med stora gemensamma sovsalar, ett s.k. logementfängelse. Smittorisken var stor och

många dog under sin fängelsetid. Av kvinnorna i detta material dog 17 under fängelsetiden. De dog av lunginflammation, diarré, kolera mm. Om kvinnorna inte var sjuka förväntades de arbeta från tidig morgon till sen kväll. Arbetet bestod av spinning, sömnad, vävnad och de tillverkade kläder och sängkläder som försåg alla Sveriges fängelser under denna tid. Även de som avtjänade sina fängelsestraff vid länsfängelserna skulle arbeta. De som satt i dessa fängelser, efter det att de nya fängelserna byggts på 1860-talet, fick utföra arbete i ensamhet i cellen. Cellsystemet infördes som ett led i en ny syn på fängelset och dess funktion. Fångarna skulle nu rehabiliteras och inte straffas i första hand.

De kvinnor som överlevde sin fängelsetid skrevs ut från fängelset på exakt samma dag som de skrivits in men efter det antal år som de skulle avtjäna sitt straff. Det har varit svårt att ta reda på vad som hände dem efter fängelsetiden. I stamrullorna från fängelset står det ibland bara noterat ”avgick efter avtjänat fängelsestraff” eller ”på fri fot denna dag”. När så knapphändiga uppgifter lämnats är det svårt att finna var de tog vägen efter fängelsetiden. I andra fall var transport ordnad till hemorten. Dessa kvinnor har varit lättare att finna men även i de fallen händer det att de inte återfinns i den församling där de borde finnas. Det enda digitaliserade material som är helt fullständigt och täcker hela Sverige är Folkräkningen från 1890. Denna ligger tyvärr något för sent tidsmässigt för att vara till verklig nytta när det gällt att söka de försvunna kvinnorna. 36 kvinnor kunde i alla fall återfinnas och av dessa gifte sig 17efter fängelsetiden och blev mödrar till barn födda inom äktenskap. Nio av kvinnorna får oäkta barn som de försöker försörja efter bästa förmåga. Några av dessa kvinnor hamnar periodvis i verkliga svårigheter. Den resterande delen av kvinnorna lever som pigor eller inhyses i andras hushåll och lever sina liv utan vare sig man eller barn.

Är det då möjligt att säga något om den försvunna gruppen? Det som kan sägas är att många av dem troligen dog unga. Särskilt gäller detta några av de kvinnor som skrevs ut från fängelset under perioden 1860–1870. De borde ha levat 1890 om de levt normallånga liv. Några av dem kanske stannade i Stockholm och gick ovissa öden till mötes medan andra kan ha levat fullständigt normala liv men i församlingar där jag inte kunnat finna dem. Idag är det bara möjligt att söka dessa personer manuellt och då måste man veta vilken församling som man ska leta i. Framtida forskning

om fångarnas möjlighet till återrehabilitering kommer att kunna få säkrare resultat när en allt större del av folkbokföringarna digitaliserats..

I mitt sista kapitel (kapitel 12) samlas de teman och frågor som ställdes inledningsvis och som disponerats med hjälp av Kenneth Burkes dramaturgiska analysmodell. Det första temat gällde *handlingen* barnamord vilken blev mer samhälleligt accepterad med strafflagens införande 1864. Det andra temat gällde *scenen* på vilken barnamorden inträffade. Därefter strukturerades informationen utifrån ett *aktörsperspektiv*. De mest centrala aktörerna och deras roll i rättssalen och utanför presenteras. För det fjärde diskuterades barnamordsproblematiken utifrån kvinnornas *agency* och det blev tydligt att de representerade vanliga kvinnor men att de framför allt hade små möjligheter att föra sin talan i domstolen. De hade även små möjligheter på den socialhistoriska scenen att handla fritt och välja sina livsöden. Slutligen och för det femte diskuterades kvinnornas möjliga *purpose* eller motiv till barnamorden. Sexton kvinnors möjliga motivbilder sammanställdes. Dessa motiv framkommer i rättsmaterialet och framgår som troliga personliga motiv, men de ska inte sammanblandas med verkliga individuella motiv. Den motivbild som framkom gav underlag för en samlad bild och samlade konklusioner vilka var:

- Kvinnor dödar i normalfallet inte sitt eget barn. Dessa kvinnor var normala. Barnamorden signalerar ett bristande eller närmast obefintligt handlingsutrymme för kvinnan.
- Ytterst signalerar barnamorden en intolerans mot kvinnan och hennes sociala band. Denna intolerans kan olika innehåll och orsaker i olika tid och rum.
- I detta tidsrum: tre Norrlandslän 1830–1870 var barnamorden mindre ofta förekommande i områden med låg illegitimitet eller en låg andel oäkta barn. Barnamord var mera vanliga i områden med måttlig till hög illegitimitet.
- Kvinnor var generellt sett underordnade i samhället men vissa kvinnor hade större möjligheter och större handlingsutrymmen än andra. Vissa kvinnor syns ha varit helt utan förhandlingsmöjligheter eller andra möjligheter.
- I rättssalen hade kvinnorna även små resurser att försvara sig och klara sitt eget försvar. Barnamord var ett brott med ett uppenbart uppsåt varför några seriösa diskussioner om uppsåt aldrig förekom. Barnamorden ansågs ligga i kvinnans eget intresse.

- När den utomäktenskapliga sexualiteten avkriminaliserades blev kvinnorna ännu mera ansvariga för de utomäktenskapliga barnen än vad de varit tidigare. När barnafäderna försvann ut från rättssalarna blev sexualitet och medföljande graviditeter allt mer en privat könsmaktsförhandling i vilken kvinnan alltid hade ett underläge.
- Den nya strafflagen 1864 ger för första gången signaler om att barnamordet inte kan jämställas med mord på andra individer. Det späda barnet ges med andra ord ett lägre skyddsvärde än andra människor samtidigt som kvinnan som genomfört brottet ansågs mindre klandervärd. (Och barnafäderna inte klandervärda alls)

Summary

Although many studies have been conducted on infanticide, there is still no consensus regarding its causes. Research from Great Britain show that women arrested for infanticide were almost always acquitted in the courts. Often it was enough to show a piece of linen and plea that the baby was wanted. Francus, who has examined this argument in great depth, indicates that infanticide in fact was accepted when it was carried out by women from the lowest social classes. Without a child to take care of, they were available to work immediately after birth. Danish research takes this same direction, pointing to labour market needs and not humanism as the main reason for relieves in the law. In addition, Finnish research indicates social and economical reasons as the main causes. Infanticide was most common in areas of early modernisation and migration. Two Swedish studies of infanticide during the 1700-century disagrees with these findings: a study in Västernorrland county as well as another one in south of Sweden. In the first case the disagreement is about the relation between infanticide and illegitimacy: the findings indicate that in the county of Västernorrland, between1861–1890, infanticide was most common in areas with a small number of children born out of wedlock. This suggests that infanticide was cause by a high level of social control and fear of being stigmatised. The other Swedish study similarly argues that women committed infanticide out of fear of stigmatisation due to involuntary sexual relations.

This dissertation *The Female Sinner and the Law: Infanticide in Three Counties in Northern Sweden 1830–1870* gives greater clarity on the causes of infanticide. My aim has been to combine different strategies for understanding the subject. I have used material both from an aggregated level and from an individual level. The main question I sought to answer was whether social causes rather than individual factors forced or triggered women to kill their own newborn child.

At the time, marriage, family and the household economy were the foundation of society. Christianity was well established in all classes and children were brought up with well-known and commonly practised norms. To break there norms intentionally was a sin and much research has focus on this and the stigmatisation that could follow. But what we actually do not know today was how the sinner was treated by his or hers neighbour-

hood. In Christianity, forgiveness and mercy are central parts, and it could also be so that these norms were practised in everyday life. If the sinner was forgiven, he or she got another fair chance in life; but if not, they could meet stigmatisation and prejudice. To be able to forgive, there have to be something to forgive: hidden or secret sins and lies cannot have that opportunity.

Sexuality outside marriage was one of these sins. It was also a crime for a long time. The sin was about marriage as a holy institution and the crime was probably most grounded in economic reasons. Children born out of wedlock constituted a large social and economic problem and their mothers had a hard time supporting them. They couldn't manage without help and at least some comprehension from their closest relations.

Previous research on extramarital relations shows mixed findings on whether women entered these sexual relations voluntarily. Women were generally subordinated to men and some of the research takes this as the main argument to claim involuntary sexual relations (coercion and rape) and sometimes even other forms of violence. Other Swedish research shows that sexual relations out-of-wedlock was usually voluntary and occurred with men from the same social class as themselves. Probably the truth lies in between those standpoints. To find out how free women's sexuality was at that time is to get into a large greyareas that includes both non-acceptance but also no-refusal.

The first chapter in this study gives a short introduction to the subject and raises the main questions. After that, the previous literature is presented in a thematic form. Finally this chapter ends with organization of the book which follows an analytic frame borrowed from Kenneth Burke and includes thematic questions about *the Act, the Scene, the Agents, the Agency and the Purpose*.

The Act: Infanticide is studied from the perspective of Swedish legal history. During the time studied, various changes in law were under consideration and the existing law was no updated. A large gap was visible between low level courts and the highest court in almost all judgements. During this time sexuality outside marriage was decriminalized and women assumed more responsibility for their pregnancies. In 1832, a bill discussed infanticide for the first time, portraying it as not comparable

with other kinds of murders. At the same time, women having children out of wedlock were seen as being exposed to a tragic situation of helplessness. In the criminal code from 1864, this discussion has been taken into consideration. Infanticide in full intention was now to be punished by four years in prison with hard labour. If the body of the dead child was hidden or destroyed, their mothers were punished with two years of hard labour. This also allowed women the possibility to claim helplessness. Usually the mothers would say that they lost their consciousness when the child was delivered and when they later woke up, they found the child already dead. Although intention was included in the legal framework regarding infanticide, there is still no serious discussion about intention in the courts. Forensic medicine showed little interest in infanticide as a crime. They were interested in crimes where the offender seemed to have nothing to win and infanticide was a crime which always was seen as done for the women's benefit.

In my theoretical frame work I went back to one of the sociological classics, Emile Durkheim and his theory about solidarity. Even though the society is filled with complexities and differences, I claim that traditional values rooted in quite homogeneous Christian norms were a foundation in society. Traditional juridical, political and religious values were closely related. During this period, this situation was changing: The priests, as one of four states represented in the Swedish government, lost a great deal of its influence in favour of other states as the bourgeoisie growing in influence. This was a time of early modernisation in Northern Sweden: colonisation in order to bring land under cultivation while at the same time advance early industrialisation. On a central level, new values about liberalism, freedom and economical growth changed the political map.

Earlier categorisation about sacred values was deemed relative and new values centred on labour and freedom was instead made holy. On the level of everyday life, this made the choices for single individuals more complicated. Society changes through everyday interaction and negotiations. But in negotiation it is important to have resources to negotiate with. The women committing infanticide belonged to a group that had almost nothing to negotiate with. As maids in other people's households they couldn't know how their housemaster and mistress would take an announcement about a pregnancy. Their contracts as maids were often for one year at a time, and it was also common to change after that time. As a

result, housemasters generally did not feel responsible for the maid's situation. This is likely the main reason why pregnant maids hid their pregnancies under big clothes and that they always deny that they are pregnant when someone asks them. The women knew their place. They also knew that they had nothing to negotiate with and they knew that they could be asked to leave the household if they had a baby. Many of these women also lacked social networks. Old, poor or even dead parents couldn't do anything to help their daughters.

Solidarity entails negotiation on an everyday level and always includes social bonds. Recognising the social bonds in these women's life is central in order to understand their unique situation. In the court material, many voices speak and give colour to the quality of these bonds. The way women's social contacts talk about her pregnancy, delivery and infanticide provide information about how the woman was seen within her intimate environment before the trial. If the bonds were threatened or endangered, the social contacts offer signals of shame and fear.

To get in to this work methodologically was a challenge. History as a discipline is by form narrative and closely related to the sources found at a given time and space. The findings are interesting and tell a lot about the subject but it is not possible to say anything about any other time or place. Quantitative sociological research has almost the opposite problem: it produces results that often aren't very fascinating to the general public and of course can never say anything about the single case situation. My aim has been to take the best from both of these views. From history, I have taken this narrative characteristic as well as social historical frames, both of which are used in my single cases. From quantitative sociology, I have taken questions and material from an aggregated level with the hope of finding results that indicate similarities across time and space. A case study is employed with influences input from Small-N comparison and of grounded theory. Pragmatically this mean that some parts are quantified and some parts represent single cases speak in thematically chosen subject areas related to my questions.

The Scene on which infanticides were committed was marked by its high infant mortality. About 20 percent of the newborn children died during their first year of life. Infant mortality could in fact be up to 40 percent in certain areas with the worst conditions. In these times: how can we learn

anything about infanticide or child homicide? Who would care, one child more or less, when children died so often and also often without any given reason.

Under the law, there was room for judging mothers for as passive murderers. An infant is totally dependent on being nursed and it was considered a crime not to take care. As far as I know, these laws were never practised when children died at home in their own bed without any reason. Here there is room for even more research, especially since it is known that some areas had excessively high levels of infant mortality. But it is impossible in fact to know in every single case if the woman nursing her baby did her utmost to keep it alive. Times were hard and mortality was high among the whole population. Passively killing a baby with poor nursing maybe have happened now and then, but it is difficult to know whether the intention was to kill the baby.

Other difficulties about studying infanticide revolve around how the crime was reported from the local society. Could there be areas where infanticide was common but never reported or could it even be so that some women "succeeded" in hiding their pregnancy, delivering the baby without anyone suspecting something and finally getting rid of the baby's body without traces? Another possible scenario is if some women were reported if they committed infanticide while others were not. In this case, the crime is accepted but women were not all accepted in the same way.

Although it is impossible to say something about cases that were not reported, I argue that the government most often became aware when an infanticide occurred. Infanticide was seen as a terrible crime: when it occurred and became public knowledge, it produced a local trauma. It is also obvious that all kinds of women are reported. Sometimes they had a very good reputation in the local area and no one had anything bad at all to say about her. The reported woman is often a well-seen and loved person before the trial, but the opposite is also true. It is also common that the woman's own family, such as her mother or her sister, cooperate with the local police to get the full and true story out of their daughter or sister. They did this even though they must have been aware of her risk of harsh punishment. Infanticide by law was punished with the death penalty until the 1864 law. As of that time, the highest court gave women other punishments for infanticide. But how well known was this in the small vil-

lages in Northern Sweden? Did relatives know that the women could be relieved from the death penalty or did they act this way believing that she would be put to death? The findings above lead me to argue that infanticide was not accepted in local society. But if there existed areas that hid infanticide or if there were women "succeeding" in hiding their infanticide this was not known at that time and will probably never be known either.

High infant mortality, limits between passive and active infanticide and hidden crimes shapes the uncertainty of any investigation on the topic. But this holds for all types of crimes, and usually the crimes that are seen as more serious are reported more often that other "less serious" crimes.

High infant mortality coupled with poverty likely led to low tolerance for pregnancies outside marriage. Most households had many children as well as an elderly generation to take care of: they had their hands filled up and often couldn't take responsibility for anything more. Although children out of wedlock were not welcome, research in the two northern counties of Västerbotten and Norrbotten, shows that they had a similar mortality rate as legitimate children during their first year. This indicates that poor areas with high social control and low illegitimacy included those children on almost the same terms as children born within marriage. In Västernorrland County, there is a large difference between illegitimate and legitimate children regarding survival opportunities. . But the largest differences are in other areas of Sweden, such as the region around Stockholm and the southern east coast. This can be explained by their higher degree of modernisation. With higher more social and economical levels, there was less room to take care of anyone else.

Infanticide was not frequent so the absolute numbers are small with respect to overall population. But in any case I have related these crimes to the degree of illegitimacy. My findings show that infanticide happened more often in areas with early modernisation and industrialisation. The towns in the countryside were still small but they were beginning to grow at this time and many social and economical problems followed. Areas close to the coast began sawmills and workers came from other parts of the country to work there. Some of them weren't inscribed in the parish and faced difficulties supporting themselves during the winters. Sawmills had a large need for seasonal workers filling the area with migrant la-

bourers. Social problems accelerated in these areas, such as overcrowding, poor living conditions, high mortality and increasing criminality. Often prisons were filled with drunken men caught in street fighting. The priest from Härnösand wrote about this in his letter to the diocese. He mentions degeneration, lack of interest in the parish and church, proliferation of illegal pubs and the role of influential, upper-class men supporting the trafficking of alcohol. In these areas, infanticide happened more often than in other areas but the picture isn't clear. Most parishes at this time were totally dominated by members of agrarian communities, not early industrialised communities, painting a distorted picture that most infanticide took place in agrarian communities.

In these coastal areas with small cities and sawmill villages, the number of illegitimate children also increased. Girls and young women often moved to this area to get work as maids. They were often pregnant with an illegitimate child. Earlier research shows that they generally became pregnant *after the move*: in other words, the pregnancy not was the reason for moving. These women had weaker social bonds and when they got pregnant they most often lacked any secure bonds. These findings show that infanticide cannot be caused by hard social control and fear of being different. High illegitimacy rates and weaker social bonds would rather imply that women should be less blamed and have a greater freedom to do what they wanted. But as far as I can see blaming was not their greatest problem. Instead that problem was fear over having no support and nowhere to live.

In the next section of the study, I examine the court material to find answers to questions that I was unable to answer with data from an aggregated level. The first subject was one of *the Agents*, namely the father of the child. In what way did his actions play a role for the woman's decision to commit infanticide? How was he mentioned in court and was he present there to be questioned?

In this study I have read 32 cases in-depth. The result from that reading is a little disappointing but also not surprising. The fathers to the babies were most often rendered invisible as the courts choose not to even ask for them. This is especially true after 1855 when sexuality outside marriage was decriminalized and the court found no interest in calling him in if they couldn't accuse him of something. Here I have looked closer to

cases where the father was present even though it wasn't the most common. Overall, the strategies appear to be one of two: that the women hid the pregnancy from him or he rejected the pregnancy. According to the court report, the father of the child wasn't always informed of the pregnancy and in many cases this is probably also the truth. But in some cases I argue that women maybe wanted to give that picture in court to maintain some honour. Rejection is hard to admit in public and by presenting a story that they hadn't told anyone, they assume the responsibility for their actions without troubling others. It is always better for one's self-confidence to be the one making the choice and leaving, instead of being left without a choice.

Sometimes women also told the fathers name and he could be called to be present in court. He was asked whether he had had sexual relations with the woman. If he denied this, he could leave the trial with no further questions. He wasn't asked over and over again which was for the woman. Only in exceptional cases could fathers get a harsh judgement by the court. When the father of the child is mentioned, he is most often a farm-hand and in similar social situation as the woman. Married men are also mentioned even if they are few, but I suspect that there are more married men among the anonymous ones.

Because the investigation of the men gave so little information, I looked closer at three cases where men were present in all of the process. They do not represent fathers over all but at least we get closer to arguments and discussions around infanticide. These three fathers are involved more or less. In the first case, the man is the woman's master. She is maid in a small village in Västerbotten and is living alone with her unmarried master in the household. When they get accused of infanticide they have already got a child together but that child only lived for about two months before it died. The master's brother and his wife didn't approve that he was living with his maid and the summer after the first child's death, they began to suspect that the maid was pregnant again. The noticed that she was often unavailable or resting and they also noticed other signs. They can of course have seen "too much" because of what they already suspected, but in court several witnesses have seen similar things. In January of the following year, they suspected infanticide and called the local policeman. He came to the house and found the maid Katarina pail and sick. When her master came home later, both parts deny any sexual relation

during the last year until a well-known holiday in Sweden celebrated in the middle of the autumn. Katarina was later examined by both a midwife and a province doctor. The result of the examinations disagrees with the couple's testimony in court. The fact that she had milk in her breasts and other common signs of women with more than seven months pregnant gave indications that the baby could have been close to fully developed and not a miscarriage as the maid and her master claimed. Witnesses also told about signs they had seen that could imply that the pregnancy was in fact much longer than they had claimed. But in this case the court chooses to trust the couple and they only get punished with a high fine. The master in particular gets a high fine because if a master had sexual relations with his maid, the fines were doubled. Maybe for that reason or out of love, he married his maid and they had several children in their marriage.

In the two other cases with fathers of the baby involved, there is not doubt that infanticide was carried out. In both cases, the men were also punishes and were sent to prison with hard labour. There is a lot of interesting subjects in these cases but here I shall lift only one. These cases showed that the relationship between the couple was central in the decision to commit infanticide. In one of these cases an elderly man started a new relation with a widow before his own wife was dead and he was at risk of being punished for adultery which was a harder punishment than sexuality outside marriage. In the other case, a young woman started a sexual relationship with her sister's husband but, it appears, after her sisters death. Sexual relations with brothers-in-law were also a crime for a long time and even if it was no longer a crime at this time, it was probably not accepted. Further, this man couldn't support himself; he was living on other people's good will to maintain his small children from his marriage. The good will to help likely wouldn't include another child.

In the next chapter, I look closer at the reports and how the crimes came to be known by the local policeman. First, it is notable that anonymous reporting was common even in those days. In the acts, anonymous reporting is evident with words like "by coincidence of rumours in the neighbourhood" or "it has been known by an accident that…". Yet, in order to suspect and report infanticide, the person must have been living close to the suspected woman. When the case is openly reported, it is most common that some neighbour has become suspicious and either

reports it or asks the woman first. If she denies it to the neighbour(s), they can ask her to undergo a voluntary examination of her body to get free from rumours. The mid-wife is often asked to do the bodily examination and it ends up with her finding signs of childbirth. The next thing they do is report the finding but in some cases they talk to a priest first. If the woman admits infanticide in a room with the priest, she is persuaded by the priest and his authority to repeat her confession later in front of witnesses. Neighbours, parents, mid-wives and priests are the most common reporters. And the local policeman is often involved in the case the same day that the infanticide is uncovered. When infanticide is suspected, it engages a lot of people and the legal process is fast. A couple of days after the case are opened, it is time for trial. If the baby's body cannot be found and the woman refuses to tell them where it is, they have to dig and search in many places. Often the searching ends up without any results. And when it cannot be found, the examination of the woman's body is especially important and the sooner after delivery it's done the more certain the results. If the midwife or the doctor finds milk in her breast and other signs of pregnancy and childbirth, it's hard for her to deny even though there is no body.

As mentioned earlier, close relatives such as mothers and sisters cooperate with the local police and try to get their daughter or sister to tell the whole truth. This can only be understood in the light of Christian beliefs. Commitment and truth was and is central to Christian beliefs and they believed that she couldn't be saved and go to heaven if she had a lie in the heart. But, as in all cases, there are exceptions. One mother tried to get the local policeman away from the house claiming that there was nothing for him to find there and another mother told her daughter in front of a witness that she should milk her self before the policeman came. The same mother also threatened this witness to be quiet.

Altogether, there is nothing in this material that suggests that selected reports occurred. Girls and women highly respected and loved in the local environment also received prison sentences and were sent to jail. Other women were more marginalized but not many of them. It may be possible of course that the witness said one thing in the courtroom but meant something else outside. But I find that kind of explanation a little far fetched. So many voices, so many incidents, so much of details and repetitions, as well as the big gathering in the courtroom and respect for law

make it more probable that what they say they also must be sure of, because they knew that it would be repeated outside of that room.

In the courtroom (chapter 9) the prosecuted had to stand a trial that was totally produced by the prosecutor. The woman couldn't talk or hardly move without permission and she had to stand in front of well-known neighbours and others in a long and hard process. The only thing she could say was answers to the questions she was given. The questions always centered around the law and in what way she had broken against it. Was the pregnancy hidden, had she rejected the pregnancy on questions from others, had she delivered the child alone and was that searched? She was unable to deny infanticide if the body found and the post-mortem examination showed that the baby was born alive but smothered.

The accused also had to talk for her self and she had no juridical assistance at all. At this time every one should answer for them self as good as they could. And these generally women had a very low education. Many of them could write and read even though they only had gone in school for a few weeks. But their knowledge outside their common world must have been limited. Newspapers spread to Northern Sweden in the 1840´s but only in limited areas. Women had few opportunities to present their own defence. Their only chance was to deny the charges or to lie as long as they weren't proven wrong by the evidence. Some of the women also tried that strategy, but the prosecutors were often concerned with getting the hardest punishment as possible and sought to uncover and disprove their lies.

Infanticide also was a crime as in its own nature seemed to include the woman's own interest. That brought about that women with psychological diseases or with low intellectual development were blamed in the same way as other women. They were found guilty for infanticide with full intention.

Finally, if the woman was found guilty she was judged (chapter 10). Before 1864, a charge of infanticide was accompanied by the death penalty. The penalty implied that she should "loose her head and be burned on a stock". But everyone, accept for two women finally judged for child homicide, were let off from that penalty. Instead they had to serve a

prison sentence with hard labour. And sometimes a woman couldn't be found guilty of infanticide: in my material this happens in ten of 171 cases. And there are also some women only found guilty to sexuality outside marriage and miscarriage. In these later cases, women received lesser punishments, fines to church and a few days in prison with only bread and water. Bread and water was the last punishment on the body and it disappeared 1861. Every single woman found guilty before 1861 had to serve bread and water punishment for up to 28 days. After that they were transported to their home church to do a church duty which meant that if the crime was serious, they had to admit in front of the church and stand there in a procedure which gave them forgiveness from church. If it was a smaller crime this church duty was always private and held on another day than Sunday.

In the higher court, the death penalty was mitigated in eleven cases and the opposite occurred in four cases where their punishments were hardened to the death penalty. But in the highest court (Kungl. Maj:ts court) no death penalty was given for infanticide. Anyway two young widows got executed in the county Västerbotten 1832 and 1839 for child homicide. Widows had an especially hard economic situation.

During this period (1830–1870) about 80 women from this area served their prison sentence in the central prison for women in Stockholm. This prison, on Barnhusgatan, was in use during 1830–1890 and it was an old-fashion prison with big lodgements. If one got sick, it spread through the lodgements and many women died during their time there. In my material 17 of the women died. They die from pneumonia, diarrhoea, cholera and more. As long as they weren't sick they had to work from early morning to late in the evening. They made clothes and bed-linen for all the other prisons in Sweden. It was also possible to make orders and get sewing work done by this prison. Also, in the county jail, they had to do work and after 1860's when the new prisons were built the work had to be done alone in the cells. The new prisons came with a new ideology of rehabilitating prisoners instead of punishing them.

The women who survived their time in prison got freed on the same day as they once came to the prison but several years later. It has been hard to find out what happened to them after prison. In the prison notes there is sometimes only written "on free foot" or "left today". When so little in-

formation is given it is very hard to find out where they went after leaving the prison. If they had a transport to their home district it was noted also in the prison and when that was the case it was of course easier to find them. But even in these later cases they doesn't always return to the home district as expected. The only digitalised material that is totally complete and covers all of Sweden is 1890's folk account. But it is a little late because many of these women have passed away by then. I have finally found 36 of the women that were freed from the central prison in Stockholm. Seventeen of them married and became mothers to living children. Nine of them have children out of wedlock. In this group some of the women go through periods in life were they are barely getting by. The last group of women live in other households or are maids for the rest of their lives and they live without a male partner or children.

But, is it possible to say something about the missing women? The only thing to say is that probably many of them died quite young. They may have stayed in Stockholm or moved to some other place. They may also have lived a normal life. Today it is only possible to find these persons manually by searching the parish records. I look forward to seeing more digitalized material in the future which will make it possible to find out more about earlier prisoners.

In my last chapter I returned to the questions raised in chapter one and organized these according to Kenneth Burke's analytical frame. First, the act of infanticide is more accepted in the modern society and law since 1864. Second, arguments about the scene were repeated. Third, answers were given by the central agents in the infanticide cases, visible in the courtroom and present outside on the social historical platform. Every one of these actors had a central role to play. Most visible was the woman in trial and next the prosecutor which in fact almost totally controlled the situation. Fourth, terms of the women's agency where taken into consideration and it was possible to see that these women were normal citizens but with few possibilities for social negotiation. Fifth, 16 women's possible motives for infanticide were gathered and made visible. These possible reasons later gave room for my conclusions which were:

- Women normally do not kill their children. Infanticide indicates a deficient or almost non-existent space of action for the woman.

- Infanticide gives signals about intolerance against the woman and her social bonds. This intolerance can have different reasons in different times and places.
- In the time and place investigated here, three northern county's in Sweden between 1830 and 1870, it was found that infanticide was less common in areas with low illegitimacy rates. Infanticide was more common in areas with high rates of illegitimacy and with incipient dissolution of social norms.
- Generally women had a subordinate role in society but some women were shown a relatively high tolerance while others lacked possibilities and resources to negotiate over their situation.
- In the courtroom, the women also had very low levels of agency. Infanticide was a crime which was seen as committed out of the women's own interest and the intention was lying in the act of the crime.
- When sexuality outside marriage was decriminalized, more responsibility was placed on women for illegitimate pregnancies. The fathers of the children disappeared from the courts, and sexuality and pregnancies came to be a private negotiation on uneven ground.
- In society over all, the new law 1864 show that infanticide now for the first time wasn't seen as the murder of another individual. The newborn child was seen to be less worthy of protection than other humans. At the same time, women who committed infanticide weren't blamed as hard as they had been before.

Referenser

Otryckta källor och arkiv

Liljeqvist, Jonas, *Hovrätternas brottsmålsresolutioner som historiskt källmaterial*, Rapport till Nordiska historikermötet, Umeå 15-19 juni, 1991

Forskningsarkivet, Umeå universitet

Uppgifter från husförslängder, födelse- och doplängder, flyttningslängder, död- och begravningslänger har hämtats från följande församlingar: Västerbottens län: Bjurholm, Burträsk, Bygdeå, Dorotea, Lycksele, Lövånger, Nordmaling, Robertsfors, Skellefteå, Sorsele, Stensele, Umeå lfs, Umeå sf, Norrbottens län: Arjeplog, Luleå sf, Nederluleå, Nedertorneå, Pajala, Piteå lfs, Piteå sf, Överluleå, Västernorrlands län: Galtström, Gudmundrå, Härnösands sf, Ljustorp, Mo, Multrå, Njurunda, Nora, Nätra, Ramsele, Selånger, Sidensjö, Själevad, Skön, Stigsjö, Sundsvalls sf, Stöde, Sånga, Säbrå, Torp, Torsåker, Ådalsliden. (micro fiches)
Utdrag ur domböcker från: Burträsk Tlg HR 1862 A1a:61, 1820-35 A1b:4, 1842, Degerfors Tlg HR 1818-50, 1848, Lycksele lappmarks Tlg HR 1861 A1a:43, 1855, 1860-81 A1b:4, Lövångers Tlg HR 1835-67 A1b:5, Nordmalings Tlg HR 1830-39 A1b:3, Skellefteå Tlg HR 1852 A1a:118, 1841 A1a:86 A1a:104, 1864 A1a:142, 1852-54-55 A1b:8, 1830, Umeå stadsarkiv 1836 A1:9, Umeå Tlg HR 1850-59 A1b:8, 1850-59 A1b:8, 1838-39, Åsele Lappmarks Tlg Hr 1854, 1824-39 A1b:1, Överluleå Tlg HR 1849 A1a:32, (micro fishes)
Fångrullor för Västerbottens, Norrbottens och Västernorrlands län 1830–1870 (micro fishes)

Landsarkivet i Härnösand

Domkapitlet i Härnösand: Prästmöteshandlingar 1856, 1866, 1871, FVI:2
Domkapitlet i Härnösand: Fångpredikanternas årsberättelser 1836-1889, FXIII a:1

Utdrag ur domböcker från: Själevads Tlg HR 1846-72 A1b:4, Nordmalings Tlg HR 1860-69 A1b:6, Nysätra Tlg HR 1854-1865 A1b:3, Westerå Tlg HR 18690504

Landsarkivet i Vadstena

Utdrag ur kyrkobok förd vid Västerås straffarbetsfängelse 1854 (DIII d1:5)

Stockholms stadsarkiv

DIIIa1 Stamrullor gemensamma för straff- och arbetsfångar 1819-1848
DIIIa2 Stamrullor över straffångar 1849-1892
DIIIa3a Stamrullor över arbetsfångar, såväl förut straffade som förut icke straffade 1849-1876
DIIIa3b Stamrullor över förut straffade arbetsfångar 1876-1896
DIIIa3c Stamrullor över icke straffade arbetsfångar 1876-1896
DIIIa4 Stamrullor över kronofångar 1851-1896
Centralfängelset å Norrmalms kyrkoarkiv
AIa Kyrkböcker för straff- och arbetsfångar 1815-1896
AII Kyrkböcker över kronofångar 1850-1896
C Födelsebok
FI Dödbok

Riksarkivet Stockholm

Justitierevisionen: Förteckning över besvärs- och ansökningsmål
18300922-23: Akt.nr.95 och 103
183811-18390228 (saknar korrekt aktnr: Helena Christina Andersdotter, Bullmark)

Litteratur

Abbott, Andrew, *Methods of Discovery: Heuristics for the Social Sciences,* W.W. Noton & Company, London, 2004

Abbott, Andrew, *Time Matters: on theory and method,* University of Chicago Press, Chicago, 2001

Abbott, Andrew, History and Sociology: The Lost Synthesis, i: *Social Science History,* Vol. 15, No. 2, 1991, s. 201-238

Ahnquist, Manny, J., *Nyläsarväckelsen 1815–1923,* Larsson & Co:s tryckeri, Umeå, 1972

Alder, Christine, Polk, Ken, *Child Victims of Homicide,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001

Anners, Erik, *Rättshistoriskt Bibliotek, tionde bandet, Rationalitet och humanism,* Carl Bloms Tryckeri, Lund, 1965

Arner, Anders, *Kyrka och fångvård i Sverige 1846–1946,* Gleerups förlag, Lund, 1963

Bergenheim, Åsa, *Barnet, libido och samhället: Om den svenska diskursen kring barns sexualitet 1930–1960,* Höglunds förlag, Falun, 1994

Bergenheim, Åsa, *Brottet, offret och förövaren: vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn,* Carlssons förlag, Stockholm, 2005

Bergenlöv, Eva, Lindstedt-Cronberg, Marie, Österberg, Eva, *Offer för brott: Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid,* Nordic Academic Press, Lund, 2002

Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld: barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800,* Historiska institutionen, Lund, 2004

Bergstrand, Carl-Martin, *Brott och straff i 1700-talets Västergötland*, del I: Barnamord och tidelag, Kristianstads boktryckeri AB, Kristianstad, 1972

Bergstrand, Carl-Martin, *Brott och straff i 1700-talets Västergötland*, del II Självmord, Kristianstads Boktryckeri AB, Kristianstad, 1976

Bergstrand, Göran, *En själasörjares dilemma*, Natur och kultur, Stockholm, 2004

Bergstrand, Göran, *Gud fader i ett faderlöst samhälle*, Verbum, Stockholm, 1987

Bisos, Bidrag till Sveriges officiella statistik: sammandrag af Justitiestatsministerns underdåniga embetsberättelser för åren 1830–1856, 57-58, 59. 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70.

Björnfot, Britt, Sjöberg Marja, Ensamma med skammen: Barnamörderskor i Västernorrlands län 1861–1890, i: Hans, Norman, (red.), *Den utsatta familjen: arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste 200 åren: en antalogi från Familjehistoriska projektet vid Historiska institutionen, Uppsala universitet*, LT:s förlag, Stockholm, 1983

Boreman, Per, *Leastidianismen*, Prästmötesavhandling, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm1953

Brändström, Anders, *”De kärlekslösa mödrarna”: Spädbarnsdödligheten i Sverige under 1800-talet med särskild hänsyn till Nedertorneå*, Diss. Umeå universitet, Umeå, 1984

Brändström, Anders, Edvinsson, Sören, Ericsson, Tom, Sköld, Peter, *Befolkningshistoriska perspektiv: Festskrift till Lars-Göran Tedebrand*, Report no 24 from the Demographic Data Base, Umeå University, Umeå, 2004

Brändström, Anders, Edvinsson, Sören, Rogers, John, Illegitimacy, Infant Feeding Practices and Infant Survival in Sweden 1750–1950: A Regional Analysis, i *Hygien Internationalis*, vol. 3, No 1, 2002

Brändström, Anders, På återbesök i Nedertorneå. Spädbarnsdödlighet, utomäktenskaplighet och sociala nätverk, i Brändström, Edvinsson, Ericsson & Sköld: *Befolkningshistoriska perspektiv. Festskrift till Lars-Göran Tedebrandt*, Demografiska Databasen, Umeå Universitet, 2004

Burke, Kenneth, *A Grammar of Motives*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1969

Collins, Randall, *Theoretical Sociology*, Harcourt Brace Jovanovich, Inc. Orlando, 2001

Dahlgren, Lars, Hultqvist, Kenneth, *Seendet och seendets villkor: En bok om barns och ungas välfärd*, HLS förlag, Stockholm, 1995

Dahlgren, Lars, *Emotioner, vardagsliv och samhälle: En introduktion till emotionssociologi*, Liber förlag, Malmö, 2004

Dahlgren, Lars, Emmelin, Maria, Winkvist, Anna, Lindgren, Maria, *Qualitative Methodology for International Public Health*, Epidemiology and Public Health Sciences, Department of Public Health and Clinical Medicine, Umeå University, 2004

Darnton, Robert, *Boken i rännstenen: bland författare, kolportörer och boktryckare i upplysningstidens undre värld*, Ordfront, Stockholm, 1984

Doc Martin Lutheri, *Lilla Katekes*

Drugge, Ulf, Johansson Mats, *Historisk sociologi*, Studentlitteratur, Lund, 1997

Drugge, Ulf, Lindgren, Simon, *Med dödlig utgång: om grova våldsbrott och sociala former i 1800-talets Sverige*, Sociologiska institutionen, Umeå universitet, Umeå, 2001

Drugge, Ulf, Lindgren, Simon, *Dårskapens gränser: om mord, domstolar och rättspsykiatri under 1800-talet*, Forskningsarkivet, Umeå, 2001

Eckeryd, Robert, Svära sig fri eller åt eden brista: Faderskapsmål i 1860–talets Sollefteå och Nordingrå, i: Christina Kjellson, Per, Sörlin, Sven, Olofsson, (red.) *Blickar bakåt: elva uppsatser om ett förgånget nu*, Institutionen för humaniora, Mitthögskolan, 2004

Edquist, Carl, *Kyrkan och arbetarevärlden*, Med svärd och murslev, apologetisk och social skriftserie, A.B. Kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm, 1917

Edquist, Carl, *Skolminnen*, A.B. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, Stockholm, 1916

Edquist, Carl, *Ropande röster i ödemarken*, A.B. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, 1916

Edvinsson, Sören, Att ha omsorg om sina barn. Traditionens och miljöns betydelse för spädbarnsdödlighet, i Brändström, Edvinsson, Ericsson & Sköld, (red.) *Befolkningshistoriska perspektiv. Festskrift till Lars- Göran Tedebrandt*, Demografiska Databasen, Umeå Universitet, 2004

Egerbladh**,** Inez, *Agrara bebyggelseprocesser: Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet*, Skytteanska samfundet, Umeå, 1987

Elwin, Göran, Heckscher, Sten, Nelson, Alvar, *Den första stenen – studiebok i kriminalpolitik*, Tidens förlag, Sthlm, 1979

Ehrenreich, Barbara, *Det manliga hjärtat: revolten mot försörjarrollen*, Prisma i samarbete med Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) , Stockholm, 1984

Einarsdóttir, Jónina, *Tired of Weeping: Child Death and Mourning among Papel Mothers in Guinea-Bissau*, Stockholm Studies in Social Anthropology, Stockholm, 2000

Ekervald, Hedvig, *Varje mor är en dotter: om kvinnors ungdomstid på 1900-talet*, Brutus Östlings bokförlag Symposion, Eslöv, 2002

Eriksson, Tom, Harnesk, Börje, *Präster, predikare och profeter: läseriet i övre Norrland 1800–1850*, Vildros, Gideå, 1994

Ervasti, Kaijus, Barnamordsbrotten i Finland under 1800–talet, i *Historisk Tidskrift för Finland 1*, årg.80, 1995

Fahlgren, K, Janzén, Ove, Sandström, Allan, Åström, Elsa, (red.), *Övre Norrland förr i tiden: Färdman förtäljer*, Bokförlaget Botnia, Umeå, 1957

Francus, Marilyn, Monstrous mothers, monstrous societies: infanticide and the rule of law in restoration and eighteenth-century England, i: *Eigteenth-Century Life 20*, (maj 1997), 133-156

Frykman, Jonas, *Horan i bondesamhället*, Liber, Lund, 1982

Gelfgren, Stefan, *Ett utvalt släkte: Väckelse och sekularisering Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen 1856–1910*, Artos & Norma förlag, Skellefteå, 2003

Giddens, Anthony, *Intimitetens omvandling: Sexualitet, kärlek och erotik i det moderna samhället*, (översättning: Mats Söderlind), Bokförlaget Nya Doxa, Lund, 1995

Giertz, Bo, *Stengrunden: en själavårdsbok*, Församlingsförlaget, Göteborg, 2003 (originalupplaga 1941)

Gilbert, Paul, Andrews, Bernice, (red.), *Shame: Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture*, Series in affective science, Oxford University Press, New York, Oxford, 1998

Gilje, Nils, Grimen, Harald, *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg, 1992

Goffman, Erving, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday, New York, 1959

Goffman, Erwing, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Northeastern University Press, Boston, 1974

Grothe Nielsen, Beth, *”Letfaerdige qvindfolk” – fosterdrab og födsel i dölgsmål i retshistorisk belysning,* Kriminalistisk Institut, Köbenhavns Universitet, 1980

Grothe Nielsen, Beth, *Letfaerdige qvindfolk,* Aarhus univetsitetsforlag, Århus, 1999

Gummesson, Evert, Fallstudiebaserad forskning, i Gustavsson, Bengt: *Kunskapande metoder inom samhällsvetenskapen*, Studentlitteratur, Studentlitteratur, Lund, 2003, 2004

Guneriussen, Willy, *Aktör, handling och struktur: Grundproblem i samhällsvetenskapen*, Studentlitteratur, Lund, 1997

Gustafsson, Berndt, *Svensk kyrkohistoria*, Handböcker i teologi, Verbum, Lund, 1957

Gustavsson, Bengt, *Kunskapande metoder inom samhällsvetenskapen*, Studentlitteratur, Lund, 2003, 2004

Henrysson, Sten, et al., *Samer, präster och skolmästare: Ett kulturellt perspektiv på samernas och Övre Norrlands historia*, Centrum för arktisk forskning, Rapport nr 23, Umeå universitet, Umeå, 1993

Henschen, S., E., *Om äktenskaps ingående från hälsans synpunkt*, Hugo Gebergs förlag, Stockholm, 1904

Hofer, Hanns von, *Brott och straff i Sverige: historisk kriminalstatistik 1750–1982: diagram, tabeller och kommentarer*, SCB, Stockholm, 1984
Higginbotham, Ann R., ”Sin of the Age: Infanticide and Illegitimacy in Victorian London”, *Victorian Studies*, Vol. 32:3, 1989

Holmgren, John, *Norrlandsläseriet: studier till dess förhistoria och historia fram till år 1830*, Samlingar och studier till svenska kyrkans historia, Svenska kyrkans diakonistyrelse, Stockholm, 1948

Hultmar, Lars-Göran, *Lämna din faders hus*, Artemis bokförlag, Skellefteå, 1990

Högman, Ann-Kristin, *Ageing in a changing society: Elderly men and women in urban Sweden 1830–1930*, Diss., Report no.15 from the Demographic Data Base, Umeå universitet, Umeå, 1999

Höjeberg, Pia, *Jordemor: barnmorskor och barnaföderskor i Sverige*, Gidlunds förlag, Stockholm, 1981

Höjeberg, Pia, *KisaMor: En läkekvinnas levnadshistoria*, Gidlunds förlag, Hedemora, 1990

Jackson, Mark, *New-born child murder: Women, illegitimacy and the courts in eighteenth-century England*, Manchester University Press, Manchester, New York, 1996

Jakobsson, Mats, *Att blifva sin egen: Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland*, Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen, Umeå universitet, No 14, Umeå, 2000

Jakobsson, Svante, *Ond viljas verk: Uppsåtliga kroppsförgripelser och sårande oförrätter enligt 1734 års missgärningsbalk och dess förarbeten*, Författaren, Uppsala, 1985

Jakobsson, Svante, Jakobsson, Sten, W., *”Orons och förtviflans gerningar”: ogifta kvinnors vånda för havandeskaps och barnsbörds skull. Stockholmsförhållanden 1887 t.o.m. 1901*, Kommitén för Stockholmsforskning, Borås, 1987

Jansson, Arne, Mörda för att få dö, i (red.) Jarrick, Arne, Söderberg, Johan, *Människovärdet och makten: om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600*–1850, Stockholmia, Stockholm, 1994

Jarrick, Arne, *Den himmelske älskaren: herrnhutisk väckelse, vantro och sekularisering i 1700-talets Sverige*, Ordfront, Stockholm, 1987

Jarrick, Arne, *Behovet att behövas: en tänkebok om människan, kulturen och världshistorien*, SNS förlag, Stockholm, 2005

Jerkeby, Stefan, Det motsägelsefulla tillitssammanhanget, i (red.) Aronsson, Gunnar & Karlsson, Jan, Ch., *Tillitens ansikten*, Studentlitteratur, Lund, 2001

Johannesson, Erik, Den heliga familjen: Om borgerlig familjekult under 1800–talet, i Norman, Hans: *Den utsatta familjen: Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren*; LT:s förlag, Kristiansstad, 1983

Johannesson, Gösta, *Ett barnamord på 1700-talet: dödsdomen mot Börit Nilsdotter från Flötane i Västra Fågelvik 1767*, Ed. Zakariasson, Munkedal, 1982

Johannesson, Kurt, (red.), *Retorik och rätt: (sett genom tio författares ögon)*, Iustus, Uppsala, 1994

Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: Kvinnan, medicinen och finde-siècle*, Norstedts förlag AB, Stockholm, 1995

Johansson, Egil, *Kyrkböckerna berättar/Egil Johansson*, Liber förlag, Stockholm, 1983

Johansson, Egil, Kan själva orden/ Egil Johansson, Artiklar i folkundervisningens historia IV, *Scriptum nr. 38*, Forskningsarkivet, Umeå universitet, 1993

Johansson, Egil, *Bokstävernas intåg/ Egil Johansson*, Forskningsarkivet, Umeå universitet, 1988

Johansson, Egil, *En inledning till hembygdshistoriska studier, Lars Persson i Målsta*, Egil Johansson och Liber förlag, 1984

Johansson, Egil, Kunskapens träd, Artiklar i folkundervisningens historia II, *Scriptum nr 7*, Rapportserie utgiven av Forskingsarkivet vid Umeå universitet, 1988

Johansson, Egil, Läser och förstår, Artiklar i folkundervisningens historia III, *Scriptum nr 10*, Rapportserie utgiven av Forskningsarkivet vid Umeå universitet, 1989

Johansson, Karin, *Några västgötakolportörer: en studie av några västgötakolportörers relationer till varandra, till läsarna, till EFS och till Svenska kyrkan åren 1865–1894*, K. Johansson, Alingsås, 2001

Jones, Kathleen, B., *Living between danger & love: the limits of choice*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, and London, 2000

Kaspersson, Maria, *Dödligt våld i Stockholm på 1500-, 1700- och 1900-talen*, Avhandlingsserie, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 1999

Kaspersson, Maria, Bilder av barnamörderskor från 1500-talet till mellankrigstiden, i: Ingrid, Lander, Tove, Pettersson, Eva, Tiby, (red.), *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet: Genusperspektiv inom svensk kriminologi*, Studentlitteratur, 2003

Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige under 1800-talet. Uppkomst och genombrott*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 1994

Larsson, Margareta, *Fruktsamhetsmönster, produktionsstruktur och sekularisering – en jämförelse mellan 69 härader vid 1800-talets slut*. Sociologiska Institutionen, Stockholms Universitet, 1984

Lazarus, Richard, S., *Stress and Emotion: a New Synthesis*, Springer Publishing Company, Inc., London, 1999

Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou: En fransk by 1294-1324*, Atlantis, Stockholm, 1980

Levin, Hjördis, *Masken uti rosen: Nymalthusianism och födelsekontroll i Sverige 1880–1910. Propaganda och motstånd*, Brutus Östlings Bokförlag, Symposion, Stockholm, 1994

Liliequist, Marianne, *Nybyggarbarn: Barnuppfostran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar*, Diss., Umeå universitet, Almqvist & Wiksells International, Stockholm, 1991

Liliequist, Jonas, *Brott, synd och straff: tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet*, Diss., Umeå universitet, Umeå, 1992

Lindmark, Daniel, *Pennan, plikten, prestigen och plogen: den folkliga skrivkunnighetens spridning och funktion före folkskolan*, Institutionen för religionsvetenskap, Umeå universitet, 1994

Lindmark, Daniel, *”Sann kristendom och medborgerlig dygd”: studier i den svenska katekesundervisningens historia*, Arbetsenheten för religionsvetenskap, Umeå universitet, 1993

Lindqvist, Rafael, *Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati: Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling 1900–1990*, Studentlitteratur, Lund, 1990

Lindstedt-Cronberg, Marie, Föräldrars ansvar för utomäktenskapliga barn i ett historiskt perspektiv, *Aktuellt om kvinnoforskning*. Lund 1996.

Lindstedt-Cronberg, Marie, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880*, Cronberg Publ., Diss., Lund, 1997

Lindström, Harry, *I livsfrågornas spänningsfält: Om P Waldenströms Brukspatron Adamsson – populär folkbok och allegorisk roman*, Verbum, Stockholm, 1997

Lithell, Ulla-Britt, Bröstet eller dihornet? Mödrars och spädbarns villkor i 1800–talets Finland i: Hans, Norman, (red.): *Den utsatta familjen: Liv, arbete och samlevnad i olika nordiska miljöer under de senaste tvåhundra åren*, LTs Förlag, Kristiansstads boktryckeri AB, Kristiansstad, 1983

Lundberg, Anna, (medarb. Svanström, Yvonne), ”Inte får jag väl fängelse?”: en studie av Lex Veneris, dess utformning, praktisering och inverkan på enskilda människors liv 1919–1945, i *Historisk Tidskrift*, 2001, s. 631-653

Lundberg, Anna, *Care and coersion: Medical knowledge, Social Policy and Patients with Veneral Disease in Sweden 1785-1903*, Report no. 14 from the Demographic Data Base, Umeå University, 1999

Lundgren, Britta, Lövkrona, Inger, Meurling, Birgitta, (red.), *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

Lundgren, Britta, En ”riktig” familj, i B. Meurling & B. Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

Lundgren, Åke, *Sara Greta*, Bokförlaget Trevi, 1986

Lundin, Susanne, Könsbilder–familjeskap och reproduktionsteknologi, i B. Meurling & B. Lundgren & I. Lövkrona: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 1999

Lundqvist, Sven, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850–1920*, Sober, Stockholm, 1977

Löfgren, Orvar, Från nattfrieri till tonårskultur, i: *Fataburen*: Nordiska Museet och Skansens årsbok 1969, Tryckeriet Ivar Haeggström AB, Sthlm, 1969

Lövkrona, Inger, *Annika Larsdotter barnamörderska: Kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historiska Media, Falun, 1999

Matovic, Margareta, R., *Stockholmsäktenskap: familjebildning och part-nerval i Stockholm 1850*–1890, Liber Förlag, Stockholm, 1984
Misheva, Vessela; *Shame and Guilt- sociology as a Poietic system*; Diss. Uppsala, 2002

Modéer, Kjell, Å., Den offentlige försvararen. Rättshistoriska studier angående frågan om rättegångsbiträde åt häktad., i *Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg vid hans avgång från ämbetet 1976*, Serie 2, Femte bandet, Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Lund, 1977

Nathanson, Donald, L., *Shame and Pride: Affect, Sex, and the Birth of the Self*, W.W. Norton & Company, New York, London, 1992

Nationalencyklopedin: 2005

Norborg, Lars-Arne, *170 år i Sverige: Svensk samhällsutveckling 1809–1979*, L-A.Norborg och Esselte Studium AB, Lund, 1981

Odén, Birgitta, Relationer mellan generationerna: Rättsläget 1300–1900, i (red.) Ankarloo, Bengt, Eliasson, Leif, Salomon, Kim, Tägil, Sven, *Maktpolitik och husfrid: Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad*, Lund University Press, 1991

Ohlander (Kälvemark), Ann-Sofi, Hotet mot familjen: Den ogifta modern i Sverige i historiskt perspektiv, i *Historisk tidskrift*, 1978:1, s. 83-101

Ohlander (Kälvemark), Ann-Sofi, Att vänta barn när man gifter sig: Föräktenskapliga förbindelser och giftermålsmönster i 1800-talets Sverige, i *Historisk tidskrift*, 1977:2, s. 181-199

Orrelius, Magnus, *Tankar om folkminskningen och Sedernas förderf i Sverige, så wida Qwinno-wälde, Barna-mord och Frosseri äro dertil förnämsta orsaken*, Tryckt hos Johan Georg Lange, Stockholm, 1767

Pettersson, O. P., *Nybyggarnas dagliga leverne*: *Nybyggare i Vilhelmina i mitten av 1800-talet*, Språk-, och folkminnesinstitutet och Vilhelmina kommun, Borås, 1999

Qvarsell, Roger, *Utan vett och vilja: om synen på brottslighet och sinnessjukdom*, Carlssons bokförlag, Stockholm, 1993

Ragin, Charles, C., *Constructing Social Research*, Pine Forge Press., London, 1994

Rehn, Siv, *Vita Duvan: Det gamla cellfängelset i Luleå*, Siv Rehn och Probus förlag HB, 2005

Richter**,** Jeffrey, S., Infanticide, child abondonment, and abortion in imperical Germany, i: *Journal of Interdisciplinary History*, Vol 28, No 4, 1998, 511-551.

Sandewall, Allan, *Separatismen i övre Norrland 1820–1855*, Almqvist & Wiksells Aktiebolag, Uppsala 1952

Rose, Lionel, *The Massacre of the Innocents: Infanticide in Britain 1800–1939*, Routledge and Kegan Paul, London, 1986

Rosenbahr, Christer, *Barnamörderskan Catharina "Cajsa" Larsdotter (1779–1819): Domstolsberättelse uti vintertinget den 1 och 2 april 1819: Österrekarnes häradsrätt, Södermanlands län*, C. Rosenbahr, Umeå, 1997

Roth, Randolph, Child murder in New England, i *Social Science History*, 25.1, 2001, s. 101-147

Rublack, Ulinka, *The Crimes of Women in Early Modern Germany*, Clarendon Press, Oxford, 1999

Rönnlund – Ranta, Sara, *Nådevalpar: Berättelser om nomader och nybyggare i norr*, Askild & Kärnekull, Stockholm, 1971

Sandewall, Allan, *Konventikel- och sakramentsbestämmelsernas tillämpning i Sverige 1809–1900*: Acta Universitatis Upsaliensis, Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1961

Sandström, Allan, *Historien om tre byar: Bodbyn, Bullmark, Gravmark*, 1993

Scheff, Thomas, J., *Microsociology: Discourse, Emotion, and Social Structure*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1990
Shorter, Edvard, *The Making of the Modern Family*, Basic Books, Inc., Publishers, New York, 1975,

Skarback, Sören, *Brott och straff i Göteborg 1621-1900*, Tre böcker förlag AB, Göteborg, 2000

Sköld, Peter, *Kunskap och kontroll: den svenska befolkningsstatistikens historia*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm, 2001

Sobota, Katharina, Logos, ethos, pathos: A quantitative analysis on arguements and emotions in law, Mikael, Mellqvist, och Mikael, Persson, (red), *Retorik och rätt sett genom tio författares ögon*, Uppsala, 1994

Strauss, Anselm, *Negotiations; varities, contexts, processes, and social order*, Jossey-Bass, San Fransisco, 1978

Svanström, Yvonne, ”Öronen skymta fram”: Polisen och kvinnorna i Stockholm under 1800-talet, i: Ingrid, Lander, Tove, Pettersson, Eva, Tiby, *Femininiteter, maskuliniteter och kriminalitet: Genusperspektiv inom svensk kriminologi*, Studentlitteratur, Lund, 2003

Söderberg, Johan, *Våld och civilisering i Sverige 1750–1870*, Podium, Stockholm, 1999

Tillhagen**,** Carl-Herman, *Barnet i folktron: Tillblivelse, födelse och fostran*, LTs Förlag, Stockholm, 1983

Tomson, Ragnar,(red.) *I lappkåtor och nybyggartorp*, Svenska Missionsförbundets bokförlag, Stockholm, 1919

Taussi Sjöberg, Marja, *Dufvans fångar: Brottet straffet & människan i 1800–talets Sverige*, Författarförlaget, Stockholm, 1986

Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna: från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet/ Marja Taussi Sjöberg*, Atlantis, Stockholm, 1996

Taussi Sjöberg, Marja, *Brott och straff i Västernorrland 1861–1890*, Diss., Umeå universitet, Umeå, 1981

Ulbricht, Otto, *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, R. Olderbourg Verlag, Munchen, 1990

Wik, Harald, *Norra Sveriges sågverksindustri från 1800–talets mitt till 1937*, Diss., Uppsala, 1950

Wikmark, Gunnar, *Norrlandsläseriet i belysning av Pehr Brandells brevskrivning*, Studier i norrländskt fromhetsliv, Härnösands stifts teologiska sällskap, 1973

Vikström, Lotta, *Gendered routes and courses: The Socio-Spatial Mobility of Migrants in Nineteenth-Century Sundsvall, Sweden*, Diss., Umeå universitet, Umeå, 2003

FÖRTECKNING ÖVER LICENTIATUPPSATSER OCH DOKTORS-AVHANDLINGAR VID SOCIOLOGISKA INSTITUTIONEN, UMEÅ UNIVERSITET

Licentiatuppsatser

L 1	Hass, Rita The Homophile Movement Conflict: Controversy and Change	vt -68
L 2	Linné, Agneta Fruktsamhet och familjeplanering	vt -68
L 3	Cottino, Amedeo Social differentiering och socialt byte: en referensram	vt -70
L 4	Romàn, Ola Hastighetsöverträdelser i sociologisk belysning	vt -72
L 5	Åström, Torsten Fem glesbygdsområden ur sociologisk synvinkel	vt -72
L 6	Ericsson, Thomas Arbetsvärdering med poängsystem. Några lönebild-ningsteorier	vt -88
L 7	Södergran, Lena Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken - Exemplet Umeå Kommun	vt -97
L 8	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal	ht -98
L 9	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members	vt -00
L 10	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000	vt -03

Doctoral Theses at the Department of Sociology

D 1	Cerha, Jarko Selective Mass Communication	vt -68
D 2	Boethius, Inga Individuellt och socialt betingande faktorer vid olika grupprocesser	vt -70
D 3	Cottino, Amedeo Slavmarknad - eller om lagens effektivitet. En studie av den grå arbetskraften	vt -73
D 4	Åberg, Rune Changes in work conditions as a result of changes in economic structure	vt -73
D 5	Sahlman-Karlsson, Siiri Finska studenter i Umeå. Språkfärdighet och studie-framgång	vt -74
D 6	Hedman, Eva Boende och samhällsförändring	vt -74
D 7	Pettersson, Lars-Göran Hushållens inkomst- och konsumtionsförhållanden regionala skillnader och urbaniseringseffekter	vt -75
D 8	Marklund, Staffan Living Conditions and Social Policy in Rural Change	vt -75
D 9	Cigéhn, Göran Stabilitet och instabilitet i partipolitiska sympatier	vt -76
D 10	Wolvén, Lars-Erik Kabel-TV - Försök med ett annorlunda medium i när-samhället; sammanfattning och analys av resultaten från första försöksperioden	vt -76
D 11	Eriksson, Ingalill Sociala relationer: Orsaker samt myndighetsåtgärder och sociologisk metod	ht -77

D 12	Bergroth, Alf Handikappade och åldringar i en glesbygdskommun. Om effekter av socialpolitiska åtgärder	vt -77
D 13	Ålund, Aleksandra Migration och sociala förändringsprocesser. Om samtida jugoslaviska arbetsmigranter	vt -78
D 14	Drugge, Ulf Domstolar som konfliktreglerare. En komparativ undersökning av underrätternas konfliktreglerande verksamhet	ht -78
D 15	Källtorp, Ove Transformation of social structure in peripheral village communities	ht -78
D 16	Höglund, Sten Centralisering och reduktion av medlemsinflytandet i en stor facklig organisation	vt -79
D 17	Höglund, Lars och Persson, Olle Kommunikation inom vetenskap och teknik	vt -80
D 18	Berglund, Staffan Resisting Poverty - Perceptives on Participation and Social Development. The Case of CRIC and the Eastern Rural Region of Cauca in Colombia	vt -82
D 19	Frick, Willy Strukturomvandling och social utslagning - en analys av sambanden mellan social struktur och social miss-anpassning och utslagning under perioden 1860-1975	ht -82
D 20	Lindblad, Anders Lokal radio och tv - en analys av publikstruktur och deltagande	vt -83
D 21	Dahlgren, Lars Samhällsplanering och lokalsamhälle - en sociologisk analys av den sociala samhällsplaneringens möjligheter och begränsningar, illustrerad av tre ortsstudier i Norrbottens län	vt -84
D 22	Höög, Jonas - Arbetstillfredsställelse och frånvaro	vt -85

D 23	Lindgren, Gerd Kamrater, kollegor och kvinnor - en studie av könssegregeringsprocessen i två mansdominerade organisationer	ht -85
D 24	Gisselberg, Margareta Att stå vid spisen och föda barn. Om hushållsarbete som kvinnoarbete	vt -86
D 25	Johansson, Mats Arbetararistokrater och arbetarbyråkrater - Om reformistiska och revolutionära tendenser inom den svenska arbetarklassen i början av seklet	vt -86
D 26	Schierup, Carl-Ulrik Danser de for traditionens skyld? Invandrere, kultur og samfund	vt -87
D 27	Svallfors, Stefan Vem älskar välfärdsstaten? Attityder, organiserade intressen och svensk välfärdspolitik	vt -89
D 28	Lindqvist, Rafael Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling	ht -90
D 29	Ekström, Marianne Kost, klass och kön	ht -90
D 30	Ericsson, Thomas Systematisk arbetsvärdering: Ett lönesättningsinstrument i närbild	vt -91
D 31	Halleröd, Björn Den svenska fattigdomen	vt -91
D 32	Alalehto, Tage, Teknik och konflikt. LKAB 1946-1989	ht -92
D 33	Hägg, Kerstin Kvinnor och män i Kiruna. Om kön och vardag i förändring i ett modernt gruvsamhälle 1900-1990	ht -93

D 34 Schrieber, Trine
Förhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk Forandring ht -94

D 35 Hansson, Carl-Gösta
Fackliga karriärer. Boréa bokförlag. Umeå vt -96

D 36 Waara, Peter
Ungdom i gränsland. Boréa bokförlag. Umeå vt -96

D 37 Eriksson, Nils
The Psychosocial Work Environment and Illness among Office Workers vt -96

D 38 Augustsson, Gunnar
Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorganisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri vt -96

D 39 Stern, Peter
Prisoners of the Crystal Palace - Mapping & Understanding the Social and Cognitive Organization of Scientific Research Field ht -96

D 40 Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly
På tröskeln till omvårdnadsvärlden vt -97

D 41 Löwander, Birgitta
Rasism och antirasism på dagordningen - Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 90-talet ht -97

D 42 Melin, Göran
Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals ht -97

D 43 Stattin, Mikael
Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbetsmarknaden - en studie av relationen mellan förtidspension och arbetsmarknadsförändring vt -98

D 44	Nordenmark, Mikael Unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
D 45	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
D 46	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
D 47	Nyman-Kurkiala, Pia Att flytta bort och hem igen. Sociala nätverk i kedjemigration	vt -99
D 48	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
D 49	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00
D 50	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
D 51	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
D 52	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00
D 53	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00
D 54	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00

D 55	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht -00
D 56	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
D 57	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
D 58	Mellberg, Nea När det overkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder	vt -02
D 59	Nyman, Charlott Mine, yours or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
D 60	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och professionaliseringens villkor	vt -02
D 61	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt -02
D 62	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Development in the Late 20th century	vt -02
D 63	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
D 64	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02
D 65	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02

D 66	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03
D 67	Mählck, Paula Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality	vt -03
D 68	Karlsson, Peder Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar	vt -04
D 69	Gustafson, Åsa Sköra livsmönster. Om integrations- och normalise-ringsprocesser bland bosniska flyktingar	vt -04
D 70	Grönlund, Anne Flexibilitetens gränser. Förändring och friktion i arbetsliv och familj	ht -04
D 71	Hult, Carl The way we conform to paid Labour: Commitment to Employment and organization in a comparative perspective	ht -04
D 72	Westberg, Annika Becoming an Adult. Living Conditions and Attitudes among Swedish Youth	vt -05
D 73	Tigervall, Carina Folkhemsk film: med “invandraren” i rollen som den sympatiske Andre	vt -05
D 74	Almqvist, Anna-Lena The Care of Children: A Cross-National Comparison of Parents´ Expectations and Experiences	vt -05
D 75	Karlsson, Lena Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klass-identitet, sociala attityder och fritidsvanor	vt -05
D 76	Rauch, Dietmar Institutional Fragmentation and Social Service Variations: A Scandinavian Comparison	ht -05

D 77	Bolinder, Margareta Handlingsutrymmets betydelse för arbetslösas upp-levelser, handlingsstrategier och jobbchanser	vt -06
D 78	Schmauch, Ulrika Den osynliga vardagsrasismens realitet	vt -06
D 79	Jonsson, Gun Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga orga-nisationer: - en fråga om oligarki eller demokrati?	vt -06
D 80	Kvist, Elin Stormarknadens nya maktordningar – Från kassörskor och butikschefer till (o)demokratiska arbetslag	vt -06
D 81	Johansson, Gun-Britt Synderskan och Lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870	vt -06

Fr o m 1994 utges en ny avhandlingsserie
”Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen, Umeå universitet”

A 1	Schreiber, Trine Forhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders möde med ny teknologi og organisatorisk forandring	ht -94
A 2	Eriksson, Nils The Psychosocial Work. Environment and Illness Among Office Workers	vt -96
A 3	Augustsson, Gunnar Etniska relationer i arbetslivet - Teknik, arbetsorga-nisation & etnisk diskriminering i svensk bilindustri	vt -96
A 4	Eriksson, Helén & Gunnarsson, Elly På tröskeln till omvårdnadsvärlden	vt -97
A 5	Södergran, Lena Invandrar- och flyktingpolitik i praktiken (licentiatavhandling)	vt -97

A 6	Löwander, Birgitta Rasism och antirasism på dagordningen - Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet	ht -97
A 7	Melin, Göran Co-production of Scientific Knowledge - Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals	ht -97
A 8	Stattin, Mikael Yrke, yrkesförändring och utslagning från arbets- marknaden - en studie av relationen mellan förtids- pension och arbetsmarknadsförändring	vt -98
A 9	Lindgren, Simon Ungdomsbilder - Text och kontext i den norrbottniska mediediskursen från trettiotal till åttiotal (licentiatavhandling)	ht -98
A 10	Nordenmark, Mikael Unemployment, Employment Commitment and Well-being – The Psychosocial Meaning of (Un)employment among Women and Men	vt -99
A 11	Edlund, Jonas Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective	vt -99
A 12	Appelqvist, Maria Responsibility in Transition. A Study of Refugee Law and Policy in Sweden	vt -99
A 13	Hjerm, Mikael My People Right or Wrong? A Comparative Analysis of National Sentiments and their Meaning	vt -00
A 14	Jacobsson, Mats 'Att blifva sin egen' - Ungdomars väg in i vuxenlivet i 1700- och 1800-talens övre Norrland	vt -00

A 15	Miettinen, Antti Institutional Characteristics of Co-operatives Providing Welfare Services. Theoretical Study of Co-operatives and Their Members (licentiatavhandling)	vt -00
A 16	Södergran, Lena Svensk Invandrar- och Integrationspolitik. En fråga om jämlikhet, demokrati och mänskliga rättigheter	vt -00
A 17	Bihagen, Erik The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden	ht -00
A 18	Strandh, Mattias Varying Unemployment Experiences? The economy and mental well-being	ht -00
A 19	Slavnic, Zoran Existens och temporalitet. Om det samtida flyktingskapets komplexitet	ht -00
A 20	Kadhim, Abdul M. Svenskt kommunalt flyktingmottagande. Politik och implementering	ht -00
A 21	Bengs, Carita Looking good. A study of gendered body ideals among young people	ht -00
A 22	Danell, Rickard Internationalization and Homogenization: A Bibliometric Study of International Management Research	vt -01
A 23	Grape, Owe Mellan morot och piska. En fallstudie av 1992 års rehabiliteringsreform	ht -01
A 24	Nyman, Charlott Mine, yours, or ours? Sharing in Swedish couples	vt -02
A 25	Evertsson, Lars Välfärdspolitik och kvinnoyrken. Organisation, välfärdsstat och professionaliseringens villkor	vt -02

A 26	Danielsson, Erna Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96	vt -02
A 27	Nordlund, Anders Resilient Welfare States – Nordic Welfare State Development in the Late 20th century	vt -02
A 28	Lindgren, Simon Modernitetens markörer. Ungdomsbilder i tid och rum	vt -02
A 29	Olofsson, Anna Waves of Controversy. Gene Technology in Dagens Nyheter 1973-96	vt -02
A 30	Öhman, Susanna Public Perceptions of Gene Technology – On the Edge of Risk Society	vt -02
A 31	Sundström, Eva Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment: A Comparison of Germany, Italy and Sweden	vt -03
A 32	Tigervall, Carina Tigerns avklippta morrhår. Vi och de Andra i den nya svenska filmen anno 2000 (licentiatuppsats)	vt -03
A 33	Mählck, Paula Mapping Gender in Academic Workplaces: Ways of Reproducing Gender Inequality within the Discourse of Equality	vt -03
A 34	Karlsson, Peder Forskares socialisation: Kunskapssociologisk visit i doktoranders livsvärldar	vt -04
A 35	Gustafson, Åsa Sköra livsmönster. Om integrations- och normaliseringsprocesser bland bosniska flyktingar	vt -04

A 36	Hult, Carl The way we conform to paid Labour: Commitment to employment and organization from a comparative perspective	ht -04
A 37	Westberg, Annika Becoming an Adult. Living Conditions and Attitudes among Swedish Youth	vt -05
A 38	Tigervall, Carina Folkhemsk film: med “invandraren” i rollen som den sympatiske Andre	vt -05
A 39	Almqvist, Anna-Lena The Care of Children: A Cross-National Comparison of Parents´ Expectations and Experiences	vt -05
A 40	Karlsson, Lena Klasstillhörighetens subjektiva dimension: Klass-identitet, sociala attityder och fritidsvanor	vt -05
A 41	Rauch, Dietmar Institutional Fragmentation and Social Service Variations: A Scandinavian Comparison	ht -05
A 42	Bolinder, Margareta Handlingsutrymmets betydelse för arbetslösas upp-levelser, handlingsstrategier och jobbchanser	vt -06
A 43	Schmauch, Ulrika Den osynliga vardagsrasismens realitet	vt -06
A 44	Jonsson, Gun Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga orga-nisationer: - en fråga om oligarki eller demokrati?	vt -06
A 45	Kvist, Elin Stormarknadens nya maktordningar – Från kassörskor och butikschefer till (o)demokratiska arbetslag	vt -06
A 46	Johansson, Gun-Britt Synderskan och Lagen: Barnamord i tre Norrlandslän 1830-1870	vt -06